PLATONAS

Sokrato apologija

Iš graikų kalbos vertė ir vertėjo žodį parašė *Naglis Kardelis*

Komentarą parašė, planą, bibliografiją ir rodykles sudarė *Vytautas Ališauskas*

aidai · 2009

ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Ἀπολογία Σωκράτους

UDK 1(38)
Pl-31

Versta ir tekstas perspausdintas iš: *Platonis Opera*,
tomus I tetralogias I-II continens, rec. E. A. Duke, W. F. Hicken,
W. S. M. Nicoll, D. B. Robinson, J. C. G. Strachan, Oxonii:
e Typographeo Clarendoniano, 1995

Greek text published with permission
of Oxford University Press

Knygos leidimą parėmė
Lietuvos Respublikos kultūros ministerija

Redaktorius Paulius Garbačiauskas
Viršelio dailininkas Tomas Vyšniauskas
Knygos dailininkas Tomas Mrazauskas

ISBN 978-9955-656-67-8

Leidykla „Aidai", Bazilijonų g. 3, LT-01304 Vilnius
Tel. +370 5 212 0311, el. paštas aidai@aidai.lt
www.aidai.lt

Turinys

Vertėjo žodis / 7
Sokrato apologijos planas / 37

Ἀπολογία Σωκράτους / 42
Sokrato apologija / 43

KOMENTARAS
Santrumpos / 134
Pratarmė / 135
Pirmoji kalba: Sokrato gynimasis / 137
Antroji kalba: alternatyvios bausmės siūlymas / 241
Trečioji kalba: mirties akivaizdoje / 247

BIBLIOGRAFIJA, RODYKLĖS
Analitinė bibliografija / 277
Sokrato apologijos asmenų rodyklė / 287
Vardų ir dalykų rodyklė / 295

Vertėjo žodis

Sokrato apologija – itin išradingai parašytas ir kiek neįprastas Platono tekstas. Iš pirmo žvilgsnio jis atrodo labai paprastas, ypač palyginti su didžiaisiais šio mąstytojo veikalais, tačiau tai klaidingas įspūdis. Skaitant šį kūrinį atidžiai – o atidžiausias teksto skaitymas yra jo vertimas – atsiskleidžia subtili architektonika, meistriškas aliuzijų ir asociacijų tinklas, žavus žodžių ir skirtingų to paties žodžio reikšmių žaismas, lengviau ar sunkiau pastebima įvairaus kandumo laipsnio ironija. Trys teisme pasakytos Sokrato kalbos, kurios galbūt buvo Platono atkurtos iš atminties, o gal iš dalies perkurtos ar net sukurtos visiškai naujai, autentiškai perteikiant tik pačią Sokrato gynimosi esmę ir dvasią, iškyla kaip tiesios ir atviros, atrodytų, retoriškai ir filosofiškai nepretenzingos, bet netrunki įsitikinti, kad iš tiesų jos sumanytos pasitelkus kone paties Odisėjo gudrumą, ir tada tampa neaišku, kieno tai gudrumas – Sokrato ar Platono.

Viena vertus, *Sokrato apologijoje* atsiskleidžiantis Sokratas (tiksliau tariant – Platono Sokratas) puikiai atitinka mūsų įsivaizdavimą, koks *galėjo* būti istorinis Sokratas; jis teisme tikrai galėjo pasakyti gynimosi kalbą, labai panašią į kalbas,

kurias skaitome šiame Platono dialoge. Kitaip tariant, *Sokrato apologijoje* iškylantis Sokrato paveikslas mums neatrodo netikroviškas, juo labiau istoriškai ir literatūriškai suklastotas. Net jei tai „klastotė" (be abejo, turint galvoje tik konkrečias kalbos detales ir literatūrinį jos audinį, o ne pačią veikale jaučiamą Sokrato filosofavimo dvasią), ši „klastotė" tikrai verta Platono plunksnos. Beje, Platonas nė nesiekia, kad jo konstruojamas Sokratas, kaip literatūrinis personažas, visais atžvilgiais būtų nepriekaištingai tiksli istorinio Sokrato kopija: jei Platonas būtų sąmoningai siekęs kurti istorinio Sokrato kalbų klastotę, jis būtų kruopščiai pašalinęs iš savojo teksto net menkiausius istorinius anachronizmus.

Kita vertus, skaitytojai, brandžiuosiuose ir vėlyvuosiuose Platono dialoguose įpratę regėti žaismingą retorinį ir filosofinį kibirkščiavimą, sukeliamą tiek mąstymo, tiek pačios graikų kalbos stichijai būdingų įtampų, šį kibirkščiavimą nesunkiai atpažįsta ir *Sokrato apologijoje*. Šiame dialoge iškylantis Sokratas, sakytume, mąsto Platono protu ir kalba Platonui būdinga maniera, netgi savitu, neįmanomu pamėgdžioti retoriniu Platono stiliumi, prie kurio esame pripratę. Tai reiškia, kad jei Sokratas ir Platonas nebuvo, juokais tariant, vienas kito *alter ego*, vienas retorinis ir filosofinis subjektas dviejuose asmenyse, būtina daryti išvadą, jog šiame veikale pateikiamos Sokrato kalbos, net jei nėra nuo pradžios iki pabaigos sukurtos Platono, yra esmingai jo perkurtos.

Beje, iš tiesų net nebūtina įkyriai klausti, kas – Sokratas ar Platonas – yra tikrasis *Sokrato apologijoje* pateikiamų kalbų autorius. Šio kūrinio paliekamas įspūdis paradoksaliu būdu yra toks, kad mes – nė kiek nesusidvejindami patys – galime

pripažinti: tikrasis *Sokrato apologijos* autorius tuo pat metu yra ir Sokratas, ir Platonas (arba, tą patį dalyką pasakant kiek kitaip, – ir *istorinis* Sokratas, kaip reali istorinė asmenybė, ir *Platono* Sokratas, kaip šio autoriaus sukurtas literatūrinis herojus). Paradoksas tas, kad, nepaisant akivaizdaus fakto, jog Sokratas ir Platonas – du skirtingi istoriniai asmenys, *Sokrato apologijoje* mes atpažįstame tarsi vieną autorių dviejuose asmenyse. Matyt, didžiąją šio kūrinio paliekamo įspūdžio dalį lemia pati nepaprastai radikali bei paveiki moralinė žinia, kuriai beveik neįmanoma atsispirti, etinis idealas, kuriam, mūsų įsitikinimu, privalėjo būti vienodai įsipareigoję ir Sokratas, ir Platonas: mes tiesiog intuityviai jaučiame, kad būtent šis įsipareigojimas ir vienija abu mąstytojus, o palyginti su tuo, kas Sokratą ir Platoną jungia, nublanksta visi jų, kaip realių istorinių asmenybių, skirtumai.

Literatūrinis *Sokrato apologijos* subtilumas kelia didelių šio teksto datavimo problemų. Anot antikinės tradicijos, tai vienas iš pirmųjų ar net pirmas Platono dialogas, parašytas netrukus po Sokrato mirties (399 m. pr. Kr.). Tačiau jei šį kūrinį priskirtume ankstyvųjų (vadinamųjų sokratiškųjų) Platono dialogų grupei, privalėtume pripažinti, kad *Sokrato apologija* (ir jos tęsiniu laikomas *Kritonas*) minties brandumu ir stilistiniu užbaigtumu gerokai pranoksta kitus ankstyvuosius Platono dialogus. Atsižvelgdami į tai, kad, nors ir palyginti glausta, daugeliu atžvilgių *Sokrato apologija*, kaip gerokai brandesnė, akivaizdžiai iškrenta iš ankstyvųjų Platono dialogų konteksto, nemāža šiuolaikinių tyrinėtojų *Sokrato apologijos* nelaiko ankstyvuoju dialogu, nors ir nesutaria dėl tikslios jo parašymo datos. Visai įmanoma, kad *Sokrato apologija*, kurios

pradinis variantas galbūt iš tiesų buvo parašytas netrukus po šio dialogo herojaus nužudymo, vėliau buvo literatūriškai tobulinama. Tuo nereikėtų stebėtis, nes Platonas savo tekstus mėgo nuolat perkurti ir stilistiškai tobulinti, netgi esmingai keisti kompozicinę jų struktūrą, o tokių dialogų, kaip *Valstybė* ir *Faidras*, galbūt egzistavo net keli skirtingais laikotarpiais sukurti variantai.

Kad *Sokrato apologijoje* pateikiamos kalbos nėra tiksli istorinio Sokrato gynimosi teisme kalbų kopija, galime spręsti ir iš to, kad šiame dialoge Platono Sokratas daro mįslingas užuominas į kai kuriuos dalykus, ypač tam tikras istorines aplinkybes, kurių istorinis Sokratas negalėjo žinoti (nebent jis iš tiesų buvo pranašas!), nors šias aplinkybes, be abejo, žinojo Platonas. Tai būdingas Platono dialogų, kuriuose Sokratas iškyla būtent kaip literatūrinis herojus, kaip sutartinė figūra ir draminė persona („kaukė"), bruožas: tyrinėtojai yra pastebėję, kad Platono Sokratas neretai kalbasi su istorinėmis asmenybėmis, politikais ir mąstytojais, kurie veikė gerokai anksčiau už istorinį Sokratą, be to, Platono Sokratas keistai „žino" apie istorinius įvykius, nutikusius po istorinio Sokrato mirties.

Vis dėlto, kaip jau teigėme, nėra itin svarbu, kokį – istorinį ar Platono literatūriškai sukonstruotą – Sokratą regime šiame dialoge. Gerokai svarbesnė yra pati filosofinė ir egzistencinė *Sokrato apologijos* žinia. Taigi ką, žvelgiant iš vertėjo požiūrio taško, šis Platono tekstas sako skaitytojui – ne tik antikiniam, bet ir šiuolaikiniam?

Visų pirma, Platono Sokratas radikaliai keičia pačią retorikos meno, retorinės meistrystės (*tekhnē*) sampratą,

atsisakydamas mokykliško žodžių „lipdymo" (17c), efektingo kalbų dekoravimo puošniomis, bet tuščiomis frazėmis. Atmesdamas sofistams būdingą siekį bet kokia kaina, bet kokiomis meistriškomis („techniškomis") retorikos priemonėmis kurti sakomos kalbos teisingumo regimybę, kitaip tariant, efektingą iliuziją, pamėgdžiojančią tiesą, Sokratas įsakmiai pabrėžia retorikos ir filosofijos prigimties panašumą, retorinio ir filosofinio šaunumo, arba dorybės (*aretē*), giminystę. Anot jo, teisėjo šaunumas, nusakantis teisėjo pareigą, yra gebėjimas tirti, ar teisiamasis kalba tiesą, o retoriaus šaunumas yra noras ir pajėgumas sakyti tiesą (*talēthē legein*, 18a). Tuo Sokratas atskleidžia, kad retoriui būtina turėti aštrų protą ir paprasčiausiai būti doram, aistringai ieškoti tiesos, o ją suradus – tvirtai tikėti savo teisumu: nors Sokratas to tiesiai nepasako, jis leidžia mums suprasti, kad pati tiesa, kai tik ji surandama, pasirodo esanti tokia galinga, taip užvaldanti visą retoriaus esybę, jog suteikia jam kone dievišką iškalbos dovaną, įtikinimo jėga pranokstančią bet kokią išmoktą retorinę meistrystę. Tuo tarpu visos tradicinei retorikai būdingos kalbų puošnumo ir įtaigumo priemonės tiesos akivaizdoje galų gale atsiskleidžia kaip retoriškai neefektyvios.

Tai, ką Platono Sokratas šiame dialoge tiesiogiai ar netiesiogiai pasako apie retorikos meno prigimtį, vėlesnėje antikinės retorikos tradicijoje išsikristalizuoja į du pamatinius retorikos principus. Pirmasis iš jų skelbia, kad būtina laikytis dalyko esmės, tiesiog rūpintis turiniu, o jį išreiškiantys žodžiai savaime seks paskui mintį. Antrasis principas reikalauja suvokti, jog didžiausias menas – paslėpti meną, šiuo atveju – retorikos meną, kitaip tariant, tikras iškalbos meno žinovas

privalo kalbėti taip, kad klausytojas jo retorinės meistrystės nė nepastebėtų, taigi tuščiai nedemonstruoti jokių efektingų retorinių triukų.

Vis dėlto būtina pripažinti, kad, nepaisant to, ką skelbia Platono Sokratas, šis Platono dialogas parašytas meistriškai, o jo autorius nevengia šmaikštauti, kartais netgi labai efektingai. Antai *Sokrato apologijoje* grakščiai sužaidžiama įvairiais graikiško daiktavardžio *tekhnē* ir kitų šios šaknies žodžių, pavyzdžiui, *atekhnōs,* reikšmėmis. Dialogo pradžioje Sokratas teigia, kad teisme visiems įprastas, tradicine retorikos samprata paremtas kalbėjimo būdas jam yra svetimas *atekhnōs,* o tai reiškia – *tiesiog, paprasčiausiai, iš prigimties, neapsimetinėjant* svetimas: ***atekhnōs** oun xenōs ekhō tēs entade lexeōs* (17d). Tuo tarpu vėliau, vartodamas tą patį prieveiksmį *atekhnōs,* Sokratas ironiškai prikiša Meletui, pretenduojančiam būti tradicinio retorikos meno žinovu, kad šis savąjį ieškinį prieš Sokratą *nemeistriškai, netechniškai* (*atekhnōs*) parašė kažin kokiu įžūlumu, nesutramdomumu ir jaunuoliškumu: ***atekhnōs** tēn graphēn tautēn hybrei tini kai akolasiai kai neotēti grapsasthai* (26e). Taigi pirmuoju atveju, nusakydamas savąjį kalbėjimo būdą, prieveiksmį *atekhnōs* Sokratas konotuoja teigiamai: juo įvardijamas tiesus, tiesioginis, paprastas, neapsimestinis, iš prigimties gelmių plaukiantis doro ir teisaus žmogaus kalbėjimas, kuriam svetimas techninėmis retorikos priemonėmis pagrįstas įmantravimas, nenuoširdumas ir vylius. Tačiau antruoju atveju, sužaidžiant kitu prieveiksmio *atekhnōs* reikšmės atspalviu, šis žodis konotuojamas jau neigiamai: Sokratas, įgeldamas Meletui, kad šis savąjį ieškinį parašė *atekhnōs,* t. y. „nemeistriškai", nori klausytojams įteigti,

kad jo kaltintojas iš tikrųjų neišmano nei tradicinio, į kalbų puošnumą orientuoto retorikos meno, nei juo labiau tikrojo, sokratiškai suvokiamo retorikos meno, reikalaujančio sakyti tiesą ir kalbėti tiesiai, be užuolankų ir įmantravimų.

Sokrato apologijoje žaviai žaidžiama ir skirtingomis graikiško būdvardžio *deinos* reikšmėmis: įprastinė, kasdienė *deinos* reikšmė yra „baisus, siaubingas", o specialesnė, techninė jo, kaip retorikos termino, reikšmė yra „baisiai, siaubingai gabus (kalbėtojas)". *Deinos rhētōr, anēr deinos legein* reiškia baisiai gabų kalbėtoją, vyrą, kurio nepaprastai paveikios, sakytume, „gorg(on)iškai" stulbinančios, pritrenktą klausytoją į akmenį stingdančios kalbos paprastam žmogui kelia pagarbią baimę, dievišką ar demonišką virpulį. Vienu tiksliu lietuvišku atitikmeniu *deinos* išversti neįmanoma, tačiau apytikslį jo ekvivalentą turi, pavyzdžiui, šiuolaikinė šnekamoji anglų kalba, ypač vartojama Šiaurės Amerikoje: tai būdvardis *terrific*, kasdienėje vartosenoje dažniausiai reiškiantis „puikus, nuostabus", tačiau turintis ir kitą, dabar jau nustelbtą, nors žodynuose vis dar nurodomą reikšmę „baisus, keliantis siaubą", kuri etimologijos požiūriu yra pirmesnė ir atitinka savo etimono, panašiai skambančio lotyniško būdvardžio *terrificus*, reikšmę (plg. ir tarptautinius šios šaknies žodžius, tokius kaip *teroras, terorizmas* ir pan.). Panašiai ir lietuvių kalboje, kai sakome, kad kas nors yra, tarkime, *baisiai gražus, baisiai geras, baisiai gabus* ir pan., prieveiksmis *baisiai* tiesiogine prasme jau nereiškia baisumo, o paprasčiausiai sustiprina, suintensyvina būdvardžiais *gražus, geras* ir *gabus* nusakomą kokybę.

Dialogo pradžioje Sokratas pasijuokia iš savo kaltintojų, kurie ragina klausytojus saugotis, kad kalbėdamas jų neapgautų,

neapmulkintų savo iškalbos grožybėmis, nes jis, atseit, esąs, baisiai gabus kalbėtojas (*hōs deinou ontos legein*, 17a), kitaip tariant, duoda suprasti, kad Sokratas yra puikus tradicinės, sofistinės retorikos žinovas. Kaltinamasis tokį jam priskiriamą apibūdinimą iš karto paneigia, tuo lyg norėdamas šmaikščiai pasakyti, kad klausytojams jo neverta *bijoti*: kadangi jis nesąs *deinos rhētōr*, jis ir apskritai nėra *deinos*, t. y. tas, kurio reikėtų bijoti ir sergėtis. Tačiau kiek vėliau, meistriškai sužaisdamas būdvardžio *deinos* reikšmėmis, Sokratas ironiškai sumenkina savo kaltintojų, ypač Anito, *baisumą* (o kartu – ir *retorinį „baisumą“*, kitaip tariant, jų retorinius gabumus bei retorinę meistrystę), teigdamas, kad jis, Sokratas, labiau bijąs ankstesniųjų savo kaltintojų nei Anito bendrų, nors, suprask, šiek tiek prisibijo ir Anito su jo sėbrais: *emou gar polloi katēgoroi gegonasi pros hymas kai palai polla ēdē etē kai ouden alēthes legontes, hous egō mallon* ***phoboumai*** *ē tous amphi Anyton, kaiper ontas kai toutous* ***deinous****: all' ekeinoi* ***deinoteroi****, ō andres...* (18b).

Joks vertimas nepajėgus perteikti įstabaus žodžių žaismo, atsiskleidžiančio tada, kai Platono Sokratas žaidžia semantinėmis sąsajomis tarp tikrinių vardų ir tos pačios šaknies bendrinių žodžių reikšmių. Antai Meletui, kurio vardas, išvertus į lietuvių kalbą, reiškia „Tas, kuris rūpinasi“, trumpiau tariant, kažin koks *Rūpintojėlis*, arba *Rūpestėlis*, ir kuris demonstruoja savo uolų „rūpinimąsi“ polio reikalais, ypač doriniu jaunuolių ugdymu, patraukdamas teisman „nedorėlį“ Sokratą, mąstytojas kandžiai rėžia: tu, Meletai, aiškiai parodai savo *nesirūpinimą* (*saphōs apophaineis tēn sautou ameleian*, 25c). Dialogo pradžioje užsimindamas apie į Atėnus atvykusį iškilų sofistą Eueną, kurio vardas, išvertus į lietuvių kalbą, reiškia „Gerai

vadeliojantis", Sokratas teigia sužinojęs, kad šis apsistojęs pas turtuolį Kaliją („Gražuolį"), Hiponiko („Laimincio pergales žirgų lenktynėse") sūnų, kuris, rodos, nusamdė Eueną savo dviem sūnums, ironiškai lyginamiems su kumeliukais: mat Euenas, kaip *gerai vadeliojantis*, juos, suprask, turėtų tinkamai prajodyti, idant jie, kaip grynaveisliai „gražuolio" Kalijo palikuonys ir „pergalingo žirgininko" Hiponiko vaikaičiai, taip pat taptų „gražūs ir geri", *kalokagatiški*. Ironiškai reikšdamas tariamą, suvaidintą pavydą Euenui, Sokratas tvirtina, kad ir pats *grožėtųsi* (t. y. didžiuotųsi bei girtųsi) ta meistryste, kuria puikuojasi iškilusis sofistas, jei tik būtų pajėgus šios meistrystės išmokti, tuo pat metu dar kartą sužaisdamas semantine sąsaja tarp *Kalijo* („Gražuolio") vardo ir veiksmažodžio *kallunomai* („grožėtis, didžiuotis, puikuotis, girtis"). Akivaizdu, kad šiame dialogo fragmente (20a–b) atsiskleidžiantis aliuzijų laukas (čia būtina paminėti ir visažinio sofisto Hipijo („Žirgininko, Raitelio") iš Elidės vardo sąsają su žirgininkystės sritimi (19e)) yra susijęs su Atėnų aristokratijai, pamišusiai dėl žirgų sporto, itin svarbiais *geros kilmės* (geros žmonių bei žirgų veislės) ir *gero ugdymo* reikalavimais, kurie Sokrato akivaizdžiai pašiepiami, taip pat su *gerumą ir gražumą* integruojančia bei ugdymo idealą išreiškiančią *kalokagatijos* sąvoka.

Sokratas, atvirai prisipažįstantis, kad nieko nežino (arba, tiksliau sakant, nežino nieko, išskyrus patį nežinojimo faktą), savaisiais kvotimo seansais, kuriuos regime ir *Sokrato apologijoje*, siekia ir kitiems atskleisti *jų* nežinojimą. Įsidėmėtina, kad jis niekada nebando savo oponentų nuginčyti, pateikdamas kokius nors jų požiūriui prieštaraujančius *faktus*, konkrečius *empirinius* duomenis, kurie, atskleisdami „objektyvią" dalykų

padėtį, pašnekovų požiūrį paneigtų *empiriškai*. Priešingai, Sokratas iš pradžių nuolankiai priima – arba ironiškai apsimeta priimąs – pašnekovo poziciją, apsimestiniu meilikavimu sugundo būsimą kvotimo auką, kuriai įperša mintį, esą jis lenkia galvą prieš gundomo naivuolio žinias ir išmintį (nes priešingu atveju potencialus pašnekovas net nepradėtų su juo šnekėtis), o vėliau pradeda „tardyti", vieną po kito pateikdamas klastingus klausimus, kuriais siekia išsiaiškinti loginį pašnekovo ginamos pozicijos pagrįstumą, išanalizuoti oponento požiūrį jo vidinės loginės darnos atžvilgiu. Naiviam pašnekovui nepastebint, Sokratas subtiliu, beveik nejuntamu spaudimu, kylančiu neva ne iš jo paties, kaip kvotėjo, o iš pačios jo pateikiamų „neutralių" klausimų struktūros, tiek teminės, tiek formaliosios, nejučia „ištraukia" iš oponento sau reikalingus – ir iš anksto numatytus – atsakymus, kurie laipsniškai, būdami susiję vieni su kitais Sokrato valdomo vieningo argumento gijomis ir išsirikiuodami tam tikra logine seka, jau iš anksto numatytu būdu kumuliatyviai ir selektyviai sumuoja būtent tuos oponento pozicijos aspektus, kurie ryškiausiai atskleidžia jos prieštaringumą. Iš pradžių nė neįtardamas, į kokius spąstus yra viliojamas, po keleto ar keliolikos tokių atsakymų Sokrato pašnekovas su apmaudu pamato, kad paskutinis jo atsakymas, logiškai plaukiantis iš ankstesniųjų, atsakymas, kurio išvengti nėra jokių galimybių ir kurį tenka iškošti pro sukąstus dantis, yra visiškai priešingas tai pozicijai, kuriai jis buvo įsipareigojęs kvotimo pradžioje. Tada kvočiamasis supranta, kad, „padedamas" klastingo kvotėjo, iš tiesų paneigė save patį, nugalėjo save savo paties ginklais, o ne Sokratas jį nuginčijo kokiais nors „objektyviais", faktiniais,

su empirine dalykų padėtimi susijusiais ar juo labiau subjektyviais, iš Sokrato įgeidžio plaukiančiais argumentais.

Iš esmės tai reiškia, kad Sokratas, pateikdamas savo pašnekovui virtinę klausimų, kurių atsakymus jis iš anksto būdavo numatęs, ir pajėgdamas mintyse kontroliuoti, kad oponento atsakymų grandinė nepakreiptų pokalbio Sokratui nenaudinga linkme, įžvalgiai anticipuojamais atsakymais grįstu taku ilgainiui atvesdavo pašnekovą į Sokrato trokštamą temiškai ir logiškai specifinę, kvotėjo „išpranašautą" pokalbio vietą: žvelgiant būtent iš šios specifinės vietos, tartum kokios apžvalgos aikštelės, oponento pozicijoje ryškiausiai atsiskleisdavo jai prieštaraujantys, jos loginę nedarną akivaizdžiausiai parodantys ir šitokiu būdu ją sugriaunantys aspektai. Beje, toks Sokrato taikytas paneigimo būdas, kai oponento teiginiai sugriaunami, remiantis ne jų atžvilgiu išoriniais empiriniais faktais, o ydingomis formaliosiomis argumentų savybėmis, analitiškai išryškinant loginę teiginių struktūrą ir atskleidžiant joje inherentiškai slypinčią loginę nedarną, labai plačiai vartojamas ir šiuolaikinėje analitinėje filosofijoje: atskleidus loginį oponento teiginių nekoherentiškumą, sakoma, kad šie „paneigia save pačius", „nugali save pačius", šitaip pabrėžiant, kad destrukcinės potencijos slypi pačiuose teiginiuose, o ne jų išorėje. Nelyginant gerai žinomame mite iš argonautų žygių ciklo: pakanka mesti akmenį į spartais vadinamų priešo karių, išdygusių iš pasėtų slibino dantų, būrį, ir susikovę tarpusavyje jie netrukus išžudo vieni kitus. Taip pat ir filosofinės bei literatūrologinės dekonstrukcijos, siejamos su Jacqueso Derrida vardu, procedūra toli gražu nėra tokia naujoviška, kaip kartais manoma. Tai tik paskiras, savaip apibendrintas ir

interpretuotas sokratiškojo paneigimo metodo, vadinamojo *elencho*, su kuriuo prancūzų mąstytojas buvo puikiai susipažinęs, atvejis: šios procedūros esmė ta, kad dekonstrukcionistas iš pradžių fiksuoja „fasadinę", paties teksto autoriaus deklaruojamą intenciją, o vėliau parodo, kad kruopšti teksto analizė jame atskleidžia prasmes, esmingai prieštaraujančias autorinei teksto intencijai ar net ją paneigiančias (kitaip tariant, tekstas, „atitrūkęs" nuo savo autoriaus ir privilegijuotos autorinės intencijos, pradeda gimdyti paties autoriaus nenumatytas ir „kontrolinei" jo intencijai prieštaraujančias prasmes, taip suardydamas darnią prasminę savo struktūrą ir „sugriaudamas" – elenchiškai paneigdamas – save iš vidaus).

Sokratiškąjį elenchą, beje, besiskiriantį nuo *sofistinio elencho*, būtina aptarti kiek plačiau. Graikiškai *elegkhos* reiškia paneigimą arba paneigiantį įrodymą, t. y. įrodymą, jog dalykų padėtis nėra tokia, kaip teigia oponentas. Šiuo atžvilgiu *elegkhos* skiriasi nuo teigiančiojo (pozityviojo) įrodymo, graikiškai įvardijamo žodžiais *deixis, apodeixis, endeixis* ir pan., kurių visiems žinomas lotyniškas atitikmuo yra *demonstratio*, tuo tarpu lotyniškasis *elegkhos* atitikmuo yra *refutatio*. Daiktavardis *elegkhos* yra padarytas iš veiksmažodžio *elegkhein*, kurio kasdienė reikšmė yra „pagauti nusikaltėlį nusikaltimo vietoje", antai pastverti vagį už rankos *in flagrante delicto*. Kai nusikaltėlis pagaunamas nusikaltimo vietoje, nereikia ieškoti jokių papildomų, „išorinių" įkalčių, nes visi reikalingi įkalčiai savaime aptinkami nusikaltimo vietoje, kartu su pačiu nusikaltėliu. Žodžiui *elegkhos* įgijus termino reikšmę ir pradėjus reikšti loginį, analitinį oponento pozicijos paneigimą, kai ši sugriaunama iš vidaus, kasdienės šio žodžio reikšmės

atspalvis išlieka svarbus ta prasme, kad visi loginiai, analitiniai „įkalčiai", „pagaunantys" argumentą nelyginant kokį vagį, jau yra paties argumento, jo loginės struktūros viduje, todėl jų nereikia ieškoti išorėje, empirinių faktų srityje.

Bet ar iš tiesų egzistuoja esminis skirtumas tarp sokratiškojo ir sofistinio elencho? Tais atvejais, kai šis skirtumas apskritai pripažįstamas, bandoma parodyti, kad sokratiškuoju elenchu, kuris turįs ne tik negatyvią, bet ir pozityvią funkciją, pašnekovui neva ne tik norima atskleisti jo požiūrio klaidingumą, bet ir paraginti jį ieškoti tiesos, tuo tarpu vienintelis sofistinio elencho tikslas esąs radikaliai negatyvus – paneigti pašnekovą bet kokia kaina – ir nesiejamas su jokiais kitais, aukštesniais tikslais. Vis dėlto, atidžiai skaitant Platono dialogus, ypač ankstyvuosius, susidaro įspūdis, kad skirtumas tarp sokratiškojo ir sofistinio elencho iš tiesų nėra toks ryškus, kaip kartais tvirtinama. Jis tampa ryškesnis, turint omeny būtent Platono (arba Platono Sokrato, ypač vaizduojamo brandžiuosiuose dialoguose) poziciją. Brandžiųjų Platono dialogų Sokratas savo pašnekovų protuose sukelia sumaištį tik tam, kad paskatintų juos griebtis radikalios epistemologinės priemonės, vadinamojo „antrojo plaukimo" (*deuteros plous*), t. y. atsigręžimo į eidų (idėjų) pasaulį, kuris vienintelis galįs atverti tiesą. Tačiau tai veikiau Platono, o ne Sokrato, juo labiau ne istorinio Sokrato programa. Jei, remdamiesi *Sokrato apologija*, darome prielaidą, kad vienintelis tikras istorinio Sokrato žinojimas, jo paties požiūriu, esąs grynai negatyvus, išreiškiamas formule „žinau tik tai, kad nieko nežinau", privalome pagrįstai įtarti, jog istorinis Sokratas paprasčiausiai nepajėgė toleruoti jokių pretenzijų į pozityvų

žinojimą, nesutampantį su minėta formule arba į ją neredukuojamą. Vienintelis Sokrato tikslas, kurio jis siekė kvosdamas pašnekovus ir taikydamas savąjį paneigimo (elencho) metodą, tebuvo padaryti, kad ir visi kiti, sutriuškinti jo klausimų atakos, epistemologiškai rezignuotų, pripažintų absoliutų sokratiškosios „(ne)žinojimo formulės" ir sokratiškojo „(ne)žinojimo išpažinimo" teisingumą, su atodūsiu pakartodami Sokrato žodžius: *žinau, kad nieko nežinau...*

Būtina pabrėžti, kad visi sokratiškojo kvotimo seansai lieka be pozityvių rezultatų: Sokratas nuginčija bet kurį savo pašnekovą, sukritikuoja bet kurią pašnekovo suformuluotą kokios nors sąvokos apibrėžtį, savo motinos Fainaretės gėdai majeutiškai „pribūdamas" tik negyvus kūdikius. Beje, į akis krenta su istorinio Sokrato asmenybe (kiek ją apskritai įmanoma rekonstruoti) sunkiai deranti aplinkybė, kad Platono dialoguose Sokratas po nesėkmingų bandymų surasti kokią nors pozityvią tiesą, antai apibrėžti kokią nors etinę sąvoką, dialogo pabaigoje sau ir kitiems palinki toliau atkakliai ieškoti tiesos, „nenuleisti rankų". Deja, kyla įtarimas, jog tai būtent Platono Sokrato, o ne istorinio Sokrato nuostata: Platonas, tokiu savo pavaizduoto Sokrato raginimu dialogo dalyviams palikdamas bent teorinę galimybę rasti pozityvią tiesą, nors patį tiesos radimą nukeldamas į neapibrėžtą ateitį, tuo lyg ir daro užuominą į visiškai kitokius, dar niekieno neatrastus tiesos ieškojimo kelius, pavyzdžiui, susijusius su išmokimu proto akimis regėti inteligibilius esinius – idėjas. Tačiau, kaip galime spėti iš *Sokrato apologijoje* pavaizduoto Sokrato svarstymų stiliaus, taip pat Aristotelio *Metafizikoje* paliudyto skirtumo tarp istorinio Sokrato ir Platono mokymų,

istoriniam Sokratui tokia nuostata vargu ar buvo priimtina: kaip ir sofistų, taikiusių savąjį elencho tipą, taip ir istorinio Sokrato, besirėmusio savuoju, neva kitonišku elencho tipu, tikslas buvo nuginčyti pašnekovą bet kokia kaina, tiesiog *aprioriškai* atimant iš oponento bet kokią, net menkiausią pozityvios tiesos radimo galimybę. Matyt, istoriniam Sokratui, įtikėjusiam Delfų orakulo pranašyste, kuri paskelbė jį išmintingiausiu žmogumi vien dėl to, kad jis epistemologiškai rezignavo, prisipažindamas nieko nežinąs, konkrečių pozityvių teiginių, kuriuos pokalbių metu išsakydavo jo oponentai, turinys, ko gero, netgi nebuvo įdomus. Bet kuris Sokrato pašnekovas, jei tik neprisipažindavo, panašiai kaip Sokratas, nieko nežinąs, savaime tapdavo sokratiškojo elencho taikiniu. Atsižvelgiant į tai, kad Sokratas oponentams neleisdavo savo minčių dėstyti nuosekliai, rišliai išskleistu pavidalu, o liepdavo arba atsakinėti į jo tiesmukai formuluojamus klausimus, arba patiems jo klausinėti, neatrodo, jog Sokratas trośko nuoširdžiai įsigilinti į savo oponentų minčių turinį. Galime spėti, kad jam tai visiškai nerūpėjo. Be to, turėkime omeny pačią Sokrato pateikiamų klausimų architektoniką, išankstinį jų sekos bei krypties numatymą ir kontroliavimą, kad pašnekovas, nenukrypdamas į šalį, neišvengiamai ateitų į jo, Sokrato, trokštamą pokalbio vietą, kurioje oponentas būtų logiškai sunaikintas savo paties ginklais. Tad sunku išvengti išvados, kad Sokratas jau pačioje pokalbio pradžioje, užuot rimtai gilinęsis į pašnekovo poziciją ir mąstęs, ar egzistuoja bent menkiausia, tegul vien teorinė galimybė, kad jo pašnekovo požiūris yra bent iš dalies teisingas, mąstydavo vien apie oponento formalaus sutriuškinimo savuoju elenchu strategiją

ir taktiką, mintyse kaip geras šachmatininkas iš anksto tiksliai surikiuodamas visus savo klausimus (savo „ėjimus“) ir numatomus oponento atsakymus (priešo „ėjimus“).

Tačiau netgi darant prielaidą, kad pozityvus pašnekovo teiginių turinys istoriniam Sokratui nelabai rūpėjo, vis dėlto išlieka tam tikras – ir net nemažas – skirtumas tarp sokratiškojo elencho ir sofistinio elencho. Nors taikant šias abi elencho rūšis siekiama to paties tikslo – paneigti oponento teiginius bet kokia kaina, – sokratiškasis elenchas, skirtingai nei sofistinis, turi moralinę prasmę: sofistai, savuoju elenchu paneigę oponento požiūrį, tenkindavosi pačiu varžovo sutriuškinimo faktu, glosčiusiu jų, puikių savo „meistrystės“ žinovų, savimeilę, tuo tarpu Sokratas, savuoju elenchu paneigęs pašnekovą, vien pačiu paneigimo faktu nesitenkindavo, o laukdavo, kad įveiktas varžovas morališkai praregėtų ir „atsiverstų“ į sokratiškąjį „tikėjimą“, pagrįstą nežinojimo prezumpcija bei radikaliu epistemologiniu rezignavimu ir susijusį su pačiam Sokratui būdinga moraline laikysena.

Akivaizdu, kad sokratiškąjį elenchą taikant vien formaliai bei tiesmukai ir nesiejant jo su aukštesniu moraliniu tikslu, pranokstančiu vien tikslą nuginčyti bet kokia kaina, jis – ypač paprastesnių žmonių akyse – niekuo nesiskirdavo nuo sofistų taikyto elencho. Galbūt dėl šios priežasties daugelis istorinio Sokrato amžininkų, netgi tokie iškilūs autoriai, kaip komediografas Aristofanas, jį laikė eiliniu sofistu, įžūliai drįstančiu drumsti atėniečių ramybę, ir kandžiai pašiepė savo komedijoje *Debesys*. Daugelį konservatyvių pažiūrų atėniečių, kaip galime spręsti ir iš *Sokrato apologijos*, itin erzino tai, kad dykinėjančios kilmingų tėvų atžalos sekiojo paskui Sokratą ir mokėsi

iš jo paneiginėjimo meno: akivaizdu, jog dauguma jaunuolių, neįžvelgdami moralinės sokratiškojo elencho esmės bei paskirties, o paprasčiausiai tenkindami paaugliškam amžiui būdingą absoliutaus negatyvumo instinktą, tiesiog sportiškai smagindavosi regėdami, kaip jų herojus ir linksmo būrio „vadas" Sokratas, žmogus be aukštesnio socialinio statuso, o savo išvaizda beveik padugnė, savaisiais klausimais vieną po kito nuvainikuoja didžiausius Atėnų autoritetus, įsivaizduojančius, jog turi teisę pamokslauti jaunimui. Neperimdami sokratiškajam elenchui būdingo moralinio turinio, kuris neišmokstamas iš formalių kvotimo pratybų, o įgyjamas kartu su gyvenimo patirtimi, „gadinami" jaunuoliai perimdavo tik eristinę elencho techniką, ir ši aplinkybė kėlė visiškai suprantamą bei teisėtą daugumos atėniečių pasipiktinimą. Deja, šis pasipiktinimas savo mirtinu geluonimi galų gale atsigręžė į patį Sokratą, mėgusį – kokia likimo ironija! – vadinti save akliu, tupinčiu ant surambėjusių atėniečių. Beje, pats Platonas vėlesniuose savo dialoguose, antai *Valstybėje*, atkreipia dėmesį į sokratiškojo elencho nebrandžioms jaunuolių sieloms keliamus pavojus, drausdamas šio pavojingo metodo mokyti tuos, kurie dar nepajėgūs suvokti jo moralinio turinio ir tikrosios paskirties.

Elencho taikymo pavyzdžių randame ir pačioje *Sokrato apologijoje*. Pavyzdžiui, virtine įkyrokų ir erzinančių klausimų privertęs Meletą neapdairiai tvirtinti, kad visi atėniečiai, tinkamai auklėdami jaunuolius, daro šiems gera, ir tik vienintelis Sokratas juos gadinąs, dialogo herojus, vėl griebdamasis savo pamėgtos analogijos tarp žmonių ir žirgų, analogijos, kurios adekvatumo ir kartu įrodomosios galios Sokratas nė nesiima

pagrįsti, retoriškai klausia Meleto, ar ir žirgus tinkamai prajodyti bei mankštinti geba daugelis, o gadinti – kažin kas vienas, kaip atsakymo susilaukdamas Meleto tylėjimo, prilygstančio prisipažinimui, kad ankstesnis jo tvirtinimas yra akivaizdžiai absurdiškas ir paneigiantis save patį (24dd–25c). Kitu atveju, privertęs Meletą vėlgi labai neapdairiai tuo pat metu tvirtinti du teiginius – pirmąjį, kad Sokratas, nepripažindamas polio garbinamų dievų, vietoj jų garbina „kitus naujus daimonus" (*hetera daimonia kaina*, 24c), ir antrąjį, kad Sokratas esąs visiškas bedievis (*parapan atheos*), nes nepripažįstąs jokių dievų (26c), – o netrukus ne visai sąžiningai pasiremdamas būtent liaudiškai mitologinei sąmonei, kurią kitomis progomis negailestingai kritikuodavo, įprasta ir problemų nekeliančia analogija tarp vaikus gimdančių žmonių ir dievų, neva panašiai kaip žmonės taip pat gimdančių savo vaikus, vadinamus daimonais, analogija, kuri šiame kontekste pateikiama labai ironiškai ir kurios pagrįstumu Sokratas tikrai vargu ar galėjo tikėti, atskleidžia minėtų dviejų Meleto teiginių konjunkcijos (tvirtinimo vienu metu) absurdiškumą. Būtina pabrėžti, kad ši konjunkcija yra logiškai neįmanoma tik žvelgiant iš liaudiškos mitologinės sąmonės, kuriai, Sokrato manymu, atstovauja naivuolis Meletas, pozicijų, o ne žvelgiant iš Sokrato požiūrio taško, tarkime, kokios nors sokratiškosios teologijos, apie kurią nežinome beveik nieko, pozicijų. Vadinasi, Sokratui pakanka, kad Meletas paneigtų save pagal tas žaidimo taisykles, kurias nustatė ir priima jis pats, o tai reiškia – įveiktų save savo paties ginklais, net jei jo tvirtinimas *bent iš principo* galėtų pasirodyti teisingas, žvelgiant iš kitokio – tarkime, netgi paties Sokrato – požiūrio taško. Juk logiškai visiškai įmanoma

pripažinti daimonus, kaip kažin kokias amžinas anapusines būtybes, kurios savo galybe bei tobulumu neprilygsta dievams ir negali būti jais laikomos, be to, būdamos amžinos, nėra pagimdytos ir dėl to nėra dievų vaikai, tuo pat metu nepripažįstant dievų (nes, postulavus daimonų amžinumą, nebūtina postuluoti dievų, kaip daimonų tėvų). Tai rodo, kad Sokratui svarbu paneigti savo varžovą bet kokia kaina ir būtent pagal paties varžovo nustatytas žaidimo taisykles, o ne nešališkai išsiaiškinti, ar minėti du Meleto teiginiai *apskritai jokia prasme ir jokiu atveju* negali būti kartu laikomi teisingais logiškai neprieštaringu būdu.

Būtina trumpai aptarti, kaip radikalus Sokrato negatyvumas susijęs su moraline jo laikysena ir etinėmis nuostatomis. Čia ir vėl slypi paradoksas, nes kasdienė mūsų patirtis rodo, kad negatyvumas veikiau susijęs su amoralumu nei aukštomis moralės normomis ir jų laikymusi. Sąsają tarp Sokrato negatyvumo ir moralinės jo laikysenos leidžia suprasti ryšys tarp *savižinos* ir *sąžinės* (lietuvių kalboje abu šie žodžiai išreiškia žinojimo refleksyvumą, jo nukreiptumą į save; graikiškas žodis *suneidēsis* „sažinė“ yra padarytas iš veiksmažodžio *eidenai* „žinoti“ su priešdėliu *sun* – „su, kartu su (savimi)“). Visų Sokrato svarstymų apie žmogiškąjį pažinimą pradinis taškas – įsakmus Delfų įrašo reikalavimas „Pažink save patį“ (*gnōthi seauton*). Į save patį atsigręžęs ir *negatyviai* save pažinęs žmogus visų pirma suvokia egzistencinį savo menkumą bei trapumą, įsisąmonina *skirtumą tarp žinančio dievo ir nežinančio žmogaus*. Atkreipkime dėmesį į tai, kad, pavyzdžiui, Aristotelis dievą taip pat suvokia kaip mąstantį save patį, pažįstantį save patį ir visiškai pasitenkinantį vien

savęs paties mąstymu bei pažinimu, bet skirtumas čia tas, kad Aristotelio dievas pažįsta save *pozityviai*, kaip sau pakankamą pilnatvę, ir *geba* save pažinti. Tuo tarpu žmogus, pabandęs pažinti save patį, aptinka savyje juodą bedugnę, atveriančią žmogui jo esybės neskaidrumą ir jo negebėjimą save pažinti pozityviai, bet kartu dovanojančią iš egzistencinio siaubo kylantį *negatyvų* pažinimą, savosios menkystės ir savojo nedieviškumo pažinimą, kurio vienintelė pozityvi paskirtis – parodyti žmogui jo, kaip mirtingos būtybės, ribas ir išmokyti jį kuklumo, padedančio bendrauti su kitomis mirtingomis, ne-dieviškomis būtybėmis. Moralinę sokratiškojo nežinojimo reikšmę gerai atskleidžia vėlyvojo dialogo *Teaitetas* pabaiga. Po visų nesėkmingų bandymų išgauti („pribūti") iš Teaiteto teisingą atsakymą, kas yra pažinimas, žinojimas (*epistēmē*), Sokratas galų gale jam sako: jei tu, Teaitetai, liksi (pozityvaus žinojimo atžvilgiu) *tuščias*, būsi mažesnė *našta*, mažesnė *sunkenybė* šalia esantiems žmonėms, tapsi kuklus ir nuosaikus (*Theaet.* 210c). Priešingai nei byloja naivokas liaudiškas posakis „žinių ant pečių nenešiosi", Sokratas tartum sako Teaitetui: „galbūt tu savojo pozityvaus žinojimo, tarsi sunkios naštos, ant savo pečių nenešiosi, tavojo žinojimo naštą ant tavo pečių tikrai nešios kiti, todėl pasirūpink kuo greičiau išmesti šį žinojimą lauk".

Be to, būtina pabrėžti, kad radikaliai negatyvi yra ne tik sokratiškoji savižinos, bet ir sokratiškoji sąžinės samprata. Atkreipkime dėmesį į tai, kad Sokratą kreipiantis *dieviškasis ženklas*, nesvarbu, kaip interpretuotume tikrąją jo prigimtį, yra labai panašus į *sąžinės balsą*: jis niekada neragindavo Sokrato daryti ką nors pozityvaus ir niekada nesikreipdavo į jį kokiu

nors rišliu, turiningu tekstu, o tik formaliai drausdavo, taip pat rišliu, turiningu tekstu neaiškindamas draudimo motyvų, kai Sokratas ketindavo daryti ką nors netinkama (40a–c). Beje, ir visi Senojo Testamento dekalogo įsakymai, išskyrus didįjį, yra formuluojami negatyviai: *nežudyk, nevok, nekalbėk netiesos, nesvetimauk* ir t. t. Dauguma ikisokratinio laikotarpio graikų, kiek galime spręsti iš jų darbų ir tekstų, moralę siejo ne su negatyviais, o su pozityviais reikalavimais, pačią dorybę (*aretē*) suvokdami veikiau kaip *šaunumą*, t. y. gebėjimą aktyviai veikti, nuveikti gyvenime kažin ką ypatinga ir tuo pasižymėti bei įsiamžinti, o ne susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų darymo, apribojant savo *ego* ir egotistinį ekspansyvumą. Atsižvelgiant į tai, kad, palyginti su ikisokratinio laikotarpio graikams būdingomis etinėmis nuostatomis, sokratiškoji moralaus elgesio samprata santykinai artimesnė judeokrikščioniškajai, siejamai visų pirma su dekalogu ir semitiškąja nuodėmingos žmogaus prigimties samprata, iš dalies – kaip manė ir Nietzsche – yra pagrįsta kalbėti apie tam tikrą moralinės graikų savimonės „krikščionėjimą“ posokratiniu laikotarpiu, o šios tendencijos iniciatorius, be abejo, buvo pats Sokratas, nors kitais atžvilgiais laikyti jį „krikščionimi“ visiškai absurdiška. Kaip matome, ryšys tarp Sokratui būdingos *negatyviosios savižinos* ir *negatyviosios sąžinės* yra akivaizdus: nusigręžimas nuo išorinio pasaulio, kurio įdėmus, smalsumu ir nuostabos išgyvenimu pagrįstas stebėjimas galėtų teikti pozityvų žinojimą, ir atsigręžimas į save patį, į savo sielą, kurios tamsi, neperregima bedugnė gimdo tik negatyvų žinojimą, yra tiesiogiai susiję su pastanga apriboti žmogui iš prigimties būdingą ekspansyvumą, graikų

laikytą tikriausiu aristokratiškumo ženklu, ilgainiui pereinant nuo šaunumu pagrįstos *pozityviosios moralės,* reikalaujančios nuveikti daugybę „šaunių" darbų (pasižymėti kare, sporte, politiniame gyvenime), prie *negatyviosios moralės,* reikalaujančios uždėti apynasrį savo egotistinėms užmačioms ir palikti po saule vietos kitoms, ypač silpnesnėms už save, mirtingoms būtybėms. Ši aplinkybė iškalbingai rodo, kad Sokrato figūra iš tiesų, kaip byloja ir patys terminai, gali būti pripažinta kaip žyminti *ikiksokratinės* ir *posokratinės* epochų takoskyrą, ribą tarp ankstesnio „labiau pagoniško" ir vėlesnio „mažiau pagoniško" etapų pačioje graikų pagonybėje, arba, kitais žodžiais tariant, ribą tarp intelektualiai bei moraliai savimi pasitikinčios pagonybės ir pradedančios savimi intelektualiai bei moraliai abejoti pagonybės.

Esmingiausia *Sokrato apologijoje* brėžiama riba – tai riba tarp *nežinančio žmogaus* ir *žinančio dievo.* Paskutiniai, viso dialogo mums perteikiamą žinią apibendrinantys ir užantspauduojantys žodžiai, „neaišku niekam, išskyrus dievą" (*adēlon panti plēn ei tōi theōi,* 42a), gana netikėtai pozityviu rėmu kontrastiškai įrėmina visą kupantį teksto negatyvumą. Sokratas jais tartum sako: nors aš nežinau (kalbant apskritai – absoliučiai nieko pozityvaus, o kalbant konkrečiai – to, kas manęs laukia po mirties), *dievas vis dėlto žino.* Žodis „dievas", graikiškajame originale pavartotas naudininko forma, būdamas *pats paskutinis* paskutinės, trečiosios, Sokrato kalbos ir viso dialogo žodis, itin svariai ir neatšaukiamai užantspauduoja šį didingą Platono tekstą, nepalikdamas nė menkiausios galimybės kalbėti apie kokį nors Platono Sokrato – ir, beveik be abejonės, taip pat ir istorinio Sokrato – ateizmą.

Sokrato apologijoje, kurioje išryškinama daugybė panašumų bei skirtumų tarp žmogaus ir dievo, galime įžvelgti įdomiai sukonstruotas, su minėtų panašumų bei skirtumų atskleidimu susijusias *simetriją, asimetriją* ir *asimetrinę simetriją. Simetrija* tarp žmogaus ir dievo ta, kad abu šį tą žino: dievas *žino* viską, o žmogus *žino* bent jau tai, kad nieko nežino. *Asimetrija* tarp žmogaus ir dievo ta, kad, kalbant iš esmės ir atsižvelgiant į tikrąją žmogiškojo ir dieviškojo žinojimo vertę, žmogus *nežino,* o dievas – *žino.* Ir pagaliau *asimetrinė simetrija* tarp žmogaus ir dievo yra ta, kad dievas žino *pozityviai,* o žmogus – *negatyviai.*

Vienas didžiausių sokratiškosios dievo sampratos paradoksų yra tai, kad, nepaisant joje išryškėjančios neperžengiamos prarajos tarp žmogaus, kuris *nežino,* ir dievo, kuris *žino,* žmogus, remdamasis sokratiškąja dievo samprata, turi teisę – bent iš principo – tvirtinti, kad *apie dievą jis žino daugiau nei apie aplinkinį pasaulį ir, ko gero, netgi daugiau nei apie save patį.* Taip yra dėl to, kad sokratiškojoje dievo sampratoje esmingiausiu žinojimo apie dievybę elementu tampa nepajudinamai tvirtas žinojimas – netgi, sakytume, tam tikra prasme pozityvus, nors ir negatyviai prieinamas žinojimas – apie moralinę dievo ir dieviškumo paties savaime prigimtį, apie iš pačios dievo prigimties plaukiantį jo gerumą. Kaip seka iš Sokrato svarstymų logikos, žmogus, neturėdamas jokių patikimų žinių apie išorinį pasaulį, vis dėlto gali tvirtinti turįs patikimų žinių apie moralinį dievo veidą. Šios žinios, be abejo, yra ne empirinės, o grynai *apriorinės,* jos plaukia iš apriorinio atsisakymo priskirti dievui ydas, kurios būdingos žmonėms ir tradiciškai poetų priskiriamos antropomorfiniams graikų mitologijos dievams. Antai

Delfų dievui paskelbus Sokratą išmintingiausiu žmogumi, Sokratas, bandydamas suvokti, ką dievas iš tiesų tuo nori jam pasakyti, daro apriorinę, moralės kriterijais pagrįstą prielaidą, jog dievas nemeluoja: „juk jis nemeluoja; mat jam *nevalia meluoti*“ (*ou gar dēpou pseudetai ge: **ou gar themis autōi**,* 21b). Žodžiu *themis,* kuris šioje citatoje figūruoja kaip prieveiksmis, įvardijamas dieviškasis įstatymas, kurio privalo laikytis patys dievai. Be to, šio įstatymo esmės įžvalga, kaip galime spręsti iš Sokrato svarstymų, prieinama ne tik dievo, bet ir žmogaus protui. Taigi Sokratas, manęs, kad apie išorinį pasaulį, kuris žmogui nepažinus iš esmės, jis žino mažiau, nei manėsi žiną kiti to meto graikai, tuo pat metu buvo paradoksaliai įsitikinęs, jog apie dievą – ar dievus – jis tam tikra prasme žino daugiau, nei manėsi žiną kiti helėnai, kurių išpažįstami dievai, nors ir būdami skulptūriškai vizualūs, „atpažįstamo“ žmogiško pavidalo, jiems atrodė neperprantamos, neprognozuojamos, moralės atžvilgiu dažniausiai neutralios, bet neretai įnoringos, paikai pavydžios, kitaip tariant, *nežinomo ir neįmanomo sužinoti moralinio būdo* būtybės. Nors tiesiogiai to nepasako, Sokratas, atsisakęs pretenzijų į išorinio pasaulio pažinimą, netikėtai įgyja pačių didžiausių – dieviškų – dalykų pažinimą, bent jau jo dalį, žmogui patį vertingiausią ir sunkiausiai pasiekiamą pažinimą, paremtą absoliučiai ir aprioriškai teisinga moralinės dievo prigimties įžvalga. Išsamesnė šios prigimties analizė pateikiama Platono dialoge *Eutifronas,* tradiciškai priskiriamame sokratiškųjų dialogų grupei. Tobulai gero ir doro dievo, kurį išpažįsta Sokratas, akivaizdoje visi antropomorfiniai tradicinės graikų mitologijos dievai, Atėnų polio pripažįstami remiantis įstatymais (*nomoi*) ir formaliai „vartojami“ tarsi kokios

monetos (*nomismata*), kuriomis atsiskaitoma ritualinių bei ideologinių mainų metu (graikiškas veiksmažodis *nomizein* reiškia tiek „manyti, tikėti, išpažinti", tiek „formaliai, remiantis įstatymu, pripažinti", tiek „vartoti (kaip įstatymo nustatytą atsiskaitymo priemonę)"), atsiskleidžia kaip, švelniai tariant, abejotino moralumo būtybės: ironišką užuominą į amoralų tradicinės mitologijos dievų elgesį Sokratas daro, formuluodamas patį argumentą, kuriuo siekia paneigti Meleto jam mestą kaltinimą visiška bedievyste. Jame, minėdamas numanomą daimonų kraujo ryšį su dievais, Sokratas kalba apie daimonus kaip apie kažin kokius „benkartus" (*paides nothoi*), prigulėtus su nimfomis ar kitomis būtybėmis (27d).

Sokrato atsisakymas bijoti mirties yra susijęs ne tik su nežinojimu, kokia yra ontologinė tikrovės sąranga tiek šiapusybėje, tiek anapusybėje, bet ir su jo įsitikinimu, kad viskas tiek šiame, tiek aname pasaulyje galų gale priklauso nuo dievo valios, kad moralinė dievo prigimtis, be jokios abejonės, yra gera, todėl jis niekada su jokiu žmogumi nesielgs netinkamai ir neadekvačiai, ir – tai ne mažiau svarbu – kad geram žmogui (o Sokratas tokiu save laikė) nei gyvam, nei mirusiam negali nutikti nieko bloga (*ouk estin andri agathōi kakon ouden oute zōnti oute teleutēsanti*, 41c), nes dievai nepaliauja rūpintis jo reikalais. Kitaip nei dauguma paprastų žmonių, visais laikais bijančių tiek apskritai po mirties išnykti, tiek atsidurti šiurpioje, Hadu vadinamoje anapusybės vietoje, Sokratas yra įsitikinęs, jog doram žmogui abi pomirtinės lemties galimybės – tiek išnykimas, tiek patekimas į „kitą vietą" – yra neabejotinai geros. Graikiškas žodis *Haidēs* turi dvi pagrindines etimologijas: pirmoji, tradicinė, kurią Platonas tikrai žinojo ir daro į ją aliuziją pačioje *Sokrato*

apologijoje, Hadą apibūdina kaip „tai, kas nematoma", kaip „nematomą vietą" (iš veiksmažodžio *idein* „išvysti" (aoristo infinityvas) su nuneigiamąja alfa, *alpha privativum*), o antroji, kurią dauguma šiuolaikinių kalbininkų laiko patikimesne, įvardija Hadą kaip „vietą, kurioje susimatoma, susitinkama (su anksčiau mirusiais artimaisiais)" (iš to paties veiksmažodžio *idein* „išvysti" ir priešdėlio **sam-* „su, kartu su (kitais)"). Įdomu ir kartu likimiškai ironiška tai, kad trečiojoje Sokrato kalboje Platonas, sakytume, sužaidžia abiem šiomis etimologijomis (antrosios iš jų jis, regis, negalėjo žinoti). Pozityvių žinių apie anapusybę, kaip ir apie šiapusybę, neturėjimas Sokratui leidžia (kaip ir derėtų, remiantis pirmąja etimologija) įsivaizduoti mirtį ir pomirtinę žmogaus būklę kaip „tai, kas nematoma", todėl ir nepažįstama bei neverta bijoti anksčiau laiko. Vis dėlto, aptaręs pirmąją žmogaus absoliutaus išnykimo po mirties galimybę, kuri taip pat esanti gera, nelyginant ramus miegas be sapnų, kurio trokšta net didysis karalius (40c–e), Sokratas imasi pasakoti anapusinės būklės mitą, kuriame tradicinių Hado vaizdinių elementus susieja su moralinėmis savo paties pažiūromis: Hadas piešiamas kaip vieta, kurioje ten atvykusius teis teisingi teisėjai, nepanašūs į čionykščius, ir kurioje bus galima *susitikti, susimatyti* su iškiliais istorinės ir mitinės praeities žmonėmis. Net ir anapusybėje mėgstamiausiu savo užsiėmimu Sokratas linkęs laikyti pokalbius su didžiomis praeities asmenybėmis, jų kvotimą ir paneiginėjimą. Tai, kad net ir kitame gyvenime Sokratas neketina keistis pats ir neketina keisti savojo veiklos būdo, pagaliau tai, kad jis netgi nežino *jokio geresnio užsiėmimo ir jokios didesnės laimės* už tą užsiėmimą bei laimę, kuriuos turėjo gyvendamas šiapus,

iškalbingai rodo, jog jis *įstengė tapti laimingas dar gyvendamas šiapus ir tikisi šią palaimingą būseną pratęsti ir po mirties.*

Dar vienas dalykas, kurį derėtų pabrėžti, yra *Sokrato apologijoje* regima radikali suvokimo, kas yra tiesa ir kas yra tikrasis teisingo pažinimo bei žinojimo objektas, transformacija. Į akis krenta ryškus, bet vis dėlto tariamas prieštaravimas: viena vertus, Sokratas kone arogantiškai ir net kiek juokingai tvirtina, kad klausytojai iš jo netrukus išgirs *visą tiesą* (*hymeis d'emou akousesthe* ***pasan tēn alētheian***, 17b; ***pasan*** *hymin* ***tēn alētheian*** *erō*, 20d), tačiau, kita vertus, vėliau teigia žinąs tik tai, kad *nieko nežino*, ir laikąs tai didžiausios išminties, skiriančios jį nuo visų kitų žmonių, ženklu (20c–23b). Iš tikrųjų jokio prieštaravimo čia nėra. Juk Sokratui tiesa – tai tiesa apie žmogiškąją būklę, apie egzistencinę žmogaus menkystę, apie ontologinį ir epistemologinį mirtingos būtybės, pasmerktos nežinoti nieko tikra apie pamatinę tikrovės sąrangą, varganumą. Ši tiesa, kuria Sokratas nė kiek neabejoja ir kurią laiko absoliučiai nepajudinama, – tai tiesa ne apskritai apie bet ką, o tik apie tai, kad žmogui, bent jau šiame pasaulyje, nėra prieinama jokia nežmogiška (antai dieviška) tiesa, jokia tiesa apie bet ką, kas nėra tiesiogiai susiję su pačia egzistencine žmogaus būkle ir tragišku, netgi beviltišku jos varganumo pripažinimu. Ši tiesa, kuri nėra kokia nors „mokslinė“ ar siaurąja prasme „teorinė“ tiesa, tėra minimalistiškai neturininga, bet vis dėlto nepajudinamai tikra egzistencinė tiesa. Galų gale ši tiesa – tai tiesiog radikalus, nežinojimo prezumpcija paremtas žmogaus pamatinio trapumo pripažinimas ir išpažinimas. Juk ne veltui Sokratas pabrėžia, kad jo išmintis tėra *žmogiška*, o ne kokia nors ją viršijanti (tarkime, dieviška) išmintis (20d).

Galbūt ir į Platono Sokratą panašus istorinis Sokratas, suvokęs pamatinį žmogaus būklės tragiškumą, kuriuo neabejojo nė vienas tikras graikas, taip pat savo kailiu įsitikinęs, kad nepriekaištingai doras žmogus nei Atėnuose, nei kur kitur šioje žemėje negali likti gyvas, jei tik nenori daryti kompromisų su savo sąžine, drąsiai ir ryžtingai pasirinko mirtį. Nors jis pats tiesiogiai nepakėlė prieš save rankos, *Sokrato apologijos* herojus, jei Platono liudijimas yra teisingas, teisme, vaizdžiai tariant, pakėlė prieš save liežuvį taip, kad šis nusileido ant jo galvos kaip kalavijas, visa stingdančia cikutos nuodų galia. Skaitydami graikišką originalą nesunkiai įsitikiname, kad teisme Sokratas kalbėjo ne tik labai drąsiai, bet ir labai kandžiai, o kartais netgi užgauliai ir pagiežingai. Neteisūs tie, kurie Sokratą vaizduoja kaip romų teisuolį: teisme jis iš tiesų kalbėjo arogantiškai ir iššaukiančiai, tarsi trokšdamas bet kokia kaina prisišaukti mirtį, nors tuo pat metu žodžiais skelbdamas savo visišką indiferentiškumą tiek gyvenimui, tiek mirčiai.

Kodėl Sokratas taip pasielgė? Susidaro įspūdis, kad jis, norėdamas išlikti (arba tapti) absoliučiai doras, absoliučiai „šaunus" etiniu požiūriu, jau nenorėjo – kad ir kaip baisu tai būtų ištarti – *toliau terštis gyvybe ir gyvenimu*. Sokratas, kaip ir kiekvienas mąstantis graikas, regis, puikiai suvokė, kad žmogui, norinčiam išlikti absoliučiai doram, gyvenimas šioje žemėje yra nuolatinės derybos, nuolatinis *kompromisas* su savo sąžine, o tai reiškia – nuolatinis ir neišvengiamas savęs *kompromitavimas* absoliučių etinių principų, kurie nepripažįsta jokio kompromiso ir kuriems dėl šios priežasties tiesiog neįmanoma nenusižengti, akivaizdoje. O juk *gebėjimas ieškoti kompromiso ir jį rasti* tiesiogiai susijęs su *gebėjimu jausti saiką*. Tiesą sakant,

pats *saiko principas*, sudarantis graikų mentaliteto pagrindą ir apibrėžiantis helėnų kultūros esmę, yra tiesiog kitas, eufemistiškai įvardijamas, *kompromiso*, neišvengiamai susijusio su *kompromitacija*, principo pavidalas. Ikisokratikai, tokie kaip Anaksimandras ir Herakleitas, aiškiai įžvelgė, kad nėra ir negali būti nei absoliučiai nekaltos gyvybės, nei absoliučiai nekalto (absoliučiai doro, absoliučiai šaunaus ir pan.) gyvenimo: jei gyvename, tai gyvename tik kitų mirties kaina, ir patys kada nors ateityje po mūsų gyvensiančioms būtybėms sumokėsime savo mirties kainą kaip bausmę už tai, kad paprasčiausiai gyvenome, paprasčiausiai likome gyvi kitų būtybių sunaikinimo kaina, o ne už tai, kad buvome kokie nors išskirtiniai nedorėliai ar juo labiau nusikaltėliai. Galime spėti, kad Sokratas taip pat puikiai matė jau ne tik socialinį bei politinį žmonių visuomenės ydingumą, bet ir pamatinį ontologinį visos tikrovės ydingumą, kurio jau niekaip neįmanoma ištaisyti. Rodos, visa helėnų kultūra, pagrįsta *sveiku protu*, o tai reiškia – *saiko* ir *kompromiso* principais, Sokrato akyse galutinai *susikompromitavo*. Jis nebenorėjo ilgiau gyventi pagal graikiškąjį saiko, o kartu – ir saikingo kompromiso principą, be abejo, principą tokio kompromiso, kuris remiasi būtent sveika nuovoka ir neperauga į sąmoningą ir piktavalę moralinių principų išdavystę, tačiau yra pagrįstas kukliu ir liūdnu pripažinimu, jog bet kuris, netgi pats doriausias žmogus šioje žemėje negali išlikti doras absoliučiai, be jokių išlygų, nes yra kaltas jau vien dėl to, kad gyvena, kad paprasčiausiai lieka gyvas, nes norėdamas gyventi privalo derėtis su gyvenimu, siekti su juo kompromiso. Būtent dėl savo etinio revoliucingumo Sokratas nutolo nuo autentiškos graikybės dvasios, kurios šerdis yra

saikas, aukso vidurys, balansas, savo ir svetimo interesų derinimas, pagrįstas subtilia *savo ir kitų gyvybės bei mirties ekonomija,* ir šiuo požiūriu Nietzsche, kaltinęs Sokratą senosios, ikisokratinės graikų kultūros išdavyste bei griovimu, iš dalies buvo teisus. Vis dėlto Sokratas, kuris pripažino ir išpažino tik savo „nežinojimą", o ne savo „nedorumą" ar „nešaunumą", taip pat ne savo egzistencinį kaltumą *sub specie aeternitatis,* tikrai nebuvo ir krikščionis iki Kristaus, todėl Nietzsche, priskirdamas Sokratui kone krikščioniškas nuostatas, šiuo atžvilgiu buvo visiškai neteisus. Sokratas nebuvo „krikščionis" jau vien dėl to, kad gyvybė pati savaime Sokratui nebuvo didelė vertybė, be to, nepamirškime, kad kai kurių vadinamųjų sokratiškųjų filosofinių mokyklų atstovai, laikę Sokratą savo neginčijamu autoritetu, tokie kaip kirėnietiškos pakraipos hedonistinio pesimizmo, taip pat pamokslavusio apie sokratiškosios dorybės siekį, atstovas Hegesijas, amžininkų vadintas mirties advokatu (*Peisithanatos*), netgi atvirai propagavo įvairias pasyvios savižudybės formas, pavyzdžiui, nusimarinimą badu.

Šios įžanginės pastabos, manau, paaiškina, kodėl norėjau, kad mano vertimas nebūtų pernelyg „sklandus", „romus", „nenervingas". Man rūpėjo emocinė graikiškojo teksto įtampa, būtent tai ir siekiau perteikti savajame vertime, kartu puikiai suvokdamas ir kukliai pripažindamas, kad prilygti originalui net ne sunku – tiesiog neįmanoma.

Naglis Kardelis
Vilnius, 2009 m., Trijų Karalių šventė

Sokrato apologijos planas

Šis planas pritaikytas lietuviškam vertimui, todėl graikiško teksto eilutės (išskyrus 38b) nenurodomos. Komentatoriai (Brissonas, Heitschas, de Stryckeris) pateikia gan skirtingus *Apologijos* planus, tačiau veikiau skiriasi teksto padalų smulkumas ir pavadinimai, o ne bendra sandara.

Pirmoji kalba: Sokratas paneigia kaltinimus

I. Įžanga (*prooimion*, 17a–18a).
II. Reikalo pristatymas (*prothesis*, 18a–19a).
III. Kaltinimų paneigimas (*lysis*, 19a–28b).
  A. Senieji kaltintojai (19a–24b).
    1. Negatyvioji dalis. Kas Sokratas nėra (19a–24b):
      a. jis nėra gamtos tyrinėtojas (19a–d),
      b. jis nėra sofistas (19d–20c).
    2. Pozityvioji dalis (*diēgēsis*) Kas Sokratas yra iš tiesų, kaltinimų priežastis (20c–24b):
      a. orakulo ištarmė (20c–21a):
        i. Sokrato „išmintis“ (20c–20e),
        ii. orakulo iššūkis (20e–21a);

b. ištarmės prasmės paieška (21b–22e):
i. įžanga (21b),
ii. politikų tyrimas (21b–e),
iii. poetų tyrimas (21e–22c),
iv. amatininkų tyrimas (22c–e);
c. tyrimo rezultatai (22e–23c):
i. tyrimas sukėlė pasipiktinimą (22e–23a),
ii. Sokratas suprato, kad dievas jį paskyrė pavyzdžiu (23a–c),
iii. jaunimas ėmė mėgdžioti Sokratą (23c–24b).

B. Naujieji kaltintojai, Meleto apklausa (24b–28a).
1. Įžanga: skaitomas rašytinis kaltinimo raštas (24b–c).
2. Meleto apklausa: kaltinimai jaunimo gadinimu (24c–26a):
a. nejaugi Sokratas pavojingas, gadindamas jaunimą tik vienas? (24c–25c),
b. nejaugi Sokratas gadina jaunimą tyčia, taip kenkdamas sau? (25c5–26a).
3. Meleto apklausa: kaltinimai bedievybe (26a–27e).
4. Išvada (27e–28a).

C. Bendroji išvada: kaltinimai nepagrįsti (28a–b).

IV. Nukrypimas (*parekbasis*, 28b–34b).
A. Pirmas priekaištas: Sokrato gyvensena – pavojinga (28b–31c).
1. Svarstymai to, kas „dera" (*kalon*) požiūriu (28b–30c):

a. bendrasis principas – pareiga svarbiau už mirties baimę (28b–d),

b. pritaikymas Sokratui: mirties pavojuje jis neatsižada pareigos (28d–29b).

2. Svarstymai to, kas „naudinga“ (*ōphelimon*), požiūriu (29c–31c):

a. išteisintas Sokratas darytų tą patį, juk svarbiausia – rūpintis siela (29c–30c),

b. Sokrato žūtis būtų nuostolis pirmiausia Atėnams (30c–31c).

B. Antras priekaištas: kodėl Sokratas vengia politikos? (31c–34b).

1. Sokratą sustabdė dieviškasis ženklas (31c–d).

2. Neįmanoma dalyvauti Atėnų politikoje ir likti doram (31d–32e).

3. Dėl to Sokratas tenkinasi privačiomis diskusijomis (32e–33b).

4. Jo įtaka jaunimui – teigiama (33b–34b).

V. Epilogas (*epilogos*, 34b–35d).

1. Atsisakoma maldauti teismą gailestingumo (34b–35b).

2. Primenama teisėjų pareiga (35b–35d).

Antroji kalba: Sokratas siūlo sau bausmę (*antitimēsis*)

I. Įžanga: Iš esmės Sokratas bylą laimėjo (35a–36b).

II. Alternatyvios bausmės variantai (36b–38b).

1. Sokratas nusipelnė maitinimo Pritanėjuje (36b–37a).

2. Įkalinimas ir tremtis – nepriimtini (37b–38a).
3. Piniginė bausmė (38b):
   a. siūloma Sokrato (38b1–6),
   b. siūloma Platono ir draugų (38b7–10).

Trečioji kalba: po nuosprendžio

I. Teisėjams, balsavusiems už mirties bausmę (38c–39d).
   1. Įžanga: teisėjų laukia gėda (38c).
   2. Sokrato ir neteisingų teisėjų palyginimas (38d–39b).
   3. Priešmirtinė pranašystė (39e).
II. Teisėjams, balsavusiems už išteisinimą (39e–42a).
   A. Įžanga (39e).
   B. Mirtis nėra blogis (40a–41d).
      1. Daimonas nestabdė Sokrato teisme (40a–b).
      2. Mirties nereikia bijoti, nes ji (40c–41d):
         a. arba panaši į gilų miegą (40c–e),
         b. arba yra gyvenimas su išminčiais ir herojais (40e–41d).
   C. Epilogas: tikėjimas savo misija ir dievu (41e–42a).
      1. Sokrato vaikus dera auklėti taip, kaip jis auklėjo piliečius (41e).
      2. Tikrąją Sokrato dalią žino vien dievas (42a).

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ
SOKRATO APOLOGIJA

Ἀπολογία Σωκράτους

a Ὅτι μὲν ὑμεῖς, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πεπόνθατε ὑπὸ τῶν ἐμῶν κατηγόρων, οὐκ οἶδα· ἐγὼ δ' οὖν καὶ αὐτὸς ὑπ' αὐτῶν ὀλίγου ἐμαυτοῦ ἐπελαθόμην, οὕτω πιθανῶς ἔλεγον. καίτοι ἀληθές γε ὡς ἔπος εἰπεῖν οὐδὲν εἰρήκασιν. μάλιστα δὲ αὐτῶν ἓν ἐθαύμασα τῶν πολλῶν ὧν ἐψεύσαντο, τοῦτο ἐν ᾧ ἔλεγον ὡς χρῆν ὑμᾶς εὐλαβεῖσθαι μὴ ὑπ' ἐμοῦ ἐξα-
b πατηθῆτε ὡς δεινοῦ ὄντος λέγειν. τὸ γὰρ μὴ αἰσχυνθῆναι ὅτι αὐτίκα ὑπ' ἐμοῦ ἐξελεγχθήσονται ἔργῳ, ἐπειδὰν μηδ' ὁπωστιοῦν φαίνωμαι δεινὸς λέγειν, τοῦτό μοι ἔδοξεν αὐτῶν ἀναισχυντότατον εἶναι, εἰ μὴ ἄρα δεινὸν καλοῦσιν οὗτοι λέγειν τὸν τἀληθῆ λέγοντα· εἰ μὲν γὰρ τοῦτο λέγουσιν, ὁμολογοίην ἂν ἔγωγε οὐ κατὰ τούτους εἶναι ῥήτωρ. οὗτοι μὲν οὖν, ὥσπερ ἐγὼ λέγω, ἤ τι ἢ οὐδὲν ἀληθὲς εἰρήκασιν, ὑμεῖς δέ μου ἀκούσεσθε πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν – οὐ μέντοι μὰ Δία, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κεκαλλιεπημένους
c γε λόγους, ὥσπερ οἱ τούτων, ῥήμασί τε καὶ ὀνόμασιν οὐδὲ

Sokrato apologija

Kaip jus, vyrai atėniečiai, paveikė mano kaltintojai – ne- a
žinau, o aš per juos vos neužsimiršau – taip įtikinamai kalbėjo. Vis dėlto nieko teisinga, atvirai kalbant, jie nėra pasakę. Iš daugelio dalykų, kuriuos jie primelavo, labiausiai nusistebėjau vienu – tuo, kur kalbėjo, jog reikią jums sergėtis, kad nebūtumėte manęs apmulkinti, mat aš esąs baisiai gabus kalbėti. Jų nesigėdijimas, jog tuojau pat b
bus mano pagauti vietoje meluoją, vos tik pasirodysiu visiškai nesąs baisiai gabus kalbėti, – tai man pasirodė begėdiškiausia iš jų pusės, nebent iš tiesų baisiai gabiu kalbėti jie vadina sakantį tiesą; tad jeigu jie būtent tai sako, ir aš jiems pritarčiau, kad esu retorius, tik ne jų pavyzdžio. Taigi jie, kaip aš ir sakau, nėra ištarę nė truputėlio tiesos; o jūs iš manęs išgirsite visą tiesą, bet, prisiekiu Dzeusu, vyrai atėniečiai, ne išdailintas kalbas, kaip anų,
ir ne išpuoštas posakiais bei žodžiais – išgirsite tai, kas c

κεκοσμημένους, ἀλλ᾽ ἀκούσεσθε εἰκῇ λεγόμενα τοῖς ἐπιτυχοῦσιν ὀνόμασιν – πιστεύω γὰρ δίκαια εἶναι ἃ λέγω – καὶ μηδεὶς ὑμῶν προσδοκησάτω ἄλλως· οὐδὲ γὰρ ἂν δήπου πρέποι, ὦ ἄνδρες, τῇδε τῇ ἡλικίᾳ ὥσπερ μειρακίῳ πλάττοντι λόγους εἰς ὑμᾶς εἰσιέναι. καὶ μέντοι καὶ πάνυ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῦτο ὑμῶν δέομαι καὶ παρίεμαι· ἐὰν διὰ τῶν αὐτῶν λόγων ἀκούητέ μου ἀπολογουμένου δι᾽ ὧνπερ εἴωθα λέγειν καὶ ἐν ἀγορᾷ ἐπὶ τῶν τραπεζῶν, ἵνα ὑμῶν πολλοὶ ἀκηκόασι, καὶ ἄλλοθι, μήτε θαυμάζειν μήτε
d θορυβεῖν τούτου ἕνεκα. ἔχει γὰρ οὑτωσί. νῦν ἐγὼ πρῶτον ἐπὶ δικαστήριον ἀναβέβηκα, ἔτη γεγονὼς ἑβδομήκοντα· ἀτεχνῶς οὖν ξένως ἔχω τῆς ἐνθάδε λέξεως. ὥσπερ οὖν ἄν, εἰ τῷ ὄντι ξένος ἐτύγχανον ὤν, συνεγιγνώσκετε δήπου ἄν μοι εἰ ἐν ἐκείνῃ τῇ φωνῇ τε καὶ τῷ τρόπῳ ἔλεγον ἐν οἷσπερ
18 ἐτεθράμμην, καὶ δὴ καὶ νῦν τοῦτο ὑμῶν δέομαι δίκαιον, ὥς γέ μοι δοκῶ, τὸν μὲν τρόπον τῆς λέξεως ἐᾶν – ἴσως μὲν γὰρ χείρων, ἴσως δὲ βελτίων ἂν εἴη – αὐτὸ δὲ τοῦτο σκοπεῖν καὶ τούτῳ τὸν νοῦν προσέχειν, εἰ δίκαια λέγω ἢ μή· δικαστοῦ μὲν γὰρ αὕτη ἀρετή, ῥήτορος δὲ τἀληθῆ λέγειν.

Πρῶτον μὲν οὖν δίκαιός εἰμι ἀπολογήσασθαι, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πρὸς τὰ πρῶτά μου ψευδῆ κατηγορημένα καὶ τοὺς πρώτους κατηγόρους, ἔπειτα δὲ πρὸς τὰ ὕστερον καὶ

kaip papuolama sakoma čia pat pasitaikiusiais žodžiais: juk tikiu, kad teisinga yra tai, ką sakau, ir niekas iš jūsų tenelaukia iš manęs nieko kito. Be to, man nederėtų, vyrai, tokiame amžiuje prieš jus stoti kaip lipdančiam kalbas jaunuolėliui. Taigi, vyrai atėniečiai, štai ko iš jūsų prašyte prašau ir maldauju: jeigu išgirstumėte mane ginantis tais pačiais žodžiais, kokiais esu įpratęs kalbėti ir agoroje prie pinigų keitimo stalų, kur daugelis iš jūsų esate manęs klausęsi, ir kitur, nesistebėkite ir nekelkite dėl
to triukšmo. Juk štai kaip yra: dabar aš pirmą kartą esu d
stojęs prieš teismą, sulaukęs septyniasdešimt metų, todėl meistriška čionykštė kalbėsena man yra svetima. Taigi kaip tuo atveju, jeigu iš tiesų būčiau svetimšalis, jūs tikrai atleistumėte man, kalbančiam anąja kalba ir tuo būdu,
kaip buvau išauklėtas, taip dabar šito iš jūsų, manding, 18
teisingai prašau: leisti man kalbėti savuoju būdu – nesvarbu, ar jis būtų blogesnis, ar geresnis – ir žiūrėti bei dėmesį kreipti tik į tai, ar aš kalbu, kas teisu, ar ne. Juk būtent tokia yra ir teisėjo pareiga, tuo tarpu retoriaus – sakyti tiesą.

Taigi teisinga, vyrai atėniečiai, jei pirma pasiteisinsiu dėl pirmesniųjų man mestų melagingų kaltinimų ir prieš pirmesniuosius kaltintojus, o po to – dėl vėlesniųjų

b τοὺς ὑστέρους. ἐμοῦ γὰρ πολλοὶ κατήγοροι γεγόνασι πρὸς ὑμᾶς καὶ πάλαι πολλὰ ἤδη ἔτη καὶ οὐδὲν ἀληθὲς λέγοντες, οὓς ἐγὼ μᾶλλον φοβοῦμαι ἢ τοὺς ἀμφὶ Ἄνυτον, καίπερ ὄντας καὶ τούτους δεινούς· ἀλλ' ἐκεῖνοι δεινότεροι, ὦ ἄνδρες, οἳ ὑμῶν τοὺς πολλοὺς ἐκ παίδων παραλαμβάνοντες ἔπειθόν τε καὶ κατηγόρουν ἐμοῦ μᾶλλον οὐδὲν ἀληθές, ὡς ἔστιν τις Σωκράτης σοφὸς ἀνήρ, τά τε μετέωρα φροντιστὴς καὶ τὰ ὑπὸ γῆς ἅπαντα ἀνεζητηκὼς καὶ τὸν
c ἥττω λόγον κρείττω ποιῶν. οὗτοι, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, <οἱ> ταύτην τὴν φήμην κατασκεδάσαντες, οἱ δεινοί εἰσίν μου κατήγοροι· οἱ γὰρ ἀκούοντες ἡγοῦνται τοὺς ταῦτα ζητοῦντας οὐδὲ θεοὺς νομίζειν. ἔπειτά εἰσιν οὗτοι οἱ κατήγοροι πολλοὶ καὶ πολὺν χρόνον ἤδη κατηγορηκότες, ἔτι δὲ καὶ ἐν ταύτῃ τῇ ἡλικίᾳ λέγοντες πρὸς ὑμᾶς ἐν ᾗ ἂν μάλιστα ἐπιστεύσατε, παῖδες ὄντες ἔνιοι ὑμῶν καὶ μειράκια, ἀτεχνῶς ἐρήμην κατηγοροῦντες ἀπολογουμένου οὐδενός. ὃ δὲ πάντων ἀλογώτατον, ὅτι οὐδὲ τὰ ὀνόματα οἷόν τε
d αὐτῶν εἰδέναι καὶ εἰπεῖν, πλὴν εἴ τις κωμῳδοποιὸς τυγχάνει ὤν. ὅσοι δὲ φθόνῳ καὶ διαβολῇ χρώμενοι ὑμᾶς ἀνέπειθον, οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ πεπεισμένοι ἄλλους πείθοντες, οὗτοι πάντες ἀπορώτατοί εἰσιν· οὐδὲ γὰρ ἀναβιβάσασθαι οἷόν τ' ἐστὶν αὐτῶν ἐνταυθοῖ οὐδ' ἐλέγξαι οὐδένα, ἀλλ' ἀνάγκη ἀτεχνῶς ὥσπερ σκιαμαχεῖν ἀπολογούμενόν τε καὶ ἐλέγ-

kaltinimų ir prieš vėlesniuosius kaltintojus. Juk daug yra b
radęsi mano kaltintojų, šmeižiančių mane jums seniai, jau daugel metų, nors nieko teisinga nepasakančių. Jų aš bijau labiau nei Anito pakalikų, nors ir tie yra baisiai gabūs. Vis dėlto, o vyrai, baisingai gabesni anie, kurie daugelį iš jūsų nuo vaikystės pasičiupę įtikinėjo ir visai nepagrįstai mane kaltino, sakydami, jog esąs kažin koks Sokratas, išmintingas vyras, to, kas aukštybėse, mąstytojas ir visa ko, kas po žeme, tyrėjas, taip pat silpnesnę kalbą paverčiantis stipresne. Tie, kurie paskleidė šią paskalą, o vyrai atėnie- c
čiai, ir yra baisiai gabūs mano kaltintojai, nes jų besiklausantieji mano, jog tuos dalykus tyrinėjantys netgi dievų nepripažįstą. Reikia pridurti, kad šių kaltintojų yra daug ir jie jau ilgą laiką yra mane kaltinę; be to, jie kalbėjo jums dar tame amžiuje, kai buvote patikliausi, kai kurie iš jūsų buvote vaikai ir jaunuoliai. Jie kaltino nemeistriškai, už akių, niekam nesiginant. O visų kvailiausia tai, kad neįmanoma sužinoti ir pasakyti netgi jų vardų, nebent kuris d
nors pasitaikytų besąs komedijų kūrėjas. Visi, kiek tik jų iš pavydo piktai šmeiždami jus įtikinėjo, taip pat ir tie, kurie, patys būdami įtikinti, įtikinėjo kitus, – šie visi yra neprieinamiausi: mat neįmanoma nė vieno nei atvesti čionai, nei juos iškvosti, tačiau besiginant būtina tarsi kovoti

χειν μηδενὸς ἀποκρινομένου. ἀξιώσατε οὖν καὶ ὑμεῖς,
ὥσπερ ἐγὼ λέγω, διττούς μου τοὺς κατηγόρους γεγονέ-
ναι, ἑτέρους μὲν τοὺς ἄρτι κατηγορήσαντας, ἑτέρους δὲ
e τοὺς πάλαι οὓς ἐγὼ λέγω, καὶ οἰήθητε δεῖν πρὸς ἐκείνους
πρῶτόν με ἀπολογήσασθαι· καὶ γὰρ ὑμεῖς ἐκείνων
πρότερον ἠκούσατε κατηγορούντων καὶ πολὺ μᾶλλον ἢ
τῶνδε τῶν ὕστερον.

Εἶεν· ἀπολογητέον δή, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ ἐπι-
19 χειρητέον ὑμῶν ἐξελέσθαι τὴν διαβολὴν ἣν ὑμεῖς ἐν πολλῷ
χρόνῳ ἔσχετε ταύτην ἐν οὕτως ὀλίγῳ χρόνῳ. βουλοίμην
μὲν οὖν ἂν τοῦτο οὕτως γενέσθαι, εἴ τι ἄμεινον καὶ ὑμῖν καὶ
ἐμοί, καὶ πλέον τί με ποιῆσαι ἀπολογούμενον· οἶμαι δὲ
αὐτὸ χαλεπὸν εἶναι, καὶ οὐ πάνυ με λανθάνει οἷόν ἐστιν.
ὅμως τοῦτο μὲν ἴτω ὅπῃ τῷ θεῷ φίλον, τῷ δὲ νόμῳ
πειστέον καὶ ἀπολογητέον.

Ἀναλάβωμεν οὖν ἐξ ἀρχῆς τίς ἡ κατηγορία ἐστὶν ἐξ ἧς ἡ
b ἐμὴ διαβολὴ γέγονεν, ᾗ δὴ καὶ πιστεύων Μέλητός με
ἐγράψατο τὴν γραφὴν ταύτην. εἶεν· τί δὴ λέγοντες διέβαλ-
λον οἱ διαβάλλοντες; ὥσπερ οὖν κατηγόρων τὴν ἀντωμο-
σίαν δεῖ ἀναγνῶναι αὐτῶν· "Σωκράτης ἀδικεῖ καὶ
περιεργάζεται ζητῶν τά τε ὑπὸ γῆς καὶ οὐράνια καὶ τὸν
c ἥττω λόγον κρείττω ποιῶν καὶ ἄλλους ταὐτὰ ταῦτα
διδάσκων." τοιαύτη τίς ἐστιν· ταῦτα γὰρ ἑωρᾶτε καὶ αὐτοὶ

su šešėliais ir kvosti niekam neatsakinėjant. Tad sutiksite
ir jūs, kad mano kaltintojų, kaip aš teigiu, atsirado dve-
jopų: vieni iš jų yra mane apkaltinę neseniai, o kiti seniai,
apie kuriuos aš ir kalbu, ir pripažinkite, kad man reikia e
pirma apsiginti būtent nuo šių. Juk ir jūs anų anksčiau ir
daug labiau mane kaltinančių klausėtės nei tų, kurie ėmė
kaltinti vėliau.

Tebūnie. Reikia gintis, vyrai atėniečiai, ir pabandyti
išrauti iš jūsų šmeižtą, kurį per ilgą laiką sukaupę nešioja- 19
tės – tokį didelį išrauti per tokį trumpą laiką. Aš norėčiau,
kad būtent taip ir įvyktų, jei tai geriau ir jums, ir man, ir
kad man nors kiek labiau pavyktų apsiginti. Bet manau,
jog tai sunku, ir man nėra jokia paslaptis, koks nelengvas šis
sumanymas. Vis dėlto ši byla teeinie ten, kur miela dievui,
o įstatymui reikia paklusti ir gintis.

Tad vėl nuo pat pradžios išnagrinėkime, koks yra tas kalti-
nimas, iš kurio yra kilęs mano šmeižimas – juo mat patikėjęs b
Meletas ir parašė prieš mane šį kaltinamąjį raštą. Tebūnie.
Ką būtent sakydami šmeižė šmeižikai? Taigi reikia perskai-
tyti jų – tartum tikrų kaltintojų – priesaika paliudytą ieškinį:
„Sokratas nusikalsta ir niekus veikia, tyrinėdamas ir tai, kas
po žeme, ir dangiškus dalykus, silpnesnę kalbą darydamas stip- c
resne ir kitus to pat mokydamas." Maždaug toks yra kaltinimas;

ἐν τῇ Ἀριστοφάνους κωμῳδίᾳ, Σωκράτη τινὰ ἐκεῖ περιφερόμενον, φάσκοντά τε ἀεροβατεῖν καὶ ἄλλην πολλὴν φλυαρίαν φλυαροῦντα, ὧν ἐγὼ οὐδὲν οὔτε μέγα οὔτε σμικρὸν πέρι ἐπαΐω. καὶ οὐχ ὡς ἀτιμάζων λέγω τὴν τοιαύτην ἐπιστήμην, εἴ τις περὶ τῶν τοιούτων σοφός ἐστιν – μή πως ἐγὼ ὑπὸ Μελήτου τοσαύτας δίκας φεύγοιμι – ἀλλὰ γὰρ ἐμοὶ τούτων, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι,
d οὐδὲν μέτεστιν. μάρτυρας δὲ αὐτοὺς ὑμῶν τοὺς πολλοὺς παρέχομαι, καὶ ἀξιῶ ὑμᾶς ἀλλήλους διδάσκειν τε καὶ φράζειν, ὅσοι ἐμοῦ πώποτε ἀκηκόατε διαλεγομένου – πολλοὶ δὲ ὑμῶν οἱ τοιοῦτοί εἰσιν – φράζετε οὖν ἀλλήλοις εἰ πώποτε ἢ σμικρὸν ἢ μέγα ἤκουσέ τις ὑμῶν ἐμοῦ περὶ τῶν τοιούτων διαλεγομένου, καὶ ἐκ τούτου γνώσεσθε ὅτι τοιαῦτ' ἐστὶ καὶ τἆλλα περὶ ἐμοῦ ἃ οἱ πολλοὶ λέγουσιν.

Ἀλλὰ γὰρ οὔτε τούτων οὐδέν ἐστιν, οὐδέ γ' εἴ τινος ἀκηκόατε ὡς ἐγὼ παιδεύειν ἐπιχειρῶ ἀνθρώπους καὶ
e χρήματα πράττομαι, οὐδὲ τοῦτο ἀληθές. ἐπεὶ καὶ τοῦτό γέ μοι δοκεῖ καλὸν εἶναι, εἴ τις οἷός τ' εἴη παιδεύειν ἀνθρώπους ὥσπερ Γοργίας τε ὁ Λεοντῖνος καὶ Πρόδικος ὁ Κεῖος καὶ Ἱππίας ὁ Ἠλεῖος. τούτων γὰρ ἕκαστος, ὦ ἄνδρες, οἷός τ' ἐστὶν ἰὼν εἰς ἑκάστην τῶν πόλεων τοὺς νέους, οἷς ἔξεστι τῶν ἑαυτῶν πολιτῶν προῖκα συνεῖναι ᾧ ἂν βούλωνται, τούτους πείθουσι τὰς ἐκείνων συνουσίας ἀπολιπόντας

juk tai esate matę ir patys Aristofano komedijoje – kažin kokį Sokratą, ten aplinkui nešiojamą, sakantį, kad jis žengiąs oru, ir krečiantį daugybę kitų kvailysčių, apie kurias aš nieko – nei daug, nei mažai – nenutuokiu. Ir tai sakau ne tarytum negerbiąs šitokio pažinimo, jei tik kas nors yra panašių dalykų išminčius, kad netektų gintis dar ir nuo tokių Meleto mestų kaltinimų, tačiau dėl to, kad aš nė su vienu iš tų dalykų niekaip
nesusijęs. Kaip liudytojus pasitelkiu daugelį iš jūsų pačių ir **d**
prašau, kad vieni kitiems išaiškintumėte ir pasakytumėte, visi, kiek tik yra kadaise klausiusių manęs besikalbančio – o tokie juk daugelis iš jūsų, – taigi vieni kitiems pasakykite, ar kada nors kuris iš jūsų girdėjo mane, nesvarbu, mažai ar daug, kalbantį apie panašius dalykus, ir iš to sužinosite, jog ne daugiau verta ir visa kita, ką apie mane dauguma šneka.

Bet visa tai yra visiški niekai, kaip ir tai, jei iš ko nors esate išgirdę, kad aš neva imuosi lavinti žmones ir taip kalu
pinigus – tai taip pat nėra tiesa. Nors ir tai man atrodo gražu, **e**
jei kas nors esąs pajėgus lavinti žmones taip, kaip leontietis Gorgijas, kejietis Prodikas ar elidietis Hipijas. Mat kiekvienas iš jų, o vyrai, pajėgia eidamas į kiekvieną miestą įtikinti jaunuolius, galinčius dykai bendrauti su tais iš savųjų piliečių, su kuriais tik panorėtų, kad šie jaunuoliai, palikę savo piliečių bendriją, susieitų su jais, o užmokėję jiems pinigus

σφίσιν συνεῖναι χρήματα διδόντας καὶ χάριν προσειδέναι.
ἐπεὶ καὶ ἄλλος ἀνήρ ἐστι Πάριος ἐνθάδε σοφὸς ὃν ἐγὼ
ᾐσθόμην ἐπιδημοῦντα· ἔτυχον γὰρ προσελθὼν ἀνδρὶ ὃς
τετέλεκε χρήματα σοφισταῖς πλείω ἢ σύμπαντες οἱ ἄλλοι,
Καλλίᾳ τῷ Ἱππονίκου· τοῦτον οὖν ἀνηρόμην – ἐστὸν γὰρ
αὐτῷ δύο ὑεῖ – "Ὦ Καλλία," ἦν δ' ἐγώ, "εἰ μέν σου τὼ ὑεῖ
πώλω ἢ μόσχω ἐγενέσθην, εἴχομεν ἂν αὐτοῖν ἐπιστάτην
λαβεῖν καὶ μισθώσασθαι ὃς ἔμελλεν αὐτὼ καλώ τε
b κἀγαθὼ ποιήσειν τὴν προσήκουσαν ἀρετήν· ἦν δ' ἂν οὗτος
ἢ τῶν ἱππικῶν τις ἢ τῶν γεωργικῶν· νῦν δ' ἐπειδὴ
ἀνθρώπω ἐστόν, τίνα αὐτοῖν ἐν νῷ ἔχεις ἐπιστάτην λαβεῖν;
τίς τῆς τοιαύτης ἀρετῆς, τῆς ἀνθρωπίνης τε καὶ πολιτικῆς,
ἐπιστήμων ἐστίν; οἶμαι γάρ σε ἐσκέφθαι διὰ τὴν τῶν ὑέων
κτῆσιν. ἔστιν τις," ἔφην ἐγώ, "ἢ οὔ;" "Πάνυ γε," ἦ δ' ὅς.
"Τίς," ἦν δ' ἐγώ, "καὶ ποδαπός, καὶ πόσου διδάσκει;"
"Εὔηνος," ἔφη, "ὦ Σώκρατες, Πάριος, πέντε μνῶν." καὶ
ἐγὼ τὸν Εὔηνον ἐμακάρισα εἰ ὡς ἀληθῶς ἔχοι ταύτην τὴν
c τέχνην καὶ οὕτως ἐμμελῶς διδάσκει. ἐγὼ γοῦν καὶ αὐτὸς
ἐκαλλυνόμην τε καὶ ἡβρυνόμην ἂν εἰ ἠπιστάμην ταῦτα·
ἀλλ' οὐ γὰρ ἐπίσταμαι, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι.

Ὑπολάβοι ἂν οὖν τις ὑμῶν ἴσως· "Ἀλλ', ὦ Σώκρατες, τὸ
σὸν τί ἐστι πρᾶγμα; πόθεν αἱ διαβολαί σοι αὗται γεγό-
νασιν; οὐ γὰρ δήπου σοῦ γε οὐδὲν τῶν ἄλλων περιττότερον

dar ir padėkotų. Be to, yra dar ir kitas išmintingas vyras
iš Paro, kuris, kaip aš patyriau, pas mus apsigyveno. Mat
pasitaikė man sutikti vyrą, kuris yra sumokėjęs sofistams
pinigų daugiau nei visi kiti drauge – Kaliją, Hiponiko sūnų.
Taigi jo paklausiau (mat jis turi du sūnus): „Kalijau, – tariau
aš, – jei tavo sūnūs būtų gimę kumeliukais arba teliukais,
mes turėtume jiems paimti ir pasamdyti prižiūrėtoją, kuris,
atsižvelgdamas į tai, koks prigimtinis šaunumas jiems dera,
turėtų juos užauginti gražius ir gerus; jis būtų arba kuris b
nors iš žirgų augintojų, arba žemdirbių; tuo tarpu dabar,
kadangi abu jie yra žmonės, ką jiems manai paimti prižiū-
rėtoju? Kas yra panašaus šaunumo, žmogiško ir pilietiško,
išmanytojas? Manau, jog tai esi nuodugniai apsvarstęs, nes
turi įgijęs sūnus. Ar yra toks, – tariau aš, – ar nėra?“ „Tikrai
yra“, – pasakė jis. „Kas? – paklausiau, – ir iš kur, ir už kiek
moko?“ „Euenas, – tarė, – o Sokratai, parietis; moko už
penkias minas.“ Ir aš Eueną palaikiau laimingu, jei jis iš tiesų
įvaldęs šią meistrystę ir už tokią deramą kainą moko. Mat c
aš ir pats puikuočiausi ir didžiuočiausi, jei išmanyčiau šiuos
dalykus. Bet juk neišmanau, vyrai atėniečiai.

Vis dėlto galbūt kas nors iš jūsų paprieštarautų: „Bet,
o Sokratai, kuo tu verties? Iš kur yra kilę tie prieš tave nukreipti
šmeižtai? Šitokie gandai ir kalbos vėliau pasklido tikrai ne todėl,

πραγματευομένου ἔπειτα τοσαύτη φήμη τε καὶ λόγος γέγονεν, εἰ μή τι ἔπραττες ἀλλοῖον ἢ οἱ πολλοί. λέγε οὖν
d ἡμῖν τί ἐστιν, ἵνα μὴ ἡμεῖς περὶ σοῦ αὐτοσχεδιάζωμεν.” ταυτί μοι δοκεῖ δίκαια λέγειν ὁ λέγων, κἀγὼ ὑμῖν πειράσομαι ἀποδεῖξαι τί ποτ᾽ ἐστὶν τοῦτο ὃ ἐμοὶ πεποίηκεν τό τε ὄνομα καὶ τὴν διαβολήν. ἀκούετε δή. καὶ ἴσως μὲν δόξω τισὶν ὑμῶν παίζειν· εὖ μέντοι ἴστε, πᾶσαν ὑμῖν τὴν ἀλήθειαν ἐρῶ. ἐγὼ γάρ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δι᾽ οὐδὲν ἀλλ᾽ ἢ διὰ σοφίαν τινὰ τοῦτο τὸ ὄνομα ἔσχηκα. ποίαν δὴ σοφίαν ταύτην; ἥπερ ἐστὶν ἴσως ἀνθρωπίνη σοφία· τῷ ὄντι γὰρ κινδυνεύω ταύτην εἶναι σοφός. οὗτοι δὲ τάχ᾽ ἄν, οὓς ἄρτι
e ἔλεγον, μείζω τινὰ ἢ κατ᾽ ἄνθρωπον σοφίαν σοφοὶ εἶεν, ἢ οὐκ ἔχω τί λέγω· οὐ γὰρ δὴ ἔγωγε αὐτὴν ἐπίσταμαι, ἀλλ᾽ ὅστις φησὶ ψεύδεταί τε καὶ ἐπὶ διαβολῇ τῇ ἐμῇ λέγει. καί μοι, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, μὴ θορυβήσητε, μηδ᾽ ἐὰν δόξω τι ὑμῖν μέγα λέγειν· οὐ γὰρ ἐμὸν ἐρῶ τὸν λόγον ὃν ἂν λέγω, ἀλλ᾽ εἰς ἀξιόχρεων ὑμῖν τὸν λέγοντα ἀνοίσω. τῆς γὰρ ἐμῆς, εἰ δή τίς ἐστιν σοφία καὶ οἵα, μάρτυρα ὑμῖν παρέξομαι τὸν θεὸν τὸν ἐν Δελφοῖς. Χαιρεφῶντα γὰρ ἴστε που. οὗτος ἐμός
21 τε ἑταῖρος ἦν ἐκ νέου καὶ ὑμῶν τῷ πλήθει ἑταῖρός τε καὶ συνέφυγε τὴν φυγὴν ταύτην καὶ μεθ᾽ ὑμῶν κατῆλθε. καὶ ἴστε δὴ οἷος ἦν Χαιρεφῶν, ὡς σφοδρὸς ἐφ᾽ ὅτι ὁρμήσειεν. καὶ δή ποτε καὶ εἰς Δελφοὺς ἐλθὼν ἐτόλμησε τοῦτο

kad tu neveikei nieko, kas ypač skirtųsi nuo kitų veiklos, ir kad nedarei kažin ko kitoniško, negu daro daugelis. Tad sakyk mums,
kas tai yra, idant mes tuščiai ir skubotai apie tave nespręstume.“ d
Man rodos, jog taip sakantis kalba teisingai, ir aš pamėginsiu jums atskleisti tai, kas man ir vardą sukūrė, ir užtraukė šmeižtą. Taigi klausykitės. O jei, šiaip ar taip, kai kuriems iš jūsų pasirodysiu juokaująs, vis tiek įsidėmėkite, kad sakysiu jums visą tiesą. Juk aš, vyrai atėniečiai, šį vardą esu įgijęs ne dėl ko kito, o dėl tam tikros išminties. Kokia gi toji išmintis? Ji, matyt, yra žmogiškoji išmintis. Regis, aš iš tiesų esu išmintingas šiąja išmintimi. Tuo tarpu anie, apie kuriuos ką tik kalbėjau, veikiausiai
yra išmintingi didesne išmintimi negu žmogaus, arba neturiu e
ką ir sakyti. Mat aš tikrai jos nesuprantu, o kuris sako priešingai, tas meluoja ir kalba, idant mane šmeižtų. Ir jūs man nekelkite triukšmo, o vyrai atėniečiai, net jei pasirodysiu jums kalbąs kažin kaip išdidžiai – juk ne savo žodžius kalbėsiu, o perteiksiu tai, ką yra pasakęs kalbėtojas, vertas jūsų pasitikėjimo. Savosios išminties, jei tai yra kokia nors išmintis, ir kokia ji yra, liudytoju jums pateiksiu tą dievą, kuris Delfuose. Juk tikrai pažįstate
Chairefontą. Jis buvo ir mano draugas nuo jaunystės dienų, ir 21
daugelio iš jūsų draugas. Jis kartu pabėgo ton tremtin ir drauge su jumis sugrįžo. Ir jūs tikrai žinote, koks buvo Chairefontas, koks smarkus visuose sumanymuose, kurių tik griebdavosi. Tad

μαντεύσασθαι — καί, ὅπερ λέγω, μὴ θορυβεῖτε, ὦ ἄνδρες — ἤρετο γὰρ δὴ εἴ τις ἐμοῦ εἴη σοφώτερος. ἀνεῖλεν οὖν ἡ Πυθία μηδένα σοφώτερον εἶναι. καὶ τούτων πέρι ὁ ἀδελφὸς ὑμῖν αὐτοῦ οὑτοσὶ μαρτυρήσει, ἐπειδὴ ἐκεῖνος τετελεύτηκεν.

b Σκέψασθε δὴ ὧν ἕνεκα ταῦτα λέγω· μέλλω γὰρ ὑμᾶς διδάξειν ὅθεν μοι ἡ διαβολὴ γέγονεν. ταῦτα γὰρ ἐγὼ ἀκούσας ἐνεθυμούμην οὑτωσί· "Τί ποτε λέγει ὁ θεός, καὶ τί ποτε αἰνίττεται; ἐγὼ γὰρ δὴ οὔτε μέγα οὔτε σμικρὸν σύνοιδα ἐμαυτῷ σοφὸς ὤν· τί οὖν ποτε λέγει φάσκων ἐμὲ σοφώτατον εἶναι; οὐ γὰρ δήπου ψεύδεταί γε· οὐ γὰρ θέμις αὐτῷ." καὶ πολὺν μὲν χρόνον ἠπόρουν τί ποτε λέγει· ἔπειτα μόγις πάνυ ἐπὶ ζήτησιν αὐτοῦ τοιαύτην τινὰ ἐτραπόμην. ἦλθον ἐπί τινα τῶν δοκούντων σοφῶν εἶναι, ὡς ἐνταῦθα
c εἴπερ που ἐλέγξων τὸ μαντεῖον καὶ ἀποφανῶν τῷ χρησμῷ ὅτι "Οὑτοσὶ ἐμοῦ σοφώτερός ἐστι, σὺ δ' ἐμὲ ἔφησθα." διασκοπῶν οὖν τοῦτον — ὀνόματι γὰρ οὐδὲν δέομαι λέγειν, ἦν δέ τις τῶν πολιτικῶν πρὸς ὃν ἐγὼ σκοπῶν τοιοῦτόν τι ἔπαθον, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι — καὶ διαλεγόμενος αὐτῷ, ἔδοξέ μοι οὗτος ὁ ἀνὴρ δοκεῖν μὲν εἶναι σοφὸς ἄλλοις τε πολλοῖς ἀνθρώποις καὶ μάλιστα ἑαυτῷ, εἶναι δ' οὔ· κἄπειτα ἐπειρώμην αὐτῷ δεικνύναι ὅτι οἴοιτο μὲν εἶναι
d σοφός, εἴη δ' οὔ. ἐντεῦθεν οὖν τούτῳ τε ἀπηχθόμην καὶ

vieną kartą atvykęs į Delfus, išdrįso orakulą štai ko paklausti ir – aš gi sakau jums, vyrai atėniečiai, netriukšmaukite – paklausė, ar tikrai yra kas nors už mane išmintingesnis. Taigi Pitija atsakė, kad niekas nėra išmintingesnis. Ir tuos žodžius jums paliudys anava šis jo brolis, nes jis pats yra miręs.

Dabar ištirkite, kodėl tai sakau; mat ketinu jums išaiškinti, **b**
iš kur yra kilęs tas prieš mane nukreiptas šmeižtas. Tai išgirdęs, aš ėmiausi mąstyti štai kaip: „Ką gi dievas kalba ir ką mįslėmis mena? Mat aš sau pačiam nė kiek – nei labai, nei tik truputėlį – neatrodau esąs išmintingas. Taigi ką jis galų gale sako, tardamas mane išmintingiausią esant? Juk jis tikrai nemeluoja – jam tai užginta." Ir daug laiko sumišęs svarsčiau, nesuprasdamas, ką gi jis sako. Vėliau vargais negalais ėmiausi šią ištarmę šitaip tyrinėti. Nuėjau pas kažin kurį iš tų, kurie laikomi išmintin-
gais, idant kur jau kur, o ten tai tikrai pajėgčiau įrodyti, jog **c**
pranašavietė klysta, paskelbdamas orakului, kad „štai šitas yra už mane išmintingesnis, o tu sakai, kad aš". Taigi nuodugniai jį tyrinėdamas (vadinti jį vardu nėra jokio reikalo, buvo jis vienas iš valstybės vyrų, į kurį žvelgdamas aš maždaug štai ką patyriau, o vyrai atėniečiai) ir kalbėdamasis su juo susidariau nuomonę, kad šis vyras atrodė esąs išmintingas ir daugeliui kitų žmonių, ir labiausiai sau pačiam, bet iš tiesų toks nebuvo.
Po to pabandžiau jam įrodyti, kad jis tik manė esąs išmintingas, **d**

πολλοῖς τῶν παρόντων· πρὸς ἐμαυτὸν δ' οὖν ἀπιὼν ἐλογιζόμην ὅτι τούτου μὲν τοῦ ἀνθρώπου ἐγὼ σοφώτερός εἰμι· κινδυνεύει μὲν γὰρ ἡμῶν οὐδέτερος οὐδὲν καλὸν κἀγαθὸν εἰδέναι, ἀλλ' οὗτος μὲν οἴεταί τι εἰδέναι οὐκ εἰδώς, ἐγὼ δέ, ὥσπερ οὖν οὐκ οἶδα, οὐδὲ οἴομαι· ἔοικα γοῦν τούτου γε σμικρῷ τινι αὐτῷ τούτῳ σοφώτερος εἶναι, ὅτι ἃ μὴ οἶδα οὐδὲ οἴομαι εἰδέναι. ἐντεῦθεν ἐπ' ἄλλον ᾖα τῶν ἐκείνου δοκούντων σοφωτέρων εἶναι καί μοι ταὐτὰ ταῦτα ἔδοξε·
e καὶ ἐνταῦθα κἀκείνῳ καὶ ἄλλοις πολλοῖς ἀπηχθόμην.

Μετὰ ταῦτ' οὖν ἤδη ἐφεξῆς ᾖα, αἰσθανόμενος μὲν καὶ λυπούμενος καὶ δεδιὼς ὅτι ἀπηχθανόμην, ὅμως δὲ ἀναγκαῖον ἐδόκει εἶναι τὸ τοῦ θεοῦ περὶ πλείστου ποιεῖσθαι· ἰτέον οὖν, σκοποῦντι τὸν χρησμὸν τί λέγει, ἐπὶ ἅπαντας
22 τούς τι δοκοῦντας εἰδέναι. καὶ νὴ τὸν κύνα, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι – δεῖ γὰρ πρὸς ὑμᾶς τἀληθῆ λέγειν – ἦ μὴν ἐγὼ ἔπαθόν τι τοιοῦτον· οἱ μὲν μάλιστα εὐδοκιμοῦντες ἔδοξάν μοι ὀλίγου δεῖν τοῦ πλείστου ἐνδεεῖς εἶναι ζητοῦντι κατὰ τὸν θεόν, ἄλλοι δὲ δοκοῦντες φαυλότεροι ἐπιεικέστεροι εἶναι ἄνδρες πρὸς τὸ φρονίμως ἔχειν. δεῖ δὴ ὑμῖν τὴν ἐμὴν πλάνην ἐπιδεῖξαι ὥσπερ πόνους τινὰς πονοῦντος ἵνα μοι καὶ ἀνέλεγκτος ἡ μαντεία γένοιτο. μετὰ γὰρ τοὺς πολιτικοὺς ᾖα ἐπὶ τοὺς ποιητὰς τούς τε τῶν τραγῳδιῶν καὶ
b τοὺς τῶν διθυράμβων καὶ τοὺς ἄλλους, ὡς ἐνταῦθα ἐπ'

tačiau toks nebuvo. Taigi dėl to įsipykau ir jam, ir daugeliui iš ten buvusių. Išeidamas iš ten, mąsčiau sau, kad už tą žmogų esu išmintingesnis. Rodos, nė vienas iš mudviejų nežino nieko, kas gražu ir gera, bet anas, nežinodamas, mano kažin ką žinąs, o aš, kadangi nežinau, tai ir nemanau žinąs. Tad, atrodo, būsiu už jį išmintingesnis nors jau pačiu tuo kažin kokiu mažmožiu, jog to, ko nežinau, ir nemanau žinąs. Po to ėjau pas kitą, vieną iš tų, kurie rodėsi esą išmintingesni už aną, ir susidariau visiškai
tokią pat nuomonę. Ir ten įsipykau ir jam, ir daugeliui kitų. e

Paskui jau vaikščiojau iš eilės, jausdamas, kad įsipykau, dėl to liūdėdamas ir baimindamasis, bet vis dėlto man rodės būtina viršiausiu dalyku laikyti dievo ištarmę. Taigi man, žvalgančiam tai, ką reiškia orakulo žodžiai, reikia vaikščioti
pas visus, kurie mano kažin ką žinantys. Ir, prisiekiu šunimi, 22
vyrai atėniečiai – juk reikia jums sakyti tiesą – aš iš tiesų patyriau maždaug štai ką: labiausiai laikyti šlovingais pasirodė man, tyrinėjančiam juos pagal dievo ištarmę, vos ne daugiausiai stokojantys, o kiti, laikyti menkesniais, turimos nuovokos atžvilgiu atsiskleidė esą vertesni vyrai. Tikrai reikia jums parodyti manąją klajonę, tartum kažin kokius vargus vargstančiojo, idant ištarmė man taptų nepaneigta. Po valstybės vyrų vaikščiojau pas poetus – ir tragedijų kūrėjus, ir di-
tirambų, ir kitus, idant ten tarsi vagystės vietoje pagaučiau b

αὐτοφώρῳ καταληψόμενος ἐμαυτὸν ἀμαθέστερον ἐκείνων
ὄντα. ἀναλαμβάνων οὖν αὐτῶν τὰ ποιήματα ἅ μοι ἐδόκει
μάλιστα πεπραγματεῦσθαι αὐτοῖς, διηρώτων ἂν αὐτοὺς τί
λέγοιεν, ἵν' ἅμα τι καὶ μανθάνοιμι παρ' αὐτῶν. αἰσχύνομαι
οὖν ὑμῖν εἰπεῖν, ὦ ἄνδρες, τἀληθῆ· ὅμως δὲ ῥητέον. ὡς
ἔπος γὰρ εἰπεῖν ὀλίγου αὐτῶν ἅπαντες οἱ παρόντες ἂν
βέλτιον ἔλεγον περὶ ὧν αὐτοὶ ἐπεποιήκεσαν. ἔγνων οὖν αὖ
καὶ περὶ τῶν ποιητῶν ἐν ὀλίγῳ τοῦτο, ὅτι οὐ σοφίᾳ ποιοῖεν
c ἃ ποιοῖεν, ἀλλὰ φύσει τινὶ καὶ ἐνθουσιάζοντες ὥσπερ οἱ
θεομάντεις καὶ οἱ χρησμῳδοί· καὶ γὰρ οὗτοι λέγουσι μὲν
πολλὰ καὶ καλά, ἴσασιν δὲ οὐδὲν ὧν λέγουσι. τοιοῦτόν τί
μοι ἐφάνησαν πάθος καὶ οἱ ποιηταὶ πεπονθότες, καὶ ἅμα
ᾐσθόμην αὐτῶν διὰ τὴν ποίησιν οἰομένων καὶ τἆλλα
σοφωτάτων εἶναι ἀνθρώπων ἃ οὐκ ἦσαν. ἀπῇα οὖν καὶ
ἐντεῦθεν τῷ αὐτῷ οἰόμενος περιγεγονέναι ᾧπερ καὶ
τῶν πολιτικῶν.

Τελευτῶν οὖν ἐπὶ τοὺς χειροτέχνας ᾖα· ἐμαυτῷ γὰρ
d συνῄδη οὐδὲν ἐπισταμένῳ ὡς ἔπος εἰπεῖν, τούτους δέ γ'
ᾔδη ὅτι εὑρήσοιμι πολλὰ καὶ καλὰ ἐπισταμένους. καὶ
τούτου μὲν οὐκ ἐψεύσθην, ἀλλ' ἠπίσταντο ἃ ἐγὼ οὐκ
ἠπιστάμην καί μου ταύτῃ σοφώτεροι ἦσαν. ἀλλ', ὦ ἄνδρες
Ἀθηναῖοι, ταὐτόν μοι ἔδοξαν ἔχειν ἁμάρτημα ὅπερ καὶ οἱ
ποιηταὶ καὶ οἱ ἀγαθοὶ δημιουργοί – διὰ τὸ τὴν τέχνην

save esantį nemokšiškesnį už anuos. Taigi imdamas tuos jų
kūrinius, kurie man rodėsi labiausiai apdoroti, klausinėjau jų,
ką jie norėję pasakyti, kad kartu ir aš ko nors iš jų išmokčiau.
Man gėda, vyrai, pasakyti jums tiesą. Vis dėlto reikia ją pa-
sakyti. Trumpai tariant, beveik visi ten buvusieji geriau kal-
bėjo apie tai, ką anie poetai buvo sukūrę. Tad netrukus vėlgi
ir apie poetus sužinojau, kad ne išmintimi jie kuria tai, ką ku-
ria, bet kažin kokiu įgimtu gabumu ir būdami dievo įkvėpti c
tartum pranašautojai bei ištarmių giedotojai; mat ir šie, nors
kalba daug ir gražiai, bet vis tiek nieko nežino apie tai, ką
byloja. Kažin kokiōs panašiōs aistrōs pagavą man pasirodė
patyrę ir poetai. Ir kartu jutau, jog dėl savo kūrybos jie manė
esą išmintingiausi iš žmonių ir kitais atžvilgiais, nors taip ir
nebuvo. Taigi išėjau ir iš ten, manydamas juos pranokstąs
tuo pat, kuo ir valstybės vyrus.

Pabaigoje ėjau pas rankų meistrus. Man pačiam buvo
aišku, kad aš, trumpai tariant, nieko neišmanau, tuo tarpu d
apie šiuos žinojau, kad rasiu juos išmanančius daug gražių
dalykų. Ir šiuo atžvilgiu aš nesuklydau, nes jie išmanė tai,
ko aš neišmaniau, ir tuo jie buvo už mane išmintingesni.
Betgi, vyrai atėniečiai, kaip ir poetai, tą pačią ydą man pa-
sirodė turį ir gerieji amatininkai: dėl to, kad gražiai vertėsi
meistryste, kiekvienas dėjosi esąs išmintingiausias ir kituose,

καλῶς ἐξεργάζεσθαι ἕκαστος ἠξίου καὶ τἆλλα τὰ μέγιστα
σοφώτατος εἶναι – καὶ αὐτῶν αὕτη ἡ πλημμέλεια ἐκείνην
e τὴν σοφίαν ἀποκρύπτειν· ὥστε με ἐμαυτὸν ἀνερωτᾶν ὑπὲρ
τοῦ χρησμοῦ πότερα δεξαίμην ἂν οὕτως ὥσπερ ἔχω ἔχειν, μήτε τι σοφὸς ὢν τὴν ἐκείνων σοφίαν μήτε ἀμαθὴς τὴν ἀμαθίαν, ἢ ἀμφότερα ἃ ἐκεῖνοι ἔχουσιν ἔχειν. ἀπεκρινάμην οὖν ἐμαυτῷ καὶ τῷ χρησμῷ ὅτι μοι λυσιτελοῖ ὥσπερ ἔχω ἔχειν.

Ἐκ ταυτησὶ δὴ τῆς ἐξετάσεως, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι,
23 πολλαὶ μὲν ἀπέχθειαί μοι γεγόνασι καὶ οἷαι χαλεπώταται
καὶ βαρύταται, ὥστε πολλὰς διαβολὰς ἀπ᾽ αὐτῶν γεγονέναι, ὄνομα δὲ τοῦτο λέγεσθαι, σοφὸς εἶναι· οἴονται γάρ με ἑκάστοτε οἱ παρόντες ταῦτα αὐτὸν εἶναι σοφὸν ἃ ἂν ἄλλον ἐξελέγξω. τὸ δὲ κινδυνεύει, ὦ ἄνδρες, τῷ ὄντι ὁ θεὸς σοφὸς εἶναι, καὶ ἐν τῷ χρησμῷ τούτῳ τοῦτο λέγειν, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη σοφία ὀλίγου τινὸς ἀξία ἐστὶν καὶ οὐδενός. καὶ
φαίνεται τοῦτον λέγειν τὸν Σωκράτη, προσκεχρῆσθαι δὲ
b τῷ ἐμῷ ὀνόματι, ἐμὲ παράδειγμα ποιούμενος, ὥσπερ ἂν
<εἰ> εἴποι ὅτι "Οὗτος ὑμῶν, ὦ ἄνθρωποι, σοφώτατός ἐστιν, ὅστις ὥσπερ Σωκράτης ἔγνωκεν ὅτι οὐδενὸς ἄξιός ἐστι τῇ ἀληθείᾳ πρὸς σοφίαν." ταῦτ᾽ οὖν ἐγὼ μὲν ἔτι καὶ νῦν περιιὼν ζητῶ καὶ ἐρευνῶ κατὰ τὸν θεὸν καὶ τῶν ἀστῶν καὶ ξένων ἄν τινα οἴωμαι σοφὸν εἶναι· καὶ ἐπειδάν μοι μὴ

didžiausiuose dalykuose, ir ši jų klaida paslėpdavo netgi
aną jų turimą išmintį. Taigi prisimindamas ištarmę savęs e
klausiau, ką pasirinkčiau: ar man likti tokiam, koks esu, nebūdamas nei išmintingas anųjų išmintimi, nei nemokša jų nemokšiškumu, ar turėti abu tuos dalykus, kuriuos turi anie. Atsakiau tad sau pačiam ir orakulo ištarmei, jog man verta likti tokiam, koks esu.

Būtent dėl šito tyrinėjimo, o vyrai atėniečiai, kilo daug
prieš mane nukreiptos neapykantos – tokios baisiausios 23
ir slogiausios, kad iš jos užgimė gausybė šmeižtų ir aš imtas vadinti tuo išminčiaus vardu. Mat kiekvieną kartą dalyvaujantys pokalbyje māno, jog aš esąs išmintingas tuose dalykuose, kuriuose paneiginėju kitą. Matyt, vyrai, iš tiesų išmintingas yra dievas, ir šia ištarme jis teigia tai, kad žmogiškoji išmintis yra māža ko verta ir netgi neverta nieko. Ir atrodo, kad jis, minėdamas tąjį Sokratą, yra tik pasinaudojęs
mano vardu, keldamas mane pavyzdžiu, tarsi sakytų, jog „tas b
iš jūsų, o žmonės, yra išmintingiausias, kuris kaip Sokratas yra sužinojęs, kad iš tiesų yra nieko nevertas palyginti su išmintimi". Taigi aš dar ir dabar aplinkui vaikščiodamas tai tyrinėju ir pagal dievo ištarmę tiek iš miesto piliečių, tiek ir iš svetimšalių kvočiu tą, kurį tik palaikau esant išmintingą. Ir kai tik jis toks man jau nebeatrodo, skubėdamas dievui į

δοκῇ, τῷ θεῷ βοηθῶν ἐνδείκνυμαι ὅτι οὐκ ἔστι σοφός. καὶ ὑπὸ ταύτης τῆς ἀσχολίας οὔτε τι τῶν τῆς πόλεως πρᾶξαί μοι σχολὴ γέγονεν ἄξιον λόγου οὔτε τῶν οἰκείων, ἀλλ' ἐν
c πενίᾳ μυρίᾳ εἰμὶ διὰ τὴν τοῦ θεοῦ λατρείαν.

Πρὸς δὲ τούτοις οἱ νέοι μοι ἐπακολουθοῦντες, οἷς μάλιστα σχολή ἐστιν, οἱ τῶν πλουσιωτάτων, αὐτόματοι, χαίρουσιν ἀκούοντες ἐξεταζομένων τῶν ἀνθρώπων, καὶ αὐτοὶ πολλάκις ἐμὲ μιμοῦνται, εἶτα ἐπιχειροῦσιν ἄλλους ἐξετάζειν· κἄπειτα οἶμαι εὑρίσκουσι πολλὴν ἀφθονίαν οἰομένων μὲν εἰδέναι τι ἀνθρώπων, εἰδότων δὲ ὀλίγα ἢ οὐδέν. ἐντεῦθεν οὖν οἱ ὑπ' αὐτῶν ἐξεταζόμενοι ἐμοὶ ὀργί-
d ζονται, ἀλλ' οὐχ αὑτοῖς, καὶ λέγουσιν ὡς Σωκράτης τίς ἐστι μιαρώτατος καὶ διαφθείρει τοὺς νέους· καὶ ἐπειδάν τις αὐτοὺς ἐρωτᾷ ὅτι ποιῶν καὶ ὅτι διδάσκων, ἔχουσι μὲν οὐδὲν εἰπεῖν ἀλλ' ἀγνοοῦσιν, ἵνα δὲ μὴ δοκῶσιν ἀπορεῖν, τὰ κατὰ πάντων τῶν φιλοσοφούντων πρόχειρα ταῦτα λέγουσιν, ὅτι "τὰ μετέωρα καὶ τὰ ὑπὸ γῆς" καὶ "θεοὺς μὴ νομίζειν" καὶ "τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν." τὰ γὰρ ἀληθῆ οἴομαι οὐκ ἂν ἐθέλοιεν λέγειν, ὅτι κατάδηλοι γίγνονται προσποιούμενοι μὲν εἰδέναι, εἰδότες δὲ οὐδέν. ἅτε οὖν
e οἶμαι φιλότιμοι ὄντες καὶ σφοδροὶ καὶ πολλοί, καὶ συντεταμένως καὶ πιθανῶς λέγοντες περὶ ἐμοῦ, ἐμπεπλήκασιν ὑμῶν τὰ ὦτα καὶ πάλαι καὶ σφοδρῶς διαβάλλοντες.

pagalbą įrodinėju tardomajam, kad jis nėra išmintingas. Ir dėl šio užimtumo man nėra likę laisvalaikio atlikti ką nors, ką būtų verta paminėti, nei iš miesto, nei iš namų reikalų, tačiau dėl tarnystės dievui gyvenu didžiausiame skurde. c

Be to, savo noru mane lydintys jaunuoliai, turintys daugiausia laisvalaikio, turtingiausiųjų sūnūs, džiaugiasi klausydamiesi tardomų žmonių ir dažnai patys mane mėgdžioja – po to patys bando kitus tardyti. Ir, man regis, vėliau jie patys randa didelę gausybę žmonių, kurie mano kažin ką žinantys, nors žino mažai arba nieko. Taigi dėl to jų tardomieji įniršta ant manęs, o ne ant savęs pačių, ir sako,
kad esąs kažin koks Sokratas, bjaurybių bjaurybė, ir ga- d
dinąs jaunuolius. Kai kas nors jų paklausia, ką jis darąs ir ko mokąs, jie neturi ką atsakyti, nes nežino, bet, kad neatrodytų sutrikę, kalba tai, kas įprasta sakyti apie visus filosofuojančius, jog tie „tiria tai, kas aukštybėse, ir tai, kas po žeme", ir „nepripažįsta dievų", ir „silpnesnę kalbą daro stipresne". Manau, jog sakyti tiesos jie nenorėtų, nes tokiu atveju taptų visiškai aišku, jog jie tik apsimeta žiną, nežinodami nieko. Tad kadangi jie, manau, yra garbėtroš-
kos, smarkūs ir gausūs, darniai bei įtikimai apie mane kal- e
bantys, jie yra perpildę paskalomis jūsų ausis, šmeiždami ir nuo seno, ir smarkiai. Iš jų ir Meletas mane užsipuolė, ir

ἐκ τούτων καὶ Μέλητός μοι ἐπέθετο καὶ Ἄνυτος καὶ Λύκων, Μέλητος μὲν ὑπὲρ τῶν ποιητῶν ἀχθόμενος, Ἄνυτος δὲ ὑπὲρ τῶν δημιουργῶν καὶ τῶν πολιτικῶν,
24 Λύκων δὲ ὑπὲρ τῶν ῥητόρων· ὥστε, ὅπερ ἀρχόμενος ἐγὼ ἔλεγον, θαυμάζοιμ' ἂν εἰ οἷός τ' εἴην ἐγὼ ὑμῶν ταύτην τὴν διαβολὴν ἐξελέσθαι ἐν οὕτως ὀλίγῳ χρόνῳ οὕτω πολλὴν γεγονυῖαν. ταῦτ' ἔστιν ὑμῖν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τἀληθῆ, καὶ ὑμᾶς οὔτε μέγα οὔτε σμικρὸν ἀποκρυψάμενος ἐγὼ λέγω οὐδ' ὑποστειλάμενος. καίτοι οἶδα σχεδὸν ὅτι τούτοις αὐτοῖς ἀπεχθάνομαι, ὃ καὶ τεκμήριον ὅτι ἀληθῆ λέγω καὶ ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ διαβολὴ ἡ ἐμὴ καὶ τὰ αἴτια ταῦτά ἐστιν.
b καὶ ἐάντε νῦν ἐάντε αὖθις ζητήσητε ταῦτα, οὕτως εὑρήσετε.

Περὶ μὲν οὖν ὧν οἱ πρῶτοί μου κατήγοροι κατηγόρουν αὕτη ἔστω ἱκανὴ ἀπολογία πρὸς ὑμᾶς· πρὸς δὲ Μέλητον τὸν ἀγαθὸν καὶ φιλόπολιν, ὥς φησι, καὶ τοὺς ὑστέρους μετὰ ταῦτα πειράσομαι ἀπολογήσασθαι. αὖθις γὰρ δή, ὥσπερ ἑτέρων τούτων ὄντων κατηγόρων, λάβωμεν αὖ τὴν τούτων ἀντωμοσίαν. ἔχει δέ πως ὧδε· Σωκράτη φησὶν ἀδικεῖν τούς τε νέους διαφθείροντα καὶ θεοὺς οὓς ἡ πόλις
c νομίζει οὐ νομίζοντα, ἕτερα δὲ δαιμόνια καινά. τὸ μὲν δὴ ἔγκλημα τοιοῦτόν ἐστιν· τούτου δὲ τοῦ ἐγκλήματος ἓν ἕκαστον ἐξετάσωμεν.

Anitas, ir Likonas: Meletas gieždamas nuoskaudą už poetus,
Anitas – už amatininkus ir valstybės vyrus, o Likonas – už 24
retorius. Taigi, kaip jau sakiau pradėdamas, stebėčiausi, jei būčiau pajėgus per tokį trumpą laiką išrauti iš jūsų šį šmeižtą, taip smarkiai išvešėjusį. Štai jums, vyrai atėniečiai, tiesa, ir aš kalbu neslėpdamas nuo jūsų nei didelių, nei mažų dalykų, ir nenutylėdamas jų iš baimės. Ir nors beveik neabejodamas žinau, jog įsipykstu būtent tuo, tai ir yra įrodymas, kad kalbu tiesą, kad būtent šitoks yra prieš mane nukreiptas šmeižtas ir kad kaip tik tokios yra jo priežastys.
Ir ar dabar, ar kada nors vėl iš naujo tai tyrinėtumėte, rasite b
šitaip esant.

Taigi dėl dalykų, kuriais mane kaltino pirmieji mano kaltintojai, šitoks pasiteisinimas prieš jus tebūnie pakankamas. Po to bandysiu pasiteisinti prieš Meletą, kaip jis sakosi, gerą ir miestą mylintį žmogų, ir vėlesniuosius kaltintojus. Tad ir vėl, tartum šie kaltintojai būtų kiti, atėjus eilei paimkime ir jų kaltinamąjį raštą, patvirtintą priesaika. Jame tvirtinama maždaug taip: „Sokratas, – sako jis, – nusikalsta tiek gadindamas jaunuolius, tiek nepripažindamas dievų, kuriuos pripažįsta
miestas, bet pripažindamas kitus naujus daimonus.“ Taigi c
kaltinimas štai koks. Kiekvieną paskirą šio kaltinimo teiginį ištirkime skyrium.

Φησὶ γὰρ δὴ τοὺς νέους ἀδικεῖν με διαφθείροντα. ἐγὼ δέ γε, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἀδικεῖν φημι Μέλητον, ὅτι σπουδῇ χαριεντίζεται, ῥᾳδίως εἰς ἀγῶνα καθιστὰς ἀνθρώπους, περὶ πραγμάτων προσποιούμενος σπουδάζειν καὶ κήδεσθαι ὧν οὐδὲν τούτῳ πώποτε ἐμέλησεν· ὡς δὲ τοῦτο οὕτως ἔχει, πειράσομαι καὶ ὑμῖν ἐπιδεῖξαι.

Καί μοι δεῦρο, ὦ Μέλητε, εἰπέ· ἄλλο τι ἢ περὶ πλείστου
d ποιῇ ὅπως ὡς βέλτιστοι οἱ νεώτεροι ἔσονται;

Ἔγωγε.

Ἴθι δή νυν εἰπὲ τούτοις, τίς αὐτοὺς βελτίους ποιεῖ; δῆλον γὰρ ὅτι οἶσθα, μέλον γέ σοι. τὸν μὲν γὰρ διαφθείροντα ἐξευρών, ὥς φῄς, ἐμέ, εἰσάγεις τουτοισὶ καὶ κατηγορεῖς· τὸν δὲ δὴ βελτίους ποιοῦντα ἴθι εἰπὲ καὶ μήνυσον αὐτοῖς τίς ἐστιν. – ὁρᾷς, ὦ Μέλητε, ὅτι σιγᾷς καὶ οὐκ ἔχεις εἰπεῖν; καίτοι οὐκ αἰσχρόν σοι δοκεῖ εἶναι καὶ ἱκανὸν τεκμήριον οὗ δὴ ἐγὼ λέγω, ὅτι σοι οὐδὲν μεμέληκεν; ἀλλ' εἰπέ, ὠγαθέ, τίς αὐτοὺς ἀμείνους ποιεῖ;

Οἱ νόμοι.

e Ἀλλ' οὐ τοῦτο ἐρωτῶ, ὦ βέλτιστε, ἀλλὰ τίς ἄνθρωπος,
ὅστις πρῶτον καὶ αὐτὸ τοῦτο οἶδε, τοὺς νόμους;

Sako tad jis, kad aš nusikalstąs gadindamas jaunuolius. O aš, vyrai atėniečiai, sakau nusikalstant Meletą, nes jis juokauja su rimtais dalykais, lengvabūdiškai iškviesdamas žmones į teismo kovą, apsimesdamas, jog sielojasi bei užsiima reikalais, kurie jam niekuomet visiškai nerūpėjo. Kad iš tiesų taip yra – pabandysiu ir jums įrodyti.

– Nagi, ateik man čionai, Meletai, pasakyk: ar tu iš tiesų lai-
kai svarbiausiu dalyku, kad jaunuoliai būtų kuo geriausi? d

– Aš – taip.

– Nagi, tuomet pasakyk dabar štai šiems, kas juos daro geresnius. Mat aišku, kad žinai, – juk tau tai rūpi. Atradęs juos gadinantį, kaip sakai, mane, atvesdini pas anava šituos ir kaltini. Na, o dabar pasakyk, kuris daro juos geresnius, ir paminėk jiems, kas jis toks. Matai, Meletai, jog tyli ir neturi ką pasakyti. Tai kaip – ar tau neatrodo, jog tai gėdinga ir yra pakankamas įrodymas to, apie ką aš ir kalbu, būtent, jog nė vienas iš tų dalykų tau nėra rūpėjęs. Bet pasakyk, gerasai, kas jaunuolius daro geresnius?

– Įstatymai.

– Betgi aš ne to klausiu, o geriausiasai, tačiau teiraujuosi, e
kas tas žmogus, kuris visų pirma išmano būtent ir patį šį dalyką – įstatymus.

Οὗτοι, ὦ Σώκρατες, οἱ δικασταί.

Πῶς λέγεις, ὦ Μέλητε; οἵδε τοὺς νέους παιδεύειν οἷοί τέ εἰσι καὶ βελτίους ποιεῖν;

Μάλιστα.

Πότερον ἅπαντες, ἢ οἱ μὲν αὐτῶν, οἱ δ᾽ οὔ;

Ἅπαντες.

Εὖ γε νὴ τὴν Ἥραν λέγεις καὶ πολλὴν ἀφθονίαν τῶν ὠφελούντων. τί δὲ δή; οἵδε οἱ ἀκροαταὶ βελτίους ποιοῦσιν **25** ἢ οὔ;

Καὶ οὗτοι.

Τί δέ, οἱ βουλευταί;

Καὶ οἱ βουλευταί.

Ἀλλ᾽ ἄρα, ὦ Μέλητε, μὴ οἱ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, οἱ ἐκκλησιασταί, διαφθείρουσι τοὺς νεωτέρους; ἢ κἀκεῖνοι βελτίους ποιοῦσιν ἅπαντες;

Κἀκεῖνοι.

Πάντες ἄρα, ὡς ἔοικεν, Ἀθηναῖοι καλοὺς κἀγαθοὺς ποιοῦσι πλὴν ἐμοῦ, ἐγὼ δὲ μόνος διαφθείρω. οὕτω λέγεις;

Πάνυ σφόδρα ταῦτα λέγω.

Πολλήν γέ μου κατέγνωκας δυστυχίαν. καί μοι ἀπόκριναι· ἦ καὶ περὶ ἵππους οὕτω σοι δοκεῖ ἔχειν; οἱ μὲν **b** βελτίους ποιοῦντες αὐτοὺς πάντες ἄνθρωποι εἶναι, εἷς δέ τις ὁ διαφθείρων; ἢ τοὐναντίον τούτου πᾶν εἷς μέν τις ὁ

– Štai tie, Sokratai – teisėjai.

– Ką kalbi, Meletai? Šie yra pajėgūs ir auklėti jaunuolius, ir daryti juos geresnius?

– Kuo labiausiai.

– Ar visi, o gal tik kai kurie iš jų, tuo tarpu kiti – ne?

– Visi.

– Prisiekiu Hera, gražiai kalbi, sakydamas esant tokią didelę naudingųjų gausybę. Tai ką? O šie klausytojai daro jaunuolius geresnius ar ne? **25**

– Ir šitie.

– Na ką, o tarybos nariai?

– Ir tarybos nariai.

– Bet, Meletai, argi tie, kurie dalyvauja tautos susirinkime, tautos susirinkimo nariai, negadina jaunuolių? O gal ir anie visi daro juos geresnius?

– Ir anieji.

– Taigi visi atėniečiai, kaip rodos, jaunuolius daro gražius ir gerus, išskyrus mane – tik aš vienas juos gadinu. Ar šitaip teigi?

– Labai smarkiai tai tvirtinu.

– Didele mane apkaltinai nelaime. Bet man atsakyk: ar tau atrodo, kad šitaip būna ir su žirgais? Kad visi žmonės yra darantys juos geresnius, o kažin kuris vienas – juos gadinantis? **b** Ar visai priešingai – yra kažin kuris vienas, esantis

βελτίους οἷός τ' ὢν ποιεῖν ἢ πάνυ ὀλίγοι, οἱ ἱππικοί, οἱ δὲ
πολλοί, ἐάνπερ συνῶσι καὶ χρῶνται ἵπποις, διαφθείρουσιν;
οὐχ οὕτως ἔχει, ὦ Μέλητε, καὶ περὶ ἵππων καὶ τῶν ἄλλων
ἁπάντων ζῴων; πάντως δήπου, ἐάντε σὺ καὶ Ἄνυτος οὐ
φῆτε ἐάντε φῆτε· πολλὴ γὰρ ἄν τις εὐδαιμονία εἴη περὶ
τοὺς νέους εἰ εἷς μὲν μόνος αὐτοὺς διαφθείρει, οἱ δ' ἄλλοι
c ὠφελοῦσιν. ἀλλὰ γάρ, ὦ Μέλητε, ἱκανῶς ἐπιδείκνυσαι ὅτι
οὐδεπώποτε ἐφρόντισας τῶν νέων, καὶ σαφῶς ἀποφαίνεις
τὴν σαυτοῦ ἀμέλειαν, ὅτι οὐδέν σοι μεμέληκεν περὶ ὧν ἐμὲ
εἰσάγεις.

Ἔτι δὲ ἡμῖν εἰπέ, ὦ πρὸς Διὸς Μέλητε, πότερόν ἐστιν οἰκεῖν ἄμεινον ἐν πολίταις χρηστοῖς ἢ πονηροῖς; ὦ τάν, ἀπόκριναι· οὐδὲν γάρ τοι χαλεπὸν ἐρωτῶ. οὐχ οἱ μὲν πονηροὶ κακόν τι ἐργάζονται τοὺς ἀεὶ ἐγγυτάτω αὑτῶν ὄντας, οἱ δ' ἀγαθοὶ ἀγαθόν τι;

Πάνυ γε.

d Ἔστιν οὖν ὅστις βούλεται ὑπὸ τῶν συνόντων βλάπτε-
σθαι μᾶλλον ἢ ὠφελεῖσθαι; ἀποκρίνου, ὦ ἀγαθέ· καὶ γὰρ ὁ
νόμος κελεύει ἀποκρίνεσθαι. ἔσθ' ὅστις βούλεται βλάπτε-
σθαι;

Οὐ δῆτα.

Φέρε δή, πότερον ἐμὲ εἰσάγεις δεῦρο ὡς διαφθείροντα τοὺς νέους καὶ πονηροτέρους ποιοῦντα ἑκόντα ἢ ἄκοντα;

pajėgus daryti juos geresnius, arba labai nedaugelis, jodi-
nėjimo mokovai, tuo tarpu dauguma, jei tik turi reikalų su
žirgais ir jais naudojasi, juos gadina? Ar ne taip yra, Meletai,
ir su žirgais, ir su visais kitais gyvūnais? Tai visiškai aišku,
nesvarbu, ar tu ir Anitas nepritartumėte, ar pritartumėte.
Mat jaunuoliams būtų kažin kokia didžiulė laimė, jeigu juos
gadintų vienas vienintelis, o kiti teiktų naudą. Bet, Meletai, c
pakankamai parodei, kad jaunuoliai tau niekada nerūpėjo,
ir aiškiai atskleidi savo nesirūpinimą, nes tau nėra svarbus
nė vienas iš dalykų, dėl kurių mane trauki teisman.

Dar mums pasakyk, vardan Dzeuso, Meletai: ar geriau gyventi su gerais piliečiais, ar su nelabais? Na, mielasis, atsakyk; juk neklausiu tavęs nieko sunkaus. Ar nelabi nedaro kokio nors blogio tiems, kurie visuomet jiems artimiausi, o gerieji – kokio nors gėrio?

– Be abejo.

– Tad ar yra toks, kuris labiau nori, kad jo artimieji jam d
kenktų, užuot trokšdamas patirti iš jų naudą? Atsakyk, o ge-
rasai, mat ir įstatymas liepia atsakinėti. Ar yra toks, kuris
nori, kad jam kenktų?

– Aišku, kad ne.

– Nagi, ar mane atvedi čionai kaip kenkiantį jaunuoliams ir darantį juos nelabesnius tyčia ar netyčia?

Ἑκόντα ἔγωγε.

Τί δῆτα, ὦ Μέλητε; τοσοῦτον σὺ ἐμοῦ σοφώτερος εἶ τηλικούτου ὄντος τηλικόσδε ὤν, ὥστε σὺ μὲν ἔγνωκας ὅτι οἱ μὲν κακοὶ κακόν τι ἐργάζονται ἀεὶ τοὺς μάλιστα
e πλησίον ἑαυτῶν, οἱ δὲ ἀγαθοὶ ἀγαθόν, ἐγὼ δὲ δὴ εἰς τοσοῦτον ἀμαθίας ἥκω ὥστε καὶ τοῦτ᾽ ἀγνοῶ, ὅτι ἐάν τινα μοχθηρὸν ποιήσω τῶν συνόντων, κινδυνεύσω κακόν τι λαβεῖν ὑπ᾽ αὐτοῦ, ὥστε τοῦτο <τὸ> τοσοῦτον κακὸν ἑκὼν ποιῶ, ὡς φῂς σύ; ταῦτα ἐγώ σοι οὐ πείθομαι, ὦ Μέλητε, οἶμαι δὲ οὐδὲ ἄλλον ἀνθρώπων οὐδένα· ἀλλ᾽ ἢ οὐ δια-
26 φθείρω ἤ, εἰ διαφθείρω, ἄκων, ὥστε σύ γε κατ᾽ ἀμφότερα ψεύδῃ. εἰ δὲ ἄκων διαφθείρω, τῶν τοιούτων ἁμαρτημάτων οὐ δεῦρο νόμος εἰσάγειν ἐστίν, ἀλλὰ ἰδίᾳ λαβόντα διδάσκειν καὶ νουθετεῖν· δῆλον γὰρ ὅτι ἐὰν μάθω, παύσομαι ὅ γε ἄκων ποιῶ. σὺ δὲ συγγενέσθαι μέν μοι καὶ διδάξαι ἔφυγες καὶ οὐκ ἠθέλησας, δεῦρο δὲ εἰσάγεις, οἷ νόμος ἐστὶν εἰσάγειν τοὺς κολάσεως δεομένους ἀλλ᾽ οὐ μαθήσεως.

Ἀλλὰ γάρ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῦτο μὲν δῆλον ἤδη
b ἐστὶν οὑγὼ ἔλεγον, ὅτι Μελήτῳ τούτων οὔτε μέγα οὔτε σμικρὸν πώποτε ἐμέλησεν. ὅμως δὲ δὴ λέγε ἡμῖν, πῶς με φῂς διαφθείρειν, ὦ Μέλητε, τοὺς νεωτέρους; ἢ δῆλον δὴ ὅτι, κατὰ τὴν γραφὴν ἣν ἐγράψω, θεοὺς διδάσκοντα μὴ

– Kaip darantį tai tyčia.

– Ką, Meletai? Nejaugi tu, būdamas toks jaunas, esi tiek išmintingesnis už mane, sulaukusį tokio amžiaus, jog tik tu žinai, kad blogieji tiems, kurie visuomet arčiausia jų, daro kažin ką bloga, o gerieji – kažin ką gera, o aš priartėju e
prie tokio nemokšiškumo, kad nežinau net ir to, kad jei tik kurį nors iš artimųjų padarysiu netikusį, man kils pavojus patirti iš jo kažin kokią blogybę, taigi, kaip tu sakai, aš tyčia darau šį tokį didelį blogį? Aš, Meletai, netikiu tokiu tavo tvirtinimu ir manau, jog tuo netiki ir joks kitas žmogus; bet arba aš jaunuolių negadinu, arba, jei gadinu, tai netyčia, taigi tu 26
abiem atvejais meluoji. O jeigu gadinu netyčia, įstatymas nereikalauja už tokius suklydimus atvesti čionai, o būtina asmeniškai mokyti ir įkrėsti proto; juk aišku, kad jei tik pamoką išmoksiu, liausiuosi daryti tai, ką darau netyčia. Tu gi vengei su manimi pabendrauti ir nenorėjai manęs išmokyti, bet atvedi mane čionai, kur įstatymas verčia atvesti reikalingus bausmės, o ne pamokymo.

Bet, vyrai atėniečiai, jau aišku yra tai, kad, kaip sakiau, b
Meletui šitie dalykai niekada nė kiek nerūpėjo. Vis dėlto pasakyk mums, Meletai, kaip, tavo teigimu, aš gadinąs jaunuolius? Mat aišku, kad pagal rašytinį ieškinį, kurį prieš mane iškėlei, aš juos gadinąs tuo, jog mokau nepripažinti dievų,

νομίζειν οὓς ἡ πόλις νομίζει, ἕτερα δὲ δαιμόνια καινά; οὐ
ταῦτα λέγεις ὅτι διδάσκων διαφθείρω;
Πάνυ μὲν οὖν σφόδρα ταῦτα λέγω.
Πρὸς αὐτῶν τοίνυν, ὦ Μέλητε, τούτων τῶν θεῶν ὧν νῦν
ὁ λόγος ἐστίν, εἰπὲ ἔτι σαφέστερον καὶ ἐμοὶ καὶ τοῖς ἀνδρά-
c σιν τουτοισί. ἐγὼ γὰρ οὐ δύναμαι μαθεῖν πότερον λέγεις
διδάσκειν με νομίζειν εἶναί τινας θεούς — καὶ αὐτὸς ἄρα
νομίζω εἶναι θεοὺς καὶ οὐκ εἰμὶ τὸ παράπαν ἄθεος οὐδὲ
ταύτῃ ἀδικῶ — οὐ μέντοι οὕσπερ γε ἡ πόλις ἀλλὰ ἑτέρους,
καὶ τοῦτ᾽ ἔστιν ὅ μοι ἐγκαλεῖς, ὅτι ἑτέρους, ἢ παντάπασί με
φῂς οὔτε αὐτὸν νομίζειν θεοὺς τούς τε ἄλλους ταῦτα διδά-
σκειν.
Ταῦτα λέγω, ὡς τὸ παράπαν οὐ νομίζεις θεούς.
d Ὦ θαυμάσιε Μέλητε, ἵνα τί ταῦτα λέγεις; οὐδὲ ἥλιον
οὐδὲ σελήνην ἄρα νομίζω θεοὺς εἶναι, ὥσπερ οἱ ἄλλοι
ἄνθρωποι;
Μὰ Δί᾽, ὦ ἄνδρες δικασταί, ἐπεὶ τὸν μὲν ἥλιον λίθον
φησὶν εἶναι, τὴν δὲ σελήνην γῆν.
Ἀναξαγόρου οἴει κατηγορεῖν, ὦ φίλε Μέλητε; καὶ οὕτω
καταφρονεῖς τῶνδε καὶ οἴει αὐτοὺς ἀπείρους γραμμάτων
εἶναι ὥστε οὐκ εἰδέναι ὅτι τὰ Ἀναξαγόρου βιβλία τοῦ
Κλαζομενίου γέμει τούτων τῶν λόγων; καὶ δὴ καὶ οἱ νέοι
ταῦτα παρ᾽ ἐμοῦ μανθάνουσιν, ἃ ἔξεστιν ἐνίοτε εἰ πάνυ

kuriuos pripažįsta miestas, o garbinti naujus daimonus?
Ar ne tai teigi, kad juos gadinu mokydamas?
– Labai tvirtai teigiu būtent tai.
– Tuomet, Meletai, vardan tų dievų, apie kuriuos dabar
kalbame, pasakyk dar aiškiau ir man, ir štai šitiems vyrams.
Mat aš negaliu suprasti, ar tu teigi, kad aš mokąs pripažinti c
esant kai kuriuos dievus – taigi ir pats pripažįstu esant dievus
ir nesu visiškas bedievis nei šituo nusikalstu – nors, tiesa,
ne tuos pačius, kuriuos pripažįsta miestas, o kitus, ir būtent
tuo mane kaltini, jog pripažįstu kitus, ar teigi, kad aš ir pats
visiškai nepripažįstu dievų, ir kitus to mokau?
– Būtent tai ir sakau – kad tu visiškai nepripažįsti
dievų.
– Nuostabusis Meletai, kodėl tu tai sakai? Ar aš nei saulės, d
nei mėnulio nepripažįstu esant dievais, kaip pripažįsta kiti
žmonės?
– Prisiekiu Dzeusu, vyrai teisėjai, taip yra iš tiesų, kadangi
saulę jis teigia esant akmenį, o mėnulį – žemę.
– Anaksagorą manai kaltinti, brangusis Meletai? Ir taip
niekini anava šituos – ir manai juos nepažįstant raidžių,
taigi nežinant, kad Anaksagoro Klazomeniečio knygos ku-
pinos tokių teiginių? Ir jaunuoliai iš manęs išmoksta tai, ką
orchestroje nusipirkę kartais ne daugiau kaip už drachmą, e

e πολλοῦ δραχμῆς ἐκ τῆς ὀρχήστρας πριαμένοις Σωκράτους καταγελᾶν, ἐὰν προσποιῆται ἑαυτοῦ εἶναι, ἄλλως τε καὶ οὕτως ἄτοπα ὄντα; ἀλλ', ὦ πρὸς Διός, οὑτωσί σοι δοκῶ; οὐδένα νομίζω θεὸν εἶναι;

Οὐ μέντοι μὰ Δία οὐδ' ὁπωστιοῦν.

Ἄπιστός γ' εἶ, ὦ Μέλητε, καὶ ταῦτα μέντοι, ὡς ἐμοὶ δοκεῖς, σαυτῷ. ἐμοὶ γὰρ δοκεῖ οὑτοσί, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πάνυ εἶναι ὑβριστὴς καὶ ἀκόλαστος, καὶ ἀτεχνῶς τὴν γραφὴν ταύτην ὕβρει τινὶ καὶ ἀκολασίᾳ καὶ νεότητι
27 γράψασθαι. ἔοικεν γὰρ ὥσπερ αἴνιγμα συντιθέντι διαπειρωμένῳ "Ἆρα γνώσεται Σωκράτης ὁ σοφὸς δὴ ἐμοῦ χαριεντιζομένου καὶ ἐναντί' ἐμαυτῷ λέγοντος, ἢ ἐξαπατήσω αὐτὸν καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς ἀκούοντας;" οὗτος γὰρ ἐμοὶ φαίνεται τὰ ἐναντία λέγειν αὐτὸς ἑαυτῷ ἐν τῇ γραφῇ ὥσπερ ἂν εἰ εἴποι· "Ἀδικεῖ Σωκράτης θεοὺς οὐ νομίζων, ἀλλὰ θεοὺς νομίζων." καίτοι τοῦτό ἐστι παίζοντος.

Συνεπισκέψασθε δή, ὦ ἄνδρες, ᾗ μοι φαίνεται ταῦτα λέγειν· σὺ δὲ ἡμῖν ἀπόκριναι, ὦ Μέλητε. ὑμεῖς δέ, ὅπερ
b κατ' ἀρχὰς ὑμᾶς παρῃτησάμην, μέμνησθέ μοι μὴ θορυβεῖν ἐὰν ἐν τῷ εἰωθότι τρόπῳ τοὺς λόγους ποιῶμαι.

Ἔστιν ὅστις ἀνθρώπων, ὦ Μέλητε, ἀνθρώπεια μὲν νομίζει πράγματ' εἶναι, ἀνθρώπους δὲ οὐ νομίζει; ἀπο-

kaip įmanydami išjuoktų Sokratą, jei tik jis apsimestų, esą tai jo paties aiškinimai, ką ir kalbėti apie tai, kad jie tokie keisti? Bet, vardan Dzeuso, ar aš tau būtent šitaip atrodau? Nepripažįstu esant jokio dievo?

– Iš tiesų, prisiekiu Dzeusu, nė trupinėlio nepripažįsti.

– Tu, Meletai, kaip man atrodai, esi iš tiesų nesugebąs įtikinti netgi pats savęs. Man, vyrai atėniečiai, anava šis regis esąs baisiai įžūlus ir nesutramdytas – ir atrodo nemeistriškai parašęs šį ieškinį kažin kokiu įžūlumu, nesutramdomumu ir jaunuoliškumu. Jis panašus į lyg mįslę sukūrusįjį, išmėgi- 27
nantį: „Ar išminčius Sokratas sužinos, kad aš šmaikštauju ir prieštarauju sau pačiam – o gal apmulkinsiu jį ir kitus manęs besiklausančius?" Šis man atrodo savo rašytiniame ieškinyje prieštaraująs sau pačiam, tarsi būtų pasakęs: „Sokratas nusikalsta tuo, jog nepripažįsta dievų, bet pripažįsta dievus." Ir iš tiesų tai – žaidžiančio darbas.

Visi drauge ištirkite, vyrai, ar jis tai sako taip, kaip man atrodo. Tu mums atsakyk, Meletai. O jūs, ko jau iš pradžių jūsų paprašiau, atminkite man netriukšmauti, jei kalbėčiau b
sau įprastu būdu.

Ar yra kuris nors iš žmonių, Meletai, manantis, kad žmogiški dalykai yra, o žmonių nemano esant? Jis, vyrai, teatsakinėja, o ne vėl ir vėl kelia triukšmą. Ar yra kuris nors,

κρινέσθω, ὦ ἄνδρες, καὶ μὴ ἄλλα καὶ ἄλλα θορυβείτω·
ἔσθ' ὅστις ἵππους μὲν οὐ νομίζει, ἱππικὰ δὲ πράγματα; ἢ
αὐλητὰς μὲν οὐ νομίζει εἶναι, αὐλητικὰ δὲ πράγματα; οὐκ
ἔστιν, ὦ ἄριστε ἀνδρῶν· εἰ μὴ σὺ βούλει ἀποκρίνασθαι,
ἐγὼ σοὶ λέγω καὶ τοῖς ἄλλοις τουτοισί. ἀλλὰ τὸ ἐπὶ τούτῳ
c γε ἀπόκριναι· ἔσθ' ὅστις δαιμόνια μὲν νομίζει πράγματ'
εἶναι, δαίμονας δὲ οὐ νομίζει;

Οὐκ ἔστιν.

Ὡς ὤνησας ὅτι μόγις ἀπεκρίνω ὑπὸ τουτωνὶ ἀναγκα-
ζόμενος. οὐκοῦν δαιμόνια μὲν φῄς με καὶ νομίζειν καὶ
διδάσκειν, εἴτ' οὖν καινὰ εἴτε παλαιά, ἀλλ' οὖν δαιμόνιά γε
νομίζω κατὰ τὸν σὸν λόγον, καὶ ταῦτα καὶ διωμόσω ἐν τῇ
ἀντιγραφῇ. εἰ δὲ δαιμόνια νομίζω, καὶ δαίμονας δήπου
πολλὴ ἀνάγκη νομίζειν μέ ἐστιν· οὐχ οὕτως ἔχει; ἔχει δή·
τίθημι γάρ σε ὁμολογοῦντα, ἐπειδὴ οὐκ ἀποκρίνῃ. τοὺς δὲ
d δαίμονας οὐχὶ ἤτοι θεούς γε ἡγούμεθα ἢ θεῶν παῖδας; φῂς
ἢ οὔ;

Πάνυ γε.

Οὐκοῦν εἴπερ δαίμονας ἡγοῦμαι, ὡς σὺ φῄς, εἰ μὲν θεοί
τινές εἰσιν οἱ δαίμονες, τοῦτ' ἂν εἴη ὃ ἐγώ φημί σε αἰνίτ-
τεσθαι καὶ χαριεντίζεσθαι, θεοὺς οὐχ ἡγούμενον φάναι με
θεοὺς αὖ ἡγεῖσθαι πάλιν, ἐπειδήπερ γε δαίμονας ἡγοῦμαι·
εἰ δ' αὖ οἱ δαίμονες θεῶν παῖδές εἰσιν νόθοι τινὲς ἢ ἐκ

žirgų nepripažįstantis, o jodinėjimo dalykus – pripažįstantis?
Arba nemanantis, kad yra fleitininkai, bet pripažįstantis, jog
su fleitomis susiję dalykai – yra? Taip nebūna, o geriausiasis
iš vyrų. Jei tu nenori atsakyti, tau ir kitiems – štai šitiems –
kalbu aš. Bet į tai vis dėlto atsakyk: ar yra toks, kuris daimo- c
niškus dalykus pripažįsta esant, o daimonų nepripažįsta?

– Nėra.

– Kaip pagelbėjai, kad vargais negalais atsakei, verčiamas
štai šitų. Tad ar neteigi, jog daimonų veikimus aš pripažįstu
ir kitus mokau pripažinti, nesvarbu, ar tiek veikimai būtų
nauji, ar seni, – bet, šiaip ar taip, daimonų veikimus, remian-
tis tavo kalba, aš pripažįstu, ir būtent tai tu kaltinamajame
rašte patvirtinai net prisiekdamas. O jei daimonų veikimus
pripažįstu, aišku, jog yra visiškai būtina, kad aš pripažinčiau
ir daimonus. Ar šitaip nėra? Aišku, kad yra taip. Laikau, kad
man pritari, nes neatsakai. Ar nelaikome daimonų arba d
dievais, arba dievų vaikais? Teigi tai ar ne?

– Be abejo.

– Taigi jei, kaip tu teigi, daimonus aš pripažįstu ir jei dai-
monai yra kažin kokie dievai, tuomet ir turėtų būti taip, kaip
aš sakau teigdamas, jog tu užmeni mįslę ir šmaikštauji kalbė-
damas, kad aš, nepripažindamas dievų, vis dėlto juos pripa-
žįstu, kadangi, kaip ten bebūtų, daimonus juk aš pripažįstu.

νυμφῶν ἢ ἔκ τινων ἄλλων ὧν δὴ καὶ λέγονται, τίς ἂν
ἀνθρώπων θεῶν μὲν παῖδας ἡγοῖτο εἶναι, θεοὺς δὲ μή;
e ὁμοίως γὰρ ἂν ἄτοπον εἴη ὥσπερ ἂν εἴ τις ἵππων μὲν
παῖδας ἡγοῖτο ἢ καὶ ὄνων, τοὺς ἡμιόνους, ἵππους δὲ καὶ
ὄνους μὴ ἡγοῖτο εἶναι. ἀλλ', ὦ Μέλητε, οὐκ ἔστιν ὅπως σὺ
ταῦτα οὐχὶ ἀποπειρώμενος ἡμῶν ἐγράψω τὴν γραφὴν
ταύτην ἢ ἀπορῶν ὅτι ἐγκαλοῖς ἐμοὶ ἀληθὲς ἀδίκημα· ὅπως
δὲ σύ τινα πείθοις ἂν καὶ σμικρὸν νοῦν ἔχοντα ἀνθρώπων,
ὡς τοῦ αὐτοῦ ἔστιν καὶ δαιμόνια καὶ θεῖα ἡγεῖσθαι, καὶ αὖ
28 τοῦ αὐτοῦ μήτε δαίμονας μήτε θεοὺς μήτε ἥρωας, οὐδεμία
μηχανή ἐστιν.

Ἀλλὰ γάρ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὡς μὲν ἐγὼ οὐκ ἀδικῶ
κατὰ τὴν Μελήτου γραφήν, οὐ πολλῆς μοι δοκεῖ εἶναι ἀπο-
λογίας, ἀλλὰ ἱκανὰ καὶ ταῦτα· ὃ δὲ καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν
ἔλεγον, ὅτι πολλή μοι ἀπέχθεια γέγονεν καὶ πρὸς πολλούς,
εὖ ἴστε ὅτι ἀληθές ἐστιν. καὶ τοῦτ' ἔστιν ὃ ἐμὲ αἱρήσει,
ἐάνπερ αἱρῇ, οὐ Μέλητος οὐδὲ Ἄνυτος ἀλλ' ἡ τῶν πολλῶν
διαβολή τε καὶ φθόνος. ἃ δὴ πολλοὺς καὶ ἄλλους καὶ
b ἀγαθοὺς ἄνδρας ᾕρηκεν, οἶμαι δὲ καὶ αἱρήσει· οὐδὲν δὲ
δεινὸν μὴ ἐν ἐμοὶ στῇ.

Ἴσως ἂν οὖν εἴποι τις, "Εἶτ' οὐκ αἰσχύνῃ, ὦ Σώκρα-
τες, τοιοῦτον ἐπιτήδευμα ἐπιτηδεύσας ἐξ οὗ κινδυνεύεις
νυνὶ ἀποθανεῖν;" ἐγὼ δὲ τούτῳ ἂν δίκαιον λόγον ἀντεί-

Vėlgi jei daimonai yra kažin kokie neteisėti dievų vaikai,
gimę, kaip ir kalbama, iš nimfų ar kitokių kitų būtybių, kuris
iš žmonių pripažintų esant dievų vaikus, o dievų – nepri-
pažintų? Panašiai būtų keista, jei kas nors pripažintų esant **e**
mulus, žirgų ir asilų vaikus, o žirgų ir asilų nepripažintų esant.
Bet, Meletai, negali būti kitaip nei tai, jog šį savo ieškinį tu
parašei arba mus išbandydamas, arba nežinodamas, kokiu
tikru nusikaltimu mane apkaltini. O kad pajėgtum įtikinti
kurį nors žmogų, net ir mažai proto turintį, jog tas pats as-
muo galėtų pripažinti ir daimoniškus, ir dieviškus veikimus,
tačiau tuo pat metu vis tiek nepripažintų nei daimonų, nei **28**
dievų, nei herojų, – yra visiškai neįmanoma.

Vis dėlto, vyrai atėniečiai, man rodos, jog nereikia
ilgo gynimosi, kad nenusikalstu tuo, kuo esu kaltinamas,
remiantis rašytiniu Meleto ieškiniu, bet užtenka ir šitų žo-
džių. Tačiau gerai žinokite, kad, kaip ir anksčiau sakiau,
yra tiesa, jog esu užsitraukęs didelį daugelio žmonių pyktį.
Ir tuomet tai mane pražudys, jei pražudys, – ne Meleto ir
ne Anito, o daugelio šmeižtas ir pavydas. Tai pražudė daug
ir kitų gerų vyrų – manau, jog dar ir pražudys. Tad neverta **b**
baimintis, kad tai sustos ties manimi.

Šiaip ar taip, kas nors galėtų pasakyti: „Ar nesigėdiji,
Sokratai, atlikęs tokį darbą, už kurį dabar tau kyla pavojus

ποιμι, ὅτι "Οὐ καλῶς λέγεις, ὦ ἄνθρωπε, εἰ οἴει δεῖν
κίνδυνον ὑπολογίζεσθαι τοῦ ζῆν ἢ τεθνάναι ἄνδρα ὅτου τι
καὶ σμικρὸν ὄφελός ἐστιν, ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνο μόνον σκοπεῖν
ὅταν πράττῃ, πότερον δίκαια ἢ ἄδικα πράττει, καὶ ἀνδρὸς
c ἀγαθοῦ ἔργα ἢ κακοῦ. φαῦλοι γὰρ ἂν τῷ γε σῷ λόγῳ εἶεν
τῶν ἡμιθέων ὅσοι ἐν Τροίᾳ τετελευτήκασιν οἵ τε ἄλλοι καὶ
ὁ τῆς Θέτιδος ὑός, ὃς τοσοῦτον τοῦ κινδύνου κατεφρόνησεν
παρὰ τὸ αἰσχρόν τι ὑπομεῖναι ὥστε, ἐπειδὴ εἶπεν ἡ μήτηρ
αὐτῷ προθυμουμένῳ Ἕκτορα ἀποκτεῖναι, θεὸς οὖσα,
οὑτωσί πως, ὡς ἐγὼ οἶμαι· 'Ὦ παῖ, εἰ τιμωρήσεις
Πατρόκλῳ τῷ ἑταίρῳ τὸν φόνον καὶ Ἕκτορα ἀποκτενεῖς,
αὐτὸς ἀποθανῇ – αὐτίκα γάρ τοι,' φησί, 'μεθ' Ἕκτορα
πότμος ἑτοῖμος' – ὁ δὲ τοῦτο ἀκούσας τοῦ μὲν θανάτου καὶ
τοῦ κινδύνου ὠλιγώρησε, πολὺ δὲ μᾶλλον δείσας τὸ ζῆν
d κακὸς ὢν καὶ τοῖς φίλοις μὴ τιμωρεῖν, 'Αὐτίκα,' φησί,
'τεθναίην, δίκην ἐπιθεὶς τῷ ἀδικοῦντι, ἵνα μὴ ἐνθάδε μένω
καταγέλαστος παρὰ νηυσὶ κορωνίσιν ἄχθος ἀρούρης.' μὴ
αὐτὸν οἴει φροντίσαι θανάτου καὶ κινδύνου;"

Οὕτω γὰρ ἔχει, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τῇ ἀληθείᾳ· οὗ ἄν τις ἑαυτὸν τάξῃ ἡγησάμενος βέλτιστον εἶναι ἢ ὑπ' ἄρχοντος ταχθῇ, ἐνταῦθα δεῖ, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, μένοντα κινδυνεύειν, μηδὲν ὑπολογιζόμενον μήτε θάνατον μήτε ἄλλο μηδὲν πρὸ τοῦ αἰσχροῦ. ἐγὼ οὖν δεινὰ ἂν εἴην εἰργασμένος, ὦ ἄνδρες

numirti?" Aš tokiam atsikirsčiau teisingu žodžiu: „Negražiai
kalbi, žmogau, jei manai, kad vyras, iš kurio yra nors kiek
naudos, turėtų atsižvelgti į pavojų gyventi ar mirti, o ne
vien žiūrėti to, ką jis daro, – ar daro teisingus darbus, ar
neteisingus ir ar darbus gero vyro, ar blogo. Remiantis c
tavo kalba, netikę būtų tie iš pusdievių, kurie gavo galą
Trojoje, tarp kitų ir Tetidės sūnus, kuris, palyginti su baime
padaryti kažin ką gėdinga, taip niekino pavojų, kad, kai
jam trokštant nužudyti Hektorą jo motina, būdama deivė,
jam ištarė, kaip aš manau, maždaug taip: „Vaike, jei keršysi
už draugo Patroklo nužudymą ir nudobsi Hektorą, pats
žūsi – juk tuojau pat tau, – sako ji, – ‚po Hektoro prirengtas
krytis'", – jis tai išgirdęs paniekino mirtį ir pavojų, daug
labiau pabūgęs gyventi būdamas blogas ir nekeršyti už
draugus: „Tuojau pat, – sako, – numirčiau nubaudęs nu- d
sikaltėlį, idant nepasilikčiau išjuoktas čia, prie pūstašonių
laivų, kaip žemės našta." Nejaugi manai, kad jis atsižvelgė
į mirtį ir pavojų?

Juk iš tiesų, vyrai atėniečiai, būna šitaip: kur kas nors save pastatytų, nusprendęs, jog tai geriausia, arba būtų pastatytas vado, ten jam reikia, kaip man rodos, pasilikus žvelgti į akis pavojui, visiškai nepaisant nei mirties, nei ko kito, išskyrus gėdą. Mat aš būčiau padaręs baisų dalyką, vyrai atėniečiai,

e Ἀθηναῖοι, εἰ ὅτε μέν με οἱ ἄρχοντες ἔταττον, οὓς ὑμεῖς εἵλεσθε ἄρχειν μου, καὶ ἐν Ποτειδαίᾳ καὶ ἐν Ἀμφιπόλει καὶ ἐπὶ Δηλίῳ, τότε μὲν οὗ ἐκεῖνοι ἔταττον ἔμενον ὥσπερ καὶ ἄλλος τις καὶ ἐκινδύνευον ἀποθανεῖν, τοῦ δὲ θεοῦ τάττοντος, ὡς ἐγὼ ᾠήθην τε καὶ ὑπέλαβον, φιλοσοφοῦντά με δεῖν ζῆν καὶ ἐξετάζοντα ἐμαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους, ἐνταῦθα
29 δὲ φοβηθεὶς ἢ θάνατον ἢ ἄλλ' ὁτιοῦν πρᾶγμα λίποιμι τὴν τάξιν. δεινόν τἂν εἴη, καὶ ὡς ἀληθῶς τότ' ἄν με δικαίως εἰσάγοι τις εἰς δικαστήριον, ὅτι οὐ νομίζω θεοὺς εἶναι ἀπειθῶν τῇ μαντείᾳ καὶ δεδιὼς θάνατον καὶ οἰόμενος σοφὸς εἶναι οὐκ ὤν. τὸ γάρ τοι θάνατον δεδιέναι, ὦ ἄνδρες, οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ δοκεῖν σοφὸν εἶναι μὴ ὄντα· δοκεῖν γὰρ εἰδέναι ἐστὶν ἃ οὐκ οἶδεν. οἶδε μὲν γὰρ οὐδεὶς τὸν θάνατον οὐδ' εἰ τυγχάνει τῷ ἀνθρώπῳ πάντων μέγιστον ὂν τῶν ἀγαθῶν, δεδίασι δ' ὡς εὖ εἰδότες ὅτι μέγιστον
b τῶν κακῶν ἐστι. καίτοι πῶς οὐκ ἀμαθία ἐστὶν αὕτη ἡ ἐπονείδιστος, ἡ τοῦ οἴεσθαι εἰδέναι ἃ οὐκ οἶδεν; ἐγὼ δ', ὦ ἄνδρες, τούτῳ καὶ ἐνταῦθα ἴσως διαφέρω τῶν πολλῶν ἀνθρώπων, καὶ εἰ δή τῳ σοφώτερός του φαίην εἶναι, τούτῳ ἄν, ὅτι οὐκ εἰδὼς ἱκανῶς περὶ τῶν ἐν Ἅιδου οὕτω καὶ οἴομαι οὐκ εἰδέναι· τὸ δὲ ἀδικεῖν καὶ ἀπειθεῖν τῷ βελτίονι καὶ θεῷ καὶ ἀνθρώπῳ, ὅτι κακὸν καὶ αἰσχρόν ἐστιν οἶδα. πρὸ οὖν τῶν κακῶν ὧν οἶδα ὅτι κακά ἐστιν, ἃ μὴ οἶδα εἰ

jei tada, kai mane vadai, kuriuos jūs išrinkote man vadovauti, e
pastatė rikiuotėn ir Poteidajoje, ir Amfipolyje, ir Delijuje, jei tada ten, kur anieji pastatė, likau kaip ir kuris nors kitas – ir patyriau pavojų mirti, o dabar, pačiam dievui mane pastačius, idant aš, kaip pamaniau ir supratau, privalėčiau gyventi filosofuodamas bei tyrinėdamas save patį ir kitus, šioje vietoje išsigandęs ar mirties, ar kokio kito dalyko, palikčiau 29
rikiuotę. Būtų baisu, ir iš tiesų tada mane teisėtai kas nors galėtų atvesti teisman, teigdamas, kad nepripažįstu esant dievų, netikiu pranašavietės ištarme ir pabūgstu mirties, manydamas esąs išmintingas, toks nebūdamas. Mat pabūgti mirties, vyrai, yra ne kas kita, kaip laikyti save išmintingu, tokiu nesant: juk tai yra manyti, kad žinai tai, ko nežinai. Juk niekas nežino, kas yra mirtis, nei to, ar kartais ji žmogui nėra didžiausia iš visų gėrybių, ir bijosi jos tartum gerai žinodami, kad ji yra didžiausia iš blogybių. Ir ar tai tam b
tikru būdu nėra gėdingiausias nemokšiškumas – manyti, kad žinai tai, ko nežinai? Tuo tarpu aš, vyrai, būtent šiuo atžvilgiu, šiaip ar taip, ir skiriuosi nuo daugelio žmonių, ir jei kam nors pasirodyčiau išmintingesnis už kurį kitą, tai tik tuo, kad, nepakankamai žinodamas apie tai, kas yra Hade, tai ir manau nežinąs; o kad nusikalsti ir neklausyti geresniojo – tiek dievo, tiek žmogaus – yra bloga ir gėdinga, tai

καὶ ἀγαθὰ ὄντα τυγχάνει οὐδέποτε φοβήσομαι οὐδὲ
c φεύξομαι· ὥστε οὐδ᾽ εἴ με νῦν ὑμεῖς ἀφίετε Ἀνύτῳ ἀπιστή-
σαντες, ὃς ἔφη ἢ τὴν ἀρχὴν οὐ δεῖν ἐμὲ δεῦρο εἰσελθεῖν ἤ,
ἐπειδὴ εἰσῆλθον, οὐχ οἷόν τ᾽ εἶναι τὸ μὴ ἀποκτεῖναί με,
λέγων πρὸς ὑμᾶς ὡς, εἰ διαφευξοίμην ἤδη ἂν ὑμῶν οἱ ὑεῖς
ἐπιτηδεύοντες ἃ Σωκράτης διδάσκει πάντες παντάπασι
διαφθαρήσονται – εἴ μοι πρὸς ταῦτα εἴποιτε· "Ὦ Σώκρα-
τες, νῦν μὲν Ἀνύτῳ οὐ πεισόμεθα ἀλλ᾽ ἀφίεμέν σε, ἐπὶ
τούτῳ μέντοι, ἐφ᾽ ᾧτε μηκέτι ἐν ταύτῃ τῇ ζητήσει δια-
τρίβειν μηδὲ φιλοσοφεῖν· ἐὰν δὲ ἁλῷς ἔτι τοῦτο πράττων,
d ἀποθανῇ" – εἰ οὖν με, ὅπερ εἶπον, ἐπὶ τούτοις ἀφίοιτε,
εἴποιμ᾽ ἂν ὑμῖν ὅτι "Ἐγὼ ὑμᾶς, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι,
ἀσπάζομαι μὲν καὶ φιλῶ, πείσομαι δὲ μᾶλλον τῷ θεῷ ἢ
ὑμῖν, καὶ ἕωσπερ ἂν ἐμπνέω καὶ οἷός τε ὦ, οὐ μὴ παύσω-
μαι φιλοσοφῶν καὶ ὑμῖν παρακελευόμενός τε καὶ ἐνδει-
κνύμενος ὅτῳ ἂν ἀεὶ ἐντυγχάνω ὑμῶν, λέγων οἷάπερ
εἴωθα, ὅτι 'Ὦ ἄριστε ἀνδρῶν, Ἀθηναῖος ὤν, πόλεως τῆς
μεγίστης καὶ εὐδοκιμωτάτης εἰς σοφίαν καὶ ἰσχύν,
χρημάτων μὲν οὐκ αἰσχύνῃ ἐπιμελούμενος ὅπως σοι ἔσται
e ὡς πλεῖστα, καὶ δόξης καὶ τιμῆς, φρονήσεως δὲ καὶ
ἀληθείας καὶ τῆς ψυχῆς ὅπως ὡς βελτίστη ἔσται οὐκ
ἐπιμελῇ οὐδὲ φροντίζεις;' καὶ ἐάν τις ὑμῶν ἀμφισβητῇ καὶ
φῇ ἐπιμελεῖσθαι, οὐκ εὐθὺς ἀφήσω αὐτὸν οὐδ᾽ ἄπειμι, ἀλλ᾽

žinau. Todėl niekada nebijosiu ir nevengsiu dalykų, apie
kuriuos nežinau, ar tik jie kartais nėra geri, labiau nei blogų,
apie kuriuos tikrai žinau, kad jie blogi. Taigi jei dabar jūs c
mane paleisite, nepatikėję Anitu, kuris teigė, kad arba man
iš viso nereikėjo čia ateiti, o jei vis dėlto atėjau, jau neįma-
noma manęs nenužudyti, sakydamas jums, kad jei išvengčiau
mirties, jau visi jūsų sūnūs, darydami tai, ko moko Sokratas,
taps visiškai sugadinti, – jei man, išklausę tokio tvirtinimo,
atsakytumėte: „Sokratai, dabar mes nepatikėsime Anitu ir
tave paleidžiame, tačiau tik su sąlyga, kad niekada nesigriebsi
tyrinėjimo ir nefilosofuosi, o jei paleistas ir vėl tai darysi –
mirsi“, – tad jei mane, kaip sakiau, paleistumėte iškėlę šias d
sąlygas, jums pasakyčiau: „Aš jums, vyrai atėniečiai, linkiu
gero ir jus myliu, bet paklusiu veikiau dievui nei jums, ir kol
kvėpuosiu bei pajėgsiu, jokiu būdu nesiliausiu filosofavęs, jus
raginęs ir įtikinėjęs kiekvieną sutiktąjį iš jūsų, kalbėdamas
tai, ką esu įpratęs: ‚O geriausiasis iš vyrų, būdamas atėnietis,
didžiausio ir garsiausio išmintimi bei jėga miesto pilietis, ar
nesigėdiji, kad rūpiniesi turtais, idant jų turėtum kuo dau-
giausiai, taip pat šlove ir garbe, o nesirūpini nei mąstymu, e
nei tiesa, nei siela, idant ši būtų kuo geriausia, ir apie tai
nemąstai?‘ O jei kuris nors iš jūsų prieštarautų ir sakytų,
kad rūpinasi, jo iš karto nepaleisiu ir neatstosiu nuo jo, bet

ἐρήσομαι αὐτὸν καὶ ἐξετάσω καὶ ἐλέγξω, καὶ ἐάν μοι μὴ
30 δοκῇ κεκτῆσθαι ἀρετήν, φάναι δέ, ὀνειδιῶ ὅτι τὰ πλείστου
ἄξια περὶ ἐλαχίστου ποιεῖται, τὰ δὲ φαυλότερα περὶ
πλείονος. ταῦτα καὶ νεωτέρῳ καὶ πρεσβυτέρῳ ὅτῳ ἂν
ἐντυγχάνω ποιήσω, καὶ ξένῳ καὶ ἀστῷ, μᾶλλον δὲ τοῖς
ἀστοῖς, ὅσῳ μου ἐγγυτέρω ἐστὲ γένει. ταῦτα γὰρ κελεύει ὁ
θεός, εὖ ἴστε, καὶ ἐγὼ οἴομαι οὐδέν πω ὑμῖν μεῖζον ἀγαθὸν
γενέσθαι ἐν τῇ πόλει ἢ τὴν ἐμὴν τῷ θεῷ ὑπηρεσίαν. οὐδὲν
γὰρ ἄλλο πράττων ἐγὼ περιέρχομαι ἢ πείθων ὑμῶν καὶ
νεωτέρους καὶ πρεσβυτέρους μήτε σωμάτων ἐπιμελεῖσθαι
b μήτε χρημάτων πρότερον μηδὲ οὕτω σφόδρα ὡς τῆς
ψυχῆς ὅπως ὡς ἀρίστη ἔσται, λέγων ὅτι ‘Οὐκ ἐκ χρημάτων
ἀρετὴ γίγνεται, ἀλλ᾽ ἐξ ἀρετῆς χρήματα καὶ τὰ ἄλλα
ἀγαθὰ τοῖς ἀνθρώποις ἅπαντα καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ.’ εἰ
μὲν οὖν ταῦτα λέγων διαφθείρω τοὺς νέους, ταῦτ᾽ ἂν εἴη
βλαβερά· εἰ δέ τίς μέ φησιν ἄλλα λέγειν ἢ ταῦτα, οὐδὲν
λέγει. πρὸς ταῦτα,” φαίην ἄν, “ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἢ
πείθεσθε Ἀνύτῳ ἢ μή, καὶ ἢ ἀφίετε ἢ μὴ ἀφίετε, ὡς ἐμοῦ
c οὐκ ἂν ποιήσαντος ἄλλα, οὐδ᾽ εἰ μέλλω πολλάκις τεθνά-
ναι.”

Μὴ θορυβεῖτε, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἀλλ᾽ ἐμμείνατέ μοι οἷς ἐδεήθην ὑμῶν, μὴ θορυβεῖν ἐφ᾽ οἷς ἂν λέγω ἀλλ᾽ ἀκούειν· καὶ γάρ, ὡς ἐγὼ οἶμαι, ὀνήσεσθε ἀκούοντες.

jį klausinėsiu, tyrinėsiu bei paneiginėsiu, ir jeigu jis man
neatrodys įgijęs šaunumo, o tik sakys jį turįs, aš jį gėdinsiu už 30
tai, kad verčiausius dalykus laiko menkiausiais, o blogesnius
vertina labiau. Taip elgiuosi ir su jaunesniu, ir su vyresniu,
kurį tik sutiksiu, tiek su svetimšaliu, tiek su bendrapiliečiu,
bet vis dėlto labiau su bendrapiliečiais – tiek, kiek man esate
artimesni pagal giminę. Juk tai daryti, gerai įsidėmėkite,
liepia dievas, ir aš manau, kad jūs visame mieste neturite
kada nors atsiradusio gėrio, didesnio už šį mano patarnavimą
dievui. Mat aš nedarau nieko kito, o tik vaikštau aplinkui,
įtikinėdamas jus – ir jaunesnius, ir vyresnius – nesirūpinti
nei savo kūnais, nei turtais pirmiau ir labiau nei savo siela, b
kad ši būtų kuo geriausia, sakydamas: ‚Ne iš turtų atsiranda
šaunumas, o iš šaunumo žmonėms kyla turtai ir visos kitos
gėrybės – tiek asmeniniame, tiek visuomeniniame gyvenime.‘
Tad jei taip kalbėdamas gadinu jaunuolius, būtent šie žodžiai
ir turėtų būti kenksmingi; o jei kas nors teigtų, kad aš kalbu
ką kita nei tai, jis šnekėtų niekus.“ Be to, aš pasakyčiau: „Vyrai
atėniečiai, įtikėsite Anitu ar ne, paleisite mane ar nepaleisite,
aš nesielgsiu kitaip, net jei turėčiau daugelį kartų mirti.“ c

Netriukšmaukite, vyrai atėniečiai, bet iki galo pakluskite mano žodžiams, kuriais prašiau jūsų netriukšmauti išgirdus tai, ką kalbu, o klausytis: mat, kaip aš manau, klausydamiesi

μέλλω γὰρ οὖν ἄττα ὑμῖν ἐρεῖν καὶ ἄλλα ἐφ' οἷς ἴσως
βοήσεσθε· ἀλλὰ μηδαμῶς ποιεῖτε τοῦτο. εὖ γὰρ ἴστε, ἐάν
με ἀποκτείνητε τοιοῦτον ὄντα οἷον ἐγὼ λέγω, οὐκ ἐμὲ
μείζω βλάψετε ἢ ὑμᾶς αὐτούς· ἐμὲ μὲν γὰρ οὐδὲν ἂν
βλάψειεν οὔτε Μέλητος οὔτε Ἄνυτος· οὐδὲ γὰρ ἂν δύναιτο·
d οὐ γὰρ οἴομαι θεμιτὸν εἶναι ἀμείνονι ἀνδρὶ ὑπὸ χείρονος
βλάπτεσθαι. ἀποκτείνειε μεντἂν ἴσως ἢ ἐξελάσειεν ἢ
ἀτιμώσειεν· ἀλλὰ ταῦτα οὗτος μὲν ἴσως οἴεται καὶ ἄλλος
τίς που μεγάλα κακά, ἐγὼ δ' οὐκ οἴομαι, ἀλλὰ πολὺ
μᾶλλον ποιεῖν ἃ οὗτος νυνὶ ποιεῖ, ἄνδρα ἀδίκως ἐπιχειρεῖν
ἀποκτεινύναι. νῦν οὖν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πολλοῦ δέω
ἐγὼ ὑπὲρ ἐμαυτοῦ ἀπολογεῖσθαι, ὥς τις ἂν οἴοιτο, ἀλλὰ
ὑπὲρ ὑμῶν, μή τι ἐξαμάρτητε περὶ τὴν τοῦ θεοῦ δόσιν ὑμῖν
e ἐμοῦ καταψηφισάμενοι. ἐὰν γὰρ ἐμὲ ἀποκτείνητε, οὐ
ῥᾳδίως ἄλλον τοιοῦτον εὑρήσετε, ἀτεχνῶς, εἰ καὶ γελ-
οιότερον εἰπεῖν, προσκείμενον τῇ πόλει ὑπὸ τοῦ θεοῦ
ὥσπερ ἵππῳ μεγάλῳ μὲν καὶ γενναίῳ, ὑπὸ μεγέθους δὲ
νωθεστέρῳ καὶ δεομένῳ ἐγείρεσθαι ὑπὸ μύωπός τινος·
οἷον δή μοι δοκεῖ ὁ θεὸς ἐμὲ τῇ πόλει προστεθηκέναι —
τοιοῦτόν τινα, ὃς ὑμᾶς ἐγείρων καὶ πείθων καὶ ὀνειδίζων
31 ἕνα ἕκαστον οὐδὲν παύομαι τὴν ἡμέραν ὅλην πανταχοῦ
προσκαθίζων. τοιοῦτος οὖν ἄλλος οὐ ῥᾳδίως ὑμῖν γενήσε-
ται, ὦ ἄνδρες, ἀλλ' ἐὰν ἐμοὶ πείθησθε, φείσεσθέ μου· ὑμεῖς

įgysite naudos. Ketinu jums pasakyti ir kai ką kita, ką išgirdę
jūs, šiaip ar taip, šauksite; vis dėlto jokiu būdu to nedarykite.
Gerai žinokite, kad jei mane, esantį tokį, kaip aš sakau, nu-
žudytumėte, labiau pakenktumėte ne man, o sau patiems:
juk man niekaip nepakenktų nei Meletas, nei Anitas. Jie ne-
pajėgtų to padaryti: manau, jog nėra leista, kad geresniam **d**
vyrui pakenktų blogesnis. Be abejo, jis galėtų nužudyti, išvyti
iš miesto arba atimti piliečio teises; bet juk būtent šis – ar
kuris kitas – mano, jog tai yra didelės blogybės, o aš nemanau,
tačiau daug didesniu blogiu laikau tai, ką štai šis dabar daro –
nusikalstamai kėsinasi nužudyti vyrą. Taigi dabar, vyrai atė-
niečiai, aš ginuosi toli gražu ne dėl savęs, kaip kas nors galėtų
pamanyti, o dėl jūsų, idant, nubalsavę prieš mane, kaip nors
nesuklystumėte, spręsdami apie tai, kas jums duota dievo.
Juk jeigu mane nužudytumėte, nelengvai surasite kitą tokį, **e**
jei galima pasakyti nemeistriškai – ir juokingiau – dievo už-
sodintą miestui tartum dideliam ir kilmingam žirgui, kuris
dėl savo dydžio tapo panašesnis į pavainikį, ir jam reikia, kad
jį žadintų koks nors aklys. Man rodos, dievas yra priskyręs
miestui mane – kaip tokį, kuris kiaurą dieną nesiliauja visur
tūpti, jus budindamas bei įtikinėdamas ir kiekvieną iš jūsų **31**
gėdindamas. Taigi, vyrai, kitas toks jums nelengvai atsiras,
bet jei manimi įtikėsite, manęs pasigailėsite. Vis dėlto labai

δ' ἴσως τάχ' ἂν ἀχθόμενοι, ὥσπερ οἱ νυστάζοντες ἐγειρό-
μενοι, κρούσαντες ἄν με, πειθόμενοι Ἀνύτῳ, ῥᾳδίως ἂν
ἀποκτείναιτε, εἶτα τὸν λοιπὸν βίον καθεύδοντες διατελοῖτε
ἄν, εἰ μή τινα ἄλλον ὁ θεὸς ὑμῖν ἐπιπέμψειεν κηδόμενος
ὑμῶν. ὅτι δ' ἐγὼ τυγχάνω ὢν τοιοῦτος οἷος ὑπὸ τοῦ θεοῦ
τῇ πόλει δεδόσθαι, ἐνθένδε ἂν κατανοήσαιτε· οὐ γὰρ
b ἀνθρωπίνῳ ἔοικε τὸ ἐμὲ τῶν μὲν ἐμαυτοῦ ἁπάντων
ἠμεληκέναι καὶ ἀνέχεσθαι τῶν οἰκείων ἀμελουμένων
τοσαῦτα ἤδη ἔτη, τὸ δὲ ὑμέτερον πράττειν ἀεί, ἰδίᾳ ἑκάστῳ
προσιόντα ὥσπερ πατέρα ἢ ἀδελφὸν πρεσβύτερον πεί-
θοντα ἐπιμελεῖσθαι ἀρετῆς. καὶ εἰ μέν τι ἀπὸ τούτων ἀπέ-
λαυον καὶ μισθὸν λαμβάνων ταῦτα παρεκελευόμην, εἶχον
ἄν τινα λόγον· νῦν δὲ ὁρᾶτε δὴ καὶ αὐτοὶ ὅτι οἱ κατήγοροι,
τἆλλα πάντα ἀναισχύντως οὕτω κατηγοροῦντες, τοῦτό γε
οὐχ οἷοί τε ἐγένοντο ἀπαναισχυντῆσαι παρασχόμενοι
c μάρτυρα, ὡς ἐγώ ποτέ τινα ἢ ἐπραξάμην μισθὸν ἢ ᾔτησα.
ἱκανὸν γάρ, οἶμαι, ἐγὼ παρέχομαι τὸν μάρτυρα ὡς ἀληθῆ
λέγω, τὴν πενίαν.

Ἴσως ἂν οὖν δόξειεν ἄτοπον εἶναι ὅτι δὴ ἐγὼ ἰδίᾳ μὲν
ταῦτα συμβουλεύω περιιὼν καὶ πολυπραγμονῶ, δημοσίᾳ
δὲ οὐ τολμῶ ἀναβαίνων εἰς τὸ πλῆθος τὸ ὑμέτερον
συμβουλεύειν τῇ πόλει. τούτου δὲ αἴτιόν ἐστιν ὃ ὑμεῖς ἐμοῦ
πολλάκις ἀκηκόατε πολλαχοῦ λέγοντος, ὅτι μοι θεῖόν τι

galimas daiktas, kad jūs, pykdami panašiai kaip žadinami
snaudaliai, lengvai mane nužudysite, patikėję Anitu ir man
smogę, o vėliau likusį gyvenimą praleisite miegodami, jei
tik dievas, jumis rūpindamasis, neatsiųs jums kurio nors
kito. O kad aš esu toks, lyg būčiau duotas miestui dievo, ga-
lėtumėte suprasti štai iš ko: juk neatrodo panašu į žmogišką
dalyką tai, kad aš, nesirūpindamas visais savo reikalais ir jau b
tiek metų iškęsdamas namų ūkio apleidimą, visuomet nu-
veikinėju jūsų darbus, prie kiekvieno asmeniškai prieidamas
kaip tėvas ar vyresnysis brolis, įtikinėjantis rūpintis šaunumu.
Ir jei dėl to kaip nors pasipelnyčiau ir anais dalykais rūpintis
raginčiau imdamas užmokestį, tuomet turėčiau tam tikrą
išskaičiavimą; o juk dabar ir patys matote, kad kaltintojai,
taip begėdiškai kaltinantys mane visais kitais nusikaltimais,
nebuvo pajėgūs įvykdyti tokios begėdystės, jog pateiktų liu-
dytoją, tvirtinantį, esą aš kada nors užsidirbdavau kokį nors c
užmokestį arba jo reikalaudavau. Manau, kad pateikiu pakan-
kamai patikimą liudytoją, jog sakau tiesą, – savo neturtą.

Vis dėlto galėtų pasirodyti keista, kad aš tai patarinėju
asmeniškai, vaikštinėdamas aplinkui ir visur kišdamasis, o pa-
tarinėti miestui viešai, užkopęs ten, kur jūsų susirenka daug,
neišdrįstu. To priežastis yra ta pati, apie kurią jūs dažnai daug
kur esate girdėję mane kalbant, būtent, kad man pasireiškia

d καὶ δαιμόνιον γίγνεται, ὃ δὴ καὶ ἐν τῇ γραφῇ ἐπικωμῳδῶν Μέλητος ἐγράψατο. ἐμοὶ δὲ τοῦτ' ἔστιν ἐκ παιδὸς ἀρξάμενον, φωνή τις γιγνομένη, ἣ ὅταν γένηται, ἀεὶ ἀποτρέπει με τούτου ὃ ἂν μέλλω πράττειν, προτρέπει δὲ οὔποτε. τοῦτ' ἔστιν ὅ μοι ἐναντιοῦται τὰ πολιτικὰ πράττειν, καὶ παγκάλως γέ μοι δοκεῖ ἐναντιοῦσθαι· εὖ γὰρ ἴστε, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εἰ ἐγὼ πάλαι ἐπεχείρησα πράττειν τὰ πολιτικὰ πράγματα, πάλαι ἂν ἀπολώλη καὶ οὔτ' ἂν ὑμᾶς
e ὠφελήκη οὐδὲν οὔτ' ἂν ἐμαυτόν. καί μοι μὴ ἄχθεσθε λέγοντι τἀληθῆ· οὐ γὰρ ἔστιν ὅστις ἀνθρώπων σωθήσεται οὔτε ὑμῖν οὔτε ἄλλῳ πλήθει οὐδενὶ γνησίως ἐναντιούμενος καὶ διακωλύων πολλὰ ἄδικα καὶ παράνομα ἐν τῇ πόλει
32 γίγνεσθαι, ἀλλ' ἀναγκαῖόν ἐστι τὸν τῷ ὄντι μαχούμενον ὑπὲρ τοῦ δικαίου, καὶ εἰ μέλλει ὀλίγον χρόνον σωθήσεσθαι, ἰδιωτεύειν ἀλλὰ μὴ δημοσιεύειν.

Μεγάλα δ' ἔγωγε ὑμῖν τεκμήρια παρέξομαι τούτων, οὐ λόγους ἀλλ' ὃ ὑμεῖς τιμᾶτε, ἔργα. ἀκούσατε δή μου τὰ ἐμοὶ συμβεβηκότα, ἵνα εἰδῆτε ὅτι οὐδ' ἂν ἑνὶ ὑπεικάθοιμι παρὰ τὸ δίκαιον δείσας θάνατον, μὴ ὑπείκων δὲ ἅμα κἂν ἀπολοίμην. ἐρῶ δὲ ὑμῖν φορτικὰ μὲν καὶ δικανικά, ἀληθῆ δέ. ἐγὼ γάρ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἄλλην μὲν ἀρχὴν οὐδε-
b μίαν πώποτε ἦρξα ἐν τῇ πόλει, ἐβούλευσα δέ· καὶ ἔτυχεν ἡμῶν ἡ φυλὴ Ἀντιοχὶς πρυτανεύουσα ὅτε ὑμεῖς τοὺς δέκα

d kažin kas dieviška ir daimoniška, tai išjuokdamas savo ieškinyje paminėjo ir Meletas. Man tai pasireiškia nuo pat vaikystės – kažin koks pasigirstantis balsas, kuris tada, kai tik pasigirsta, visada nukreipia mane šalin nuo to, ką ketinčiau daryti, bet niekada neragina. Būtent šis balsas man priešinasi, drausdamas dirbti valstybės darbus, ir, man rodos, labai puikiai daro, kad priešinasi. Mat gerai žinote, vyrai atėniečiai, kad jei aš praeityje būčiau pabandęs užsiimti valstybės reikalais, seniai būčiau pražuvęs ir nei jums nebūčiau suteikęs jokios
e naudos, nei sau. Ir neširskite ant manęs, kalbančio tiesą: nėra tokio žmogaus, kuris išliktų sveikas, rimtai priešindamasis jums ar kokiai kitai daugumai ir kliudydamas valstybėje įvykti
32 daugeliui nusikaltimų bei neteisybių, bet yra neišvengiama, jog tas, kuris iš tiesų kovoja už teisybę, jei tik jis ketina nors trumpą laiką išlikti sveikas, privalo veikti asmeniškai, o ne viešai.

Aš jums pateiksiu svarius šių teiginių įrodymus, ne žodžius, o tai, ką jūs gerbiate – darbus. Tad išklausykite, kas yra man nutikę, idant žinotumėte, kad aš neįstengčiau, pabūgęs mirties, neteisėtai paklusti nė vienam iš jūsų, o nepaklusdamas galėčiau dėl to pražūti. Pasakysiu jums kasdieniškai nuvalkiotus ir teisiškai nuobodžius dalykus, tačiau teisingus. Aš, vyrai atėniečiai,
b valstybėje niekada nėjau jokių kitų pareigų, bet buvau Tarybos narys. Ir teko mūsų Antiochidės filei eilė vadovauti posėdžiui

στρατηγοὺς τοὺς οὐκ ἀνελομένους τοὺς ἐκ τῆς ναυμαχίας
ἐβουλεύσασθε ἁθρόους κρίνειν, παρανόμως, ὡς ἐν τῷ
ὑστέρῳ χρόνῳ πᾶσιν ὑμῖν ἔδοξεν. τότ' ἐγὼ μόνος τῶν
πρυτάνεων ἠναντιώθην ὑμῖν μηδὲν ποιεῖν παρὰ τοὺς
νόμους καὶ ἐναντία ἐψηφισάμην· καὶ ἑτοίμων ὄντων
ἐνδεικνύναι με καὶ ἀπάγειν τῶν ῥητόρων, καὶ ὑμῶν
κελευόντων καὶ βοώντων, μετὰ τοῦ νόμου καὶ τοῦ δικαίου
c ᾤμην μᾶλλόν με δεῖν διακινδυνεύειν ἢ μεθ' ὑμῶν γενέσθαι
μὴ δίκαια βουλευομένων, φοβηθέντα δεσμὸν ἢ θάνατον.
καὶ ταῦτα μὲν ἦν ἔτι δημοκρατουμένης τῆς πόλεως· ἐπειδὴ
δὲ ὀλιγαρχία ἐγένετο, οἱ τριάκοντα αὖ μεταπεμψάμενοί με
πέμπτον αὐτὸν εἰς τὴν θόλον προσέταξαν ἀγαγεῖν ἐκ
Σαλαμῖνος Λέοντα τὸν Σαλαμίνιον ἵνα ἀποθάνοι, οἷα δὴ
καὶ ἄλλοις ἐκεῖνοι πολλοῖς πολλὰ προσέταττον, βουλό-
μενοι ὡς πλείστους ἀναπλῆσαι αἰτιῶν. τότε μέντοι ἐγὼ οὐ
d λόγῳ ἀλλ' ἔργῳ αὖ ἐνεδειξάμην ὅτι ἐμοὶ θανάτου μὲν
μέλει, εἰ μὴ ἀγροικότερον ἦν εἰπεῖν, οὐδ' ὁτιοῦν, τοῦ δὲ
μηδὲν ἄδικον μηδ' ἀνόσιον ἐργάζεσθαι, τούτου δὲ τὸ πᾶν
μέλει. ἐμὲ γὰρ ἐκείνη ἡ ἀρχὴ οὐκ ἐξέπληξεν, οὕτως ἰσχυρὰ
οὖσα, ὥστε ἄδικόν τι ἐργάσασθαι, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐκ τῆς
θόλου ἐξήλθομεν, οἱ μὲν τέτταρες ᾤχοντο εἰς Σαλαμῖνα καὶ
ἤγαγον Λέοντα, ἐγὼ δὲ ᾠχόμην ἀπιὼν οἴκαδε. καὶ ἴσως ἂν
διὰ ταῦτα ἀπέθανον, εἰ μὴ ἡ ἀρχὴ διὰ ταχέων κατελύθη.

tada, kai jūs susitarėte teisti iš karto dešimt karo vadų, kurie
nesurinko kritusių jūros mūšyje, teisti neteisėtai, kaip vėlesniu
metu jums visiems tapo aišku. Tada aš vienintelis iš vadovavusių
tarybos posėdžiui pasipriešinau jums, ragindamas nedaryti
nieko, kas prieštarautų įstatymams, ir nubalsavau priešingai.
Ir kai retoriai jau buvo pasiruošę mane apkaltinti ir suimtą iš-
vesti, jums liepiant jiems tai padaryti ir šaukiant, maniau, kad
man labiau dera išk̨ęsti pavojų drauge su įstatymu ir teisybe nei, c
išsigandus kalėjimo pančių ar mirties, pereiti į jūsų, besitariančių
neteisėtai, pusę. Tai vyko, kai miestas dar buvo tautos valdomas.
O kai įsiviešpatavo nedaugelio valdžia, Trisdešimt, vėlgi išsikvietę
mane su kitais keturiais į Tolą, įsakė iš Salamino atvesdinti Leontą
Salaminietį, idant šis būtų nužudytas. Daug panašių darbų anieji
ir daugeliui kitų įsakydavo, norėdami, kad kiek įmanoma daugiau
žmonių [drauge su jais] susiterštų kaltėmis. Taigi tada aš jau ne
žodžiu, o darbu vėlgi įrodžiau, kiek man terūpi mirtis, – nerūpi nė d
kiek, jei taip pasakyti nebūtų stačiokiškiau, o nedaryti nieko ne-
teisėta ir nešventa rūpi kuo labiausiai. Manęs anoji valdžia, nors ir
būdama tokia galinga, nepritrenkė iš baimės taip, kad nuveikčiau
kažin ką neteisėta, bet kai išėjome iš Tolo, anie keturi išvyko į
Saláminą ir atvesdino Leontą, o aš ėjau keliaudamas namo. Šiaip
ar taip, už tai būčiau numiręs, jei ši valdžia nebūtų buvusi itin
greitai nuversta. Tai jums galės paliudyti daug liudytojų. e

e καὶ τούτων ὑμῖν ἔσονται πολλοὶ μάρτυρες.

Ἆρ' οὖν ἄν με οἴεσθε τοσάδε ἔτη διαγενέσθαι εἰ ἔπρατ-
τον τὰ δημόσια, καὶ πράττων ἀξίως ἀνδρὸς ἀγαθοῦ ἐβοή-
θουν τοῖς δικαίοις καί, ὥσπερ χρή, τοῦτο περὶ πλείστου
ἐποιούμην; πολλοῦ γε δεῖ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι· οὐδὲ γὰρ
33 ἂν ἄλλος ἀνθρώπων οὐδείς. ἀλλ' ἐγὼ διὰ παντὸς τοῦ βίου
δημοσίᾳ τε εἴ πού τι ἔπραξα τοιοῦτος φανοῦμαι, καὶ ἰδίᾳ ὁ
αὐτὸς οὗτος, οὐδενὶ πώποτε συγχωρήσας οὐδὲν παρὰ τὸ
δίκαιον οὔτε ἄλλῳ οὔτε τούτων οὐδενὶ οὓς δὴ διαβάλ-
λοντες ἐμέ φασιν ἐμοὺς μαθητὰς εἶναι. ἐγὼ δὲ διδάσκαλος
μὲν οὐδενὸς πώποτ' ἐγενόμην· εἰ δέ τίς μου λέγοντος καὶ τὰ
ἐμαυτοῦ πράττοντος ἐπιθυμεῖ ἀκούειν, εἴτε νεώτερος εἴτε
πρεσβύτερος, οὐδενὶ πώποτε ἐφθόνησα, οὐδὲ χρήματα μὲν
b λαμβάνων διαλέγομαι μὴ λαμβάνων δὲ οὔ, ἀλλ' ὁμοίως
καὶ πλουσίῳ καὶ πένητι παρέχω ἐμαυτὸν ἐρωτᾶν, καὶ ἐάν
τις βούληται ἀποκρινόμενος ἀκούειν ὧν ἂν λέγω. καὶ
τούτων ἐγὼ εἴτε τις χρηστὸς γίγνεται εἴτε μή, οὐκ ἂν
δικαίως τὴν αἰτίαν ὑπέχοιμι, ὧν μήτε ὑπεσχόμην μηδενὶ
μηδὲν πώποτε μάθημα μήτε ἐδίδαξα· εἰ δέ τίς φησι παρ'
ἐμοῦ πώποτέ τι μαθεῖν ἢ ἀκοῦσαι ἰδίᾳ ὅτι μὴ καὶ οἱ ἄλλοι
πάντες, εὖ ἴστε ὅτι οὐκ ἀληθῆ λέγει.

Ἀλλὰ διὰ τί δή ποτε μετ' ἐμοῦ χαίρουσί τινες πολὺν
c χρόνον διατρίβοντες; ἀκηκόατε, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι·

Tad nejaugi manote, kad būčiau išgyvenęs tiek metų, jei
būčiau dirbęs visuomeninius darbus, ir dirbęs vertai gero vyro,
skubėdamas į pagalbą teisiesiems ir, kaip dera, būčiau tai laikęs
svarbiausiu dalyku? Toli gražu, vyrai atėniečiai. Ir joks kitas
žmogus to nebūtų įstengęs. Bet aš atrodysiu visą gyvenimą 33
išlikęs toks pat – tiek viešajame gyvenime, jei tik kur nors šį tą
nuveikiau, tiek asmeniniame, niekada niekuo nusikalstamai
nepritaręs niekam – nei kam nors kitam, nei bet kuriam iš tų,
kuriuos mane šmeižiantys vadina mano mokiniais. Aš niekada
nebuvau tapęs niekieno mokytoju: jei kas nors trokšta klausytis
manęs kalbančio ir darančio savo darbą, nesvarbu, ar jis būtų
jaunuolis, ar vyresnis, niekuomet niekam nedraudžiau to iš pa-
vydo, ir niekada nebuvo taip, kad paimdamas pinigus kalbuosi, b
o jų negaudamas – nesikalbu, bet vienodai tiek turtingam, tiek
vargšui leidžiu save klausinėti, ir jei kas nors panorėtų, gali man
atsakinėdamas klausytis to, ką aš kalbu. Ir jeigu iš jų kuris nors
tampa geru žmogumi ar netikusiu, už tai aš negalėčiau teisėtai
tapti atsakingas, nes niekada nė vienam iš jų neprižadėjau išmo-
kyti kokio nors mokslo ir neišmokiau. Jei kas nors sako kažin
kada ko nors iš manęs išmokęs ir asmeniškai išgirdęs iš manęs
tai, ko negirdėjo visi kiti, gerai žinokite, kad jis kalba netiesą.

Bet būtent kodėl kai kurie mėgsta ilgai su manimi leisti
laiką? Tai esate girdėję, vyrai atėniečiai, – aš pasakiau jums c

πᾶσαν ὑμῖν τὴν ἀλήθειαν ἐγὼ εἶπον· ὅτι ἀκούοντες χαίρου-
σιν ἐξεταζομένοις τοῖς οἰομένοις μὲν εἶναι σοφοῖς, οὖσι δ’
οὔ. ἔστι γὰρ οὐκ ἀηδές. ἐμοὶ δὲ τοῦτο, ὡς ἐγώ φημι,
προστέτακται ὑπὸ τοῦ θεοῦ πράττειν καὶ ἐκ μαντείων καὶ
ἐξ ἐνυπνίων καὶ παντὶ τρόπῳ ᾧπέρ τίς ποτε καὶ ἄλλη θεία
μοῖρα ἀνθρώπῳ καὶ ὁτιοῦν προσέταξε πράττειν. ταῦτα, ὦ
ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ ἀληθῆ ἐστιν καὶ εὐέλεγκτα. εἰ γὰρ
d δὴ ἔγωγε τῶν νέων τοὺς μὲν διαφθείρω τοὺς δὲ διέ-
φθαρκα, χρῆν δήπου, εἴτε τινὲς αὐτῶν πρεσβύτεροι
γενόμενοι ἔγνωσαν ὅτι νέοις οὖσιν αὐτοῖς ἐγὼ κακὸν
πώποτέ τι συνεβούλευσα, νυνὶ αὐτοὺς ἀναβαίνοντας ἐμοῦ
κατηγορεῖν καὶ τιμωρεῖσθαι· εἰ δὲ μὴ αὐτοὶ ἤθελον, τῶν
οἰκείων τινὰς τῶν ἐκείνων, πατέρας καὶ ἀδελφοὺς καὶ
ἄλλους τοὺς προσήκοντας, εἴπερ ὑπ’ ἐμοῦ τι κακὸν ἐπε-
πόνθεσαν αὐτῶν οἱ οἰκεῖοι, νῦν μεμνῆσθαι καὶ τιμωρεῖ-
σθαι. πάντως δὲ πάρεισιν αὐτῶν πολλοὶ ἐνταυθοῖ οὓς ἐγὼ
ὁρῶ, πρῶτον μὲν Κρίτων οὑτοσί, ἐμὸς ἡλικιώτης καὶ
e δημότης, Κριτοβούλου τοῦδε πατήρ, ἔπειτα Λυσανίας ὁ
Σφήττιος, Αἰσχίνου τοῦδε πατήρ, ἔτι δ’ Ἀντιφῶν ὁ Κηφι-
σιεὺς οὑτοσί, Ἐπιγένους πατήρ, ἄλλοι τοίνυν οὗτοι ὧν οἱ
ἀδελφοὶ ἐν ταύτῃ τῇ διατριβῇ γεγόνασιν, Νικόστρατος ὁ
Θεοζοτίδου, ἀδελφὸς Θεοδότου – καὶ ὁ μὲν Θεόδοτος
τετελεύτηκεν, ὥστε οὐκ ἂν ἐκεῖνός γε αὐτοῦ κατα-

visą tiesą: kadangi jie mėgsta klausytis, kaip aš tyrinėju tuos,
kurie manosi esą išmintingi, nors tokie nėra. Juk tai nėra
nemalonu. Man tai daryti, kaip aš ir sakau, yra paliepta
dievo tiek pranašavietės ištarmėmis, tiek sapnais, tiek aps-
kritai visokiu būdu, kokiu ir bet kuri kita dieviška skirtis
kada nors buvo paliepusi žmogui ką nors daryti. Tai, vyrai
atėniečiai, yra ir teisinga, ir lengvai įrodoma. Mat jei vienus
iš jaunuolių aš gadinu, o kitus jau esu sugadinęs, tuomet tikrai **d**
reikėjo kai kuriems iš jų, jei tik tapę vyresni jie sužinojo, kad
aš jiems, dar jauniems, kada nors patarinėjau kažin ką bloga,
dabar lipti ant pakylos manęs kaltinti ir man keršyti. O jeigu
jie patys nenorėtų to daryti, tuomet kas nors iš jų namiškių,
tėvai, broliai ir kiti giminaičiai, jei tik dėl mano kaltės jų na-
miškiai yra patyrę kokią nors blogybę, dabar tai prisimintų
ir keršytų. Šiaip ar taip, čia dalyvauja daugelis iš jų, aš juos
matau: visų pirma, anava tas, Kritonas, mano bendraamžis
ir kilęs iš to paties, kaip ir aš, demo, tėvas štai to, Kritobulo; **e**
po to Lisanijas Sfetietis, štai to, Aischino, tėvas; dar anava tas,
Antifontas Kefisietis, Epigeno tėvas; ir kiti, štai tie, kurių bro-
liai leido su manimi laiką, – Teozotido sūnus ir Teodoto bro-
lis Nikostratas (mat pats Teodotas jau yra miręs, taigi jis
negalėjo priprašyti brolio, [kad šis manęs nekaltintų]); ir štai
tas, Paralijas, Demodoko sūnus, kurio brolis buvo Teagas,

δεηθείη – καὶ Πάραλιος ὅδε, ὁ Δημοδόκου, οὗ ἦν
34 Θεάγης ἀδελφός· ὅδε δὲ Ἀδείμαντος, ὁ Ἀρίστωνος, οὗ
ἀδελφὸς οὑτοσὶ Πλάτων, καὶ Αἰαντόδωρος, οὗ Ἀπολ-
λόδωρος ὅδε ἀδελφός. καὶ ἄλλους πολλοὺς ἐγὼ ἔχω ὑμῖν
εἰπεῖν, ὧν τινα ἐχρῆν μάλιστα μὲν ἐν τῷ ἑαυτοῦ λόγῳ
παρασχέσθαι Μέλητον μάρτυρα· εἰ δὲ τότε ἐπελάθετο, νῦν
παρασχέσθω – ἐγὼ παραχωρῶ – καὶ λεγέτω εἴ τι ἔχει τοι-
οῦτον. ἀλλὰ τούτου πᾶν τοὐναντίον εὑρήσετε, ὦ ἄνδρες,
πάντας ἐμοὶ βοηθεῖν ἑτοίμους τῷ διαφθείροντι, τῷ κακὰ
ἐργαζομένῳ τοὺς οἰκείους αὐτῶν, ὥς φασι Μέλητος καὶ
b Ἄνυτος. αὐτοὶ μὲν γὰρ οἱ διεφθαρμένοι τάχ' ἂν λόγον ἔχ-
οιεν βοηθοῦντες· οἱ δὲ ἀδιάφθαρτοι, πρεσβύτεροι ἤδη
ἄνδρες, οἱ τούτων προσήκοντες, τίνα ἄλλον ἔχουσι λόγον
βοηθοῦντες ἐμοὶ ἀλλ' ἢ τὸν ὀρθόν τε καὶ δίκαιον, ὅτι
συνίσασι Μελήτῳ μὲν ψευδομένῳ, ἐμοὶ δὲ ἀληθεύοντι;

Εἶεν δή, ὦ ἄνδρες· ἃ μὲν ἐγὼ ἔχοιμ' ἂν ἀπολογεῖσθαι,
σχεδόν ἐστι ταῦτα καὶ ἄλλα ἴσως τοιαῦτα. τάχα δ' ἄν τις
c ὑμῶν ἀγανακτήσειεν ἀναμνησθεὶς ἑαυτοῦ, εἰ ὁ μὲν καὶ
ἐλάττω τουτουῒ τοῦ ἀγῶνος ἀγῶνα ἀγωνιζόμενος ἐδεήθη
τε καὶ ἱκέτευσε τοὺς δικαστὰς μετὰ πολλῶν δακρύων,
παιδία τε αὑτοῦ ἀναβιβασάμενος ἵνα ὅτι μάλιστα ἐλεη-
θείη, καὶ ἄλλους τῶν οἰκείων καὶ φίλων πολλούς, ἐγὼ δὲ
οὐδὲν ἄρα τούτων ποιήσω, καὶ ταῦτα κινδυνεύων, ὡς ἂν

o štai šis – Adeimantas, Aristono sūnus, kurio brolis yra 34
anava tas, Platonas; ir Ajantodoras, kurio brolis yra štai tas,
Apolodoras. Ir aš galiu jums išvardyti daugelį kitų – kurį
nors iš jų Meletui labiausiai reikėjo savo kalboje pateikti kaip
liudytoją; jeigu tuomet jis primiršo tai padaryti, tepateikia
dabar – aš jam suteikiu galimybę – ir tepasako, jei tik turi
ką nors tokio. Bet jūs, vyrai, rasite visiškai priešingą anajam
dalyką – visus jų namiškius esant pasiruošusius atskubėti į
pagalbą man, gadintojui, darančiam blogybes, kaip teigia
Meletas ir Anitas. Mat patys pagadintieji greičiausiai dar b
turėtų pagrindą skubėti man į pagalbą; tačiau nepagadintieji,
jau vyresni vyrai, anųjų giminaičiai, kokį kitą – jei ne teisingą
ir teisėtą – turi pagrindą skubėti man į pagalbą, kadangi visi
jie vienodai žino, jog Meletas meluoja, o aš sakau tiesą?

Tebūnie tiek, vyrai. Kuo aš galėčiau gintis, ir yra maždaug
tai, o visa kita, šiaip ar taip, yra į tai panašu. Greičiausiai kuris
nors iš jūsų praradęs kantrybę galėtų pasipiktinti, prisiminęs c
apie save, jei tik jis, kovodamas net ir mažesnę už štai šią tei-
sinę kovą, prašė ir maldavo teisėjus, gausiai apsipylęs ašaromis,
atsivedęs savo vaikučius, idant jo kuo labiausiai būtų gailimasi,
ir kitus iš namiškių bei daugelį draugų, tuo tarpu aš tikrai
nedarysiu nė vieno iš šių dalykų, net ir atsidurdamas tokiame
dideliame – kaip galėčiau atrodyti, kraštutiniame – pavojuje.

δόξαιμι, τὸν ἔσχατον κίνδυνον. τάχ' ἂν οὖν τις ταῦτα ἐννοή-
σας αὐθαδέστερον ἂν πρός με σχοίη καὶ ὀργισθεὶς αὐτοῖς
d τούτοις θεῖτο ἂν μετ' ὀργῆς τὴν ψῆφον. εἰ δή τις ὑμῶν
οὕτως ἔχει – οὐκ ἀξιῶ μὲν γὰρ ἔγωγε, εἰ δ' οὖν – ἐπιεικῆ
ἄν μοι δοκῶ πρὸς τοῦτον λέγειν λέγων ὅτι "Ἐμοί, ὦ
ἄριστε, εἰσὶν μέν πού τινες καὶ οἰκεῖοι· καὶ γὰρ τοῦτο αὐτὸ
τὸ τοῦ Ὁμήρου, οὐδ' ἐγὼ 'ἀπὸ δρυὸς οὐδ' ἀπὸ πέτρης'
πέφυκα ἀλλ' ἐξ ἀνθρώπων, ὥστε καὶ οἰκεῖοί μοί εἰσι καὶ
ὑεῖς γε, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τρεῖς, εἷς μὲν μειράκιον ἤδη,
δύο δὲ παιδία· ἀλλ' ὅμως οὐδένα αὐτῶν δεῦρο ἀναβιβα-
σάμενος δεήσομαι ὑμῶν ἀποψηφίσασθαι." τί δὴ οὖν οὐδὲν
τούτων ποιήσω; οὐκ αὐθαδιζόμενος, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι,
e οὐδ' ὑμᾶς ἀτιμάζων· ἀλλ' εἰ μὲν θαρραλέως ἐγὼ ἔχω πρὸς
θάνατον ἢ μή, ἄλλος λόγος, πρὸς δ' οὖν δόξαν καὶ ἐμοὶ καὶ
ὑμῖν καὶ ὅλῃ τῇ πόλει οὔ μοι δοκεῖ καλὸν εἶναι ἐμὲ τούτων
οὐδὲν ποιεῖν καὶ τηλικόνδε ὄντα καὶ τοῦτο τοὔνομα ἔχοντα –
εἴτ' οὖν ἀληθὲς εἴτ' οὖν ψεῦδος, ἀλλ' οὖν δεδογμένον γέ ἐστί
35 τὸ Σωκράτη διαφέρειν τινὶ τῶν πολλῶν ἀνθρώπων. εἰ οὖν
ὑμῶν οἱ δοκοῦντες διαφέρειν εἴτε σοφίᾳ εἴτε ἀνδρείᾳ εἴτε
ἄλλῃ ἡτινιοῦν ἀρετῇ τοιοῦτοι ἔσονται, αἰσχρὸν ἂν εἴη·
οἵουσπερ ἐγὼ πολλάκις ἑώρακά τινας ὅταν κρίνωνται,
δοκοῦντας μέν τι εἶναι, θαυμάσια δὲ ἐργαζομένους, ὡς
δεινόν τι οἰομένους πείσεσθαι εἰ ἀποθανοῦνται, ὥσπερ

Tad greičiausiai kas nors, pamąstęs apie tai, galėtų jau nesi-
terliodamas imti su manimi elgtis ryžtingiau ir, įniršęs už
šiuos mano žodžius, su pykčiu tėkšti balsavimo akmenėlį d
prieš mane. Jei kas nors iš jūsų yra taip nusiteikęs – mat
aš to netvirtinu, bet jei taip būtų – man regis, aš į jį kreipčiausi
tinkamai, sakydamas: „Ir aš, o geriausiasis, turiu kažin kokius
namiškius; juk ir aš, kalbant štai šiais Homero žodžiais, nesu
kilęs ‚iš ąžuolo ar uolos', o iš žmonių, taigi, vyrai atėniečiai,
turiu ir namiškius, ir sūnus, iš viso tris, vienas iš jų jau yra
jaunikaitis, o du dar vaikeliai. Bet vis tiek, neatsivedęs čia nė
vieno iš jų, nemaldausiu jūsų balsuoti už mano išteisinimą."
Taigi kodėl aš nedarysiu nė vieno iš tų dalykų? Ne jus nie-
kindamas, vyrai atėniečiai, ir ne atsisakydamas jus gerbti. e
Ar aš drąsiai laikausi mirties akivaizdoje, ar ne, tai kita kalba,
bet garbės akivaizdoje ir man, ir jums, ir visam miestui, man
rodos, būtų negražu, jei aš visai nekreipčiau dėmesio į to-
kius dalykus, sulaukęs šitokio amžiaus ir turėdamas šitokį
vardą – nesvarbu, ar jis būtų teisingas, ar melagingas – bet
juk yra manoma, kad Sokratas kažin kuo skiriasi nuo dauge- 35
lio žmonių. Jei tokie bus tie iš jūsų, kurie mano išsiskirią arba
išmintimi, arba drąsa, arba kokiu kitu šaunumu, – tai būtų
gėdinga. Aš dažnai esu matęs, kaip teisiami kai kurie iš tų,
kurie mano esą šis tas, daro nuostabą keliančius dalykus, lyg

ἀθανάτων ἐσομένων ἂν ὑμεῖς αὐτοὺς μὴ ἀποκτείνητε· οἳ ἐμοὶ δοκοῦσιν αἰσχύνην τῇ πόλει περιάπτειν, ὥστ' ἄν τινα
b καὶ τῶν ξένων ὑπολαβεῖν ὅτι οἱ διαφέροντες Ἀθηναίων εἰς ἀρετήν, οὓς αὐτοὶ ἑαυτῶν ἔν τε ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἄλλαις τιμαῖς προκρίνουσιν, οὗτοι γυναικῶν οὐδὲν διαφέρουσιν. ταῦτα γάρ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, οὔτε ὑμᾶς χρὴ ποιεῖν τοὺς δοκοῦντας καὶ ὁπῃοῦν τι εἶναι, οὔτ', ἂν ἡμεῖς ποιῶμεν, ὑμᾶς ἐπιτρέπειν, ἀλλὰ τοῦτο αὐτὸ ἐνδείκνυσθαι, ὅτι πολὺ μᾶλλον καταψηφιεῖσθε τοῦ τὰ ἐλεινὰ ταῦτα δράματα εἰσάγοντος καὶ καταγέλαστον τὴν πόλιν ποιοῦντος ἢ τοῦ ἡσυχίαν ἄγοντος.

Χωρὶς δὲ τῆς δόξης, ὦ ἄνδρες, οὐδὲ δίκαιόν μοι δοκεῖ
c εἶναι δεῖσθαι τοῦ δικαστοῦ οὐδὲ δεόμενον ἀποφεύγειν, ἀλλὰ διδάσκειν καὶ πείθειν. οὐ γὰρ ἐπὶ τούτῳ κάθηται ὁ δικαστής, ἐπὶ τῷ καταχαρίζεσθαι τὰ δίκαια, ἀλλ' ἐπὶ τῷ κρίνειν ταῦτα· καὶ ὀμώμοκεν οὐ χαριεῖσθαι οἷς ἂν δοκῇ αὐτῷ, ἀλλὰ δικάσειν κατὰ τοὺς νόμους. οὔκουν χρὴ οὔτε ἡμᾶς ἐθίζειν ὑμᾶς ἐπιορκεῖν οὔθ' ὑμᾶς ἐθίζεσθαι· οὐδέτεροι γὰρ ἂν ἡμῶν εὐσεβοῖεν. μὴ οὖν ἀξιοῦτέ με, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοιαῦτα δεῖν πρὸς ὑμᾶς πράττειν ἃ μήτε
d ἡγοῦμαι καλὰ εἶναι μήτε δίκαια μήτε ὅσια, ἄλλως τε μέντοι νὴ Δία πάντως καὶ ἀσεβείας φεύγοντα ὑπὸ Μελήτου τουτουΐ. σαφῶς γὰρ ἄν, εἰ πείθοιμι ὑμᾶς καὶ τῷ

manydami patirsią kažin ką baisaus, jei numirsią, tartum jie pasidarytų nemirtingi, jei tik jūs jų nenužudytumėte; man jie atrodo užtraukią miestui gėdą, taigi ir kuris nors iš svetimšalių b
galėtų pamanyti, jog tarp atėniečių išsiskiriantieji šaunumu, kuriuos jie patys išrenka į valdžią ir kitas garbingas pareigas, – būtent šie niekuo nesiskiria nuo moterų. Taigi šito, o vyrai atėniečiai, nei jums, kurie iš tiesų vertai manote esą šis tas, nereikia daryti, nei mums, jei mes taip darytume, to neleisti, tačiau parodyti būtent tai, kad jūs daug greičiau pripažinsite kaltu vaidinantį šiuos verksmingus vaidinimus ir užtraukiantį miestui pajuoką nei besielgiantį ramiai.

Jau nekalbant apie garbę, o vyrai, man atrodo, kad nėra teisėta maldauti teisėjo ir maldaujant pabėgti nuo baus- c
mės, bet privalu mokyti ir įtikinėti. Juk teisėjas sėdi ne tam, kad suteikdamas malonę atsisakytų to, kas teisėta, o idant spręstų, kas yra teisėta. Ir jis yra prisiekęs neteikti malonės kam panorėjęs, o teisti pagal įstatymus. Todėl nei mums nedera įpratinti jus pažeisti priesaiką, nei jums prie to įprasti. Mat priešingu atveju nė vieni iš mūsų neišliktume pamaldūs. Taigi nereikalaukite, vyrai atėniečiai, kad jūsų akivaizdoje daryčiau tai, ko nelaikau nei gražiu dalyku, nei teisėtu, nei d
šventu, ypač, prisiekiu Dzeusu, daryti tai dabar, kai siekiu pabėgti nuo anava to, Meleto, kaltinimų. Juk aišku, kad jei

δεῖσθαι βιαζοίμην ὀμωμοκότας, θεοὺς ἂν διδάσκοιμι μὴ ἡγεῖσθαι ὑμᾶς εἶναι, καὶ ἀτεχνῶς ἀπολογούμενος κατηγοροίην ἂν ἐμαυτοῦ ὡς θεοὺς οὐ νομίζω. ἀλλὰ πολλοῦ δεῖ οὕτως ἔχειν· νομίζω τε γάρ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὡς οὐδεὶς τῶν ἐμῶν κατηγόρων, καὶ ὑμῖν ἐπιτρέπω καὶ τῷ θεῷ κρῖναι περὶ ἐμοῦ ὅπῃ μέλλει ἐμοί τε ἄριστα εἶναι καὶ ὑμῖν.

e Τὸ μὲν μὴ ἀγανακτεῖν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἐπὶ τούτῳ
36 τῷ γεγονότι, ὅτι μου κατεψηφίσασθε, ἄλλα τέ μοι πολλὰ
συμβάλλεται, καὶ οὐκ ἀνέλπιστόν μοι γέγονεν τὸ γεγονὸς
τοῦτο, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον θαυμάζω ἑκατέρων τῶν ψήφων
τὸν γεγονότα ἀριθμόν. οὐ γὰρ ᾠόμην ἔγωγε οὕτω παρ'
ὀλίγον ἔσεσθαι, ἀλλὰ παρὰ πολύ· νῦν δέ, ὡς ἔοικεν, εἰ
τριάκοντα μόναι μετέπεσον τῶν ψήφων, ἀπεπεφεύγη ἄν.
Μέλητον μὲν οὖν, ὡς ἐμοὶ δοκῶ, καὶ νῦν ἀποπέφευγα, καὶ
οὐ μόνον ἀποπέφευγα, ἀλλὰ παντὶ δῆλον τοῦτό γε, ὅτι εἰ
μὴ ἀνέβη Ἄνυτος καὶ Λύκων κατηγορήσοντες ἐμοῦ, κἂν
b ὦφλε χιλίας δραχμάς, οὐ μεταλαβὼν τὸ πέμπτον μέρος
τῶν ψήφων.

Τιμᾶται δ' οὖν μοι ὁ ἀνὴρ θανάτου. εἶεν· ἐγὼ δὲ δὴ τίνος ὑμῖν ἀντιτιμήσομαι, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι; ἢ δῆλον ὅτι τῆς ἀξίας; τί οὖν; τί ἄξιός εἰμι παθεῖν ἢ ἀποτεῖσαι, ὅτι μαθὼν

jus įkalbinėčiau ir šitaip maldavimu prievartaučiau prisiekusiuosius, mokyčiau jus laikyti, kad nėra dievų, ir nemeistriškai gindamasis kaltinčiau save, jog dievų nepripažįstu. Tačiau toli gražu taip nėra: aš juos, vyrai atėniečiai, pripažįstu kaip niekas iš mano kaltintojų ir patikiu jums bei dievui mano bylą išspręsti taip, kaip bus geriausia ir man, ir jums.

Daug ir kitų dalykų, vyrai atėniečiai, prisidėjo prie to, kad e
negaliu piktintis tuo, kas įvyko, – kad nubalsavote prieš 36
mane, ir man tai nebuvo netikėta, bet daug labiau stebiuosi
balsavimo akmenėlių, kritusių į vieną ir į kitą pusę, skaičiumi.
Mat kas jau kas, o aš tai tikrai nemaniau būsiąs nuteistas tokia maža balsų persvara, maniau, jog daug didesne. Gi dabar,
kaip atrodo, jei tik trisdešimt akmenėlių būtų kritę kiton
pusėn, būčiau pabėgęs nuo bausmės. O nuo Meleto, kaip
man regis, ir dabar pabėgau, ir ne tik pabėgau, bet kiekvienam aišku tai, kad jei Anitas bei Likonas nebūtų užžengę čia,
idant mane kaltintų, jis, nesurinkęs vienos penktosios balsų b
dalies, būtų kaip baudą sumokėjęs tūkstantį drachmų.

Tas vyras man siūlo kaip bausmę skirti mirtį. Tebūnie. O kokią bausmę aš, vyrai atėniečiai, paskirsiu sau vietoj anosios? Ar neaišku, kad pelnytą? Tad kokią? Ką esu vertas patirti arba

ἐν τῷ βίῳ οὐχ ἡσυχίαν ἦγον, ἀλλ' ἀμελήσας ὧνπερ οἱ πολλοί, χρηματισμοῦ τε καὶ οἰκονομίας καὶ στρατηγιῶν καὶ δημηγοριῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀρχῶν καὶ συνωμοσιῶν καὶ στάσεων τῶν ἐν τῇ πόλει γιγνομένων, ἡγησάμενος
c ἐμαυτὸν τῷ ὄντι ἐπιεικέστερον εἶναι ἢ ὥστε εἰς ταῦτ' ἰόντα σῴζεσθαι, ἐνταῦθα μὲν οὐκ ἦα οἷ ἐλθὼν μήτε ὑμῖν μήτε ἐμαυτῷ ἔμελλον μηδὲν ὄφελος εἶναι, ἐπὶ δὲ τὸ ἰδίᾳ ἕκαστον ἰὼν εὐεργετεῖν τὴν μεγίστην εὐεργεσίαν, ὥς ἐγώ φημι, ἐνταῦθα ἦα, ἐπιχειρῶν ἕκαστον ὑμῶν πείθειν μὴ πρότερον μήτε τῶν ἑαυτοῦ μηδενὸς ἐπιμελεῖσθαι πρὶν ἑαυτοῦ ἐπιμεληθείη ὅπως ὡς βέλτιστος καὶ φρονιμώτατος ἔσοιτο, μήτε τῶν τῆς πόλεως, πρὶν αὐτῆς τῆς πόλεως, τῶν
d τε ἄλλων οὕτω κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπιμελεῖσθαι – τί οὖν εἰμι ἄξιος παθεῖν τοιοῦτος ὤν; ἀγαθόν τι, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εἰ δεῖ γε κατὰ τὴν ἀξίαν τῇ ἀληθείᾳ τιμᾶσθαι· καὶ ταῦτά γε ἀγαθὸν τοιοῦτον ὅτι ἂν πρέποι ἐμοί. τί οὖν πρέπει ἀνδρὶ πένητι εὐεργέτῃ δεομένῳ ἄγειν σχολὴν ἐπὶ τῇ ὑμετέρᾳ παρακελεύσει; οὐκ ἔσθ' ὅτι μᾶλλον, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πρέπει οὕτως ὡς τὸν τοιοῦτον ἄνδρα ἐν πρυτανείῳ σιτεῖσθαι, πολύ γε μᾶλλον ἢ εἴ τις ὑμῶν ἵππῳ ἢ συνωρίδι ἢ ζεύγει νενίκηκεν Ὀλυμπίασιν· ὁ μὲν γὰρ ὑμᾶς ποιεῖ εὐδαίμονας δοκεῖν εἶναι, ἐγὼ δὲ εἶναι, καὶ ὁ μὲν
e τροφῆς οὐδὲν δεῖται, ἐγὼ δὲ δέομαι. εἰ οὖν δεῖ με κατὰ τὸ

kuo išsipirkti už tai, kad nežinia kuriam galui gyvenime nedaviau sau ramybės ir, skirtingai nei dauguma, nesirūpinau turtais, namų ūkiu, nesiekiau tapti karo vadu ar kalbėtoju tautai, nesigviešiau ir kitų valdžios pareigų, nedalyvavau mūsų mieste vykstančiuose sąmoksluose ir sukilimuose, nusprendęs, kad iš tiesų esu perne- c
lyg padorus, jog į tai įsivėlęs išlikčiau sveikas. Dėl to nėjau ten, kur nei jums, nei sau pačiam nebūčiau galėjęs būti niekaip naudingas, vietoj to eidamas ten, kur kiekvienam asmeniškai galėjau atlikti, kaip aš sakau, visų didžiausią geradarybę, taigi ėjau ten, bandydamas kiekvieną iš jūsų įtikinti niekuo savu nesirūpinti pirmiau, nei bus pasirūpinta pačiu savimi taip, jog būtumei kuo geriausias ir protingiausias, taip pat niekuo iš to, kas priklauso miestui, nesirūpinti anksčiau nei pačiu miestu, ir šitaip tokiu pat būdu rūpintis d
ir visais kitais dalykais – tad ką esu vertas patirti, būdamas šitoks? Kažin ką gēra, vyrai atėniečiai, jei iš tiesų dera atlyginti pagal vertingumą; be to, reikia atlyginti tokia gėrybe, kuri man tiktų. Tad kas gi tinka vyrui, kuris yra skurdžius ir geradarys, reikalingas laisvalaikio, idant galėtų jus raginti? Nėra nieko, vyrai atėniečiai, kas tokiam vyrui tiktų labiau nei maitinti jį Pritanėjuje, – tai jam tinka daug labiau nei tam iš jūsų, kuris yra nugalėjęs Olimpinėse žaidynėse, jodamas raitas, važiuodamas dvikinke arba kinkiniu: mat šis daro, kad jūs atrodytumėte laimingi, o aš darau, kad jūs tokie būtumėte, ir jam nereikia maitinimo, o aš jo stokoju. Tad jei e

37 δίκαιον τῆς ἀξίας τιμᾶσθαι, τούτου τιμῶμαι, ἐν πρυτανείῳ σιτήσεως.

Ἴσως οὖν ὑμῖν καὶ ταυτὶ λέγων παραπλησίως δοκῶ λέγειν ὥσπερ περὶ τοῦ οἴκτου καὶ τῆς ἀντιβολήσεως, ἀπαυθαδιζόμενος· τὸ δὲ οὐκ ἔστιν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοιοῦτον ἀλλὰ τοιόνδε μᾶλλον. πέπεισμαι ἐγὼ ἑκὼν εἶναι μηδένα ἀδικεῖν ἀνθρώπων, ἀλλὰ ὑμᾶς τοῦτο οὐ πείθω· ὀλίγον γὰρ χρόνον ἀλλήλοις διειλέγμεθα. ἐπεί, ὡς ἐγῷμαι, εἰ ἦν ὑμῖν νόμος, ὥσπερ καὶ ἄλλοις ἀνθρώποις, περὶ θανάτου μὴ μίαν ἡμέραν μόνον κρίνειν ἀλλὰ πολλάς,
b ἐπείσθητε ἄν· νῦν δ' οὐ ῥᾴδιον ἐν χρόνῳ ὀλίγῳ μεγάλας διαβολὰς ἀπολύεσθαι. πεπεισμένος δὴ ἐγὼ μηδένα ἀδικεῖν πολλοῦ δέω ἐμαυτόν γε ἀδικήσειν καὶ κατ' ἐμαυτοῦ ἐρεῖν αὐτὸς ὡς ἄξιός εἰμί του κακοῦ καὶ τιμήσεσθαι τοιούτου τινὸς ἐμαυτῷ. τί δείσας; ἦ μὴ πάθω τοῦτο οὗ Μέλητός μοι τιμᾶται, ὅ φημι οὐκ εἰδέναι οὔτ' εἰ ἀγαθὸν οὔτ' εἰ κακόν ἐστιν; ἀντὶ τούτου δὴ ἕλωμαι ὧν εὖ οἶδά τι κακῶν ὄντων, τούτου τιμησάμενος; πότερον δεσμοῦ; καὶ τί με δεῖ
c ζῆν ἐν δεσμωτηρίῳ, δουλεύοντα τῇ ἀεὶ καθισταμένῃ ἀρχῇ, τοῖς ἕνδεκα; ἀλλὰ χρημάτων καὶ δεδέσθαι ἕως ἂν ἐκτείσω; ἀλλὰ ταὐτόν μοί ἐστιν ὅπερ νυνδὴ ἔλεγον· οὐ γὰρ ἔστι μοι χρήματα ὁπόθεν ἐκτείσω. ἀλλὰ δὴ φυγῆς τιμήσωμαι; ἴσως γὰρ ἄν μοι τούτου τιμήσαιτε. πολλὴ μεντἄν με φιλο-

turiu skirti sau atlygį pagal tai, ko esu teisėtai vertas, skiriu sau 37
štai ką – maitinimą Pritanėjuje.

Šiaip ar taip, galbūt ir tai sakydamas jums atrodau kalbąs išdidžiai, kaip ir apie vaitojimą bei maldavimą parpuolus ant kelių: taip nėra, vyrai atėniečiai, bet veikiau štai kaip. Esu įsitikinęs, jog tyčia nenusikalstu nė vienam iš žmonių, tačiau jūsų tuo neįtikinu – mažai laiko vieni su kitais esame kalbėję. Mat jei, kaip kiti žmonės, turėtumėte įstatymą, numatantį, kaip reikalą dėl mirties bausmės dera spręsti ne vieną dieną, o daugelį, aš manau,
būtumėte įtikinti; dabar nelengva per trumpą laiką išsklaidyti b
didžius šmeižtus. Būdamas įsitikinęs, kad niekam nenusikalstu, toli gražu nesiimsiu nusikalsti sau pačiam ir pats prieš save kalbėti, esą esu vertas blogybės, ir neskiriu kažin kurios iš blogybių sau pačiam kaip bausmės. Ko pabūgęs galėčiau to griebtis? Ar kad nepatirčiau to, ką man baudžiasi skirti Meletas, apie ką aš sakau, jog nežinau, nei ar tai gėra, nei ar tai bloga? Tad negi vietoj šito aš pasirinkčiau kurį nors iš dalykų, apie kuriuos gerai žinau, jog tai blogybės, paskyręs jį kaip bausmę sau? Gal kalėjimą? Bet kodėl
turėčiau gyventi kalėjime, vergaudamas nuolat besikeičiančiai c
valdžiai, tiems Vienuolikai? O galbūt skirti sau piniginę baudą ir pasilikti kalėjime surakintam, kol ją sumokėsiu? Bet man tai yra ta pati bausmė, apie kurią kalbėjau ką tik: juk neturiu pinigų, kuriais galėčiau išsipirkti. O gal paskirčiau sau tremtį? Šiaip ar taip,

ψυχία ἔχοι, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εἰ οὕτως ἀλόγιστός εἰμι ὥστε μὴ δύνασθαι λογίζεσθαι ὅτι ὑμεῖς μὲν ὄντες πολῖταί μου οὐχ οἷοί τε ἐγένεσθε ἐνεγκεῖν τὰς ἐμὰς διατριβὰς καὶ
d τοὺς λόγους, ἀλλ' ὑμῖν βαρύτεραι γεγόνασιν καὶ ἐπιφθονώτεραι, ὥστε ζητεῖτε αὐτῶν νυνὶ ἀπαλλαγῆναι· ἄλλοι δὲ ἄρα αὐτὰς οἴσουσι ῥᾳδίως; πολλοῦ γε δεῖ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι. καλὸς οὖν ἄν μοι ὁ βίος εἴη ἐξελθόντι τηλικῷδε ἀνθρώπῳ ἄλλην ἐξ ἄλλης πόλεως ἀμειβομένῳ καὶ ἐξελαυνομένῳ ζῆν. εὖ γὰρ οἶδ' ὅτι ὅποι ἂν ἔλθω, λέγοντος ἐμοῦ ἀκροάσονται οἱ νέοι ὥσπερ ἐνθάδε· κἂν μὲν τούτους ἀπελαύνω, οὗτοί με αὐτοὶ ἐξελῶσι πείθοντες τοὺς πρεσβυ-
e τέρους· ἐὰν δὲ μὴ ἀπελαύνω, οἱ τούτων πατέρες τε καὶ οἰκεῖοι δι' αὐτοὺς τούτους.

Ἴσως οὖν ἄν τις εἴποι, "Σιγῶν δὲ καὶ ἡσυχίαν ἄγων, ὦ Σώκρατες, οὐχ οἷός τ' ἔσῃ ἡμῖν ἐξελθὼν ζῆν;" τουτὶ δή ἐστι πάντων χαλεπώτατον πεῖσαί τινας ὑμῶν. ἐάντε γὰρ λέγω ὅτι τῷ θεῷ ἀπειθεῖν τοῦτ' ἐστὶν καὶ διὰ τοῦτ' ἀδύνατον
38 ἡσυχίαν ἄγειν, οὐ πείσεσθέ μοι ὡς εἰρωνευομένῳ· ἐάντ' αὖ λέγω ὅτι καὶ τυγχάνει μέγιστον ἀγαθὸν ὂν ἀνθρώπῳ τοῦτο, ἑκάστης ἡμέρας περὶ ἀρετῆς τοὺς λόγους ποιεῖσθαι καὶ τῶν ἄλλων περὶ ὧν ὑμεῖς ἐμοῦ ἀκούετε διαλεγομένου καὶ ἐμαυτὸν καὶ ἄλλους ἐξετάζοντος, ὁ δὲ ἀνεξέταστος βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπῳ, ταῦτα δ' ἔτι ἧττον πείσεσθέ μοι

jūs man ją skirtumėte. Iš tiesų, vyrai atėniečiai, mane būtų apėmusi stipri gyvenimo meilė, jei būčiau taip pristigęs nuovokos, jog neįstengčiau suprasti, kad jūs, būdami mano bendrapiliečiai, nesate pajėgūs ištverti mano buvimo šalia ir mano kalbų, tapusių **d**
jums sunkesniais ir nekenčiamesniais dalykais, nei yra iš tiesų, taigi ieškote, kaip būtent dabar nuo jų išsigelbėti; o ar lengvai tai ištvers kiti? Toli gražu, vyrai atėniečiai. Taigi puikus man būtų gyvenimas – tiek metų sulaukusiam žmogui išėjus gyventi, pakaitom persikeliant iš vieno miesto į kitą ir iš kiekvieno išvejamam. Mat gerai žinote, kad kur tik atvykčiau, jaunuoliai, kaip ir čia, klausysis manęs kalbančio: o jeigu juos nuvyčiau, jie patys mane išvytų, įtikinę vyresniuosius; o jei nenuvyčiau, mane dėl **e**
tų pačių jaunuolių išvytų jų tėvai ir namiškiai.

Vis dėlto galbūt kas nors pasakytų: „Nejaugi, Sokratai, išvykęs iš mūsų neįstengtum gyventi tylėdamas ir džiaugdamasis ramybe?“ Būtent tuo yra visų sunkiausia įtikinti kai kuriuos iš jūsų. Mat jei pasakyčiau, jog tai reikštų neklausyti dievo, – ir būtent dėl to būtų neįmanoma gyventi ramiai, – manimi nepa- **38**
tikėsite tartum apsimetinėjančiu; o jei vėlgi sakyčiau, jog tai yra žmogui didžiausia gėrybė – kiekvieną dieną kalbėti apie šaunumą ir kitus dalykus, apie kuriuos jūs girdite iš manęs, besikalbančio su jumis ir kvočiančio tiek save patį, tiek kitus, tuo tarpu neištardytas gyvenimas žmogui nėra gyventinas, – šitaip

λέγοντι. τὰ δὲ ἔχει μὲν οὕτως, ὡς ἐγώ φημι, ὦ ἄνδρες,
πείθειν δὲ οὐ ῥᾴδιον. καὶ ἐγὼ ἅμα οὐκ εἴθισμαι ἐμαυτὸν
b ἀξιοῦν κακοῦ οὐδενός. εἰ μὲν γὰρ ἦν μοι χρήματα, ἐτιμη-
σάμην ἂν χρημάτων ὅσα ἔμελλον ἐκτείσειν, οὐδὲν γὰρ ἂν
ἐβλάβην· νῦν δὲ οὐ γὰρ ἔστιν, εἰ μὴ ἄρα ὅσον ἂν ἐγὼ
δυναίμην ἐκτεῖσαι, τοσούτου βούλεσθέ μοι τιμῆσαι. ἴσως
δ' ἂν δυναίμην ἐκτεῖσαι ὑμῖν που μνᾶν ἀργυρίου· τοσούτου
οὖν τιμῶμαι.

Πλάτων δὲ ὅδε, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ Κρίτων καὶ Κριτόβουλος καὶ Ἀπολλόδωρος κελεύουσί με τριάκοντα μνῶν τιμήσασθαι, αὐτοὶ δ' ἐγγυᾶσθαι· τιμῶμαι οὖν τοσούτου, ἐγγυηταὶ δὲ ὑμῖν ἔσονται τοῦ ἀργυρίου οὗτοι ἀξιόχρεῳ.

c Οὐ πολλοῦ γ' ἕνεκα χρόνου, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὄνομα
ἕξετε καὶ αἰτίαν ὑπὸ τῶν βουλομένων τὴν πόλιν λοιδορεῖν
ὡς Σωκράτη ἀπεκτόνατε, ἄνδρα σοφόν – φήσουσι γὰρ δὴ
σοφὸν εἶναι, εἰ καὶ μή εἰμι, οἱ βουλόμενοι ὑμῖν ὀνειδί-
ζειν· εἰ γοῦν περιεμείνατε ὀλίγον χρόνον, ἀπὸ τοῦ αὐτομά-
του ἂν ὑμῖν τοῦτο ἐγένετο. ὁρᾶτε γὰρ δὴ τὴν ἡλικίαν ὅτι
πόρρω ἤδη ἐστὶ τοῦ βίου, θανάτου δὲ ἐγγύς. λέγω δὲ τοῦτο
d οὐ πρὸς πάντας ὑμᾶς, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἐμοῦ καταψηφισαμέ-
νους θάνατον. λέγω δὲ καὶ τόδε πρὸς τοὺς αὐτοὺς τούτους.

kalbančiu manimi dar vargiau patikėsite. Vis dėlto yra būtent
taip, kaip aš sakau, o vyrai, tačiau tuo įtikinti nelengva. Ir, be
to, aš nesu įpratęs laikyti savęs vertu kokios nors blogybės. **b**
Jei turėčiau pinigų, skirčiau kaip piniginę baudą sau tiek jų, kiek
ir privalėčiau sumokėti; tai man niekaip nepakenktų. Dabar gi
jų nėra, nebent iš tiesų, kiek aš įstengčiau sumokėti, šitokio dy-
džio baudą ir nutarsite man skirti. Šiaip ar taip, galėčiau jums
sumokėti miną sidabro. Tad šitiek ir skirčiau.

Štai tas, Platonas, vyrai atėniečiai, taip pat Kritonas, Kritobulas ir Apolodoras liepia man skirti trisdešimt minų, o patys teigia laiduojantys. Taigi tiek ir skirčiau, o šie išmokos sidabru laiduotojai jums bus patikimi.

Dėl neilgo laiko, [kurio nenorėjote palaukti,] vyrai atėnie- **c**
čiai, įgysite vardą ir suteiksite dingstį norintiems koneveikti
mūsų miestą už tai, kad esate nužudę Sokratą, išmintingą
vyrą – mat norintys jus gėdinti sakys mane esant išminčiumi,
net jei ir nesu toks. Juk jei būtumėte išlaukę nedaug laiko, tai
jums būtų įvykę savaime. Gi pažvelkite į mano amžių – kaip
toli jau esu nuo gyvenimo ir kaip arti mirties. Tai sakau ne
visiems jums, o tik nubalsavusiems už mano mirtį. Šiems **d**
aš sakau ir štai ką. Galbūt manote, vyrai, kad esu nuteistas

ἴσως με οἴεσθε, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἀπορίᾳ λόγων ἑαλωκέναι τοιούτων οἷς ἂν ὑμᾶς ἔπεισα, εἰ ᾤμην δεῖν ἅπαντα ποιεῖν καὶ λέγειν ὥστε ἀποφυγεῖν τὴν δίκην. πολλοῦ γε δεῖ. ἀλλ᾽ ἀπορίᾳ μὲν ἑάλωκα, οὐ μέντοι λόγων, ἀλλὰ τόλμης καὶ ἀναισχυντίας καὶ τοῦ μὴ ἐθέλειν λέγειν πρὸς ὑμᾶς τοιαῦτα οἷ᾽ ἂν ὑμῖν μὲν ἥδιστα ἦν ἀκούειν – θρηνοῦντός τέ μου καὶ ὀδυρομένου καὶ ἄλλα ποιοῦντος καὶ λέγοντος πολλὰ
e καὶ ἀνάξια ἐμοῦ, ὡς ἐγώ φημι, οἷα δὴ καὶ εἴθισθε ὑμεῖς τῶν ἄλλων ἀκούειν. ἀλλ᾽ οὔτε τότε ᾠήθην δεῖν ἕνεκα τοῦ κινδύνου πρᾶξαι οὐδὲν ἀνελεύθερον, οὔτε νῦν μοι μεταμέλει οὕτως ἀπολογησαμένῳ, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον αἱροῦμαι ὧδε ἀπολογησάμενος τεθνάναι ἢ ἐκείνως ζῆν. οὔτε γὰρ ἐν δίκῃ οὔτ᾽ ἐν πολέμῳ οὔτ᾽ ἐμὲ οὔτ᾽ ἄλλον οὐδένα δεῖ τοῦτο
39 μηχανᾶσθαι, ὅπως ἀποφεύξεται πᾶν ποιῶν θάνατον. καὶ γὰρ ἐν ταῖς μάχαις πολλάκις δῆλον γίγνεται ὅτι τό γε ἀποθανεῖν ἄν τις ἐκφύγοι καὶ ὅπλα ἀφεὶς καὶ ἐφ᾽ ἱκετείαν τραπόμενος τῶν διωκόντων· καὶ ἄλλαι μηχαναὶ πολλαί εἰσιν ἐν ἑκάστοις τοῖς κινδύνοις ὥστε διαφεύγειν θάνατον, ἐάν τις τολμᾷ πᾶν ποιεῖν καὶ λέγειν. ἀλλὰ μὴ οὐ τοῦτ᾽ ᾖ χαλεπόν, ὦ ἄνδρες, θάνατον ἐκφυγεῖν, ἀλλὰ πολὺ χαλ-
b επώτερον πονηρίαν· θᾶττον γὰρ θανάτου θεῖ. καὶ νῦν ἐγὼ μὲν ἅτε βραδὺς ὢν καὶ πρεσβύτης ὑπὸ τοῦ βραδυτέρου ἑάλων, οἱ δ᾽ ἐμοὶ κατήγοροι ἅτε δεινοὶ καὶ ὀξεῖς ὄντες ὑπὸ

dėl to, jog įkliuvau pristigęs žodžių, kuriais būčiau galėjęs jus įtikinti, jei tik būčiau manęs, kad reikia daryti ir kalbėti viską, idant išvengčiau teisingos bausmės. Toli gražu. Vis dėlto esu nuteistas dėl kliuvinio – tačiau pristigęs ne žodžių, o įžūlumo, begėdystės ir nenoro jums kalbėti tai, ko klausytis jums būtų buvę mieliausia, kalbėti man raudant, vaitojant ir darant bei sakant daugelį kitų manęs nevertų dalykų, visa tai, ką, kaip aš teigiu, jūs esate įpratę girdėti iš kitų. Bet nei tuomet e
nemaniau, jog atsidūręs pavojuje turiu padaryti ką nors, kas neverta laisvo žmogaus, nei dabar nesigailiu, kad gyniausi šitaip, bet daug verčiau renkuosi, taip gynęsis, mirtį nei – jei būčiau gynęsis anaip – gyvenimą. Nei teisme, nei kare nei man, nei niekam kitam nedera griebtis tokių suktybių, kad tik, darydamas bet ką, išvengtum mirties. Juk ir mūšių metu 39
dažnai būna aišku, kad galėtum pabėgti nuo mirties tiek metęs ginklus, tiek ėmęs maldauti persekiotojus; ir patekus į bet kurį iš pavojų esama daugybės kitų gudrių išeičių, kaip pasprukti nuo mirties, jei tik išdrįstum daryti ir kalbėti bet ką. Bet, vyrai, šis dalykas – pabėgti nuo mirties – tikrai nėra sunkus, o daug sunkiau yra pasprukti nuo blogybės: mat ši mitresnė už mirtį. Ir dabar aš, būdamas lėtas ir senas, esu pa- b
gautas lėtesnio, o mano kaltintojai, būdami baisiai smarkūs ir greiti, yra pavyti greitesnio – blogybės. Ir dabar aš, jūsų

τοῦ θάττονος, τῆς κακίας. καὶ νῦν ἐγὼ μὲν ἄπειμι ὑφ' ὑμῶν θανάτου δίκην ὀφλών, οὗτοι δ' ὑπὸ τῆς ἀληθείας ὠφληκότες μοχθηρίαν καὶ ἀδικίαν. καὶ ἐγώ τε τῷ τιμήματι ἐμμένω καὶ οὗτοι. ταῦτα μέν που ἴσως οὕτως καὶ ἔδει σχεῖν, καὶ οἶμαι αὐτὰ μετρίως ἔχειν.

c Τὸ δὲ δὴ μετὰ τοῦτο ἐπιθυμῶ ὑμῖν χρησμῳδῆσαι, ὦ καταψηφισάμενοί μου· καὶ γάρ εἰμι ἤδη ἐνταῦθα ἐν ᾧ μάλιστα ἄνθρωποι χρησμῳδοῦσιν, ὅταν μέλλωσιν ἀποθανεῖσθαι. φημὶ γάρ, ὦ ἄνδρες οἳ ἐμὲ ἀπεκτόνατε, τιμωρίαν ὑμῖν ἥξειν εὐθὺς μετὰ τὸν ἐμὸν θάνατον πολὺ χαλεπωτέραν νὴ Δία ἢ οἵαν ἐμὲ ἀπεκτόνατε· νῦν γὰρ τοῦτο εἴργασθε οἰόμενοι μὲν ἀπαλλάξεσθαι τοῦ διδόναι ἔλεγχον τοῦ βίου, τὸ δὲ ὑμῖν πολὺ ἐναντίον ἀποβήσεται, ὡς ἐγώ φημι.
d πλείους ἔσονται ὑμᾶς οἱ ἐλέγχοντες, οὓς νῦν ἐγὼ κατεῖχον, ὑμεῖς δὲ οὐκ ᾐσθάνεσθε· καὶ χαλεπώτεροι ἔσονται ὅσῳ νεώτεροί εἰσιν, καὶ ὑμεῖς μᾶλλον ἀγανακτήσετε. εἰ γὰρ οἴεσθε ἀποκτείνοντες ἀνθρώπους ἐπισχήσειν τοῦ ὀνειδίζειν τινὰ ὑμῖν ὅτι οὐκ ὀρθῶς ζῆτε, οὐ καλῶς διανοεῖσθε· οὐ γάρ ἐσθ' αὕτη ἡ ἀπαλλαγὴ οὔτε πάνυ δυνατὴ οὔτε καλή, ἀλλ' ἐκείνη καὶ καλλίστη καὶ ῥᾴστη, μὴ τοὺς ἄλλους κολούειν ἀλλ' ἑαυτὸν παρασκευάζειν ὅπως ἔσται ὡς βέλτιστος. ταῦτα μὲν οὖν ὑμῖν τοῖς καταψηφισαμένοις μαντευσάμενος ἀπαλλάττομαι.

nuteistas mirtimi, pasitraukiu į ją, o šieji, nuteisti tiesos, – į piktybę ir neteisybę. Ir aš tvirtai pasilieku su savo bausme, ir jie. Kaip bežvelgtum, taip ir turėjo įvykti, ir manau, jog tai yra tinkama.

O nubalsavusieji prieš mane, trokštu jums paskelbti c
ištarmę apie tai, kas nutiks vėliau. Juk man jau atėjo metas, kai žmonės labiausiai geba pranašauti, – tuomet, kai jie turi mirti. Taigi, o vyrai, kurie esate mane nužudę, sakau, jog tuojau pat po mano mirties jums ateis kerštas, prisiekiu Dzeusu, daug sunkiau pakeliamas nei mirtis, kuria esate mane nužudę; juk dabar tai padarėte manydami, kad išvengsite būtinybės duoti gyvenimo apyskaitą, bet jums, aš sakau, nutiks visiškai priešingai: bus dar daugiau jus paneiginėjančių, kuriuos aš sulaikydavau, bet jūs to nejautėte; ir juos bus d
juo sunkiau ištverti, juo jie bus jaunesni, – ir jūs dar labiau širsite praradę kantrybę. Mat jei žudydami žmones manote sulaikyti kurį nors iš jų nuo jūsų gėdinimo, kad neteisingai gyvenate, mąstote negražiai: juk šitoks išvengimas nėra nei labiau įmanomas, nei gražus, o štai jums ir gražiausias, ir lengviausias išvengimas – ne kitiems trukdyti [jus gėdinti], bet pačiam stengtis, kad būtumei kuo geriausias. Tai išpranašavęs jums, nubalsavusiems prieš mane, nuo jūsų pasitraukiu.

e Τοῖς δὲ ἀποψηφισαμένοις ἡδέως ἂν διαλεχθείην ὑπὲρ τοῦ γεγονότος τουτουῒ πράγματος, ἐν ᾧ οἱ ἄρχοντες ἀσχολίαν ἄγουσι καὶ οὔπω ἔρχομαι οἷ ἐλθόντα με δεῖ τεθνάναι. ἀλλά μοι, ὦ ἄνδρες, παραμείνατε τοσοῦτον χρόνον· οὐδὲν γὰρ κωλύει διαμυθολογῆσαι πρὸς ἀλλήλους
40 ἕως ἔξεστιν. ὑμῖν γὰρ ὡς φίλοις οὖσιν ἐπιδεῖξαι ἐθέλω τὸ νυνί μοι συμβεβηκὸς τί ποτε νοεῖ. ἐμοὶ γάρ, ὦ ἄνδρες δικασταί – ὑμᾶς γὰρ δικαστὰς καλῶν ὀρθῶς ἂν καλοίην – θαυμάσιόν τι γέγονεν. ἡ γὰρ εἰωθυῖά μοι μαντικὴ ἡ τοῦ δαιμονίου ἐν μὲν τῷ πρόσθεν χρόνῳ παντὶ πάνυ πυκνὴ ἀεὶ ἦν καὶ πάνυ ἐπὶ σμικροῖς ἐναντιουμένη, εἴ τι μέλλοιμι μὴ ὀρθῶς πράξειν. νυνὶ δὲ συμβέβηκέ μοι ἅπερ ὁρᾶτε καὶ αὐτοί, ταυτὶ ἅ γε δὴ οἰηθείη ἄν τις καὶ νομίζεται ἔσχατα
b κακῶν εἶναι· ἐμοὶ δὲ οὔτε ἐξιόντι ἕωθεν οἴκοθεν ἠναντιώθη τὸ τοῦ θεοῦ σημεῖον, οὔτε ἡνίκα ἀνέβαινον ἐνταυθοῖ ἐπὶ τὸ δικαστήριον, οὔτε ἐν τῷ λόγῳ οὐδαμοῦ μέλλοντί τι ἐρεῖν. καίτοι ἐν ἄλλοις λόγοις πολλαχοῦ δή με ἐπέσχε λέγοντα μεταξύ· νῦν δὲ οὐδαμοῦ περὶ ταύτην τὴν πρᾶξιν οὔτ᾽ ἐν ἔργῳ οὐδενὶ οὔτ᾽ ἐν λόγῳ ἠναντίωταί μοι. τί οὖν αἴτιον εἶναι ὑπολαμβάνω; ἐγὼ ὑμῖν ἐρῶ· κινδυνεύει γάρ μοι τὸ συμβεβηκὸς τοῦτο ἀγαθὸν γεγονέναι, καὶ οὐκ ἔσθ᾽ ὅπως
c ἡμεῖς ὀρθῶς ὑπολαμβάνομεν, ὅσοι οἰόμεθα κακὸν εἶναι τὸ τεθνάναι. μέγα μοι τεκμήριον τούτου γέγονεν· οὐ γὰρ ἔσθ᾽

O su nubalsavusiais už mano išteisinimą mielai pasi- e
kalbėčiau apie štai šį nutikusį įvykį, kol archontai užsiėmę ir dar neinu ten, kur nuėjusiam man reikia mirti. Na, vyrai, kurį laiką pasilikite su manimi: mat, kol įmanoma, mums niekas netrukdo pasišnekučiuoti mitais vieniems su kitais. Juk jums kaip draugams noriu atskleisti, ką pagaliau reiškia 40
tai, kas man nutiko. Man, vyrai teisėjai, – juk vadindamas jus teisėjais, vadinčiau teisingai – įvyko šis tas nuostabaus. Man įprastas pranašaujantis daimoniškas [ženklas] visą ankstesnį laiką pasigirsdavo itin dažnai ir labai priešindavosi net smulkiems dalykams, jei tik ketindavau padaryti ką nors neteisingai. Dabar gi man nutiko, kaip matote ir patys, tai, apie ką kas nors pamanytų – ir tai įprastai laikoma – didžiau-
sia iš blogybių; tačiau dievo ženklas nepasipriešino man b
nei rytą išeinant iš namų, nei kuomet užžengiau čionai, į teismą, nei jokioje mano kalbos vietoje, nesvarbu, ką bebūčiau ketinęs pasakyti. Mat kitose kalbose jis mane kalbantį daugelyje vietų sulaikydavo pusiau žodžio. O dabar, šios bylos metu, jis man nesipriešina niekur – nei man ką nors darant, nei kalbant. Tad kokią numanau viso to priežastį? Aš jums pasakysiu: gali būti taip, kad šis dalykas man nutiko į
gera, ir negali būti, jog teisingai nutuokiame mes, kurie tik c
manome mirtį esant blogybę. Aš įgijau didį to įrodymą:

ὅπως οὐκ ἠναντιώθη ἄν μοι τὸ εἰωθὸς σημεῖον, εἰ μή τι
ἔμελλον ἐγὼ ἀγαθὸν πράξειν.
Ἐννοήσωμεν δὲ καὶ τῇδε ὡς πολλὴ ἐλπίς ἐστιν ἀγαθὸν
αὐτὸ εἶναι. δυοῖν γὰρ θάτερόν ἐστιν τὸ τεθνάναι· ἢ γὰρ οἷον
μηδὲν εἶναι μηδὲ αἴσθησιν μηδεμίαν μηδενὸς ἔχειν τὸν
τεθνεῶτα, ἢ κατὰ τὰ λεγόμενα μεταβολή τις τυγχάνει
οὖσα καὶ μετοίκησις τῇ ψυχῇ τοῦ τόπου τοῦ ἐνθένδε εἰς
ἄλλον τόπον. καὶ εἴτε δὴ μηδεμία αἴσθησίς ἐστιν, ἀλλ᾽ οἷον
d ὕπνος ἐπειδάν τις καθεύδων μηδ᾽ ὄναρ μηδὲν ὁρᾷ, θαυμα-
σιον κέρδος ἂν εἴη ὁ θάνατος· ἐγὼ γὰρ ἂν οἶμαι, εἴ τινα
ἐκλεξάμενον δέοι ταύτην τὴν νύκτα ἐν ᾗ οὕτω κατέδαρθεν
ὥστε μηδὲ ὄναρ ἰδεῖν, καὶ τὰς ἄλλας νύκτας τε καὶ ἡμέρας
τὰς τοῦ βίου τοῦ ἑαυτοῦ ἀντιπαραθέντα ταύτῃ τῇ νυκτὶ
δέοι σκεψάμενον εἰπεῖν πόσας ἄμεινον καὶ ἥδιον ἡμέρας
καὶ νύκτας ταύτης τῆς νυκτὸς βεβίωκεν ἐν τῷ ἑαυτοῦ βίῳ,
οἶμαι ἂν μὴ ὅτι ἰδιώτην τινά, ἀλλὰ τὸν μέγαν βασιλέα
e εὐαριθμήτους ἂν εὑρεῖν αὐτὸν ταύτας πρὸς τὰς ἄλλας
ἡμέρας καὶ νύκτας· εἰ οὖν τοιοῦτον ὁ θάνατός ἐστιν, κέρδος
ἔγωγε λέγω· καὶ γὰρ οὐδὲν πλείων ὁ πᾶς χρόνος φαίνεται
οὕτω δὴ εἶναι ἢ μία νύξ. εἰ δ᾽ αὖ οἷον ἀποδημῆσαί ἐστιν ὁ
θάνατος ἐνθένδε εἰς ἄλλον τόπον, καὶ ἀληθῆ ἐστιν τὰ λεγό-
μενα, ὡς ἄρα ἐκεῖ εἰσι ἅπαντες οἱ τεθνεῶτες, τί μεῖζον
ἀγαθὸν τούτου εἴη ἄν, ὦ ἄνδρες δικασταί; εἰ γάρ τις ἀφι-

juk negali būti, kad įprastas ženklas man nesipriešintų, jei
tai, ką ketinčiau daryti, nebūtų gēra.
Pamąstykime ir šitaip: ar daug vilties, jog tai yra geras
dalykas? Juk numirti yra viena iš dviejų: tai arba lyg visai
nebūti, ir mirusysis visiškai nieko nejaučia, arba, remiantis
tuo, kas pasakojama, sielą ištinka tam tikras pokytis ir per-
sikėlimas iš čionykštės vietos į kitą. Ir jei nėra jokio pojūčio,
bet yra lyg miegas, kuomet koks nors miegantysis neregi
net jokio sapno, tuomet mirtis būtų nuostabiai naudingas **d**
įgijimas. Mat aš manau, kad jei kas nors privalėtų išsirinkti
tą naktį, kurią miegojo taip, kad net neregėjo sapno, ir kitas
savo gyvenimo naktis bei dienas palyginęs su šia naktimi
turėtų ištyręs pasakyti, kiek dienų ir naktų, geresnių bei
mielesnių už tąją naktį, yra nugyvenęs savo gyvenime, manau,
kad ne tik koks nors paprastas žmogus, bet ir Didysis karalius
atrastų, kad jos, palyginti su kitomis dienomis ir naktimis,
yra nesunkiai suskaičiuojamos. Tad jei mirtis yra būtent toks **e**
dalykas, aš ją vadinu naudingu įgijimu. Juk šitaip atsiskleidžia,
kad visas laikas nėra šis tas daugiau už vieną naktį. O jei,
antra vertus, mirtis yra tartum iškeliavimas iš čia į kitą vietą
ir jei teisingai pasakojama, jog būtent ten yra visi mirusieji,
koks, vyrai teisėjai, galėtų būti gėris, didesnis už šį? Mat jei
kas nors, atvykęs į Hadą, pasitraukęs nuo štai tų vadinamųjų

41 κόμενος εἰς Ἅιδου, ἀπαλλαγεὶς τουτωνὶ τῶν φασκόντων δικαστῶν εἶναι, εὑρήσει τοὺς ὡς ἀληθῶς δικαστάς, οἵπερ καὶ λέγονται ἐκεῖ δικάζειν, Μίνως τε καὶ Ῥαδάμανθυς καὶ Αἰακὸς καὶ Τριπτόλεμος καὶ ἄλλοι ὅσοι τῶν ἡμιθέων δίκαιοι ἐγένοντο ἐν τῷ ἑαυτῶν βίῳ, ἆρα φαύλη ἂν εἴη ἡ ἀποδημία; ἢ αὖ Ὀρφεῖ συγγενέσθαι καὶ Μουσαίῳ καὶ Ἡσιόδῳ καὶ Ὁμήρῳ ἐπὶ πόσῳ ἄν τις δέξαιτ' ἂν ὑμῶν; ἐγὼ μὲν γὰρ πολλάκις ἐθέλω τεθνάναι εἰ ταῦτ' ἔστιν ἀληθῆ.
b ἐπεὶ ἔμοιγε καὶ αὐτῷ θαυμαστὴ ἂν εἴη ἡ διατριβὴ αὐτόθι, ὁπότε ἐντύχοιμι Παλαμήδει καὶ Αἴαντι τῷ Τελαμῶνος καὶ εἴ τις ἄλλος τῶν παλαιῶν διὰ κρίσιν ἄδικον τέθνηκεν, ἀντιπαραβάλλοντι τὰ ἐμαυτοῦ πάθη πρὸς τὰ ἐκείνων – ὡς ἐγὼ οἶμαι, οὐκ ἂν ἀηδὲς εἴη – καὶ δὴ τὸ μέγιστον, τοὺς ἐκεῖ ἐξετάζοντα καὶ ἐρευνῶντα ὥσπερ τοὺς ἐνταῦθα διάγειν, τίς αὐτῶν σοφός ἐστιν καὶ τίς οἴεται μέν, ἔστιν δ' οὔ. ἐπὶ πόσῳ δ' ἄν τις, ὦ ἄνδρες δικασταί, δέξαιτο ἐξετάσαι τὸν ἐπὶ
c Τροίαν ἀγαγόντα τὴν πολλὴν στρατιὰν ἢ Ὀδυσσέα ἢ Σίσυφον ἢ ἄλλους μυρίους ἄν τις εἴποι καὶ ἄνδρας καὶ γυναῖκας, οἷς ἐκεῖ διαλέγεσθαι καὶ συνεῖναι καὶ ἐξετάζειν ἀμήχανον ἂν εἴη εὐδαιμονίας; πάντως οὐ δήπου τούτου γε ἕνεκα οἱ ἐκεῖ ἀποκτείνουσι· τά τε γὰρ ἄλλα εὐδαιμονέστεροί εἰσιν οἱ ἐκεῖ τῶν ἐνθάδε, καὶ ἤδη τὸν λοιπὸν χρόνον ἀθάνατοί εἰσιν, εἴπερ γε τὰ λεγόμενα ἀληθῆ.

teisėjų, atras tikruosius teisėjus, kurie, kaip pasakojama, ten 41
teisėjauja – Minojas, Radamantas, Ajakas, Triptolemas ir kiti, kurie tik iš pusdievių savo gyvenime buvo teisingi, ar tai būtų blogas iškeliavimas? Arba vėl – ko bet kuris iš jūsų neatiduotų, jei tik įgytų galimybę susitikti su Orfėju, Mūsaju, Hesiodu ir Homeru? Bent jau aš trokštu daugybę kartų numirti, jei tai
yra tiesa. Juk būtent man laiko leidimas ten būtų nuostabus b
ir tuo, kad, kai susitikčiau su Palamedu, Telamono sūnumi Ajantu ir kitais senovės žmonėmis, jei tik kuris iš jų mirė būdamas neteisingai nuteistas, man, kaip aš manau, nebūtų nemalonu palyginti savo patyrimus su anųjų kentėjimais. O didžiausia laimė man būtų leisti laiką, ten gyvenančius kvočiant bei tyrinėjant taip, kaip ir čionykščius – kuris iš jų yra išmintingas, o kuris tik mano toks esąs, bet iš tiesų nėra. Ko kiekvienas neatiduotų, vyrai teisėjai, už galimybę ištardyti
tą, kuris atvedė prie Trojos didelę kariauną, arba Odisėją, c
arba Sisifą, arba nesuskaičiuojamą gausybę kitų, kuriuos tik kas nors pajėgtų išvardyti, tiek vyrų, tiek moterų, su kuriais ten kalbėtis, bendrauti ir juos kvosti būtų neįmanoma nusakyti laimė? Kad ir kaip būtų, ten gyvenantieji už tai tikrai nežudo. Be kitų dalykų, tenykščiai žmonės už čia gyvenančius yra laimingesni ir tuo, kad jau visą likusį laiką būna nemirtingi, jei tik tai, kas pasakojama, yra teisinga.

Ἀλλὰ καὶ ὑμᾶς χρή, ὦ ἄνδρες δικασταί, εὐέλπιδας εἶναι
πρὸς τὸν θάνατον, καὶ ἕν τι τοῦτο διανοεῖσθαι ἀληθές, ὅτι
d οὐκ ἔστιν ἀνδρὶ ἀγαθῷ κακὸν οὐδὲν οὔτε ζῶντι οὔτε
τελευτήσαντι, οὐδὲ ἀμελεῖται ὑπὸ θεῶν τὰ τούτου πρά-
γματα· οὐδὲ τὰ ἐμὰ νῦν ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου γέγονεν, ἀλλά
μοι δῆλόν ἐστι τοῦτο, ὅτι ἤδη τεθνάναι καὶ ἀπηλλάχθαι
πραγμάτων βέλτιον ἦν μοι. διὰ τοῦτο καὶ ἐμὲ οὐδαμοῦ
ἀπέτρεψεν τὸ σημεῖον, καὶ ἔγωγε τοῖς καταψηφισαμένοις
μου καὶ τοῖς κατηγόροις οὐ πάνυ χαλεπαίνω. καίτοι οὐ
ταύτῃ τῇ διανοίᾳ κατεψηφίζοντό μου καὶ κατηγόρουν, ἀλλ᾽
e οἰόμενοι βλάπτειν· τοῦτο αὐτοῖς ἄξιον μέμφεσθαι. τοσόνδε
μέντοι αὐτῶν δέομαι· τοὺς ὑεῖς μου, ἐπειδὰν ἡβήσωσι,
τιμωρήσασθε, ὦ ἄνδρες, ταὐτὰ ταῦτα λυποῦντες ἅπερ ἐγὼ
ὑμᾶς ἐλύπουν, ἐὰν ὑμῖν δοκῶσιν ἢ χρημάτων ἢ ἄλλου του
πρότερον ἐπιμελεῖσθαι ἢ ἀρετῆς, καὶ ἐὰν δοκῶσί τι εἶναι
μηδὲν ὄντες, ὀνειδίζετε αὐτοῖς ὥσπερ ἐγὼ ὑμῖν, ὅτι οὐκ
ἐπιμελοῦνται ὧν δεῖ, καὶ οἴονταί τι εἶναι ὄντες οὐδενὸς
42 ἄξιοι. καὶ ἐὰν ταῦτα ποιῆτε, δίκαια πεπονθὼς ἐγὼ ἔσομαι
ὑφ᾽ ὑμῶν αὐτός τε καὶ οἱ ὑεῖς. ἀλλὰ γὰρ ἤδη ὥρα ἀπιέναι,
ἐμοὶ μὲν ἀποθανουμένῳ, ὑμῖν δὲ βιωσομένοις· ὁπότεροι δὲ
ἡμῶν ἔρχονται ἐπὶ ἄμεινον πρᾶγμα, ἄδηλον παντὶ πλὴν ἢ
τῷ θεῷ.

Bet ir jums, vyrai teisėjai, mirties atžvilgiu reikia puo-
selėti gerą viltį ir šį vieną dalyką suvokti esant teisingą – tai,
kad geram vyrui nei gyvam, nei numirusiam nėra jokios **d**
blogybės, o jo reikalais nenustoja rūpintis dievai. Ir tai, kas
nutiko man, neįvyko savaime, bet man yra aišku tai, kad jau
numirti ir išsivaduoti iš reikalų man buvo geriau. Dėl to
ir ženklas nė vienoje vietoje manęs nenukreipė šalin, o ir
ant nubalsavusių prieš mane bei savo kaltintojų aš nelabai
pykstu. Tačiau ne apie tai mąstydami jie prieš mane bal-
savo ir mane kaltino, o ketindami pakenkti – už tai juos **e**
verta peikti. Vis dėlto jų prašau tik tiek: mano sūnums, kai
tik jie suaugs, keršykite, vyrai, kamuodami juos tuo pat,
kuo ir aš jus kamavau, jei tik jums pasirodys, jog turtais ar
kuo kitu jie rūpinasi pirmiau nei šaunumu, ir jei tik ma-
nys esą šis tas, būdami niekas, gėdinkite juos taip, kaip
aš jus, – kad nesirūpina tuo, kuo reikia, ir manosi esą šis
tas, būdami nieko verti. Ir jei šitai darytumėte, ir aš pats, ir **42**
mano sūnūs iš jūsų būsime patyrę tai, kas teisinga. Bet jau
metas išeiti – man, kad numirčiau, o jums – idant gyventu-
mėte; kas iš mūsų eina prie geresnio dalyko, neaišku niekam,
išskyrus dievą.

KOMENTARAS

SANTRUMPOS

AJPh = *American Journal of Philology*
AncPhil = *Ancient Philosophy*
AncW = *Ancient World*
Ap = *Apeiron*
CB = *Classical Bulletin*
CJ = *Classical Journal*
CPh = *Classical Philology*
CQ = *Classical Quarterly*
CR = *Classical Review*
ÉC = *Études classiques*
RhM = *Rheinische Museum für Philologie*
TAPhA = *Transactions and Proceedings of American Philological Association*

Pratarmė

Vargu, ar yra labiau pagaunantis įvadas į Platono filosofiją, o kai kada ir į filosofiją apskritai, negu Sokrato apologija. Ta mintis lydėjo rašant šį komentarą. Kuo trumpesnis tekstas, tuo didesnė pagunda jį išsamiai komentuoti. Nenorint, kad paaiškinimai užgožtų patį dalyką, teko griežtokai atsirinkti, ką būtina aptarti. Tokią atranką neišvengimai paženklina subjektyvumas, tad bus skaitytojų, kuriems vienas kitas paaiškinimas gal pasirodys neprivalomas, bus ir tokių, kurie ko nors pasiges. Nebijota gausiau pateikti filologinės, socialinės, idėjų istorijos informacijos, naudingos *Apologijai* ir jos pirminiam kontekstui suprasti. Antra vertus, nesinorėjo ręsti ištisinės filosofinės teksto interpretacijos, siūlyti tarsi galutinio perskaitymo, nepaliekančio vietos paties skaitytojo supratimams. Todėl filosofinio pobūdžio paaiškinimai labiau apmatiniai, ne visada iki galo išplėtoti, kaip įmanoma vengta ir perdėm filosofinės kalbėsenos. Nesiekta pristatyti ar nuginčyti ir visų komentatorių nuomonių. Įvairios tyrėjų nuomonės minimos pirmiausia tais atvejais, kai atrodė galinčios praplėsti teksto supratimą arba labai besiskiriančios nuo dėstomos komentare. Šiuolaikiniai Platono tyrimai nepalyginti jautresni kūrinių literatūrinei formai, tai atspindėti norėta

ir šiame komentare. Reikia pabrėžti, kad kai Sokratas komentare minimas be specifinių apibūdinimų, visada turimas galvoje literatūrinis, tik Platono dialogų pasaulyje gyvenantis Sokratas. Taigi ir pasakymai „Sokratas teigia", „anot Sokrato" ir pan. taikomi dialogų Sokratui, o ne V a. gyvenusiam filosofui.

Ši knyga ir šis komentaras nebūtų atsiradę be Naglio Kardelio naujo vertimo, stojančio šalia dešimtmečiais skaitytų Antano Smetonos ir Merkelio Račkausko vertimų. Pastarieji, be abejonės, išlaiko istorinę ir literatūrinę vertę, tačiau tik gavęs naująją lietuvišką *Apologiją* ryžausi savo keleto metų užrašus ir apmąstymus sutelkti į daiktą*. Daugelis tų užrašų ir minčių radosi dirbant Kembridžo bibliotekose, o tai buvo įmanoma tik dėl Manto Adomėno svetingumo. Paulius Garbačiauskas maloniai sutiko pažvelgti į tekstą redaktoriaus žvilgsniu. Galiausiai „Aidų" leidyklos vadovo Prano Vildžiūno dėmesys nemenkai lėmė, kad komentaro rašymas gyvenimo pervartose nebuvo užmestas iki „ramesnių laikų". Visiems jiems – nuoširdžiai ačiū. Be abejo, už visus komentaro trūkumus atsakingas tik autorius, padaręs, ką gali dabar. *Faciant meliora potentes.*

Vytautas Ališauskas
Roma, 2009 m. sausio 25 d., šv. apaštalo Pauliaus atsivertimo šventė

* Reikia paminėti, kad „Vertėjo žodžio" ir „Komentaro" autoriai savo tekstų tarpsusavyje nederino ir neskaitė. Tiek interpretacijos sutapimai, tiek skirtingumai liudija, kad Platono dialogai yra atviri įvairialypiam ir dėl to vaisingam skaitymui.

Pirmoji kalba: Sokrato gynimasis

ĮŽANGA (*prooimion, exordium*): 17a1–18a6

Pagal atikinę retorikos teoriją, įžanga turėjo būti skiriama laimėti klausytojų arba teisėjų geranoriškumą (*eumeneia*). Viena iš priemonių palankumui pelnyti buvo girti teisėjų kompetenciją ir teisingumą (Anax. *Ars Rhet.* 36, 6 = *Rhet. ad Alex.* 1442a15–16). Sokratas šią konvenciją laužo. Teisėjų teisingumas, juo labiau jų kompetencija, nėra iš anksto akivaizdūs. Maža to, jis žino, kad visi Atėnų gyventojų sluoksniai prisiskiria sau išmintį, kurios neturi, ir rūpinasi ne tuo, kuo reikia rūpintis pirmiausia, tad ir teisėjų sprendimas vargu ar bus pagrįstas išmintimi ir dorybe.

17a1–3 **Kaip jus, vyrai atėniečiai, paveikė mano kaltintojai – nežinau, o aš per juos vos neužsimiršau – taip įtikinamai kalbėjo.**

Vyrai atėniečiai. Toks kreipimasis į teisėjus yra neįprastas – tai pastebėta jau seniai ir minima kone kiekviename komentare. „Juk jis galėjo pasakyti *ō andres dikastai* [„vyrai teisėjai"]. Bet, matyt, ne be priežasties Sokratas teisėjus

vadina *ō andres Athēnaioi*", – taip sako autoritetingas XIX a. pr. Platono leidėjas ir tyrinėtojas[1]. Visi komentatoriai sutaria, kad tokiu kreipiniu Sokratas leidžia teisėjams suprasti nelaikąs jų tikrais savo *teisėjais*. Antai kaltintojas Meletas kreipiasi į teismą tradiciniu būdu *ō andres dikastai* (26d4), tuo tarpu Sokratas, pabrėždamas, kad tai daro apgalvotai ir pagrįstai, „teisėjais" baigiamojoje kalboje pavadins tik tuos Atėnų piliečius, kurie balsavo už jo išteisinimą (40a2–3).

Vis dėlto tokio paaiškinimo negana. Galbūt Sokratas ir numano negalįs tikėtis palankaus teismo sprendimo, tačiau jam neturėtų būti paslaptis, kad tarp teisėjų yra ir daug palankių žmonių (iš tiesų kaltintojai laimėjo palyginti nedidele balsų persvara, žr. 36a1–6). Tad būtų paviršutiniška teisėjus nuo pat pradžių atmesti *en bloc*. Perskyra tarp tikrųjų ir netikrųjų teisėjų atsiskleis tik po balsavimo, vadinasi ir klausytojas (skaitytojas) dabar jos įžvelgti neprivalo. Atėniečiai, kaip teisėjai, pačioje kalbos pradžioje atmetami tik neakivaizdžiai, pasitelkiant užuominą, kurios prasmė paaiškės vėliau. Kol kas kreipinys į teismą skamba neįprastai, tačiau ne paniekinamai.

Daugiskaitinės formos „atėniečiai" vartosena paprastai įvardijama politinė Atėnų bendruomenė, savaveiksmė miesto piliečių visuma[2]. Sokratas, stojęs prieš teismą, ne tiek atmeta tikėjimą šios institucijos teisingumu, kiek atsisako prisiimti

1 Platonis *Opera omnia*, rec. et comm. instruxit G. Stallbaum, Vol. 1, sect. 1, Gothae et Erfordiae, 1833, *ad loc.*

2 Plg. M. H. Hansen, „City-ethnics as evidence for *polis* identity", in: *More Studies in the ancient greek* polis, ed. by M. H. Hansen and K. Raaflaub, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1996 (*Historia Einzelschriften*, 108), p. 186, 193–194.

teisiamojo vaidmenį. Pirmaisiais savo kalbos žodžiais peržengdamas teisminei retorikai būdingą „nusižeminimo" konvenciją, jis stoja prieš teisėjus kaip lygus jiems *šio* miesto pilietis (dar plg. *Ap.* 37c7–8 bei d4). Netrukus Sokratas paaiškins, kad nesirengia teisme kalbėti kitaip, negu yra pratęs viešose miesto vietose (17c9–10). Net ir teisiamas filosofas neketina atsižadėti savo misijos; jis ir stovėdamas ant teismo pakylos tirs save bei bendrapiliečius – kokie jie *iš tiesų* yra. *Gorgijo* dialoge Sokratas susimąsto – ką gi jis galėtų pasakyti, jei būtų patrauktas į teismą? Vienintelis atsakymas būtų toks: „Visa, ką sakiau ir dariau, tai dėl jūsų, vyrai – *kaip jūs* [*t. y. retoriai*] *sakote* – teisėjai" (*Gorg.* 522b9–c2)[3]. Šis atsiribojimas nuo įprastinio kreipinio į teismo narius ir *Gorgijuje* rodo daugiau negu nepasitikėjimą Atėnų teismo sistema ar teisėjų kompetencija. Sokratas pabrėžia, kad įprastasis kreipinys nėra jo žodyno dalis, sakyti „vyrai teisėjai" pratę retoriai, atstovaujantys politiniam Atėnų gyvenimui. Jį pavartodamas pats filosofas įeitų į svetimą viešojo, politinio kalbėjimo erdvę.

Tačiau apeliavimas į Atėnų bendriją turi dar ir kitą atspalvį. XIX a. pirmoje pusėje Stallbaumas Sokrato pasirinktą formą „atėniečiai" kiek naiviai, bet drauge įžvalgiai aiškino kaip pagarbią nuorodą į teisėjų ypatingumą, išskirtinumą: „*atėnietis* reiškia ne vien Atėnų pilietį, bet ir tokį, kuris vertas Atėnų miesto: žmogų [...] pasipuošusį išmintimi, protu, žmoniškumu, išsilavinimu"[4]. Iš tikro Sokratas atėniečių „išminties ir galios" pašlovinimą vadina sau įprastu dalyku (žr. 29d2–4).

3 Plato, *Gorgias: A revised text with introduction and commentary* by E. R. Dodds, Oxford: Clarendon Press, 1959, p. 371.
4 *ad loc.*

Tačiau *Apologijoje*, kaip ir kituose dialoguose, Sokrato pagyrimų negalima priimti už tikrą pinigą. Apgailėtina reali valstybės padėtis ir piliečių negebėjimas ar nenoras ją atpažinti šaukiasi ironijos (žr. paaišk. prie 29d2–e3). Ją čia ir išreiškia pasirinktas kolektyvinis kreipinys „atėniečiai". Jį girdėdami teisėjai girdi tai, ką nori girdėti – jie yra piliečiai, „verti Atėnų miesto". Teismo sprendimas atskleis ir kas yra tikrieji teisėjai, ir kokie yra atėniečiai (plg. 38c1–2). Taigi Sokrato apibendrintas kreipimasis pabrėžia jo paties, kaip Atėnų piliečio, statusą, yra išoriškai pagarbus, bet ironiškas, o kalbos pabaigoje paaiškėja, kad juo atsisakoma pripažinti teisėjų kompetenciją ir keliamas klausimas dėl atsakomybės už Atėnų garbę po bylos baigties[5].

nežinau [...] *vos neužsimiršau. Ouk oida* pirmame sakinyje sakoma neatsitiktinai: žinojimo ir nežinojimo tema dialoge bus viena iš pagrindinių. Čia „nežinau" reiškia Sokrato abejonę, ar teisėjai pajėgė atsispirti kaltintojų retorikos galiai – mat pats teisiamasis jos paveiktas „vos neužsimiršo" (*epelathomēn*). Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad Sokratas apie save kalba nuoširdžiai. Platono dialoguose jis ne kartą pabrėžia

5 Šiuolaikinis lyčių lygybės jautrumas kreipinyje „vyrai atėniečiai" įžiūrės dar vieną specifinį akcentą – moterų ignoravimą. Tai akivaizdu XX a. antros pusės feministinei kritikai, bet ne seniesiems skaitytojams. Platono dialogų, kaip ir to meto graikų politiniame pasaulyje moterų tiesiog nėra: *Puotos* Diotima yra vienintelė išimtis (jei neįskaitysime ironiškų užuominų apie Aspasiją *Menksene*; ši Sokrato ironiška pažiūra galbūt atsispindi ir Ksenofonto *Memorabilia*). Simboliškai nuskamba paliepimas išvesti moteris *Phaed.* 116b5–6.

esąs jautrus iškalbos poveikiui (plg. *Phaedr.* 234d; *Symp.* 198b; *Menex.* 235c). Antra vertus, tokie prisipažinimai turi ironišką atspalvį – ne veltui vienas iš pašnekovų *Menksene* atsiliepia: „amžinai šaipaisi, Sokratai, iš retorių" (*aei su propaizeis, ō Sōkrates, tous rhētoras*; *Menex.* 235c6). Vis dėlto psichologiniam kalbų poveikiui Sokratas skiria nemaža dėmesio ir visai rimtai laiko jį pavojingu. Ironija čia dengia perspėjimą. Retoriams graikų priskiriama galia šiandien mums vargiai suprantama, tačiau senosiose kultūrose santykis su viešuoju kalbėtoju buvo daug mažiau reflektuotas ir kultūriškai įtarpintas negu mūsų. Retorika veikė ne tik racionalioje plotmėje, kai klausytojas gali būti suklaidinamas gudriais samprotavimais. Sokrato teigimu, kalbų kūrėjo darbas panašus į kerėtojo – pastarasis keri „gyvates, nuodingus vorus, skorpionus, taip pat kitus žvėris bei ligas, o anas – keri bei užkalba teismus, tautos susirinkimus bei minios sambūrius" (*Euthd.* 290a). Anot garsiojo kalbėtojo ir sofisto Gorgijo, žodis (*logos*) „kažin kokio nelabo įtaigumo vaistais apžavi ir užburia sielą" (*Helen.* 14; T. Aleknienės vert.). *Meneksene* (235c1) retorių kalbai taikomi vaizdūs epitetai *enaulos* („šiurkštus linijinis garsas, darantis iracionalų poveikį"; plg. *Cri.* 54d, kur sakoma, kad toks garsas „užgožiąs visa kita") ir *phtongos*, taip pat vartojamas kalbant apie Seirenių užburiantį balsą (*Od.* 12, 41; 159)[6]. Tad ironiškas savo būsenos apibūdinimas iš tiesų yra nuoroda, kad retorika klausytojo savivoką veikia ne apeliuodama į mąstymą, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio, bet iracionaliai, pačiam klausytojui nė nenuvokiant.

6 S. Tsitsiridis, *Platons Menxenos:* Einleitung, Text und Kommentar, Stuttgart-Leipzig: B. G. Teubner, 1998, p. 156–157.

Ką tiksliai reiškia Sokrato pasakymas, kad jis „kone užsimiršęs", komentatoriai ne visai sutaria. Senesnieji autoriai akcentuoja, kad šis sakosi pradėjęs manyti esąs visai kitoks, negu iš tiesų yra („eo adductum, ut putarit se non esse eum, qui revera sit" – Stallbaum, plg. Burnet), naujieji, norėdami pabrėžti „magiškąjį" retorikos poveikį ir pašalinti įtarimą, kad Sokratas buvo beįtikįs esąs nusikaltęs, aiškina: „to become entranced" (Str.-S.); „die Wirkung, die der Hörer gegebenefals erfährt und an sich beobachtet" (Heitsch). Vis dėlto nors filologiškai tiksliai tai sunku įrodyti, filosofinė perspektyva atskleidžia aliuziją ir į Herakleito minimą „užsimiršimą" (*epilanthanontai* (fr. 1 DK))[7], kai „fundamentalesnės tikrovės atžvilgiu žmonės elgiasi tarsi miegodami, nesuvokdami savo pačių egzistencijos ir nieko aplinkui"[8]. Kad ir kaip ten būtų, Sokratui grėsęs „užsimiršimas" – tai filosofui nederama būsena, kai prarandamas sąmonės budrumas ir kritiška nuostata savo paties ir aplinkos atžvilgiu. Netrukus, tolesniame sakinyje, bus su paminėtu *epilanthanō* kontrastuojanti *a-lētheia* („tiesa").

įtikinamai. Sokratas Gorgijui priskiria retorikos kaip *peithous dēmiourgos*, „įtikinimo kūrėjos", apibūdinimą. Retorika neturinti kitos užduoties kaip „klausytojų sielose

7 Plg. H.-D. Voitländer, „Heraklitische Prägung der Sokratesgestalt in Platons *Apologie*", in: *Antike und Abendland*, 30, 1984, p. 35–36; L. Tarán („The first fragment of Heraclitus" [1986]) įžvelgia bent jau paralelę: idem, *Collected Papers, 1962–1999*, Leiden: Brill, 2001, p. 124.

8 R. Dilcher, *Studies in Heraclitus*, Hildesheim: Georg Olms (*Spudasmata* 56), p. 19.

įdiegti įtikinimą" (*Gorg.* 453a2–6). Atėnų imperijoje, įsipainiojusioje į įvairiausius karinius ir politinis rūpesčius, reikėjo operatyvių ir ryžtingų sprendimų. Demokratija buvo išsiplėtojusi taip, kad dalyvių skaičius tapo per didelis, kad būtų galima rengti nors kokias tikras diskusijas[9]. Antra vertus, demokratinė auditorija turėjo neribotą galią, nevaržomą jokių išorinių autoritetų, sprendimai būdavo priimami nuolatiniais balsavimais, renkantis iš vienas kitam prieštaraujančių pasiūlymų. Vargu ar buvo galima net tikėtis racionalių tautos pasirinkimų, tik įtikinant buvo įmanoma paveikti auditoriją apsispręsti už vieną ar kitą siūlymą[10]. Tad retorikos kritiką Platono kūryboje nuolat lydi ir slapta ar atvira demokratijos kritika.

17a4–5 **Vis dėlto nieko teisinga [...] jie nėra pasakę. Iš daugelio dalykų [...] labiausiai nusistebėjau vienu [...] aš esąs baisiai gabus kalbėti.**

nieko teisinga [...] *jie nėra pasakę.* Mūsų laikų nepasiekė kaltintojų kalbos, kaip ir vėlesnis Polikrato *Kaltinimas*[11], tad

9 Atėnuose 2–3 tūkst. (kartais iki 6 tūkst.) žmonių bent po pusę dienos 30 kartų per metus praleisdavo Asamblėjoje; žr. K. A. Raaflaub, „The transformation of Athens in the fifth century", in: *Democracy, Empire, and the Arts in Fifth-Century Athens,* ed. by D. Boedeker and K. Raaflaub, Harvard University Press, 1998, p. 20–21.

10 H. Yunis, „The constraints of democracy and the rise of art of rhetoric", in: *Democracy, Empire, and the Arts in Fifth-Century Athens*, p. 233.

11 Anot N. Livingstone'o, *A Commentary on Isocrates'* Busiris, Leiden: Brill (Mnemosyne suppl. 223), 2001, p. 28–40, Polikrato kalba vargu ar rimtai skaitėsi su istoriniu kaltinimo turiniu – veikiausiai ji buvo paradoksinis kaltinamasis žodis.

negalime spręsti nei apie jų retorinę kokybę, nei apie jų įtaką Platono *Apologijai*. Tačiau Sokratas kol kas ir neanalizuoja kaltintojų kalbų turinio. Jis iš karto pareiškia, kad „nieko teisinga (*alēthes*) [...] jie nėra pasakę". Retorinis perspėjimas netikėti kaltintojais nėra retenybė klasikinių Atėnų teismuose[12]. Tačiau retorinė banalybė čia panaudojama įvesti svarbiam klausimui, kaip viešasis kalbėjimas (retorika) turi sietis su tiesa.

baisiai gabus. Gr. žodis *deinos*, mūsų vertime perteikiamas žodžių junginiu „baisiai gabus" praktiškai neišverčiamas, kaip ir daugelis pamatinių graikų sąvokų. Šis žodis plačiai vartojamas jau epe – jo prasmę galima suvesti į apibūdinimus „bauginamas" ir „nepaprastai pavojingas". Tai gali būti ir gyvi, ir negyvi objektai, tačiau bet kuriuo atveju toks jų apibūdinimas teikia kažko antžmogiško, „antgamtiško" atspalvį[13]. Ir vėliau *deinos* išlaiko „baisingo, pavojingo" reikšmes. Ksenofanas kalba (su negatyviu atspalviu) apie „baisingas rungtynes, vadinamas pankratijonu" (Xenophan. B 2, 5: *to deinon aethlon ho pagkration kaleousin*). Apibūdinimas *deinon* vartojamas pasakojant apie rafinuotus Busirido nusikaltimus (Isokr. *Bus.* 46). Panašiai *deina* pavartota ir *Apol.* 28d10 – tai tiesiog „baisus, pasibaisėtinas dalykas". Tačiau šis būdvardis gali turėti ir švelnesnį atspalvį – juo apibūdinama kas nors neįprasta, kas kelia nejaukumą, nebūtinai siaubą: „raštas [...] turi kažką gąsdinančio (*deinon*), kuo jis iš tiesų panašus į

12 Žr. pavyzdžius Stokes, p. 99.
13 *Lexikon des frügriechischen Epos*, begründet von Bruno Snell, t. 2: Β–Λ, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1991, p. 235–238 [*deinos*, H. W. Nordheider].

tapybą – mat jos palikuonys stovi kaip gyvi, o jei jų ko nors paklaustumei, jie labai oriai tyli" (*Phaedr.* 275d4–6). Antra vertus, žmogus gali būti *deinos* dėl savo gabumų, stebinančio ir sukrečiančio pasirodymo.

Sofoklio *Antigonėje* parodoma, kaip gali susijungti abi *deinos* prasmės[14]. Pirmasis tragedijos choras (332–375) pradedamas netikėtu pranešimu: „Daugel dalykų yra *deina*, bet labiausiai *deinos* yra žmogus." Sofokliui žmogus yra keista ir monstriška būtybė, nes jis yra išmestas iš gamtos prieglobsčio dėl savo turimų *tekhnai* (įgūdžių, meistrystės, taigi gebėjimo užvaldyti aplinką)[15]. Viena iš gausių *tekhnai* yra iškalba. Ji aprėpia stulbinančiai sumanaus pasirodymo ir pavojingo poveikio momentus. Šia galia retorius gali didžiuotis – *rhētōr deinos* (Alkidamantas, *Apie rašytines kalbas*, 34), bet taip pat jos kratytis, kaip nekeliančios pasitikėjimo (Thucid. 8, 68, 1 apie politiką Antifoną sako, kad pastarasis niekad viešai nekalbėdavęs, nes turėjęs *deinos* reputaciją; Demosth. *De Pace*, 11 neigia už savo pasisekimus esąs dėkingas *deinotēs*, o ne sėkmei).

Platonas *deinon* sąvokai suteikia naujų atspalvių, įtraukdamas ją į filosofo–retoriaus priešstatą. Herodotas (v, 23, 9) mini barbaro įvertinimą, skirtą graikams: *andri Hellēni deinōi te kai sophōi*. Pasakymas čia turi negatyvią konotaciją. Buvimas

14 Viename iš naujausių *Antigonės* vertimų į anglų kalbą (Sophocles, *The Theban Plays*, transl. by Peter Meineck, Paul Woodruff, with Introduction and Notes, Indianapolis: Hackett, 2003) *polla ta deina* (*Ant.* 332) perteikta kaip „many wonders, many terrors".

15 Plg. Heideggerio pateiktą *Antigonės* choro interpretaciją: M. Heidegger, *Einführung in die Metaphysik*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1998[6], p. 112–126.

„gabiu“ ir „išmintingu“ (abu žodžiai čia vartojami kaip sinonimai) – esminis graiko bruožas, todėl graikiškumas laikomas pavojingu[16]. Platonas gudriai išardo herodotišką posakį (matyt, seniai įsitvirtinusį kalboje; plg. Aristoph. *Eccl.* 245): *Protagoro* dialoge (341a–b), remdamasis Prodiko, kūrusio tikslias semantines perskyras, autoritetu, Sokratas šaiposi – norėtų Protagorą pavadinti *sophos kai deinos,* tačiau Prodikas neleidžiąs, klausdamas, ar Sokratui negėda gerus daiktus vadinti *deina,* mat *to gar deinon* [...] *kakon esti.* Buvimas *deinon* čia ne tik apibūdinamas negatyviai, bet, svarbiausia, priešinamas išminčiai (*sophia*). Protagoras ir kiti sofistai turėtų rinktis – būti „baisiai gabūs“ ar „išmintingi“, stotis retorikos ar filosofijos pusėn. Taigi Sokratas, vartodamas įprastinį retorinį *topos* – neigdamas savo „gabumą“, kalba atsakingai: filosofas nėra tas pats, kas politinis kalbėtojas, jis negali būti *deinos,* nebent, – truputį toliau ironiškai pastebi Sokratas, – tokiu vadintume žmogų, nuolatos kalbantį tiesą.

17b1–4 **jų nesigėdijimas [...] pasirodė begėdiškiausia iš jų pusės.** Kaltinti oponentą begėdyste buvo įprasta Atėnų teismų retorikoje (Antiph. 3g1; 3g5; Lys. 6, 33; 32, 20 etc.). Gėdos kultūroje tai turėjo pakirsti pasitikėjimą oponentu, nes nejaučiantis gėdos išsprūsta iš socialinės kontrolės rėmų ir gali sau leisti visa, ko nori. Vėliau Sokratas atmes tokią archajinę gėdos sampratą (plg. paaišk. prie 28b3) ir kels klausimą, kas iš tikrųjų gėdinga.

16 Erodoto, *Le storie,* vol. v, libro v a cura di G. Nenci, Fondazione Lorenzo Valla (Mondadori), 1994, p. 184 (*ad loc.*).

17b9 **prisiekiu Dzeusu.** Tokio tipo priesaikos, primenančios dabartinį „dievažijimąsi“, laikytinos „neformaliomis“. Nors nėra aišku, kaip rimtai jos buvo priimamos, komedijų tyrimai rodo, kad veikėjai vengia priesaika Dzeusu remti visiškai melagingus teiginius[17]. Dzeusas yra prakilniausias (*aristos*) ir *teisingiausias* iš Dievų, todėl prisiekti juo teisme – visai natūralu (plg. *Euthph.* 5e6–6a1). Aristofanas *Debesyse* tvirtino, kad Sokratas ir jo sekėjai atmetą priesaiką dievais: Strepsiadui paminėjus tokią priesaiką, Sokratas šaiposi: „kokiais dievais prisieki? Dievų čia mes nelaikome *nomisma*“ (čia esama žodžių žaismo – *nomisma* gali reikšti pripažįstamą dalyką, instituciją, arba monetą; *Nubes* 247–248); vėliau Sokratas prisiekia Alsavimu, Chaosu ir Oru (*ibid.*, 627); maža to, jis tiesiogiai neigia Dzeusą egzistuojant (*ibid.*, 367). Strepsiadui davus priesaiką „vardan tėvų globėjo Dzeuso“, Feidipidas atšauna: „Argi yra koks Dzeusas? [...] Nėra. Išvijęs Dzeusą, viešpatauja Sūkurys“ (*ibid.*, 1468–1473). Tad priesaika Dzeusu yra tarsi nuoroda, jog Sokratui mestas kaltinimas buvo nepagrįstas. Vėliau Sokratas prisieks ir Hera (24e9). Anot Ksenofonto, Sokratas kaltintas pripažįstąs naujus dievus vietoj „Dzeuso, Heros ir dievų, esančių su jais“ (*Ap.* i, 24).

Priesaikos dievais „išradėju“ laikytas Radamantas; bet kai dievais mãža kas betiki, – vėlyvame veikale pastebi Platonas, – tokia priesaika teisme nieko verta: verčiau kaltintojas tiesiog tepateikia kaltinimo raštą (*Leges* xii, 948b3–c2). Dar plg. paaišk. prie 22a1.

17 Alan H. Sommerstein, „Cloudy swearing: when (if ever) is an oath not an oath?“, in: *Horkos: The Oath in Greek Society*, ed. by Alan H. Sommerstein, Judith Fletcher, Exeter: Bristol Phoenix Press, 2007, p. 125–137.

17c2 **sakoma čia pat pasitaikiusiais žodžiais.** (Sokratas *Puotoje* (199b) panašiai apibūdina savo kalbą Erotui pagirti.) Kalbėdamas *Prieš Teokriną*, Demostenas ragino teisėjus nepaisyti, kas stovįs jų akivaizdoje, ir atsiminti, jog retoriškai paruoštai kalbai įstatymai galioja nė kiek ne daugiau negu atsitiktiniais žodžiais išklotai (*tōn hopōs etykhen legontōn*, Dem. 58, 41). Čia matome klasikinių Atėnų politinės ir teisminės retorikos paradoksą – iš anksto rūpestingai paruošta prakalba klausytojams būdavo pateikiama kaip paprastas piliečio pasisakymas[18]. Taip buvo kuriama vieša fikcija: įgudęs kalbėtojas atėniečių prašė atleisti už neiškalbumą ir nekompetenciją, tuo tarpu minia dėjosi nepastebinti retorinio meistriškumo. Ši fikcija paskutiniu metu tyrinėtojų interpretuojama kaip politinio elito ambicijų kontrolės mechanizmas: išsilavinęs elitas turėjo bent formaliai dėtis lygus masei, savo ruožtu suspenduojančiai savo nepasitikėjimą[19]. Vis dėlto negalima be išlygų teigti, kad atėniečiai visą laiką žaidė socialinį žaidimą, apsimesdami, kad tiki retoriaus susimenkinimu. Prakalbos taip pat turėjo estetinę bei pramoginę reikšmę, tad klausytojams rūpėjo ir iškalbos kokybė. Nerimą klausytojams labiausiai kėlė retorikos profesionalizavimas, jos perėjimas į specialistų logografų (kalbų rašytojų) rankas ir iš to plaukiantis vis platesnis iš anksto parašyto teksto vartojimas vietoj

18 Toks pareiškimas apie nemokėjimą kalbėti Sokrato teismo metu dar galėjo būti priimtas kaip nuoširdus, bet tai nebeįsivaizduojama Platono laikais, plg. Ø. Andersen, „How good should an orator be?“, in: *The orator in action and theory in Greece and Rome*, Leiden: Brill, 2001 (Mnemosyne Suppl., 225), p. 3–16.

19 J. Ober, *op. cit.*, p. 190.

„natūralios“ kalbos. Atėniečiai mėgavosi prakalba kaip oraliniu pasirodymu ir tapdavo įtarūs, jei ji pernelyg pakvipdavo rašytiniu tekstu. Tad tikrasis kalbėtojo uždavinys būdavo ne simuoliuoti pasisakymo „(pa)prastumą“, bet nuslėpti rašytinį prakalbos pobūdį, išlaikyti tradicinį artumą rapsodui ar lyrinės poezijos atlikėjui[20].

Vis dėlto to meto teisminėse kalbose nėra analogų Sokrato teiginiui, kad jis kalba pirmais pasitaikiusiais žodžiais, t. y. neparuošta prakalba. Toks kalbėjimas tuometinėje retorikoje turi veikiau negatyvias konotacijas[21]. Taip pat ir *Gorgijuje* (503d6–e2) atmetamas kalbėjimas „kaip pasitaikys“ (*eikē*). Tačiau tai tokia pat retorinės sampratos transformacija kaip ir *Apologijoje*. Pastarojoje Sokratas nori pabrėžti savo kalbėsenos svetimumą profesionaliai parengtai rašytinei kalbai, iš kurios sakytojo negali patirti nieko daugiau, negu joje parašyta, o *Gorgijuje* svarbu ne įprastinės retorinės kompozicijos kokybė, o tai, kad oratorius turi rengti kalbą „įsmeigęs žvilgsnį į kai ką“[22] (*apoblepōn pros ti*; *Gorg.* 504d5): „dorybę“, „santūrumą“ ir „teisingumą“ (*Gorg.* 504c5–d4), kaip į savo

20 Johan Schloemann, „Entertainment and democratic distrust: the audiences attitude towards oral and written oratory in classical Athens“, in: *Epea and Grammata: Oral and Written Communication in Ancient Greece*, ed. by Ian Worthington and John Miles Foley, Leiden: Brill, 2002 (Mnemosyne Suppl., 230), p. 133–146.

21 G. Danzig, „Apologizing for Socrates: Plato and Xenophon on Socrates behavior in Court“, in: *TAPhA*, 133, 2003, p. 298.

22 Anot Doddso, šis „kai kas“ yra „efektų, kuriuos [kalbėtojas] nori sukelti, protinis vaizdinys ar modelis, neturintis apibrėžto ontologinio statuso“; žr. Plato, *Gorgias*, Text, Introd., Comm. by E. R. Dodds, Oxford: Clarendon Press, 1959, p. 328.

prakalbos provaizdžius. Tad Sokratas skiriasi nuo įprasto kalbėtojo, pareiškiančio, kad jis kalbąs „kaip visi", bet prabylančio pagal retorikos taisykles. Teismo ir politikos iškalbai jis iš tikrųjų priešina ne kasdienę „visų", bet filosofijos kalbą ir tiesos paieškos bei perteikimo įrankį.

17c4 **tokiame amžiuje prieš jus stoti kaip lipdančiam kalbas jaunuolėliui.**

tokiame amžiuje – Sokratas teismo metu jau ėjo 71 metus (žr. *Ap.* 17d2).

kaip [...] *jaunuolėliui,* gr. *meirakion* – amžius maždaug nuo 14 iki 21 metų. Komentatoriai dažniausiai nurodo Arist. *Rhet.* 1413a30–b2, kur kalbama apie jaunuolišką polinkį vartoti hiperboles, netinkamas vyresniam žmogui. Isokratas *Panatėnaike* (xii, 3) sako, kad pagyvenusiam vyrui nedera išdailintos prakalbos. Anaksimenas ragina viešai kalbančius jaunuolius prisipažinti, kad stokoja išminties ir apeliuoti į savo rūpestingą pasirengimą (*Ars Rhet* 29, 20 = *Rhet. ad Alex.* 1437b5). Pasak vėlyvo antikinio traktato *Apie pakylėtumą* autoriaus, „jaunuolystė (*meirakiōdēs*)" esanti „mokyklinė mąstysena, dėl persistengimo virstanti šaltumu[.] Į šitokią raišką nusirita tie, kurie siekia pernelyg gero, naujadariško ir ypatingai malonaus stiliaus, bet nugrimzta mažmenose ir neskoningume" (*De sublim.* iii, 4; H. Zabulio vert.).

17c8–d1 **tais pačiais žodžiais, kokiais esu įpratęs kalbėti ir agoroje prie pinigų keitimo stalų [...], ir kitur, nesistebėkite ir nekelkite dėl to triukšmo.**

agoroje prie pinigų keitimo stalų. Pinigų keitimo stalai stovėjo agoros šiaurės vakaruose[23]. Įdomu, kad teismo pastatas buvo priešpriešiais tai Sokrato pamėgtai vietai – agoros pietryčiuose[24]. Analogiškai sakoma *Hip. min.* 368b3–5, tačiau čia kontekstas kitas: sofistas Hipijas giriasi savo išmintimi, rodoma agoroje. Galbūt šis sutapimas neatsitiktinis, skaitytojams galbūt leidžiama suprasti, kad Sokratą nuo sofistų atskirti nėra taip lengva. Iš tiesų Sokratas mieliau lankydavosi gimnasijuose, ten, kur rinkdavosi Atėnų „auksinis" jaunimas – *Euthphr.* 2a, *Lis.* 203a, *Euthd.* 217a, *Symp.* 223d.

nekelkite dėl to triukšmo[25] (plg. *Apol.* 20d.e, 21a, 27b, 30c, 31e) – paraginimas netriukšmauti yra įprasta *exordium* dalis (Arist. *rhet.* 3.14; Demost. *passim*). Vis dėlto tai nėra vien retorinė fikcija (plg. Pl. *Leges* 876b). Triukšmas teisme buvo įprasta klausytojų reakcijos raiška. Nors triukšmauti (*thorybein*) galima ne tik išreiškiant nepritarimą, bet ir palaikymą, susižavėjimą (*Euthd.* 276d;

23 H. A. Thompson, R. E. Wycherley, *The Agora of Athens: The History, Shape and Uses of an Ancient City Center (The Athenian Agora XIV)*, Princeton, 1972, Nr. 12, p. 171.
24 Thomas C. Brickhouse, Nicholas D. Smith, *Routledge philosophy guidebook to Plato and the trial of Socrates*, New York and London, 2004, p. 74, su nuoroda į John M. Camp, *The Athenian Agora: Excavations in the Heart of Classical Athens*, London: Thames and Hudson, 1992, p. 107–108, 113–116.
25 V. Bers, „Dicastic *thorubos*", in: *Crux: Essays presented to G. E. M. de Ste. Croix on his 75 Birthday*, ed. by P. A. Cartlege, F. D. Harvey, Exeter: Imprint Academic, 1985, p. 1–15; J. Tacon, „Ecclesiastic *thorubos*: interventions, interruptions, and popular involvement in the Athenian assembly", in: GR, 48, 2001, p. 173–192.

Resp. VI 492c), triukšmas pirmiausia reiškia nepritarimą kalbėtojui (Strycker-Slings *ad. loc.*). Dėmesys *thorybos* šaltiniuose labai priklauso nuo demokratinės ar antidemokratinės autoriaus nuostatos[26]. Taip pat ir *Gorgijuje* (521d–e) Sokratas numato, kad galimame jo teisme būtų priešiškai triukšmaujama.

17d4–5 **svetimšalis.** Atėnuose įsikūręs atvykėlis („metoikas") – „vidinis *xenos* („svetimas")", nepaisant svetingumo principo, dažniausiai buvo suvokiamas kaip potencialus priešas. Neturėdamas šeiminių ir draugystės ryšių su bendruomene, jis teismo akivaizdoje tapdavo „ypač pažeidžiama ir izoliuota figūra"[27]. Šiame kontekste dėmesio verta paralelė: Lisijas, būdamas metoikas, nugalėjus demokratams kalba *Prieš Eratosteną* taip, tarsi būtų atėnietis, tuo tarpu Sokratas, būdamas Atėnų pilietis, netikėtai ir rizikingai pripažįsta savo svetimumą politinei miesto sąrangai.

18a5 **teisėjo pareiga.** Čia pirmą kartą savo kalboje Sokratas pavartoja gr. žodį *aretē*, paprastai verčiamą kaip „šaunumas" arba „dorybė". Kreipiantis į teisėjus, ši sąvoka pavartota filosofiškai nereflektuota prasme, neklausiant „*kas* yra dorybė". *Aretē* tokiu kasdieniu požiūriu suprantama kaip konkrečių prievolių, derančių konkrečioms žmonių grupėms, vykdymas

26 Tacon (p. 174–175) išryškina kontrastą tarp Ksenofonto ir Tukidido.

27 C. Patterson, „The hospitality of Athenian justice: the metic in court", in: *Law and Social Status in Classical Athens*, ed. by V. Hunter and J. Edmondson, Oxford: University Press, p. 93–112.

(antai moters „dorybė" esanti „gerai prižiūrėti namus, globoti jų labą ir klausyti vyro" – plačiau žr. *Meno* 71b–72a). Gorgijas, neigęs abstrakčias „dorybės" apibrėžtis, tokią sampratą perkėlė ir į filosofiją. Dar plg. paaišk. prie 20a–b.

GYNIMOSI ĮVADAS (*prothesis, propositio*): 18a7–19a7

Čia neinformuoti asmenys supažindinami su kaltinimų esme. Reikia turėti galvoje, kad diskutuoja ne istorinis Sokratas su Aristofanu, ar tikriau tuo įspūdžiu, kurį padarė atėniečiams jo *Debesys*, bet Platonas, kalbantis Sokrato lūpomis, su *Debesimis*, įtrauktais į platoniškosios filosofijos kontekstą. Sokrato kaltintojai yra dvejopi, senieji ir naujieji, todėl jis kaltinamas ne tik kelias valandas čia, teisme, bet jau daugelį metų, o apsiginti, kaip toliau bus pabrėžta, neduodama laiko (plg. ir *Theatet.* 172c–d, plg. 187d). *Debesų* pabaigoje jau tiesiogiai keliama mintis apie susidorojimą su filosofu: Strepsiadas, atsipeikėjęs iš Sokrato primestos bedievybės, klausia Hermio (tikriau – jo statulos), gal reikėtų kreiptis į teismą dėl Sokrato su oficialiu kaltinimu bedievyste (*graphē asebeias*), bet gauna patarimą tiesiog sudeginti mąstyklą (*Nub.* 1481–1485) – gal panašiai, kaip buvo sudegintas pitagorininkų susiėjimas Krotone (Iambl. *Vita Pyth.* 249). Nors ir diskutuojama, ar šiame mąstyklos gaisre Sokratas iš tikro žūva[28], pats *graphē asebeias*

28 F. D. Harvey, „*Nubes* 1493 sqq.: Was Socrates murdered?", in: *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 22, 1981, p. 339–343 (Sokratas žuvęs); M. Davies, „Popular justice and the end of Aristophanes *Clouds*", in: *Hermes*, 118, 1990, p. 237–242 (mano, kad buvo padegtas tik stogas).

paminėjimas, žvelgiant iš vėlesnių įvykių perspektyvos, nuskamba kaip niauri Sokrato bylos pranašystė.

18b3 **Anito pakalikų.** Sokratas parodo žinąs, kas tikrasis jo kaltinimų iniciatorius – Atėnų demokratijos šulas Anitas, vis dėlto neišeinantis į viešumą, o siunčiantis „baisiai gabius" kaltintojus, pirmiausia – Meletą. Savo kaltintojus paskelbdamas „baisiai gabiais", Sokratas į juos atgręžia jų pačių ginklą: iš tiesų būtent kaltintojai manipuoliuoja teismu, faktiškai „silpnesnę kalbą paversdami stipresne".

18b7–c1 **išmintingas vyras, to, kas aukštybėse, mąstytojas ir visa ko, kas po žeme, tyrėjas, silpnesnę kalbą paverčiantis stipresne.**

išmintingas – gr. *sophos*. Sokratas, atsiribodamas ir, viena vertus, nuo gamtos filosofų bei sofistų, ir, antra vertus, nuo tradicinės atėniečių visuomenės „išminties", vėliau išsamiai paaiškins, kokia prasme esąs iš tikro „išmintingas". Vis dėlto atsiriboti nuo sofistų išminties nėra paprasta: su klausimu, kuo Sokratas skiriasi nuo sofisto, Platonas galynėsis ne tik *Apologijoje*, bet ir daugelyje kitų savo dialogų[29].

mąstytojas – gr. žodis *phrontistēs* žinomas tik iš Aristofano *Debesų* ir su Sokratu susijusios raštijos (pvz. Xen. *Symp.* vi, 6; plg. veiksmažodį *phrontizein*, Plato *Symp.* 220c). Šis žodis iškart turi priminti Aristofano komediją, jos net neįvardijus tiesiogiai.

29 Plačiau žr.: T. F. Morris, „Plato's *Apology*: on how Socrates differs from the Sophists", in: *ANCW*, 32, 2001, p. 85–98.

kas aukštybėse [...] *kas po žeme tyrėjas* – „tai, kas aukštybėse" – *ta meteōra* pirmiausia reiškia dangaus kūnus. Astronominiai Sokrato laikų tyrinėjimai – tai žvaigždžių judėjimas, planetų ir kometų atstumo nuo žemės skaičiavimas, jų periodai ir sukimosi priežastys (Xen. *Memor.* iv, 7, 5). Sunkiau apibrėžti tyrimo to, kas yra *po žeme* pobūdį. *Debesyse* šaipomasi: „*Mokinys*: Jie ieško [= tyrinėja], kas po žeme. *Strepsiadas*: Aha, tai svogūnų ieško!" (*Nubes*, 187–190), o kiti mokiniai „graibo po Tartaro tamsybes" (192). Galbūt kalbama apie konkrečių gamtos fenomenų (pvz. ugnikalnių ar kitokių „požeminių ugnių" veiklos – plg. Empedoklį A 68–69 DK) priežasčių paieškas, gal ir svarstymus, nepaliekančius vietos požeminių „Hado namų" egzistavimui.

silpnesnę kalbą paverčiantis stipresne – tokios frazės *Debesyse* nėra (plg. 112–115). Anot Aristotelio, tai Protagoras žadėjęs „silpnesnį argumentą (*logos*) paversti stipresniu" (Arist. *Rhet.* 1402a23 = Protagoras B6b DK). *Debesyse* (882–884 ir t.) varžosi abi įasmenintos „kalbos" (*logos*). Aristofanas norėjo ne išjuokti vieną asmenį, ar tai būtų Sokratas, ar Protagoras, bet visą sofistinį sąjūdį, todėl atribucijos tikslumo iš jo tikėtis neverta. Platonas galbūt sąmoningai įdeda tikslią protagorišką frazę, idant išsilavinęs skaitytojas atpažintų tikrąjį jos autorių[30].

18c1 **paskleidė šią paskalą.** „Paskalą" (*phēmē*) jaunesnysis Platono amžininkas Aischinas apibrėžė taip: „kai daug piliečių

30 N. Papageorgiou, „Prodicus and the agon of the *logoi* in Aristophanes' *Clouds*", in: *Quaderni urbinati di cultura classica*, 78, 2004, p. 61–69.

savaime (*automaton*) ir be jokios dingsties sako, kad koks nors dalykas yra įvykęs" (Aeschin. i, 145); beje, jai buvo aukojama kaip dievybei. Paskalą reikia skirti nuo *diabolē* – konkretaus asmens darbo; veikiausiai tokį atspalvį šios sąvokos turi ir *Apologijoje* – pvz. 18d2, 19a1 minimas pirmiausia komediografų paskleistas šmeižtas.

18c3 **tuos dalykus tyrinėjantys netgi dievų nepripažįstą.** Šiame kontekste „nepripažinti dievų" reiškia „ne atsisakymą dalyvauti oficialiame kulte, bet miglotą ateizmo formą, kitaip sakant, tam tikrą spekuliatyvią nuostatą" (Str.-S.). Platonas irgi pripažino, kad „bedievybė" tipingai jungia „mokslinį" tikėjimą mechanistine visata su būdingu „sofistiniu" atsidėjimu gyvenimui pagal „prigimtį", o ne konvenciją – papročius bei įstatymus (plg. *Leg.* 889b–890a)[31].

18c5–6 **buvote vaikai.** Vaikas (*pais*) esti nuo septynių iki keturiolikos metų. Jaunuolis – *meirakion* – maždaug iki dvidešimt vienerių. *Debesys* buvo pastatyti 423 m., taigi daugelis teisėjų turėjo būti sulaukę apie 30–40 m. Teisėjo amžiaus cenzas – bent 30 m.

18d **nebent kuris nors pasitaikytų besąs komedijų kūrėjas.** Sokratą pajuokė ne vienas komedijų rašytojas[32]. Dabar žinomi šie: Telekleidas (fr. 41), Kalijas (fr. 15), Ameipsijas

31 R. Parker, *Athenian Religion: A History*, Oxford: Clarendon Press, 1996, p. 212.

32 Jeff Mitscherling, „Socrates and the Comic Poets", in: *Ap*, 36, 2003, p. 67–72.

(fr. 9; komedija *Konnos*, 423 m., pavadinta Sokrato muzikos mokytojo vardu); vėlesniais laikais kaip Sokrato kritikas labiausiai pagarsėjo Eupolidas, kuriam galbūt skirta anoniminė nuoroda *Faidone* („komedijų rašytojas pasakytų, esą tauškiu niekus ir samprotauju apie tai, kas man nedera"; 70c1–2). Anot vėlyvo scholiasto, Eupolidas, „nors paminėjęs Sokratą nedaugel kartų, užsipuolė jį smarkiau negu Aristofanas visuose *Debesyse*" (Σ *Nub.* 96). Vis dėlto tai, ką žinome apie Eupolido kūrybą, leidžia spėti, kad Sokratas, nors ir pasirodo keliose jo komedijose, nė vienoje nebuvo pagrindinis veikėjas. Neabejotinai Sokratas minimas tik poroje Eupolido fragmentų (fr. 386, 395) – viename vadinamas „nuskurusiu plepiu", kitame kaltinamas vyno indo vagyste. Tad tradicinis Eupolido sureikšminimas veikiausiai buvo perdėtas[33]. Be to, negalime drąsiai teigti, jog pastarasis buvęs konservatorius, toks kaip Aristofanas[34]. Tolesniame *Apologijos* tekste tiesioginės aliuzijos daromos, regis, tik į Aristofano *Debesis*.

18d4–5 **neįmanoma nė vieno nei atvesti čionai, nei juos iškvosti.** „Kvotimas" („elenchas" – *elegkhos*) tapo techniniu terminu įvardyti sokratiškajam filosofiniam tyrimui klausinėjant ir atsiliepiant į atsakymus. Senesniųjų kaltintojų neįmanoma pakviesti liudyti ne todėl, kad jų nėra tarp gyvųjų (pvz. Aristofanas mirė tik 386 m.), bet dėl to, kad kaltinimas yra įgavęs anoniminių paskalų pobūdį. Šiuo atžvilgiu senieji kaltintojai primena sustingusį tekstą (žodinės poezijos kūrinį

33 Plačiau žr.: I. S. Storey, *Eupolis: Poet of Old Comedy*, Oxford: University Press, 2003, p. 321–327.

34 I. S. Storey, *ibid.*, p. 371–372.

Protagore arba rašytinį veikalą *Faidre*), kurio negalima prakalbinti, reikalaujant apginti savo teiginius. Antra vertus, naujieji kaltintojai yra autoriai, stovintys šalia savo „palikuonies“ – rašytinio kaltinimo, tad jie gali ir turi jį ginti, atsakinėdami į Sokrato klausimus ir taip *de facto* įsitraukdami į filosofinį tyrimą.

19a2 **trumpą laiką.** Plg. *Teaitete* aptariamą skirtumą tarp teismų žmogaus, skubančio sutilpti į vandens laikrodžio matuojamą laiką, ir filosofo, kuriam nerūpi, ar samprotavimas trumpas, ar ilgas – jis turi trukti tiek, kiek būtina klausimui išsiaiškinti (*Theat.* 172d–e). Taigi Sokratui svetima teismo skuba, nes filosofo tyrimui reikia laiko, kurio negalima nustatyti „objektyviai“. Laikas yra svarbus ir kitais atžvilgiais: jis duoda vietos spontaniškiems įvykiams – pvz., bičiuliai sumano už Sokratą sumokėti baudą[35]. Dar plg. paaišk. prie 23b.

KALTINIMŲ PANEIGIMAS (*lysis*): 19a–28b

Sokratas pirmiausia atremia senuosius kaltinimus, neva jis esąs gamtos filosofas ir sofistas, mokantis už pinigus dorybės. Įdomu tai, kad Sokratas niekur tiesiogiai nenuginčija priekaišto, kad jis „silpnesnę kalbą paverčiąs stipresne“. Iš šono stebint sokratiškąjį kvotimą, taip gali atrodyti iš tikro (plg. *Protagorą*, kuriame Sokratas, ginčydamasis su Protagoru, ar dorybės galima išmokyti, „apverčia“ pradines savo ir oponento pozicijas – jis teigia, kad dorybės išmokyti neįmanoma,

35 Thomas Meyer, *Platons Apologie*, Stuttgart: W. Kolhammer (Tübinger Beiträge zur Altertumswissenschaft, 42), 1962, p. 40–45.

o Protagoras – atvirkščiai. Sokratas diskusijoje prieina prie išvados, kad dorybė esanti žinojimas, tad natūraliai plaukia išvada, kad jos galima išmokyti, tuo tarpu Protagoras mėgina įrodyti, kad dorybė nesanti žinojimas, taigi jam tenka pripažinti, jog dorybės išmokyti neįmanoma). Galiausiai Sokratas paaiškina jam mestų kaltinimų kilmę.

19c2 **aplinkui nešiojamą, sakantį, kad jis žengiąs oru.** „Nešiojamą" ore scenos įrenginiu (*Nub.* 218–219; 225).

20a–b **Kalijui,** galbūt turtingiausiam atėniečiui ir sofistų globėjui, tai ne pirmas pokalbis, kuriame aiškinamasi, ar „šaunumo" (*aretē*) galima išmokyti. Jo namuose vyko garsioji Protagoro ir Sokrato diskusija šia tema, aprašyta *Protagore*. Su *Apologija* pastarąjį dialogą taip pat susieja sofistai Prodikas bei Hipijas, minimi ir čia, ir ten. Perpasakojamo pokalbio su Kaliju funkcija bei žinia dialoge paaiškėja tik iš platesnio kultūrinio konteksto. Sokratas jį pradeda „žemdirbiškomis" analogijomis. Pretekstą taip elgtis duoda pirminis gr. žodžio *aretē* daugiaprasmiškumas. Šis žodis giminiškas gr. *aristos* „geriausias", *arsēn* „vyriškas", taip pat siejamas su *arō* „sėti, apvaisinti"; pirmapradiškai juo įvardijamas būdingas dalyko funkcinis tobulumas – gebėjimas tinkamai atlikti tai, kas privalu pagal prigimtį. Todėl apie žirgo *aretē* galima kalbėti visai taip pat kaip ir žmogaus (tokią sampratą palaiko ir Aristotelis „pirmojoje filosofijoje" bei etikoje). Epinėje tradicijoje daug dėmesio kreipta į herojaus *aretē* – tai būtų, anot vieno tyrinėtojo, „drąsa-ir-fizinis-smarkumas-ir-socialinė-padėtis-ir-šlovė"[36]. Gal bent

36 A. W. H. Adkins, „Homeric ethics", in: *A New Companion to Homer*, ed. by I. Morris and B. Powell, Leiden: Brill, 1997, p. 706.

iš tolo šią sampratą ir perteikia naujuosiuose lietuviškuose Platono dialogų vertimuose vartojamas „šaunumas". Archajiniu laikotarpiu visokeriopo šaunumo kilmė laikoma dievų skirtimi, *moira*: „dievas davė šitam pranašumą karo dalykuos, [...] kito širdin [...] Dzeusas teikias įdėti protą šviesesnį" (*Il.* 13, 730; 732–733; plg.: „nėra tokio bailio, kuriam pats Erotas neįkvėptų šaunumo (*aretē*)"; *Symp.* 179 a8). Žinoma, gera prigimtis (dievų dovana) yra būtina gerai veiklai. Antra vertus, vyro fizinės savybės ir kovos įgūdžiai yra išlavinami pratybomis – karių bendruomenei tai akivaizdus faktas. Šitaip suprantama *aretē* svyruoja tarp to, kas įgimta, ir to, kas įgyta[37]. *Aretē* atsiskleidžia sporto varžybose arba mūšio lauke – ji labiausiai matoma ten, kur tarpusavyje rungiamasi, kur rodomos savo galios. Tokia *aretē* raiškos erdvė jau implikuoja bendrijos narių tarpusavio lygybę, nes tikros varžybos neįmanomos tarp nelygių asmenų – visai kitaip, negu įsivaizduojama aristokratinėje visuomenėje[38]. Taip *aretē* tampa modernia pilietine vertybe, nustelbiančia karinės visuomenės vertinamą orientaciją į *timē* – išorinę, bendrijos teikiamą „garbę", kurioje pergalę lemia asmens kilmė ir padėtis. Kompeticinis „šaunumo" aspektas tampa galingu socialiniu stimulu, skatinančiu ne tik narsą mūšyje, bet ir siekį įgauti kuo daugiau reikšmės polio gyvenime. Antai Ksenofanas (580–577) ragina (B 1, 21–23 DK) puotose užmiršti senovės pramanus

37 A. Capizzi, „Le aporie di *arete* dall'epica a Platone", in: *Tradizione e innovazione nella cultura greca da Omero all'eta ellenistica: Scritti in onore di Bruno Gentili*, a cura di R. Pretagostini, t. I, Roma: GEI, 1993, p. 69–78.

38 M. Finkelberg, „*Timē* and *aretē* in Homer", in: CQ, 48, 1998, p. 15.

apie titanų, gigantų bei kentaurų kovas (*makhās*) ar atletų šaunumą ir laiką skirti pokalbiui, kuris, skatinamas „atminimo" (*mnēmosynē*), „iškelia į šviesą taurius darbus" ir liečia *aretē* temą (B 1, 20 DK)[39]. Tokios kalbos puoselėja naują „šaunumo" sampratą, svarbią piliečių bendrijai. Šaunumas, įgavęs politinį matmenį, priartėja prie to, ką dabar vadiname „dorybe": šalia fizinio-kovinio pajėgumo ne mažiau svarbus asmens gebėjimas prisidėti prie bendrijos gyvenimo. Ypač jautri naujai dorybės-šaunumo problematikai esti 500–490 m. susiformuojanti Atėnų demokratija, į miesto valdymą (bent teoriškai) įtraukianti visus piliečius. Keičiantis *aretē* turiniui kyla klausimas apie šio „naujojo šaunumo" mokymo metodus, akivaizdžiai skirtingus nuo tradicinių karinės ir sportinės patirties perteikimo būdų. Stiprėjanti rašto kultūra meta iššūkį tradicinei ugdybai (*paideia*), paremtai tiesioginiu, papročiu paremtu kartų bendravimu. Neveltui V a. pr. vazose pasirodo knygos-ritinio atvaizdų – iki tol panašių piešinių nesama[40]. Penktojo šimtmečio būvyje, matyt, apie jo vidurį, Atėnuose atsiranda rašymo mokyklų, bet

39 Esminės svarbos ne tik Ksenofano, bet ir ikisokratinės filosofijos tekstas (B 1, 20 DK), atrodo, yra sužalotas, tačiau pagrindinė jo mintis pakankamai aiški. Plg. Senofane, *Testimonianze e Frammenti,* a cura di M. Untersteiner, Firenze: La Nuova Italia, 1956 (repr. Milano: Bompiani (*Testi a fronte*), 2008), p. 104–106; Ch. Schäfer, *Xenophanes von Kolophon: ein Vorsokratiker zwischen Mythos und Philosophie,* Stuttgart: Teubner, 1996, p. 194–195. 20 eil. skaitome pagal Schäfer: *hōs hē mnēmosynē kai ton hos amph' aretēs.*

40 H. R. Immerwahr, „Book rols on Attic Vases", in: *Classical, Mediaeval and Renaissance Studies Presented to B. L. Ullman,* part I, Roma, 1964, p. 17–48; idem, „More book rols on Attic vases", in: *Antike Kunst,* 16, 1973, p. 143–147.

jau keletą dešimtmečių turtingųjų namuose mokytojas (*grammatistēs*) mokydavo privačiai. Daugelis mokytojų, bent jau pirmieji, buvo ne vietiniai, bet svetimieji, atsikviesti iš Jonijos. Gal iš dalies ir dėl to visuomenės pažiūra į ugdymą Sokrato laikų Atėnuose liko faktiškai tokia pat, kokia buvo amžiaus pradžioje[41]. Platono dialogai liudija, kad tradicinė oralinė *paideia* filosofo brandos laikais dar nebuvo pakeista į knygą orientuotu ugdymu, vadovaujamu profesionalaus mokytojo. Antai *Valstybėje* (*Resp.* 376e) Atėnų *paideia* apibūdinama tradiciškai: jos pagrindas – gimnastika ir muzika (*mousikē*). Tad į sofistų pretenziją jaunimui pasiūlyti ir kitą mokymo turinį, ir kitokią perteikimo formą atėniečiai žiūri įtariai. Nerimą turėjo kelti ir sofistų saviklliova, *Apologijoje* regima iš pasakojimo apie Eueną: jie ne tik pabrėžė galimybę išmokti *aretē*, bet ir patys pasiskelbė „naujojo šaunumo" mokytojais. Platono amžininkas sofistas, tarsi atsakydamas į Sokrato klausimą Kalijui: „ką jiems manai paimti prižiūrėtoju? Kas yra panašaus šaunumo, žmogiško ir pilietiško, išmanytojas?", pareiškia: „atsakant į argumentą [...], jog tam nėra ypatingų mokytojų – tai ko gi dar moko sofistai, jei ne išminties ir *aretē*?" (*Dissoi logoi* vi, 8).

Tad „šaunumas" Sokrato raiškos metu lieka labai daugiaprasmis – moderni samprata sieja šaunumą su pareiga miestui-valstybei, bet vis dar gyvi aristokratinės ideologijos likučiai (plg. Faidro kalbą *Puotoje*[42], taip pat kaip

41 K. Robb, *Literacy and Paideia in Ancien Greece*, Oxford University Press, 1994, p. 190–197.

42 Plačiau žr.: V. Ališauskas, „Polio žmogaus ugdymas ir tradicija Faidro kalboje (*Symp.* 178a–180b)", in: *Literatūra*, 46(3), 2004, p. 15–22.

Archidamas (Thuc. i, 84) apibrėžia spartietišką dorybingumą: „sveiko mąstymo“ arba „santūros“ (*sophrosynē*) pagrindinis elementas yra *aidos*, gėda, o gėdos – drąsa) palaiko karinės dorybės mitą, savo ruožtu sofistai kreipia į individualios naudos paiešką.

Šiame kontekste ir aiškėja Kalijo *intermezzo* reikšmė. Pirmiausia, Sokratas kaltintojams nurodo, jog Atėnuose už pinigus dorybės mokymas savotiškai legalizuotas – jos mokoma viešai ir ne pirmą dieną; tokiu mokymu naudojasi garbingi ir įtakingi piliečiai. Antra, mokymo sugretinimas su žirgų ugdymu verčia klausytojus susimąstyti, ar dorybės gali išmokyti bet kas – t. y. visi piliečiai – ar tik tai išmanantys (plg. 25b). Pokalbio pradžia („jei tavo sūnūs būtų gimę kumeliukais arba teliukais“) visam svarstymui suteikia ironišką atspalvį, apgaubiantį ir 25b. Kumeliukų *aretē* išugdoma tiesiog sumania dresūra, ugdybai nereikia, kad ugdytinis suprastų ugdymo tikslus ir jiems pritartų, nereikia, kad ir ugdytojas turėtų bruožų, panašių į tuos, kuriuos norėtų perteikti ugdytiniui (pvz. jis neturi mokėti greitai ir grakščiai bėgti). Teisėjai, kaip ir savo metu Kalijas, regis, ironijos neįžvelgia, nes faktiškai tebesilaiko senosios „šaunumo“ ir jo perteikimo būdų sampratos. Trečia, Sokratas, ironiškai pagirdamas Eueną, kad už „deramą“, kitaip sakant, ne per didelę kainą jis išmokąs visų svarbiausio dalyko, kelia klausimą, ar dorybė tikrai yra dalykas, iškeičiamas į adekvatų fiksuotą užmokestį, nesvarbu, koks jis būtų – pinigai (sofistų požiūris) ar seksualinis palankumas (taip, pvz., mano Alkibiadas *Puotoje*, sekdamas tradicine aristokratiškąja *paideia*). Maža to, Kalijas ir Sokrato klausytojai skatinami pasidomėti Eueno mokymu – koks žmogiškos ir

politinės dorybės turinys, ko iš tikrųjų išmoks jo sūnūs, kokia Eueno kompetencija mokyti dorybės[43]? Galiausiai, ketvirta ir galbūt svarbiausia, Sokratas nubrėžia esminę ribą tarp savęs ir sofistų – reikia rūpintis ne tuo, jog pastarieji ima pinigus už mokymą (dorybė būtų verta pinigų, jei kam nors pavyktų jos išmokyti). Sofistai, pretenduodami išmokyti dorybės, primenama kiek toliau, turėtų pasižymėti kažkokia antžmogiška išmintimi. Šis Sokrato pasakymas neabejotinai yra ironiškas. Jis, sakydamasis neišmanąs „visų šių dalykų" – t. y. sofistinės *aretē* ugdybos metodų ir turinio, atsiriboja nuo naujųjų mokytojų saviklіovos.

20a1–2 **užmokėję jiems pinigus dar ir padėkotų.** Sokratas čia atkreipia dėmesį į paradoksalią situaciją: užuot mokęsi veltui iš savo miesto piliečių, jaunuoliai kažin kodėl moka pinigus svetimšaliams mokytojams ir dar pasako ačiū. Atėniečiai tuo tarpu nesuvokia, kad tradicinė ugdyba nebėra paveiki (Sokratas ne kartą primena, jog pats Periklis savo sūnaus nepajėgė išmokyti dorybės: *Meno* 94a–b; *Protag.* 319e).

20a3 **išmintingas vyras iš Paro.** Euenas iš Paro nebuvo sofistas tikrąja žodžio prasme. Paskutiniu metu argumentuojama versija, jog jis laikytas pitagorininku[44].

20a5 **sumokėjęs sofistams pinigų.** Šaltiniuose minimos sofistų mokymo kainos yra labai įvairios. Isokratas kalboje

43 Plg. E. Heitsch, p. 69.
44 T. Ebert, „Why is Evenus called a philosopher at *Phaedo* 61c?", in: CQ, 51, 2001, p. 423–434.

„Prieš sofistus“ (apie 390 m.) teigia, jog sofistai mokymo kursą vertindavę trimis-keturiomis minomis, ir šaiposi, kad už tokią kuklią kainą galima įsigyti urmu dorybę ir laimę (13.4); antra vertus, toks buvo vidutinis amatininko metų uždarbis. Prodikas imdavęs 50 drachmų (pusę minos) už paskaitą (Arist. *Rhet.* 1415b12–17); žemiau minima, kad Euenas už visą kursą prašydavęs 5 minų. Antra vertus, vėlyvuose šaltiniuose teigiama, kad Gorgijas iš mokinio imdavęs net 100 minų (DK 82A2 ir 4). Bėda ta, kad nežinome, koks buvo santykis tarp mokesčio, susirinkusių mokinių skaičiaus ir kurso trukmės[45].

20b2 **kuris nors iš žirgų augintojų.** Ganėtinai juokinga, kai Sokratas su Kaliju kalbasi apie žirgų auginimo meną. Mat sofistas Hipijas (*Hippias*) ir šeimos tradiciniu vardu pavadintas Kalijo sūnus Hiponikas (*Hipponīkos*) turi „arkliškus“ vardus – pirmasis būtų „žirginis“, nuo *hippos* („žirgas“), o antrasis – tai tas, kuris laimi su žirgais arba laimi ant žirgų (*hippos* ir *nīkaomai*). Žirgininkystės palyginimų prasmę Sokratas atskleis vėliau (plg. paaišk. prie 30e4–5).

20b4 **šaunumo, žmogiško ir pilietiško.** Gr. *tēs anthrōpinēs te kai politikēs aretēs* – ši dorybės samprata veikiausiai yra ta pati kaip *Faidono* (82a10–b3) *dēmotikē kai politikē aretē* (*pace* de Strycker-Slings): „žmonės ją vadina santūrumu bei teisingumu ir įgyja įpročio ir praktikos dėka, be filosofijos ir mąstymo“[46]. Sokratas atsiriboja nuo tokio valstybei naudingo,

45 G. B. Kerferd, *The Sophistic Movement,* Cambridge: University Press, 1981, p. 26–28.
46 T. Alekniénės vertimas.

bet neapmąstyto, neištirto, vien tradicine visuomenės sankloda paremto dorybingumo, kurio ir ketina pamokyti sofistai.

20b9–c1 **Eueną palaikiau laimingu** [...] **už tokią deramą kainą moko.**

palaikiau laimingu. Sokrato sąlyginės ironijos pavyzdys: jei kas nors galėtų išmokyti žmones dorybės taip, kaip sofistai pretenduoja, tai būtų taurus darbas, tačiau iš *Gorgijo*, abiejų *Hipijų*, *Protagoro*, *Eutidemo* žinome, kad taip nėra – sofistai dorybės išmokyti nepajėgūs[47].

deramą. Pokalbio su Kaliju atpasakojime pora kartų pavartotas žodis *emellen*, *emmeleōs* (20b1, 20c1 – „dera, deramas") panašiu skambesiu galbūt anticipuoja kaltintojo Meleto vardą. Vėliau prakalboje Sokratas ne kartą naudosis šaknies *mel-* sąskambiais (žr. paaišk. prie 24c5–8).

20d7–e1 **Kokia gi toji išmintis? Ji, matyt, yra žmogiškoji išmintis.**

kokia gi toji išmintis? „Išmintis" (*sophia*) buvo vienas svarbiausių graikų tradicinės ugdybos siekinių. Sąvoka daugiaprasmiškumu prilygsta jau aptartai „dorybei". Įtikinamos jos etimologijos nėra. Jau cituotas Herodotas (v, 23, 9) „išmintį" laiko lygia sumanumui, praktiniam nuovokumui. Šia prasme *sophia* archajiniu laikotarpiu vartojama plačiai: antai Alkmanas (VII a. antra pusė) „išmintimi" vadina Kastoro gebėjimą valdyti žirgus (*Alcman*, 2 Page). Pindaras ją supranta kaip poeto

47 Iakovos Vasiliuo, „Socrates' reverse irony", in: CQ, 52, 2002, p. 222.

paveikumą žmonėms: „o *sophia* apgauna, suvedžiodama sakmėmis“ (*sophia de kleptei paragoisa mythois* – Pind. *Nem.* 7, 22). Antra vertus, kalbėdamas apie herojų ar net atletų *sophia*, ją prilygina „šaunumui“ apskritai[48]. Kai Ksenofanas iškelia savo *sophia*, kaip politinei bendrijai nepalyginti vertingesnę už žirgų ir vyrų smarkumą (Xenoph. B 2 DK), taip ir negalime tiksliai pasakyti, ką gi jis turi galvoje: „poetinį meistriškumą“, „ugdymo (*paideia*) turinį“ ar tą visiškai savitą tikrovės apmąstymą, kurį jau galime vadinti filosofiniu[49]. Savo ruožtu Septynių išminčių tradicija *sophia* siejo su gebėjimu atrasti dievų ir žmonių akivaizdoje teisingo gyvenimo taisykles. Tad tradicinė „išminties“ sąvoka sulieja amatininko, atleto ar poeto gebėjimus su įžvalgos galia formuluojant pagrindinius gyvensenos principus. Šia prasme bendruomenė rūpinosi išminties perdavimu lygiai taip pat kaip ir dorybės mokymu. Atsakyti į klausimą, kaip išmintis perduodama, nebuvo paprasta. Kai *Puotoje* Platonas pašiepia tikėjimą, kad išmintis gali būti perduota per fizinį kontaktą (175c), galima manyti, jog tai žaismingas, kiek erotizuotas diskusijos apie tikrąjį pažinimą įvadas. Tačiau pseudoplatoniškame *Teage* jaunuoliui Aristidui dedami į lūpas žodžiai, jog filosofuoti geriausiai sekasi liečiantis prie Sokrato ar bent sėdint šalimais, skamba visai rimtai. Tokia archajinė, sakytume, maginė išminties samprata neabejotinai sietina su iš gilios senovės paveldėtu požiūriu į mokytojo ir mokinio

48 Žr. Douglas E. Gerber, *A Commentary on Pindar Olympian Nine*, Wiesabaden: Franz Steiner Verlag (Hermes-Einzelschriften, 87), 2002, p. 33.

49 Senesnės diskusijos apžvalga: Senofane / M. Untersteiner, p. 113–114; interpretavimo linijos ir įvairovė panaši ir šiuo metu.

santykį. Sofistai, įsitikinę, kad tikrieji išminties mokytojai yra jie, matė išmintį kaip profesionaliai perteikiamą (ir atitinkamai atlyginamą) tam tikrų politinių įgūdžių ir mokėjimo jais pasinaudoti konkrečioje situacijoje sistemą[50]. Sokratas, nurodęs tradicinės, nereflektuotos „dorybės“ sąvokos neadekvatumą, dabar pradeda ir analogišką „išminties“ sąvokos kritiką: sokratiškoji samprata iš esmės išsiskirs su amatininkų, poetų ir politikų neapmąstytu įsitikinimu, kad jie esą „išmintingi“. Tai, ką šieji geba, nėra „išmintis“, tolygi savęs paties (savo sielos) pažinimui. Tačiau jie vadina tai išmintimi, todėl Sokratas ir dėl šios priežasties sakosi jos neturįs. Plg. ir paaišk. prie 18b7.

žmogiškoji išmintis. Apologijoje ne iškart atskleidžiama, ką Sokratas nori pasakyti kalbėdamas apie *žmogiškąją išmintį*. Skirtumas tarp dieviškos ir žmogiškos išminties buvo pabrėžiamas jau iki Sokrato. Pindaras, šalia poetinės išminties apmąstęs ir gyvenimiškąją išmintį, kurios kryptį buvo nužymėję Septyni išminčiai, svarstė:

Kokia ta išmintis, kurios
vienas vyras turi
truputį daugiau negu kitas?
Neįmanoma juk, ką dievai sumanę,
mirtingu protu ištirti,–
iš mariosios gi moters jis gimęs.
(Pindaras, *fr.* 61 Maehler)

50 Žr., pvz., Christopher L. Johnstone, „Sophistical Wisdom: Politikê Aretê and *Logosophia*“, in: *Philosophy and Rhetoric*, 39, 2006, p. 265–289.

Taigi žmogaus išmintis, palyginti su dievo, yra fragmentiška, ribota, išmatuojama („vienas turi daugiau negu kitas"); Sokratas (21b4), atsiliepdamas į tokią „matuojamos" išmինties sampratą, sako nesąs išmintingas „nei daug, nei mažai". Tikroji išmintis, anot Pindaro, būtų suvokti gyvenimo visumą: jo įvykių sąryšį ir prasmę („dievų sumanymus"), tačiau čia ji susiduria su neįveikiama riba – mirtingasis yra panardintas laike: praeitis, ateitis ir net dabartis jam neperžvelgiami. Klasikiniai žmogui būdingos (ne)išminties pavyzdžiai – Kroisas arba Oidipas, kurių pastangos išvengti lemties pastarąją tik paverčia tikrove. Tad „vyro" išmintis tinkama tvarkyti reikalams, susijusiems vien su žmogaus kontroliuojama tikrovės atraiža. Ksenofontas panašiai interpretavo ir Sokrato *žmogiškąją išmintį*: pastarasis ne tik atsiribojęs nuo gyvenimui nieko neduodančių kosmologinių spekuliacijų, bet visais klausimais, kurie kildavę dėl žmogaus veiksmų rezultatų, nebesančių jo valioje, patardavęs keiptis į orakulą. Sokratas aiškinęsis tik griežtai gyvenimiškus dalykus: kas esą gražu ir negražu, dievobaiminga ir bedieviška, kas teisinga, kas neteisinga, galiausiai – kas esanti valstybė, kas esąs politikas ir pan. (plg. *Memorab.* i, 1, 10–16). Tokį ksenofontišką „žmogiškosios išminties" aiškinimą priima ir kai kurie komentatoriai (plg. Brisson, *ad loc.*). Vis dėlto ši interpretacija mums regisi nepakankama – plačiau žr. paaišk. prie 21d7–8; 23a5–8.

20e5 **kalbąs kažin kaip išdidžiai.** Kodėl Sokratas nutarė „kalbėti išdidžiai" (*mega legein*), tarsi provokuodamas teismą, jo mokiniams buvo sunkus klausimas. Ksenofontas, matyt, polemizuodamas su Platonu, pasiūlė savo versiją: „Man atrodė, jog verta perduoti atminimui, kaip Sokratas, patrauktas

į teismą, apsvarstė savo gynimąsi ir savo gyvenimo atbaigą. Tiesa, kiti jau yra parašę apie tai, ir visi perteikė jo *megalēgoria*. [...] bet jie neiškėlė švieson, kad jis buvo nutaręs, jog mirtis jam pasirinktinesnė už gyvenimą, todėl jo *megalēgoria* regisi neapgalvota." (*Apol.* i, 1) Sokratas apgalvotai atlikęs „teisinę savižudybę", nenorėdamas sulaukti laiko, kai gyvenimas taps „varganas ir be džiugesio" (plg. *Memor.* iv, 8, 5–10)[51].

Platonas iš tikrųjų nepateikia formalaus paaiškinimo, kodėl jo mokytojas kalbėjo „išdidžiai" – taip, kad teisėjams regėjosi kalbąs arogantiškai. Paaiškinimas yra pati *Apologija*. Sokratas kalba ne kaip teisiamasis, bet kaip filosofijos praktikuotojas. Jam svarbu yra ne įtikinimas (kad ir savo teisumu), bet tiesa. Tokia pozicija yra „arogantiška", nes nesiekiama įtikti teisėjams, netgi nesiekiama įrodyti savo nekaltumo. Iš tikrųjų teisme įrodomas pačių atėniečių „kaltumas" – neišmanymas, kas yra tikra pagarba dievybei, kas yra išmintis, kas – teisingas piliečių ugdymas.

20e5 **juk ne savo žodžius kalbėsiu** (*ou gar emon erō ton logon hon an legō*). Šių nusišalinimo įspūdį kuriančių žodžių prasmė nemenkai priklauso nuo to, kaip suprasime tolesnį

51 Platono ir Ksenofonto nuomonės šiuo klausimu bei jų atitinkamų tekstų santykis plačiai tirta: L.-A. Dorion, „The *Daimonion* and the *Megalegoria* of Socrates in Xenophon's *Apology*", in: AP, 38, 2005, p. 127–142; taip pat plg. V. J. Gray, „Xenophon's Defence of Socrates: The Rhetorical Background to the Socratic Problem", in: CQ, 39, 1989, p. 136–140; Paul A. Vander Waerdt, „Socratic justice and self-sufficiency: The story of the Delfic oracle in Xenofon's *Apology of Socrates*", in: *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 11, 1993, p. 1–48.

Sokrato pasakojimą – ar Delfų ištarmė yra *ad hoc* (Sokrato-Platono) sukurta literatūrinė fikcija, ar tikras atsitikimas – „tikras" nebūtinai istorinio fakto prasme, bet bent šiame teksto erdvėlaikyje. Galbūt čia Platonas skaitytojui duoda ženklą pradedąs kalbėti tik nuo savęs paties ir jo mokytojas nieko panašaus nebuvo sakęs[52]?

Patarlę primenantis posakis yra aliuzija į Euripido tragediją. Paprastai sakoma (pvz., Brisson), jog čia cituojama *Melanipė Išmintingoji* (Nauck, *Fr. Trag. Graec.* 484 = *Ars rhet.* ix, 11), mat panašia fraze (*ouk emon ho mythos*) pradedamas „filosofinis" Melanipės monologas, kuriame ji pasakoja apie pasaulio atsiradimą, kai dangui ir žemei atsiskyrus vienam nuo kito, radosi visi dalykai. Tragedijoje frazės tęsinys yra „[...] bet savo motinos". Jei tai tikrai citata iš *Melanipės*, Euripido originale esantį *mythos* Sokratas cituodamas pakeičia į *logos*. Tikslią šios tragedijos citatą galime rasti *Puotoje*, 177a2–4. Diodoras savo *Bibliotekoje* (i, 7, 7) pateikdamas tragedijos frazę ir jos tęsinį, primena, jog Euripidas buvęs Anaksagoro mokinys ir Melanipės lūpomis dėstąs jo mokslą. Aliuzija į Anaksagorą *Apologijoje* būtų visai tikėtina – Sokratas apkalbamas kaip Anaksagorui artimų pažiūrų skleidėjas, tačiau jis pasakoja visai ką kita negu išmintingoji Melanipė. Prisidengdamas savo heroje, Euripidas seka natūrfilosofinį *mythos* apie pasaulio genezę, tuo tarpu Sokratas papasakos apie Delfų dievo

52 Panašią literatūrinę priemonę cezūrai tarp sokratiškojo Platono ir „savarankiško" Platono pažymėti nemaža tyrinėtojų regi *Puotoje* (210a1), kai Diotima kalba apie „didžiuosius slėpinius" į kuriuos Sokratas negalįs būti įšventintas. Plačiau žr. mūsų kom. *ad. loc.* in: Platonas, *Puota*, Vilnius: Aidai, 2000, p. 174.

paskatintą filosofo radimąsi. Šiaip ar taip, frazė, įvedanti „mitą" apie pasaulio kilmę, tinkama pradėti pamatiniam pasakojimui, grindžiančiam ne tik visą Sokrato gynybos strategiją, bet ir visą jo gyvenimą. Tačiau kitoje Euripido tragedijoje – *Helenėje* (513) – esama *Apologijos* versijai artimesnės formuluotės: *logos gar estin ouk emos*[53]; ši frazė originale tęsiama taip (514): „išmintingas pasakymas: niekas nėra galingesnis už baisiąją būtinybę" (*sophon d'epos, deinēs anagkēs ouden iskhyein pleon*). Įdomu, kad nutylėtoje tąsoje pavartoti du žodžiai, svarbūs ir turintys kitas prasmes retorikos teorijoje: *deinon* ir *anagkē* (dėl pastarojo plg. Pl. *Phaedr.* 264b–c). *Helenės* citatą (bei numanomą jos tęsinį) atriboję nuo pirminio konteksto (tokia operacija nesvetima antikinei hermeneutikai), *anagkē* galime suprasti pagal *Faidrą* – kaip „būtinybę" teisingą prakalbą kurti pagal filosofiškai pagrįstą kompoziciją, o pažyminiui *deinon* galime suteikti Sokrato siūlomą prasmę („nebent iš tiesų baisiai gabiu kalbėti jie vadina sakantį tiesą"). *Faidre* kalbant apie retorinę būtinybę ypač akcentuojama *prooimion* reikšmė: tokia tikroji Sokrato apsigynimo kalbos, anot *Faidro* metaforos, „galva" (įžanga) ir būtų Chairefonto istorija. Vis dėlto ar ne per toli siekia tokia interpretacija? Atsakyti galėtų tik Platonas...

53 *Helenė* lygia greta su *Melanipe* komentaruose minima, pvz.: Plato, *Apology of Socrates and Crito* etc., edited by Louis Dyer, revised by Thomas D. Seymour, Boston etc.: Ginn and Company, 1908, p. 50; pirmenybė atiduodama kad ir Platone, *Apologia di Socrate*, a cura di Simonetta Nannini, Siena: Lorenzo Barbera editore, 2007, p. 67 (n. 19).

20e8 **liudytoju jums pateiksiu tą dievą, kuris Delfuose.** „Delfuose esantis dievas" yra Apolonas. Delfų pranašavimas buvo klasifikuojamas kaip „natūralus" (*mantikē atekhnos*), kylantis pranašautojo vidujybėje, t. y. kaip priešingybė *mantikē tekhnē,* kai ženklai būdavo gaunami iš žmogui išorinio šaltinio (pvz. paukščių skrydžio).

Panhelėninės pranašavietės Delfuose ištarmės buvo pasitelkiamos legitimuoti daugeliui politinių ir buitinių sprendimų. Platono pasakojimas apie Sokrato misiją pradedamas analogiškai Herodoto naratyvinei strategijai – irgi Delfų ištarme. Herodotui tokia strategija duoda pamatą teiginiams, kuriems reikia didesnio autoriteto, negu istorikas gali turėti[54]. Platonas ir jo herojus taip pat remiasi „kalbėtoju, vertu pasitikėjimo". „Dievas" minimas per visą prakalbą, tačiau niekur neįvardijamas kaip Apolonas. Panašiai ir Herakleitas (B 93 DK) mini „valdovą, kurio pranašavietė yra Delfuose", neatskleisdamas jo vardo. Šis mums keistas reiškinys gali būti aiškinamas keliais būdais: 1. Apolonas aplinkiniu būdu nusakomas, o vėliau jo vardas nuolat nutylimas eufemistiškai – pripažįstant dievui ir jo vardui ypatingą galią bei reikšmę; 2. Platonas ir jo atstovaujamas Sokratas (galbūt ir Herakleitas) išreiškia monoteistinę (ar kiek pasenusiais religijos filosofijos terminais sakant – henoteistinę) nuojautą, Apoloną laikydami Dievo *paties savaime* epifanija; 3. Apolonas šiame kontekste yra „dievas" *par excellence,* todėl nėra reikalo minėti jo vardu – ir taip aišku, apie ką kalbama (panašiai kaip Pindaras (be artikelio) *Nem.* 7, 40: *ōikheto de*

54 Julia Kindt, „Delfic oracle stories and the beginning of historiography: Herodotus' *Croesus logos*", in: CPh, 101, 2006, p. 34–51.

pros theon). Visos šios versijos gali būti ginamos ar neigiamos daugmaž sėkmingai, tačiau regis, kad galima pažvelgti ir iš kitokių – teksto visumos – pozicijų. Antai Sokratas, teigdamas, jog „išmintingas yra tik dievas" (23a5–6), kalba ne apie konkretų *dievą* Apoloną (ar Dzeusą, Afroditę, Dionisą), nei daro indukcinę išvadą apie visiems dievams bendrą savybę. „Dievo" įvardijimas su predikatu „Delfų", pačiam jo „vardui" leidžiant pasitraukti šešėlin, įgalina Sokrato istoriją regėti apoloniškosios teofanijos šviesoje[55], nemėginant jos interpretuoti JHVH monoteizmo – graikų politeizmo priešstatoje. Delfų – tiesą apie žmogų atskleidžiantis – dievas Sokrato pasakojime nėra siejamas su jo mitologine apoloniška istorija, bet ir nėra vienas iš „Dievo" vardų, veikiau jis atveria pasaulį tokiu būdu, kad šiame pasigirsta reikalavimas tapti „išminties mylėtoju" – filosofu. Apolono (beje, ir jo tarpininko Chairefonto) absencija pasakojime Sokratą palieka akis į akį su *dievu*, kaip Įvykiu, Reikalavimu, (išminties) Horizontu. Šio Horizonto tikroviškumą (vadinasi, ir buvimą žmogui nepasiekiamu) nuolatos patvirtina Sokrato atliekamas tyrimas, drauge apibrėžiantis žmogaus būseną pasaulyje – kaip ne-išmintingos būtybės, šiame horizonte atpažįstančios savo ne-išmintį ir taip įgyjančios išminties, leidžiančios gyventi „žmogaus vertą gyvenimą". *Dievas*, neleisdamas sustoti ieškant savo (ne)išminties ir ją be paliovos tikrinant, įeina į filosofo gyvenimą kaip nuolatinis jo dalyvis. Filosofas, mėgindamas įminti jam užmintą

55 Maždaug Walterio F. Otto prasme (plg. W. F. Otto, *Theophania. Der Geist der altgriechischen Religion*, Frankfurt am Main: Vittorio Klosterman, 1993[3]).

gyvenimo mįslę, tampa dievo „tarnu", kaip ir Pitija, turinti perteikti pranašingąją dievybės ištarmę. Matyt ne atsitiktinai *ta eonta* (*Il.* 1, 70), Homero pavartota apibūdinti aiškiaregio žinojimo aprėpčiai, vėliau bus įvardyta kaip bendras filosofijos pažinimo objektas[56].

21a1–2 **draugas [...] pabėgo ton tremtin ir drauge su jumis sugrįžo.**

draugas (*hetairos*) čia turi dvigubą prasmę – Sokratui Chairefontas yra jo draugas (kaip liudija *Debesys*, karštas jo sekėjas), tuo tarpu atėniečiams jis yra „daugelio" („liaudies") draugas, t. y. demokratas.

drauge su jumis sugrįžo. Chairefontas 404 m. pasitraukė iš Atėnų ir grįžo su Trasibulu, žlugus oligarchų valdžiai.

21a4–6 **vieną kartą atvykęs į Delfus, išdrįso orakulą štai ko paklausti [...] ar tikrai yra kas nors už mane išmintingesnis.**

atvykęs į Delfus. Komentuotojus jaudina klausimas, ar šis pasakojimas yra istoriškai tikras. Ksenofontas savojoje *Apologijoje* (14) taip pat mini Delfų ištarmę, tegu ir gerokai kita forma („nė vienas žmogus už mane nėra laisvesnis, teisingesnis, santūresnis" (*sōphronesteron*)). Tai galėtų liudyti, jog Platonas neprasimanė šio Sokrato gyvenimo epizodo. Pasakojimų išsiskyrimas negalįs būti argumentas, kad jie

56 Giovanni Manetti, Christine Richardson, *Theories of the Sign in* Classical *Antiquity*, Indiana University Press, 1993, p. 14–15.

abu netikri (kaip sako, pvz., Stokes, 115)[57]. Veikiau tai rodytų, jog jie yra nepriklausomi vienas nuo kito (t. y. Ksenofontas nenusirašęs šios istorijos nuo Platono). Svaresnis argumentas prieš Delfų ištarmės istoriškumą – *ex silentio*. Mat ir Platonas, ir Ksenofontas šią lemiamą ištarmę mini tik kiekvienas savo *Apologijose*, nors progų papasakoti tokią gražią istoriją abu autoriai turėję ir daugiau. Antai *Faidone* pats Sokratas pasakoja visai kitokią negu čia savo filosofinio posūkio nuo natūrfilosofijos į *eidų* (bendrųjų esmių) paiešką versiją. Tasai posūkis kilęs iš nepasitenkinimo Anaksagoro mokymu (*Phaed.* 97c ir t.).

Tyrinėtojai pabrėžia ir vidinį pasakojamos situacijos prieštaringumą: kas galėjo paskatinti Chairefontą kreiptis į Delfus? Nuosekliai mąstant, Sokratui tik pagarsėjus kaip išminčiui būtų buvę prasminga teirautis, ar esama už jį ko nors išmintingesnio. Tuo tarpu neturime informacijos, kad Sokratas būtų labai reiškęsis kaip gamtos filosofas, o jo garsioji filosofinė veikla jau sąlygota noro išsiaiškinti tikrąją Delfų ištarmės prasmę. Tad veikiau ne Sokratas, o pats Platonas šia istorija legitimuojąs savo, kaip filosofo, veiklą[58]. Vis dėlto galimas ir kitoks požiūris: Sokrato gebėjimas „klausinėti" ieškant tiesos

57 Paul A. Vander Waerdt, „Socratic justice", p. 29–30, svarsto kitaip: Ksenofontas tiesiog perdirbęs fiktyvų Platono pasakojimą pagal savą Sokrato misijos supratimą. Taigi pasakojimų skirtingumai, anot jo, liudija ne istorinį tikrumą ar netikrumą, o skirtingas abiejų autorių filosofines vizijas.

58 Plg., pvz., Robin Waterfield, „Xenophon's Socratic mission", in: Ch. Tuplin (ed.), *Xenophon and his World: Papers from the conference, held in Liverpool in July 1999*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag (Historia Einzelschriften, 172), 2004, p. 94–95.

buvęs žinomas seniai ir atrodęs labai svarbus artimų draugų rateliui – toks svarbus, kad Chairefontas negalėjęs nurimti, nepasitikrinęs savo išvados, jog Sokratas esąs išmintingiausias iš žmonių. Galima sutikti, kad Sokratas viena ar kita forma Delfus bus minėjęs savo tikrojoje apsigynimo kalboje, o ar jis kalbėjo apie tikrą biografijos faktą, ar kūrė fikciją – nebepasakysime. Abu „Sokrato evangelistai" kiekvienas savaip panaudojo šį pasakojimą savajam filosofo paveikslui kurti.

Antra vertus, verta dar kartą pabrėžti, kad Delfų atsakymo istorinis „tikrumas" ar „fiktyvumas" nesvarbus, interpretuojant prieš akis turimą *Apologijos* tekstą. Reikšmę interpretacijai turi tik tai, ar Platonas matė šio pasakojimo prieštaringumą, ir, jei taip, kodėl norėjo jį pateikti būtent tokį, koks jis yra – trikdančiai nenuoseklų. Šiais laikais kalbėti apie „autoriaus intenciją" kaip ir nebeįmanoma; vis dėlto sunku patikėti, kad Platonas būtų buvęs naivesnis už savo dabartinius komentatorius. Čia svarbu ne tik autoriaus intelektinė galia. Apsirikti pasitaiko visiems. Svarbiausia – Platono, *kaip rašytojo,* dėmesys detalėms, žaidimas užuominomis, subtili ironija, paklaidinanti ne vieną pernelyg rimtą tyrinėtoją. Prieš autorinį žioplumą ar naivumą liudija visas meninis teksto audinys, kuriame vargu ar rasime atsitiktinių sampynų. Pradėdamas pasakoti Delfų istoriją, Sokratas pareiškia, jog kalbėsiąs ne savo žodžius; galbūt Platonas taip paragina atsisakyti svarstymų dėl orakulo ištarmės istoriškumo (plg. paaišk. prie 20e5) kaip nereikalingų ir net trukdančių suprasti tikrąją žinią?

Tad ką sako pats tekstas? Pirmiausia – pasakojimas apie Delfų ištarmę nėra Sokrato sukurta fikcija, skirta aukštesniu ir protui neprieinamu autoritetu pridengti savo misiją. Sokratas

pareiškia kalbėsiąs tiesą, ir šis jo pareiškimas nedvelkia nė mažiausia ironija. Atvirkščiai – tik rimtai jį priėmus, tampa galimi ir leistini sokratiškosios ironijos fontanai arba tik filosofuojantiems suprantamos klastingos tokių tradicinių, akivaizdaus turinio sąvokų kaip „dorybė“ ir „išmintis“ transformacijos. Taigi Platono kūrinio tikrovėje Chairefonto istorija yra nepramanyta. Kodėl Chairefontas klausė orakulo, kas esąs išmintingiausias? Klausimas reiškia dvejonę, t. y. svyravimą tarp dviejų galimybių. Sokratas yra išmintingas. Jis įsigilinęs į Anaksagoro mokymą ir mėgina jį plėtoti. Bet svarbiau tai, jog jis jau kuria naują būdą tiesai rasti, tai, kas vadinama „elenchu“, klausimų, atsakymų ir jų vertinimo seką. Tai daro nepaprastą poveikį Chairefontui. Antra vertus, jis jaučia, kad tokia išmintis kažkuo negera – galbūt panaši ir komedijų kūrėjų, ypač Aristofano, jausena. Toks visa ko tikrinimas tiesą, teisingumą, dorybę, išmintį – net pačias jų sąvokas – išima iš politinės bendrijos kompetencijos ir perduoda nežinia kieno įgaliotam filosofui. Tai iššūkis ne tik Atėnų santvarkai, bet ir pačiai demokratijos idėjai, besiremiančiai prielaida, kad „išmintinga“ yra liaudis. Ar yra kas nors dar išmintingesnis už Sokratą? „Draugui“ Chairefontui tai ne spekuliatyvus, o egzistencinis klausimas. Delfų dievo atsakymas gal ir nuramina Chairefontą, bet apverčia Sokrato gyvenimą. Išoriškai tiesmukas orakulo atsakymas tiesiog išstumia jį į miestą. Ankstesnė mąstytojo (ne)išmintis terūpėjo vienam jo artimajam. Po Delfų įsikišimo ji įgauna politinę prasmę. Mėgindamas išsiaiškinti ištarmės prasmę, Sokratas tiria visus politinės bendrijos sluoksnius. Pasakojimo pabaigoje jis atskleis, kad Delfų dievas turėjo didesnį tikslą, negu nuraminti Chairefontą ar pakeisti filosofo gyvenimą (žr. paaišk. prie 23b1).

ar tikrai yra kas nors [...] išmintingesnis. Delfų orakulo dažniausiai klausta, „ką daryti?" ir „kur apsigyventi?" – t. y. kurti naują koloniją. Tačiau ištarmė dėl Sokrato turi analogų: antai valstietis Misonas Apolono buvo paskelbtas išmintingesniu už visus žmones (plg. Hiponakto liudijimą, Fr. 61 Diehl)[59].

21b3–4 **Ką gi dievas kalba ir ką mįslėmis mena?** Pranašavietėse, ypač Delfuose, duodami atsakymai būdavo nevienprasmiai, reikalingi interpretacijos. Kokybinis skirtumas tarp dieviško ir žmogiško žinojimo suvokiamas kaip pernelyg didelis, kad būtų užgrindžiamas kasdiene kalba. Aukštesniojo žinojimo neįmanoma perteikti taip, tarsi bendrautų žmogus su žmogumi. Adekvati dieviškojo žinojimo perdavimo žmonėms forma – mįslė, drauge ir slepianti tiesą, ir duodanti nuorodą į ją. Herakleito liudijimas, nors ir labai susijęs su jo filosofijos kontekstu, situaciją nusako istoriškai labai tiksliai: „Valdovas, kurio pranašavietė yra Delfuose, nei sako, nei slepia, bet teikia ženklą." (B 93 DK) Per orakulų ištarmes dievai suteikia pagrindą apmąstymui, kuriuo žmonės turi prieiti konkretų (apsi)sprendimą, tačiau drauge neduoda jokios nuorodos, kokiu keliu reikėtų eiti, norint atskleisti gautosios ištarmės prasmę[60].

59 Plačiau žr: H. W. Parke, D. Wormell, *The Delfic Oracle*, Oxford, 1956, I, p. 378–392.

60 Giovanni Manetti, Christine Richardson, *Theories of the Sign*, p. 18.

21b6–7 **nemeluoja.** Tai veikiausiai tradicinis Delfų orakulo supratimas – plg. Herodoto duotą apibūdinimą *apseudēs* (Hdt. i, 49).

21d7–8 **būsiu [...] išmintingesnis [...] to, ko nežinau ir nemanau žinąs.** Sokrato teiginys, plėtojamas 22–23, kad jis „nieko nežinąs", trikdo daugelį *Apologijos* interpretatorių. Jie nurodo, kad Sokratas ir vadinamuosiuose ankstyvuosiuose dialoguose, ir pačioje *Apologijoje* pasirodo žinąs labai svarbių dalykų (plg. 29a4–b9, 37b2–8), tad taip teigdamas prieštaraująs sau pačiam[61]. Nesunku atmesti tokius žinojimo atvejus kaip savo vardo, buitinių ar sveiko proto dalykų žinojimas. Paprastai sakoma, jog Sokratas tenkinasi elenktiniu (t. y. plaukiančiu iš savo kvotimo) žinojimu. Lieka žinojimas, atsispiriąs elencho patikrinimui, bet elenchas neteikiąs pozityvaus turinio, taigi žinojimu labiausia vadintinas samprotavimo klaidų pažinimas[62]. Antai Sokratas sakosi neturįs etinių dalykų pažinimo, lygaus amatininkų *tekhnē* – pastarieji žino daugelį dalykų, reikalingų sėkmingai pagaminti kokį nors daiktą, tačiau sokratiškuoju būdu klausinėjami, kas yra, pvz., dorybė, pasakyti nebegali. Sokratas irgi negalįs to pasakyti, tačiau kitaip negu poetai, politikai ar amatininkai žino, ko nežinąs.

Vis dėlto problema, ar Sokratas sau neprieštarauja, teigdamas stokojąs etinių dalykų („kas gražu ir gera" – 21d4) žinojimo, išlieka. Juk net šioje gynimosi kalboje jis bendrapiliečiams

61 Problemos ir sprendimų išsami analizė: D. Wolfsdorf, „Socrate's avowals of knowledge", in: *Phronesis*, 49, 2004, p. 75–140.

62 Plg. Vlastos su Reeve, apžvelgta D. Wolsdorf, *op. cit.*, p. 106–108, 111–113.

priekaištauja dėl neteisingumo ir netinkamo elgesio ne tik savo, bet ir jų pačių bei jų bendruomenės atžvilgiu.

Atsakymo galime ieškoti pradėdami svarstyti iš toliau. Ryszardas Legutko tiksliai formuluoja paradokso, kaip Sokratas gali būti išmintingas drauge nieko nežinodamas, sprendimą, artimą jau išdėstytam: „Sokratas, kitaip negu visi jo pašnekovai, turi tai, ką galima pavadinti epistemologiniu jautrumu, taigi neturėdamas materialiojo žinojimo nei konkrečių amato įgūdžių, supranta formalius kriterijus, kuriuos žinojimas privalo tenkinti. Vietoj žinojimo jis turi veikiau metažinojimą. Todėl jis gali būti svetimų sprendinių recenzentas, įvertindamas juos formaliuoju atžvilgiu, pvz., nurodydamas pažinimo ribas, nubrėžtas objekto arba metodo, įsigalėjusių apibrėžčių nenuoseklumą arba ydingumą, tam tikrų teiginių nederamumą su sąlygomis, kurias turi tenkinti pažinimas ir pan. Šitaip Sokratas turi žinojimo koncepciją, neturėdamas paties žinojimo."[63] Šią žinojimo koncepciją Sokratas taiko ne tik atėniečiams, bet ir sau pačiam. Vis dėlto negana Sokrato „išmintį" sutraukti tik iki metodo. Šiuo atveju ji mažai skirtųsi nuo sofistų skepticizmo. Neturėtų prasmės Sokrato reikalavimas kalbėti tiesą – jei elencho ugnies neatlaiko jokie teiginiai, tai kas būtų tiesa? Iš šio taško žvelgiant, paprastų atėniečių skleidžiama apkalba, jog Sokratas mokąs silpnesnį (melagingą) samprotavimą paversti stipresniu, pasirodytų pateisinama. Bet iš tikro atraminis Sokrato savivokos taškas yra ne metodo žinojimas, o savęs palyginimas su dievu – tik dievas yra išmintingas, o žmogaus išmintis palyginti su juo māža

63 Ryszard Legutko (tłum. i koment.), *Platon, Obrona Sokratesa*, Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2003, p. 118.

ko ar ir visai nieko verta (23a5–8). Taigi filosofas yra tarp išmintingojo dievo ir neišmintingų žmonių: jis žino nieko nežinąs, kitaip negu jo bendrapiliečiai. Tačiau šis žinojimas nėra metodinis. Tai perkeičiantis asmeninis patyrimas, kurį turi išgyventi kiekvienas besirūpinantis savimi. Sokrato netrukus paskelbsimuose dievo žodžiuose palyginamos jau ne dvi išmintys (dieviška ir žmogiška), bet *žmogus* ir *išmintis*: „tas iš jūsų, o žmonės, yra išmintingiausias, kuris kaip Sokratas yra sužinojęs, kad iš tiesų yra nieko nevertas palyginti su išmintimi" (23b2–4). Netekti savo tariamo žinojimo būtina, idant stotum akistaton su *išmintimi* (*pros sophian*). Tokiu atveju suprantama, kodėl Sokratas atsiriboja ne tik nuo politikų, poetų ar amatininkų „išminties", bet ir nuo sofistų pretenzijos būti dorybės mokytojais (plg. paaišk. prie 20 a–b).

22a1 **šunimi.** Platono dialogų korpuse Sokratas šunimi prisiekia apie 15 kartų; mokslininkai net teigia, jog prisiekti šunimi – „istorinio" Sokrato bruožas[64]. *Gorgijuje* Sokratas prisiekia „šunimi, egiptiečių dievu" (482b5) – galbūt tai nuoroda į Anubį, ironiškai atspindinti šaltiniuose minimą priekaištą, jog Sokratas prisiekinėjęs svetimomis dievybėmis (plg. Xen. *Ap.* 24). Antikinė tradicija teigė, jog tokia priesaika buvusi sumanyta Radamanto (žr. paaišk. prie 40e7–41a), kaip pakaitas priesaikai dievais, idant pastaroji per dažnu vartojimu nebūtų nuvertinta (FGrHist Sosikrates F3 = Schol. Aristoph. *Av.* 521). Kad ir kaip ten būtų, priesaika šunimi nėra unikali: Aristofanas tokią priesaiką deda į lūpas savo

64 Klaus Geus, „‚...beim Hund'. Historische Anmerkungen zum Eid des Sokrates", in: *Gymnasium*, 107, 2000, p. 97–107.

komedijos veikėjui vergui (*Vasp.* 83). Iš Platono pomėgio minėti tokią priesaiką negalima daryti išvadų apie Platono ryšius su Egiptu ar apie orfizmo įtakas Sokratui[65].

22a7 **parodyti manąją klajonę [...] tartum kažin kokius vargus vargstančiojo.**

Klajonė (*planē*) filosofinę prasmę turi jau graikų mąstymo aušroje[66]. Herodotas pasakoja apie Soloną, vieną iš išminčių, kuris ieškodamas išminties pirmasis leidosi į klajonę (i. 30). Keliauja ir ikisokratiniai filosofai (pvz. Empedoklis). Sofistų kelionė ypatinga – jie eina iš miesto į miestą, telkdami mokinius ir taip pelnydami pinigus. Sokrato kelionė paradoksali: jo klajojimas mieste yra tarsi ikisokratikų ar sofistų klajonių miniatūra (ir parodija?). Jis neina iš gimtojo miesto – Atėnų, nenori pažinti „kito miesto ar kitų įstatymų" (*Crito* 25b9–10). Sokratas ne praturtėja, o nuskursta, ieško ne mokinių, bet tiria save ir kitus. Dėl ypatingo klajonės pobūdžio filosofas įgauna „ambivalentišką prezenciją gimtajame mieste – ir atvykėlio, ir savojo"[67]. Apolonas, „kelių dievas", užuot sugrąžinęs Sokratą į tikslą, jį išbloškia iš ramios būsenos – tai kontrastas Parmenido deivei, duodančiai tikslias kelionės nuorodas.

65 Ilse Tödt, „Beim Hunde", in: *Platon-Miniaturen für Georg Picht*, hrsg. Ilse Tödt (*Texte und Materialien der Forschungsstätte der Evang. Studiengem.* Reihe A, 25), Heidelberg, 1987, p. 73–79.
66 Fundamentalus klajonės kultūrinės reikšmės tyrimas: S. Montiglio, *Wandering in Ancient Greek Culture*, Chicago: University Press, 2005; dar plg. S. Montiglio, „Wandering philosophers in Classical Greece", in: *JHS*, 120, 2000, p. 86–105.
67 S. Montiglio, *Wandering in Ancient Greek Culture*, p. 152.

vargus vargstančiojo. Aliuzija į Heraklio darbus; plg. Sophoc. *Philoct.* 1419–1420.

22b8–9 **beveik visi ten buvusieji geriau kalbėjo apie tai, ką anie poetai buvo sukūrę.**

beveik visi ten buvusieji. „Ten buvusiųjų" paminėjimas rodo, kad Sokratas poetus klausinėjo viešai, dalyvaujant atėniečiams[68]. Nenuostabu, kad poetai, patyrę viešą sugėdinimą, irgi panūdo atmonyti Sokratui.

geriau kalbėjo apie tai, ką anie poetai buvo sukūrę. Homero, Hesiodo, Pindaro kūrybos tyrimai rodo, kad šie poetai stengėsi sumažinti auditorijos interpretacinę galią ir išlaikyti savo veikalus savo kompetencijoje[69]. Vis dėlto poetų kūrinių aiškinimas Sokrato laikais jau buvo paplitusi praktika. Platono dialoge *Ionas* minimi Metrodoras iš Lampsakos, Stesimbrotas iš Taso ir Glaukonas (visi – V amžiaus) parašė Homero alegorines interpretacijas, Dervenės papiruso autorius (prieš ar apie 400 m.)[70] – Orfėjo poemos

68 Kai kurie aiškintojai mano, kad lyginimas su aplinkiniais gali būti tiesiog retorinė bendrybė, „galbūt paprasčiausiai stiprus pasakymas" (Stokes, ad 22b7). Vis dėlto nurodomų pavyzdžių per māža tokiai išvadai.

69 G. M. Ledbetter, *Poetics Before Plato: Interpretation and Authority in Early Greek Theories of Poetry*, Pinceton-Oxford: Princeton University Press, 2003.

70 Dėl datavimo žr. *The Derveni Papyrus*, edited with Introduction and Commentary by Theokritos Kouremenos, George Parassoglou, Kyriakos Tsantsanoglou, Firenze: Leo Olschki editore, 2006, p. 10.

aiškinimą. Protagoras to paties vardo Platono dialoge mėgina aiškinti Simonido eiles – tai irgi veikiausiai atspindi istorinę tiesą.

22c1–2 **dievo įkvėpti tartum pranašautojai bei ištarmių giedotojai.**

dievo įkvėpti. Plačiau apie poetinį įkvėpimą kalbama Platono *Ione*[71]. Jame Sokratas atriboja įkvėpimą nuo žinojimo – tai pažiūra, svetima archajinei Graikijai, kur abi šios sąvokos buvo neatskiriamos. Penelope Murray teigia, kad poetinio įkvėpimo, kaip „ekstazės" ar „apsėdimo", samprata iki Platono nebuvo žinoma. Anot archajinių poetų, Mūzos tiesiog teikia poetui momentinį postūmį arba laikiną pagalbą, duoda reikiamų žinių arba „saldumo" giesmei. Amato reikšmė poetams buvusi svarbiausia – jis turėjo įvaldyti eiliavimo ir kūrinių perteikimo technikas[72].

pranašautojai buvo oficialiai paskirti asmenys, duodantys atsakymus pagal pranašingus ženklus (daugiausia paukščių skrydį); *ištarmių giedotojai* (*khrēsmōidoi*) turėjo parinkti problemišką situaciją paaiškinantį orakulo atsakymą; anot grakštaus Antano Smetonos persakymo, „chresmoidai" esą

71 Svarbesni *Iono* komentarai: Platon, *Ion*, traduction, introduction et notes par Monique Canto, Paris: Flammarion, 2001[2]; C. Capuccino, *Filosofi e Rapsodi. Testo, traduzione e commento dello* Ione *platonico*, Bologna: CLUEB, 2005 (plati bibliografija).

72 P. Murray, „Poetic inspiration in early Greec", in: *Journal of Hellenic Studies*, 101, 1981, p. 87–100.

„tie, kurie ripuote ripuoja žyniuonių žosmę“[73]. Ir vieni, ir kiti kalba ne savo vardu ir ne savo galia.

22c6 **dėl savo kūrybos jie manė esą išmintingiausi iš žmonių.** Poetų kūryba buvo vienas iš pagrindinių tradicinio ugdymo šaltinių. Anot Platono, pažindami poetų kūrinius, jaunuoliai susiduria „su daugeliu pamokymų, daugeliu aprašymų ir enkomijų gilios senovės vyrams taip, kad berniukas (*pais*), geisdamas pamėgdžioti, siekia tapti toksai kaip pastarieji [...] Maža to, kai berniukai išmoksta skambinti kitara, jie mokomi daugelio gerų poetų žodžių“ (*Prot.* 326a). Nenuostabu, kad poetai pretendavo į išminčių statusą – juk jie ne tik gebėjo meistriškai pinti žodžius, bet ir perteikdavo esmines bendruomenės vertybes, t. y. žinojo ne tik *kaip*, bet ir *ką* pasakyti. *Puotoje* (174c8) poeto-išminčiaus įvaizdį prisiima pobūvio šeimininkas – Agatonas.

22c9 **pas rankų meistrus.** Terminas *kheirotekhnēs*, kaip ir *dēmiourgos* (amatininkas), reiškia ir amatininką dabartine prasme (pvz., puodžių ar stalių), ir tai, ką dabar vadiname menininku (skulptorių, tapytoją ar architektą).

23a5–8 **išmintingas yra dievas.** Perskyrą tarp filosofo – „išminties mylėtojo“ – ir dievybės, „turinčios išmintį“, antikinė tradicija priskiria Pitagorui (Diog. Laert. i, 12 = Heraclid. fr. 87

73 Plačiau žr. A. W. Argyle, „*Khresmologoi* and *manteis*“, in: CR, 20, 1970, p. 139; J. Dillery, „Chresmologues and *manteis*: independent diviners and the problem of authority“, in: *Mantikē: Studies in Ancient Divination*, ed. by S. I. Johnston, P. T. Struck, Leiden etc.: Brill, 2005, p. 167–231.

Wehrli; Diod. Sic. x, 10, 1), nors sunku pasakyti, ar ši tradicija patikima[74]. Vis dėlto perskyra tarp dievybės išminties ir žmogiškojo pažinimo buvo žinoma iki Sokrato: gana prisiminti Herakleito pasakymus: „vyras paikas dievybės akyse, kaip vaikas – vyro“ (B 79 DK) bei „Viena Išmintinga ...“ (B 32 DK). Veikiausiai Herakleitas vartojo ir žodį „filosofas“ (B 35 DK)[75]. Nėra pagrindo neigti, kad šią perskyrą naudojo ir „istorinis“ Sokratas, tačiau ją išplėtojo tik Platonas *Puotoje* ir *Faidre*. Dar plg. paaišk. prie 20d7–e1.

23b1 **keldamas mane pavyzdžiu.** Sokratas yra pavyzdys (*paradeigma*) ta prasme, kad turėtų būti pamėgdžiotinas: „Vorbild und Exempel zugleich“[76]. Čia pastebėtinas dar vienas netikėtumas – dievas, kuris yra Delfuose, ne tik klausiamas atskleidžia paslėptus dalykus, bet ir tiesiogiai rūpinasi politine bendrija, parūpindamas jai pavyzdį.

23b3 **išmintingiausias [...] kaip Sokratas.** „Kaip“ (*hōsper*) gali būti suprantamas dvejopai: „sužinotų, *kaip ir* Sokratas“ arba „*tokiu būdu,* kaip sužinojo Sokratas“[77].

74 Walter Burkert, „Platon oder Pythagoras? Zum Ursprung des Wortes 'Philosophie'“, in: *Hermes*, 88, 1960, p. 159–77; Christoph Riedwig, „Zum Ursprung des Wortes 'Philosophie' oder Pythagoras von Samos als Wortschöpfer“, in: A. Bierl, A. Schmitt, A. Willi (Hg.), *Antike Literatur in neuer Deutung. Festschrift für J. Latacz*, München: K. G. Saur, 2004, p. 147–181.

75 Plg. Manto Adomėno komentarą in: Hėrakleitas, *Fragmentai*, Vilnius: Aidai, 1995, p. 290–291.

76 Thomas Meyer, *Platons Apologie*, p. 174.

77 James Doyle, „Socrates and the Oracle, in: *AncPhil*, 24, 2004, p. 30–31.

23b9 **nei iš miesto, nei iš namų reikalų.** *Polis* ir *oikos* erdvės maždaug atitinka „privačios" ir „viešos" erdvės sampratą[78]. Paprastai *oikos* – tai namas, kuriame gyvena ir dirba šeima[79]. Namai buvo ne tik ūkio faktas, bet ir ekonominės ideologijos centras. *Oikos* gamyba skirta savo poreikių patenkinimui ir priešinama piniginiam ūkiui, neturinčiam pelno ribų. Kai *oikos* reiškia turtą, ši samprata apima viską, ką turi individas – žemę, pastatus, javus, gyvulius, vergus, baldus, drabužius, pinigus, išduotas paskolas. Šia prasme *oikos* nėra „šeimos", bet vieno asmens nuosavybė. Nuo V a. *oikos* gali reikšti kelių kartų šeimą[80]. *Polis* neturėtų būti priešinamas *oikos* kaip šiais laikais priešinama privačioji ir viešoji erdvė. Veikiau šios sąvokos papildo viena kitą. *Polis* yra natūrali *oikos* egzistavimo prielaida, antra vertus, jokia namų galva negali ribotis tik privačiu gyvenimu. Drauge miestas daugeliui žmonių yra ir svarbus pajamų šaltinis. Teigiama, kad Atėnuose iš komunalinės tarnybos gyveno 10–15 tūkst. iš 50–60 tūkst. žmonių[81].

78 S. C. Humpreys, *The Family, Women and Death*, 2nd ed., Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1993, p. 1–32; J. Roy, „*Polis* and *oikos* in classical Athens", in: *Greece and Rome*, 46, 1999, p. 1–18.

79 M. Jameson, „Private space and the Greek city", in: *The Greek City: From Homer to Alexander*, ed. by O. Murray and S. Price, Oxford: Clarendon Press, 1990, p. 171–195.

80 D. M. MacDowell, „The *oikos* in Athenian law", in: CQ NS, 39, 1989, p. 11.

81 K. A. Raaflaub, „The transformation of Athens in the fifth century", in: *Demokracy, Empire, and the Arts in Fith-Century Athens*, ed. by D. Boedeker and K. Raaflaub, Harvard University Press, 1998, p. 20–21.

23c1 **dėl tarnystės [...] gyvenu skurde.** Tarnystė, *latreia*, vėliau įvardijama kitu žodžiu – *hypēresia* (plg. 30a ir koment.); ryškias religines *latreia* konotacijas matome ir *Faidre* (244e). Kadangi dievas yra tobulai teisingas, negali kilti konflikto tarp teisingumo ir tarnavimo dievui.

skurde. Graikų pasaulyje įpulti į skurdą, neturtą (*penia*) buvo laikomas didele nelaime (nors perteklinis turtas nelaikytas laimės sąlyga). Anot tradicinės išminties skelbėjo Teognido, „žmogus, patekęs skurdan, negali nei kalbėti, nei veikti: jam surištas liežuvis" (177–178), o Penija nelaukiama agoroje ir teismuose (267–270). Tačiau Sokratas neatitinka tradicinio nuskurdėlio įvaizdžio – neturtas jam nekliudo laisvai ir viešai reikšti savo nuomonę. Antra vertus, viešai reikšdamasis, Sokratas skiriasi nuo sofistų, praturtėjusių iš savo dėstymo. Filosofo skurdas įrodo, kad jis už mokymą pinigų neima. Dėl komentatorių abejonių Sokrato neturtu žr. paaišk. prie 28e1–3.

23c2 **jaunuoliai, turintys daugiausia laisvalaikio.** Laisvalaikis (*skholē*) graikų piliečiui buvo svarbi jo visaverčio gyvenimo sąlyga. Būtent darbas apibrėžiamas gramatiškai negatyviai – kaip laisvalaikio nebuvimas (*askholia*). „Žmonių laikas sudarytas iš nuolatinių perėjimų nuo *skholē* prie *askholia*, t. y. nuo jo ‚turėjimo' prie jo ‚stokos', o šie perėjimai yra sąlygoti dalykų, kuriais kiekvienas asmuo užsiima, kaitaliojimosi arba sekos."[82] Beje, nė viena iš abiejų sąvokų netaikoma vergų darbui[83]. Svarbesnis klausimas – pats

82 V. I. Anastasiadis, „Idealized *scholē* and disdain for work: Aspects of philosophy and politics in ancient democracy", in: CQ, 54, 2004, p. 63.
83 V. I. Anastasiadis, *op. cit.*, p. 63.

disponavimas savo laiku. Paradoksaliai neturtingesnieji turi daugiau *skholē* asamblėjai ir teismams negu turtuoliai, užimti turto valdymu (Aristot. *Pol.* 1239a1–9). „Laisvo laiko" Sokratas gali tikėtis tik maitinamas Pritanėjuje (žr. 36d). Antra vertus, laisvalaikio (*skholē*) sąvoka graikams nėra vienprasmė. Jos negalima sieti vien su pozityviomis konotacijomis. Atėnų elito jaunuoliai turi laisvo laiko, bet nebūtinai jį naudoja kilniai. Sokratas čia nevertina tų jaunuolių užsiėmimo – jis tiesiog konstatuoja, kad jo pavyzdys užkrečia. Jaunuolių intencijos gali būti visai kitos negu filosofo; jie, atrodo, mėgdžioja tik Sokrato „kvotimą", bet ne jo tarnystę dievui bei įsipareigojimą miestui. Šiame kontekste galėtume sakyti, kad jaunuoliai, bent kai kurie, kvočia atėniečius ir „iš neturėjimo ką veikti". (Dar plg. paaišk. prie 24b8–c1.)

23e6 **užsipuolė, ir Anitas [...] – už amatininkus ir valstybės vyrus.** Argumentuojant, kad sąvokos „retorius" ir „politikas" IV a. Atėnuose buvusios sinoniminės, *Apologijos* tekste Anitui priskiriamas atstovavimas „ir valstybės vyrams" laikomas vėlesniu perrašinėtojo, nežinojusio to meto Atėnų politinių realijų, papildymu (Cobet [1873]; Brisson[84]). Rankraščiai tokiai nuomonei neduoda jokio pagrindo (žr. OCT, *apparatus ad loc.*) Sokratas prideda „ir politikus, tarsi norėdamas išjuokti atėniečius, kurie amatininkus iškelia į aukščiausius valstybės postus" (Stallbaum, *ad loc.*). *Politikos* čia reiškia „ne politiką, bet politiškai suinteresuotą ir veiklų" vyrą, kuris kaipo pilietis jaučiasi atsakingas už *polis*.[85]

84 Brisson, 140, n. 101.

85 Heitsch, 101, plg. de Strycker-Slings, 249 (*ad* 24a1) ir 187, n. 1, abu komentatoriai nurodo Tukididą (ii, 40, 2).

Anitas buvo strategas – vienerios iš pareigų mieste, kurias gaudavo ne burtų keliu, o asmeniniu išrinkimu. Į *Menoną* Platonas įterpia gan ilgą Sokrato pokalbį su Anitu, atskleidžiantį jo mąstymą ir priešiškumo Sokratui šaknis (*Meno* 89e–94e). Anitas yra kategoriškas naujoviškojo ugdymo priešininkas. Sofistai tik gadina jaunimą – tai pareiškęs Anitas nė nemirktelėdamas pripažįsta niekad nuo sofistų nenukentėjęs ir nesusidūręs su jų ugdymu. Tačiau jam to ir nereikia. Anitas viską žino ir taip. Paklaustas, kas galėtų Menoną išmokyti išminties ir dorybės, Anitas atsako maždaug taip, kaip teisme Meletas: bet kuris „taurus ir geras" sutiktas atėnietis, jei tik Menonas leisis jo įtikinamas (92e). Tiesiog *synousia* savaime išmoko būti geru piliečiu – tas savybes reikia perimti iš „taurių ir gerų" pirmtakų (*tōn proterōn mathein*, 93a1). Visi šie samprotavimai slepia gilią Anito nuoskaudą: „[Profesionalių *aretē* mokytojų] pretenzijos parduoti už pinigus džentelmeno (*kalos kagathos*) gebėjimus nupigina tai, ką jo šeima didelėmis pastangomis pasiekė per tris kartas, kildama nuo *dēmiourgoi*, amatininkų odininkų, iki valdančiojo politinio elito"[86].

24b5 **miestą mylintį žmogų.** Atėniečiai skyrė privačius ieškinius, kuriuose ieškovas paprastai būdavo nukentėjusioji pusė, ir viešuosius ieškinius, kur kiekvienas suaugęs vyras, paprastai pilietis, galėjo iškelti bylą. Atėnai buvo vienintelis graikų miestas, įgalinęs piliečius teikti ieškinį valstybės labui. Tokios bylos buvo suvokiamos kaip įrankis, skirtas apsaugoti Atėnų tautos kolektyvinius interesus. Ne kiekvienas turėjo išteklių ir gebėjimų tokiai

86 K. Robb, *Literacy and Paideia in Ancien Greece*, Oxford University Press, 1994, p. 200.

bylai kelti, tad kaltintojai save pateikdavo kaip miesto mylėtojus (*philopoleis*) ir liaudies mylėtojus (*philodēmoi*)[87].

24b8–c1 **tvirtinama maždaug taip: „Sokratas [...] nusikalsta tiek gadindamas jaunuolius, tiek nepripažindamas dievų, kuriuos pripažįsta miestas, bet pripažindamas kitus naujus daimonus.“**

maždaug taip. Sokratas „neatsimena“ tikslaus kaltinamojo rašto teksto ir kaltinimo punktus sukeičia vietomis. Diogenas Leaertietis cituoja autentišką kaltinimo raštą, skambėjusį taip: „Šitai surašė ir dėl to prisiekė Meletas, sūnus Meleto iš Pito [demo], prieš Sokratą, sūnų Sofronisko iš Alopekės [demo]: Sokratas kaltas tuo, kad nepripažįsta (*ou nomizōn*) dievų, kuriuos pripažįsta polis, ir įveda naujus daimonus; taip pat kaltas tuo, kad gadina jaunimą. Bausmė – mirtis.“ (Diog. Laert., II, 40)[88] Ksenofonto liudijimas atitinka Laertiečio tekstą (*Memorab.* i, 1, 1). Labai tikėtina, kad Sokratas savo gynimąsi pradeda nuo antro kaltinimo kaip svarbesnio – kas ir kokiu būdu jaunimą gadina ar daro geresnį miestui, yra lemtingas klausimas.

Kaltinimo rašte vartojama niekatrosios giminės daugiskaita (*ta daimonia*). Šią *neutrum* formą mėginant išversti atsiskleidžia du Sokrato patiriamo reiškinio aspektai:

87 M. R. Christ, *The Litigious Athenians*, Baltimore and London: John Hopkins Univesity Press, 1998, p. 118–159.

88 Diogenas Laertietis kaltinimo tekstą ima iš graikiškų enciklopedinių kūrinių autoriaus, retoriaus Favorino Arelatiečio (II a. po Kr. pr.) veikalo; pastarasis teigė pats matęs originalą Metroone (Dievų Motinos šventovėje, joje saugotas Atėnų archyvas).

neapibrėžtumas ir beasmeniškumas. *Ta daimonia*, kaip ir paties Sokrato vartojama vienaskaitos forma, sunkiai perteikiama vertime (antai Ciceronas tai apibūdino kaip *Esse divinum quiddam, quod daemonion appellat, cui semper pareat* (*De divinat.* i, 54 [122]; Stokesas mėgina *to daimonion* persakyti tai kaip *superhuman beings*, tai kaip *superhuman things*). Tad šiame vertime kaltinimo tekste vartojama „daimonai".

nusikalsta gadindamas jaunuolius. Kaltinimas teisme jaunimo gadinimu, regis, yra unikalus – kito tokio oficialaus kaltinimo klasikiniuose Atėnuose nežinoma[89]. Kaltintojai plačiau neaiškina, kaip Sokratas „gadina" jaunuolius, tačiau Meletas netrukus pasiduoda Sokrato provokacijai ir pritaria, kad Sokratas gadinąs jaunuolius, juos mokydamas nepripažinti miesto dievų (26b2–6). Šitaip Sokratui pavyksta abu kaltinimus susieti – vadinasi, jei kaltinimas dievų nepripažinimu neteisingas (tai bus parodyta vėliau), tai neteisingas ir kaltinimas jaunimo gadinimu. Todėl jis atskirai nesigina dėl mokymų, kuriais „gadinąs" jaunimą, bet tenkinasi įrodydamas principinį tokio kaltinimo absurdiškumą. Tačiau situacija yra rimtesnė. Abu kaltinimai yra politiniai, tačiau jei Sokratas iš tiesų gadina jaunimą – jis ne šiaip nusikalsta bendruomenei ir jos vertybėms, bet griauna miesto pamatus. Politinė bendrija pati atsako už naujosios kartos ugdybą, kitaip tariant už savo socialinę reprodukciją. „Mechanizmas, jei jį galima taip pavadinti, garantuojantis, kad ši ugdyba bus išlaikyta perdavimu iš kartos į kartą, buvo tipingas oralinei visuomenei – tai įprotis

89 Stokes, 11.

palaikyti rūpestingai kultivuojamą glaudžią kasdienę bendrystę (*synousia*) tarp paauglių ir jų vyresniųjų [...] Šiam tikslui institucija favorizuodavo homoseksualų ryšį."[90] Sofistai, prisistatydami profesionaliais politinio gyvenimo sėkmės mokytojais, jau ardė šią struktūrą – mokinio ir mokytojo ryšys neturėjo asmeninio (nei giminiško, nei erotinio) pobūdžio, o perteikiamos žinios buvo prieinamos kiekvienam, kas nori ir gali už jas mokėti. Į ugdymą įsiterpiantis raštas naujo piliečio tapsmo sąlygas padaro dar anonimiškesnes – netrukus Sokratas minės Anaksagoro knygą, kurios pakanka bedieviškoms idėjoms pasigauti (žr. paaišk. prie 26d6–8). Tačiau Sokratas laikomas pavojingesniu už sofistus, kurie, nors ir nemėgstami, Atėnuose veikė palyginti laisvai (pasakojimas apie Protagoro persekiojimą dėl traktato *Apie dievus* veikiausiai yra apokrifinis). Sokratiškoji filosofinė ugdyba išoriškai atmetė politinį gyvenimą, ar, teisingiau, jį suliejo su privačiąja gyvenimo sritimi. Tokios ugdybos paragavę jaunuoliai, kaip pripažįsta teisiamas filosofas, „patys bando kitus tardyti. Ir, man regis, vėliau jie patys randa didelę gausybę žmonių, kurie mano kažin ką žinantys, nors žino mažai arba nieko. Taigi dėl to jų tardomieji įniršta ant manęs, o ne ant savęs pačių, ir sako, kad esąs kažin koks Sokratas, bjaurybių bjaurybė, ir gadinąs jaunuolius" (23c5–d2). Filosofo paveikti jaunuoliai, užuot kantriai laukę, kol subręs viešai raiškai politinėje erdvėje (kitaip negu tautos susirinkimuose dėl jaunumo negalintis dalyvauti Eutidemas Gražuolis, tūnodavęs pakinktininko dirbtuvėje, kad tik būtų arčiau agoros), faktiškai prisiima ugdytojų funkciją

90 E. Haveloc, *The Muse Learns to Write*, New Haven, 1986, p. 4–5.

ir taip socialinę tvarką apverčia aukštyn kojomis (kaip tas pats Eutidemas, ėmęs mėgdžioti Sokratą[91]). Beje, Alkibiadui buvo prikišama dėl to, kad jaunuoliai, sekdami jo pavyzdžiu, užuot lavinęsi gimnasijuose, laiką leidžia stebėdami teismus ir, kai vyresnieji kariauja, agoroje saką kalbas (Pseudo-Lysias, *c. Alcib.* 22; plg. Aristofano *Debesis* 1002–1004). Tai šiek tiek skiriasi nuo kaltinimų Sokratui, tačiau esmė ta pati – sukeisti vyresniųjų ir jaunųjų vaidmenys visuomenėje.

24c5–8 **Meletas [...] užsiima reikalais, kurie jam [...] nerūpėjo.** Platonas Sokratui į lūpas deda ironišką nuorodą į Meleto (apytikriai „rūpestingojo"; plg. *Euthph.* 2d; 3a1–3) vardo reikšmę: *ouden* [...] *emelēsen.* Netrukus (25c1–3) Meletas dar kiečiau apkaltinamas nesirūpinąs (*ameleian*) dalykais, dėl kurių patį Sokratą patraukęs teisman. Tačiau tai nėra tik retorinė figūra, paremta kaltintojo vardo ir jo esmės (ne)atitikimu. Visas *Apologijos* tekstas prisodrintas veiksmažodžio *meletān* (daiktavardis – *meletē*), reiškiančio „užsiimti", „rūpintis", „praktikuoti", „studijuoti", vedinių. Akivaizdu, jog *meletān* Sokratui (o ir jo oponentui) nėra nereflektuotai vartojamas kasdienės kalbos žodis. Sofistų ir apskritai v a. pab. – iv a. pr. retorinės kultūros leksikoje tai buvo svarbi sąvoka.

Pradžiai prisiminkime, kaip Platonas apmeta vaizdelį „iš natūros": retorikos gerbėjas Faidras (*Phaedr.* 228b4–5) išeina už miesto sienos, ketindamas gamtos prieglobstyje pabūti su Lisijo kalbos ritinėliu; jis ketina ją, regis, jau išmoktą atmintinai, dar ir dar pasikartoti (*meletōiē*). „Kartoti (*meletān*) tai,

91 Apie Eutidemą Gražuolį (nepainioti su sofistu Eutidemu) *Atsiminimuose apie Sokratą* pasakoja Ksenofontas (*Memorab.* iv, 2).

kas išgirsta", rekomenduoja sofistinių „Dvigubų samprotavimų" autorius. Mat įsiminimo menas (*mnāmā*) – didžiausias išradimas, naudingiausias išminčiai ir gyvenimui (*Dissoi logoi* 9, 1; 3). Šis prigimtį (*physis*) perkeičiantis kantrus žinių atrajojimas (jam artima sąvoka – *askēsis*) sofistų buvo laikomas ugdybos pagrindu (plg., pvz., Protagorą, B 3; 10 DK).

Tuo atžvilgiu jie buvo nedaug atsitraukę nuo archajinės kultūros, kurioje *meletē* turėjo ypatingą socialinę vertę. Vieno iš septynių išminčių, Periandro, garsiausias posakis buvo *meletē to pan* (D. L. i, 99. 6; arba, galbūt, *meleta to pan* – „rūpinkis viskuo", žr. Stobaeus, *Anthol.*, iii, 1, 172). Be platesnio konteksto sunku nustatyti tikslią šio pasakymo reikšmę. Jei iš tikro jo autorius buvo Korinto tiranas Periandras – anot tradicijos, pirmas tiranas apskritai, tai labai tikėtina jog *meletē* jam buvo tam tikra tvarkos bendruomenėje garantija, priešinga laisvam dykinėjimui (*skholē*)[92].

92 Anot šaltinių, Periandras uždraudęs Korinto piliečiams įsigyti vergų, idant piliečiai nuolat turėtų ką nors dirbti ir neatsiduotų *skholē* – nieko neveikimui (Ephorus, FGH 70 F 179; *Heraclidis excerpta ex Aristotele*, FGH ii, 212, fr. 5). Jau visai kitos epochos autorius Decimas Magnas Ausonijus (310–395 po Kr.), remdamasis nusistovėjusia graikiškos sąvokos vertimo tradicija, „Septynių išminčių vaidinime" (*Ludus septem sapientium*, apie 390 po Kr.) Periandro *meletē* lotyniškai perteikė kaip *meditatio* (*Ephyra creatus huc Periander prodeo, /* meletē to pan *qui dixi et dictum iam probo, / Meditationem esse omnem quod recta geras. / Is quippe solus rei gerendae est efficax, / Meditatur omne qui prius negotium.* Kritinė teksto publikacija: *Monumenta Germaniae Historiae: Auctores antiquissimi* 5,2: *D. Magni Ausonii Opuscula*, hrsg. von Karl Schenkl, Berlin, 1883, p. 111, eil. 214–218; cituoju eilučių naujesnę redakciją: Bruno Snell, *Leben und Meinungen der Sieben Weisen*, München: Heimeran Verlag, 1971[4]).

Ne menkesnės svarbos už užsiėmimą bendrijos ar darbo rūpesčiais karinėje graikų visuomenėje buvo kovinės pratybos (*hai tōn polemikōn meletai* – plg. Thuc. ii, 39; Pl. *Leges* ix, 865a6). Antra vertus, senybių rinkėjas ir keliautojas Pausanijas mini tris pirmaprades Helikono mūzas, Atminties (*Mnēmosynē*) dukras: *Meletē, Mnēmē, Aoidē* – „Pratyba“, „Atsiminimas“, „Giesmė“ (Paus. *Descr.* ix, 29, 2–3). Visos šios senovinės mūzos tiesiogiai atstovauja oralinės poezijos kūrybai. *Meletē* čia yra proto pratyba, atminties disciplina, būtina poetinės technikos sąlyga.

Tačiau filosofinis (ikisokratinis) šaunumo-dorybės ugdymas taip pat reikalavo nuolatinio rūpinimosi bei dėmesio koncentracijos (*epimeleia*), buvo artimas ir poetiniam atminties palaikymui, ir karinei įtampai (*ponos*). Pitagorikai sujungė atminties kultivavimą (*gymnasia kai epimeleia*) su moraliniu tobulėjimu: jie ne tik turėjo atsiminti visa, kas buvo „dėstyta ir aiškinta“, bet ir kiekvieną vakarą, guldami, atmintyje perkratyti visą praėjusią dieną (Aristokseno liudijimas: 58 D 1 [164] DK) – faktiškai atlikti tai, kas Naujaisiais laikais bus vadinama sąžinės sąskaita. Savo ruožtu tiek karinis, tiek dorybių srities „nerūpestingumas“ buvo laikoma yda (plg. Xen. *Oecon.* xii, 6–11; xx, 3–6). Sokratas „rūpinimuisi“ suteikia naujo pobūdžio politinį matmenį. *Meletē,* kaip bendrijos tapatumą palaikančios poetinės išminties prielaida, kaip karinės visuomenės dorybė ir kaip *paideia* pamatas, yra svarbi politinei bendruomenei. Piliečiams rūpi, kad jaunimas, perimdamas tradicinę išmintį ir įgūdį, įgytų reikiamas pilietines dorybes. Sofistai savo ruožtu palaikė ir plėtojo mnemoninę ugdybą kaip būtiną retorikai, be kurios

neįsivaizduojamas geras (sėkmingai veikiantis) politikas. Tačiau Sokratas, ragindamas rūpintis siela pirmiau negu visa kuo gyvenime (30b) ir „bandydamas kiekvieną [...] įtikinti niekuo savu nesirūpinti pirmiau, nei bus pasirūpinta pačiu savimi" (36c), apverčia įprastinę politinę filosofiją. Asmeninis tobulėjimas nebėra diktuojamas į paviršutiniškai suprastą tradiciją atremtos politinės pragmatikos. Meletui prikišamas nesirūpinimas polio vertybėmis kyla iš to, kad Meletas *nerūpi* sau pačiam. Jis rūpinasi jaunimo ugdymu, bet nesirūpina (tai yra kritiškai neieško), kas yra ugdymo pagrindas ir tikrasis ugdytojas. *Puotoje* analogišką savo padėtį išpažįsta Alkibiadas: „[Sokratas] priverčia mane pripažinti, kad pats daug ko stokodamas, vis dar nesirūpinu pačiu savimi, bet esu atsidėjęs atėniečių reikalams" (*Symp.* 216a5).

Žaismingiau analogišką šaknų *mel-* sąskambį Platonas pavartos *Parmenido* įžangoje (126c): filosofijos gerbėjai Atėnuose ieško tokio Antifonto, mat šis, būdamas paauglys, rimtai praktikavęs (*diemeletēsen*) filosofiją, tad galėsiąs atpasakoti kadaise buvusią Zenono ir Sokrato diskusiją. Pasirodo, filosofiją šis jau užmetęs, dabar labiausiai domisi žirgais (tekste priešinama prasmingas filosofijos *diameletān* ir žirgininkystės *diatribein*, kaip beprasmis laiko leidimas). Tačiau kodėl gi neužėjus, gyvenąs čia pat, *Melitėje* (*oikei de eggys en Melitēi*) – Atėnų rajone į rytus nuo agoros. Rajono pavadinimas lemia gera – smalsuoliai pasakojimą vis dėlto išgirsta.

Valstybėje Platonas kalba apie „Nerūpestingumo" upę (*Amelēta potamon* – *Resp.* 621a), pomirtiniame pasaulyje tekančią Užmaršties („Lėtės") slėniu. Tai iš jos lemta be saiko

gerti nepasiekusiems tobulumo ir, prieš pradedant naują gyvenimą, pamiršti visą pomirtinę patirtį[93].

24c10 **Nagi, ateik man čionai, Meletai.** Šiuo kreipimusi prasideda *erōtēsis* (kaltintojo apklausa)[94]. Anot Toddo, be *Apologijos* išliko dar keturios tokios apklausos (Lysias 11, 12, 13; Isaios 11), kiti tyrinėtojai, traktuodami šaltinius plačiau, randa jų kiek daugiau[95]. Šiaip ar taip, anuomečiuose šaltiniuose *erōtēsis* „stenograma" yra retenybė. Meleto apklausą sudaro dvi dalys. *Pirma* dalis skirta atmesti kaltinimą jaunimo gadinimu, ji sudėta iš dviejų padalų: a) parodoma, kad Meletas iš tiesų nesirūpina jaunimo ugdymu, o jei tik vienas Sokratas gadintų jaunimą, tai būtų didelė laimė

93 Lietuviškojo vertimo komentaruose upės pavadinimas aiškinamas taip: „pažodžiui: ‚upė, nusinešanti visus rūpesčius'" (Platonas, *Valstybė*, vertė Jonas Dumčius, antras pataisytas leid., Vilnius: Pradai, 2000, p. 455). Tokia samprata įtikinamai paneigta: Jean-Pierre Vernant, „Il fiume Amélēs e la *melétē thanáthou*", in: idem, *Mito e pensiero presso i Greci: Studi di psicologia storica*, Torino: Einaudi (*Piccola Biblioteca Einaudi: Storia*), 2001, p. 125–143 (pranc. orig.: *Mythe et pensée chez les Grecs: Études de psychologie historique*, Paris, 1985^{2}) – Ero mite kalbama ne apie „rūpesčius", bet apie „rūpinimąsi", kaip dorybę.

94 E. M. Carawan, „*Erotesis*: Interrogation in courts of four-century Athens", in: GBRS, 24, 1983, p. 209–226; S. C. Todd, „Advocacy, logography and *erōtēsis* in Athenian lawcourts", in: *Thinking like a lawyer* (essays on legal history and general history for John Crook on his eigetieth birthday), ed. by. Paul McKechnie, (*Mnemosyne supplements*, 231) Leiden: Brill, 2002, p. 151–165.

95 S. C. Todd, „Advocacy, logography and *erōtēsis* in Athenian lawcourts", p. 156.

miestui (24c–25c); b) atkreipiamas dėmesys, jog neįtikėtina, kad Sokratas gadintų jaunuolius tyčia, juk taip darytų žalą sau pačiam (25c5–26a). *Antra* dalis skirta paneigti Meleto kaltinimus „bedievybe" (26a–27e).

Komentatoriai kartais užjaučia Meletą – Platonas jį verčiąs kvailai atsakinėti į naiviai suktus klausimus. Galbūt Platonas kerštingai stengiasi diskredituoti kaltintoją, o gal Platonas-Sokratas pačius Meleto kaltinimus traktuoja nerimtai[96]? Vienas iš galimų atsakymų – tai, ką rašąs Platonas, esą „istorinis tikslumas: Meleto atsakymų kvailumas priskirtinas paties Meleto kvailumui"[97]. Komentatoriai (kad ir Stokesas) svarsto, kaip Meletas *būtų galėjęs* taikliau atšauti į Sokrato klausimus. Tačiau taip svarstant neįvertinama meninė tiesa: Platonas piešia konkretų charakterį, žmogų, iš esmės nesuprantantį filosofo ir filosofijos. Nesvarbu, ar „tikrasis" Meletas buvo bukokas žmogus – veikiausiai taip. Svarbu, koks žmogus Platono pasakojime yra svetimas filosofijai. Gana pastebėti meistrišką autoriaus štrichą: „Esama dviejų atsakymų rūšių, įprastų kituose [Platono] dialoguose, bet jų čia niekada nevartoja Meletas: jis niekad nesako, jog jam *atrodo* esant taip ir taip, ir kad jis *mano*, jog esą ar nesą taip, kaip Sokratas sakąs." Jis tiesiog tvirtina: „sakau..." (*legō*)[98]. Toks žmogus iš tiesų patenka ne į Sokrato dialektikos, bet į paties pasirinktos teismo (politikos) retorikos spąstus: pripažinti klystąs – taigi ir sakyti tiesos – jis negali. Sokratas

96 Plg. M. C. Stokes, 128.

97 L. Reid Smith, „The interrogation of Meletus: *Apology* 24c4–28a1", CQ, 45, 1995, p. 372.

98 L. Reid Smith, *op. cit.*, p. 380.

jį įstumia į aklavietę tikrai absurdiškais klausimais, tačiau kaip tik tokie klausimai visiems turi parodyti, jog absurdišką situaciją kuria ne filosofo klausimai, o kaltintojo noras retoriškai manipuliuoti klausytojais: „So.: Visi atėniečiai, kaip rodos, jaunuolius daro gražius ir gerus, išskyrus mane – tik aš vienas juos gadinu. Ar šitaip teigi? – Me.: Labai smarkiai tai tvirtinu." (25a9–11)

24d11 **kas jaunuolius daro geresnius? – Įstatymai.** *Hoi nomoi* graikui buvo neabejotina vertybė. Sokratas irgi ja neabejoja, bet neleidžia Meletui prisidengti įstatymais, vengiant konkretaus atsakymo, kokie asmenys teisingai ugdo jaunuolius. Meletas įvardijo Sokratą kaip jaunimo gadintoją, tad tegu įvardija ir jaunimo gerintojus. Antra vertus, *Kritone* personifikuoti Įstatymai pasirodo kaip savarankiškas veikėjas, tiriantis patį Sokratą (*Crito* 50a–54d).

24e9 **Prisiekiu Hera.** Priesaika Hera būdinga moterims. Anot Calderio, ji išreiškia apsimestinį gėrėjimąsi[99]. Dar žr. paaišk. prie 17b9.

25e4–5 **tyčia darau šį tokį didelį blogį?** Tai vienas iš vadinamųjų Sokrato paradoksų: niekas nedarąs blogo savo

99 William M. Calder III, „The oath by Hera in Plato", in: *Mélanges offerts à Édouard Delebecque*, Aix-en-Provence: Publications of the Université de Provence, 1983, p. 33–34. Sokratą prisiekinėjus Hera gausiai mini ir Platonas (dar žr.: *Gorg.* 449d; *Hipp. maj.* 287a, 291e; *Phaedr.* 230b; *Theaeth.* 154d), ir Ksenofontas (*Memor.* I, 5, 5; III, 10, 9; 11, 5; IV, 2, 9; 4, 8).

noru[100]. Drauge su kitais dviem („dorybė yra žinojimas“ ir „visos dorybės yra viena“) jie davė pagrindą tradicinei nuomonei apie Sokrato „etinį intelektualizmą“, moralinę elgseną tiesiogiai (ir naivokai) siejantį su intelektiniu pažinimu. Tuo tarpu naujausios studijos akcentuoja šių Sokrato „paradoksų“ intelektualinį ir literatūrinį kontekstą[101]. Kai kurie sofistai (bent taip jų nuomonę rekonstruoja Platonas) teigė, jog „niekas nėra teisingas savo noru ir peikia neteisingumą tik iš bailumo arba senatvės, arba kokios kitos negalios, nes neįstengia dorai elgtis“ (*Resp.* ii, 366d, J. Dumčiaus vert.). Tad ir atvirkščias Sokrato teiginys suvoktinas kaip poleminis sofistų atžvilgiu. Į paradoksą jis atsako paradoksu. Antra vertus, teismo situacijoje šis teiginys ne tik sustiprina kaltinamojo poziciją ir visiems parodo, kad kaltintojas nėra susimąstęs apie moralinio blogio kilmę, bet savo paradoksalia forma provokuoja ir atėniečius svarstyti, kodėl žmonės elgiasi neteisingai, taigi – ir kas yra teisingumas. *Protagore* Sokratas principą, kad niekas nesielgiąs neteisingai savo noru, pritaiko kalbėdamas apie taurų žmogų, kuriam pikta daro jo paties tėvynė: tai žinodamas jis nukenčia, susitaiko ir netgi prisiverčia ją girti. Nesunku atspėti, kad tai pranašystė apie save patį (*Prot.* 345d–346b). *Kritone* šis paradoksas pateikiamas kaip imperatyvas: „Sakome, kad *nereikia neteisybės daryti tyčiomis nė jokiu atveju*, ar vienu kartu taip,

100 Plačiau žr.: T. Brickhouse, N. Smith, „The Socratic Paradoxes“, in: *The Blackwell Companion to Plato*, ed. H. Benson Malden, Blackwell, 2006, p. 263–277.

101 Kad ir plačiai diskutuota knyga: Roslyn Weiss, *The Socratic Paradox and Its Enemies*, University of Chicago Press, 2006.

kitu – kitaip?" (*Crito* 49a4–5) Sokratas primena Kritonui, kad prie šios išvados jie priėjo „seniai", „rimtai tarpusavyje svarstydami" (*spoudēi dialegomenoi* – *Crito* 49a10). Tyčia (t. y. sąmoningai) bloga daryti būtų galima tik tada, kai jau žinotume, kas yra gera ir kas bloga, kas teisybė ir kas neteisingumas. Tačiau toks žinojimas ar jo siekimas tiesiogiai susijęs su rūpinimusi savo siela, o šiam rūpinimuisi atsidavęs žmogus sąmoningai blogo nedarys. Tad teiginys, kad niekas nedaro blogo sąmoningai vienaip nuskamba kasdiene patirtimi besivadovaujančiam žmogui, tokiam kaip Meletas, kitaip – filosofiškai pažengusiam pašnekovui – kad ir Kritonui. Tik pirmajam jis gali atrodyti kaip paradoksas, tiksliau – keistas teiginys, iš dalies prieštaraujantis gyvenimo faktams, bet neįveikiamas „logiškai" (išties, kas gi norėtų daryti bloga dėl to, kad tai yra bloga?).

26d1–2 **aš nei saulės, nei mėnulio nepripažįstu esant dievais?** Anot Hesiodo, šiedu šviesuliai esą titanų vaikai: Urano ir Gajos vyriausioji dukra Tėja, sugulusi su savo broliu Hiperionu, pagimdė sūnų Heliją (Saulę) ir dvi dukteris – Selėnę (Mėnulį) ir Eos (Aušrą) (Hes. *Theog.* 371–374). Keliaujantis per dangų Helijas (*Il.* 8, 68; Hes. *Theog.* 760–761) viską regi, tad yra nusižengimų ir priesaikų liudytojas (plg. *Il.* 3, 277; 19, 259).

Sokratas teisme nebuvo kaltintas atmetąs Saulės ar Mėnulio dieviškumą, tačiau gintis nuo kaltinimo bedievyste jis pradeda nurodydamas konkrečius „dievus", matyt taip norėdamas parodyti Meleto ryšį su „senaisiais kaltintojais" ir paneigti savo sąsajas su gamtos filosofais (žr. paaišk. toliau).

Saulė ir Mėnulis aptariami tradicinėje graikų mitologijoje ir galbūt atėniečių buvo gerbiami privačiai (plg. *Leges* 887d7–e7)[102], tačiau Atėnuose (kaip ir daug kur Graikijoje) jie nepriklausė prie miesto dievų ir neturėjo atskiro kulto. (Antai Aristofano *Taikoje* vaizdžiai supriešinami helenų aukojimai olimpiečiams su barbarų aukojimais Saulei ir Mėnuliui; *Pax* 406–411). Tad Meletas, noriai atsakydamas į Sokrato klausimą teigiamai, leidžiasi nuvedamas į šoną nuo savo paties iškelto kaltinimo, kad filosofas nepripažįstąs miesto dievų.

Verta paminėti, kad Sokratas ne tik nutyli, ką manąs apie dangaus kūnų dieviškumą, bet ir neapeliuoja į savo pamaldumą Apolonui, nors, regis, tai būtų jam naudinga – mat Helijas V a. imamas tapatinti su Apolonu. Tai pirmąsyk neabejotinai atspindima Euripido *Faetonte* (fr. 781 Nauck[2] / 225 Diggle) – čia Faetonto motina okeanidė Klimenė, apraudodama sūnų, skundžiasi, kad pastarąjį pražudęs Helijas ne veltui esąs vadinamas „Apolonu“ („Naikintoju“). Tad Apolono vardas nutylimas ir čia (žr. paaišk. prie 20e8).

Puotoje Alkibiadas pasakoja matęs Sokratą auštant besimeldžiantį Saulei (*Symp.* 220d5) – taip į dionisišką dialogo kontekstą matyt įpinamas apoloniškasis motyvas.

102 de Strycker-Slings, 122–123 teigiama, kad ši *Įstatymų* vieta neabejotinai liudija buvus platų dviejų didžiųjų šviesulių kultą. Deja, argumentuojant apeinamas klausimas, ar tikrai apeigos, atliekamos Saulei ir Mėnuliui tekant bei leidžiantis, t. y. tam tikru paros metu, buvo skiriamos tiesiogiai šiems šviesuliams.

26d6–8 Anaksagorą manai kaltinti, brangusis Meletai? [...] manai juos [...] nežinant, kad Anaksagoro Klazomeniečio knygos kupinos tokių teiginių?

Anaksagorą manai kaltinti? Sokratas, nieko nesakydamas apie savo paties pažiūras, nurodo tikrąjį teiginio, kad svarbiausi dangaus kūnai tesą akmenys, autorių – Anaksagorą. Anot Hipolito, Anaksagoras manęs, kad saulė ir mėnulis esą nuo sukimosi ratu eteryje užsiliepsnoję akmenys (A 42.6 DK). Kiti šaltiniai anaksagoriškąją saulės medžiagą vadina *mydros* – iki raudonumo įkaitusia (tikėtina, kad metalo) mase (žr. A 1.8 DK; A 19 (Olympiod.) DK; A72 DK; *schol. in Apoll. Rhod.* i, 498)[103].

Anaksagoras gimė Klazomenuose, Jonijoje, turbūt apie 500 m. Mirė 72 metų Lampaskoje, nelabai toli nuo savo gimtojo miesto. Į Atėnus jis atvyko dvidešimtmetis (vienų autorių nuomone apie 480 m., kitų – 462 m. Periklio kvietimu), sakoma, jog pragyveno šiame mieste tris dešimtmečius, t. y. iki 450 m. Jo intelektualinė įtaka siekė tokius atėniečius kaip Periklis ir Euripidas. Neaišku, ar Sokratas, gimęs 470 m., buvo bendravęs su juo asmeniškai. Anot Plutarcho (*Periklis* 32), Anaksagoras drauge su Feidiju ir Aspasija 433/432 m. buvo

103 Po Dielso-Kranzo standartinio ikisokratikų rinkinio pasirodė naujų komentuotų Anaksagoro leidimų: Anassagora, *Frammenti e testimonianze: Sulla natura,* a cura di Giovanni Gilardoni e Giampiero Giugnoli, Milano: Bompiani (*Testi a fronte* 66), 2002; Patricia Curd, *Anaxagoras of Clazomenae. Fragments and Testimonia: a text and translation with notes and essays,* Toronto: University of Toronto Press (*The Phoenix Presocratics,* 6), 2007.

apkaltintas dievų nepripažinimu ir dangaus reiškinių tyrimu pagal vad. Diopeito psefismą (įstatymą; 432–431 m.), draudusį nepripažinti dievų ir aiškinti dangaus reiškinius (Plut. *ibid.*)[104]. Nuo mirties bausmės mąstytoją išgelbėjusi tik Periklio iškalba ir įtaka. Vis dėlto Anaksagoras turėjęs palikti Atėnus. Chronologiniai bei dalykiniai neatitikimai, taip pat vienalaikių šaltinių (pvz. Platono) tyla ir filosofo procesą, ir patį Diopeito įstatymą skatina laikyti vėlyvu doksografų pramanu[105].

Įstatymuose (221a–222c) Atėnietis, kurdamas naują ugdymo projektą, tarsi persvarsto Sokrato gynybos strategiją: „Mums sakoma", kad su šventa pagarba dievams nesuderinama tyrinėti „aukščiausią dievą" (*ton megiston theon*), visatą (*holon ton kosmon*) ir ieškoti priežasčių (*tas aitias*). Tačiau, nepažįstant dangaus kūnų judėjimo, apie dievus gali būti kalbama klaidingai ir nepagarbiai. Antai „mes, graikai", beveik „visi meluojame" apie „didžius dievus", Saulę ir Mėnulį, vadindami juos planetomis – t. y. „klajojančiomis [žvaigždėmis]", o iš tiesų tuodu dievu judą pastoviomis orbitomis. Tad jaunimas turįs studijuoti astronomiją, idant išvengtų piktžodžiavimo

104 Kai kas nuorodą į Diopeito psefismą mato pirmiau aptartoje *Įstatymų* vietoje (*Leges* 821a2–3; plg. Platone, *Le Leggi*, traduzione di Franco Ferrari, note di Silvia Poli, Milano: RCS Libri/BUR, 2007[2], p. 663, n. 95).

105 Anaksagoro bylos istoriškumu radikaliai suabejojo K. Dover, „The freedom of intelectual in Greek society", in idem, *The Greeks and their Legacy. Collected Papers II*, Oxford: Blackwell, 1988, p. 134–158 (dėl Anaksagoro bylos abejotinumo žr. p. 140–141).

dievams, tartų gera linkinčius žodžius aukodamas ir maldingai kalbėtų maldas. Tokiu būdu Atėnietis astronomijai suteikia teologijos statusą, o dangaus kūnų išmanymą padaro tikro maldingumo sąlyga – jei Sokratas būtų taip kalbėjęs teisme, gal ir būtų buvęs išteisintas, bet pasakęs netiesą, kad jam rūpi gamtos filosofija.

Anaksagoro knygos. Žinoma tik viena (ir veikiausiai vienintelė) Anaksagoro knyga *Apie prigimtį* (*Peri physeos*) parašyta apytikriai 466 m. Sunku pasakyti, kodėl *Apologijoje* pavartota daugiskaita *knygos*. Galimas daiktas, veikalą sudarė daugiau negu vienas ritinys, nors negausus išlikusių fragmentų kiekis liudytų priešingai – kad tai buvęs vienatomis kūrinys. Patsai Sokratas *Faidone* tą knygą sakosi girdėjęs skaitomą (97b8–c1), o paskui ir nusipirkęs (98b3–5). Spėjama, kad *Apologijoje* kalbama apie pirkimą „iš antrų rankų", beje, palyginti pigiai – *ne daugiau kaip už drachmą*. Atėnų orchestroje buvęs atviras nespecializuotas turgus (minimas Timajo Sofisto, *Lex. Plat.*, *s.v.*), kaip parodė kasinėjimai – beveik agoros centre[106]. Primindamas, kad Anaksagoro knyga buvo laisvai pardavinėjama, Sokratas ne tik nurodo, kad pastarojo „bedieviškoms" pažiūroms pasklisti tarpininkų nereikėjo, nes jaunuoliai galėjo jas perimti tiesiai iš Anaksagoro veikalo, bet ir leidžia suprasti, jog iki šiol atėniečiai jų perteikimą faktiškai toleravo.

106 J. Ferguson, „An Athenian remainder sale", in: *CPh* 65, 1970, p. 173; R. Brumbaugh, „The book of Anaxagoras", in: *AncPhil*, 11, 1991, p. 149–150.

27a1–2 **panašus į lyg mįslę sukūrusįjį, išmėginantį.** Sokratas ironiškai vartoja žodžius, primenančius orakulo ištarmės aptarimą – Meletas irgi užmenąs mįslę bei norįs išmėginti Sokratą (plg. paaišk. prie 21b3–4).

27c1–2 **pripažinti ir daimoniškus, ir dieviškus veikimus.** Sokrato samprotavimas visai skaidrus:

a. Sokratas pripažįsta daimoniškus veikimus;
b. daimoniški veikimai kyla iš daimonų;
c. daimonai yra (dievai arba) dievų vaikai;
d. taigi Sokratas pripažįsta dievus.

Vis dėlto atidesnis skaitytojas turėtų truputį nustebti – apie kokius „veikimus" (arba „dalykus" – *pragmata*) čia kalbama? Neveltui ir atėniečiai šioje kalbos vietoje vėl ima triukšmauti. Sokratas pagaliau prabyla apie kaltinimo bedievybe esmę – savo „daimonišką ženklą (balsą)". McPherranas net teigia, jog „turime rimtą pagrindą manyti, kad Sokrato *daimonion* buvo pagrindinis [kaltinimo] taikinys"[107]. (Žr. paaišk. prie 31d3–4.)

27d8–9 **neteisėti dievų vaikai, gimę [...] iš nimfų.** *vaikai*, dievų sugyventi su nimfomis, pirmąkart kaip *daimonai* įvardijami tik *Sokrato Apologijoje*. Galbūt tai tiesiog Platono *ad hoc* sugalvota versija, bet veikiausiai jis remiasi paplitusiais liaudies tikėjimais. Daimonai graikų

107 M. L. McPherran, *The Religion of Socrates*, University Park: Pensylvania University Press, 1996, p. 134.

mitologijoje suprantami labai įvairiai[108]. Archajiniais laikais skirtumo tarp dievų ir daimonų lyg ir nebrėžta – scholiastas iš esmės teisingai sako, kad Homeras „dievus vadina daimonais" (*Il.* 1, 222; i, 36 Dindorf). Tačiau lygiagrečiai daimonai minimi kaip žemesnės dievybės, esančios arčiau žmonių: jau Hesiodas juos vadina žemėje besilaikančiais žmonių sargais – tai esą mirę Aukso amžiaus žmonės (*Opera*, 121–125). Pats vardas „daimonas", nuo senovės kildinamas iš „dalyti", gali būti tiesiogiai siejamas su likimo lėmimu (plg. „jis sukratė burtus ir padalijo dalias (*daimonas t'edassato*)" – VII a. pab. poetas Alkmanas, 65 Page; „daimonas parengė man lygiai tokį pat galą" – Sofoklis, *Antigonės* iv epeis., 1 antistr.), t. y. su tiesioginiu dalyvavimu žmonių reikaluose. Dervenės papiruse beveik neabejotinai daimonai vadinami „žmonių gydytojais" ir „dievų patarnautojais" (iii, 4, 7), kitaip sakant, žemesniais už dievus ir aukštesniais už žmones[109]. Tokia išskydusi graikų mitologijos terminija Sokratui naudinga. Jis vengia pabrėžti skirtumą tarp „dievų" ir „daimonų" – *Eutifrone* net sakosi esąs Meleto kaltinamas naujų *dievų* kūrimu – *phēsi gar me poiētēn einai theōn* (*Euthphr.* 3b1–2). Kaltinime teigiama, kad Sokratas nepripažįsta miesto *dievų* ir įveda *naujus* daimonus. Tačiau daimonai irgi gali būti laikomi dievais, tad kaltinimas visiška bedievyste turi būti atmestas (žr. toliau).

108 Iš naujesnių darbų žr. F. Cuniberto, „Etimologia e mitologia del *daimon*", in: *Arte e Daimon*, a cura di D. Angelucci, Macerata: Quodlibet, 2002, p. 15–27.

109 Dervenės papiruso daimonologiją vargu ar įmanoma nuosekliai rekonstruoti, čia ja pasinaudojame tik kaip pavyzdžiu.

gimę [...] *iš nimfų.* Gr. daiktavardis *nymphē* reiškia „merginą", „jauną moterį", o drauge mitologines moteriškas būtybes, atstovaujančias gamtos galioms, įvardijamas kolektyviniais vardais pagal „gyvenamąją" vietą: Meliadės, Driadės, Hamadriadės gyveno miškuose ir medžiuose, Oreadės – kalnuose, Najadės šaltiniuose bei upėse ir pan. „Jos nepriskaitomos nei prie mariųjų, nei prie nemariųjų: ilgai jos gyvena ir minta dievų penu, ratelius dailiai eidamos tarpe nemariųjų. Su jomis Silenai ir aštriažvilgsnis Argo žudikas [Hermis] sugula mielųjų olų glūdumoje. [...] O kai išpuola joms mirties dalia, nudžiūva žemėje įsišakniję dailieji medžiai, susiraukšlėja žievė, nukrenta šakelės, o drauge ir nimfos siela šviesųjį pasaulį palieka." (*Hymn. homer. ad Aphr.* 259–272) Nimfos yra svarbios *Faidro* dialoge (230b7, 238d1, 241e4, 262d3, 263d5), tačiau ten jos traktuojamos veikiau kaip žaismingas įkvėpimo įvaizdis, negu kaip realios būtybės.

neteisėti dievų vaikai. Sokrato samprotavimas apie „neteisėtus dievų vaikus", puikiai išsitenkantis graikų liaudiškosios mitologijos rėmuose, kiek trikdo komentatorius. Negi filosofas galėjo rimtai tikėti, kad mirtingieji su pusdieviais ar mirtingaisiais sugyvena palikuonių? Heitschas savo išsamiame komentare apskritai apeina mitologinį klausimo aspektą ir tenkinasi išryškindamas jo loginę sandarą[110]. Brickhouse'as ir Smithas primena, jog Eutifronui Sokratas pasisako (*Euthphr.* 6a6–8), jog turįs stoti prieš teismą dėl to, kad netikįs amoraliais padavimais apie dievus (akivaizdžiai

110 Heitsch, p. 112–113.

tokiais kaip Dzeuso kerštas savo tėvui, Urano iškastravimas; plg. Hes. *Theog.* 176–181, 729–740). Komentatoriai klausia, ar Sokratas *Apologijoje* kalbąs nuoširdžiai ir, ieškodami atsakymo, pasimeta tarp „istorinio" Sokrato ir Platono kuriamo personažo: „Sokratas nesako negalįs priimti idėjos, kad dievai turį palikuonių iš sueities su mirtingaisiais arba kitomis būtybėmis, stokojančiomis pilno dievų statuso; nėra ir jokio senovinio liudijimo, kad Sokratas būtų atmetęs šį standartinį požiūrį."[111]

Taip svarstant nuvertinamas literatūriškai svarbus epizodas, atskleidžiantis pirmiausia Meleto mąstymo pobūdį. Reikia turėti galvoje, kad Atėnų teisė buvo procedūrinė, t. y. numatė teisminės praktikos taisykles, bet ne „substancinė" – ji nepateikdavo abstrakčių sąvokų (kad ir „maldingumo") tikslių apibrėžimų[112]. Tokioje teisės sistemoje kaltintojo paaiškinimai įgauna lemiamą reikšmę. Sokratas neginčija, kad *asebeia* yra nusikaltimas, čia jis net nebando nustatinėti maldingumo apibrėžties, kaip darė *Eutifrone*[113]. Klausimus kaltintojui jis kelia pastarojo

111 Brickhouse; Smith, *Routledge philosophy guidebook to Plato and the trial of Socrates*, p. 113.

112 Žr. „Living Freely as a Slave of the Law: Notes on Why Socrates Lives in Athens", in: P. Flensted-Jensen, T. H. Nielsen, and L. Rubinstein (eds.), *Polis and Politics: Studies in Greek History* (presented for M. H. Hansen), Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 2000, p. 544.

113 Plačiau žr. W. A. Heidel, „On Plato's *Euthyphro*", in: *TAPhA*, 31, 1900, p. 163–181; R. E. Versényi, *Holiness and Justice: An interpretation of Plato's Euthyphro*, Lanham, 1982; Mark McPherran, „Piety, justice, and the unity of virtue", in: *JHPh*, 38, 2000, p. 299–328.

mąstymo plotmėje. Meletas tiki, kad dievai gali susilaukti vaikų su mariaisiais taip pat, kaip žirgai su asilais. Filosofas priima šią prielaidą. Tačiau Meletas kaltinime patsai parašė, kad Sokratas, įvedinėja naujus daimonus (tiesa, čia turime prisiminti *ta daimonia* ypatingumą; žr. paaišk. prie 24b8–c1). Jei kaltintojas mėgintų išsisukinėti, sakydamas, kad daimonai nėra dievai, tai turi pripažinti, kad pastarieji yra dievų vaikai. Taigi pripažindamas daimonus (tegu ir naujus), Sokratas pripažįstąs dievus.

Sokratas nesidalija nei su Meletu, nei su klausytojais savo „teologinėmis" pažiūromis ar nuomone apie „faktinį" dievų (ne)buvimą. *Eutifrone* susilaikydamas nuo galutinės išvados, kas yra „maldingumas"[114], Sokratas nežino, ir kas yra jo priešybė – *asebeia* – absoliučia prasme. Tačiau jis žino, kad tiesa turi būti logiškai nuosekli. Jam gana, kad Meletas, kad ir kokios naivios būtų jo religinės pažiūros, savo atsakymais neturi teisės prieštarauti patsai sau, todėl jo metamas kaltinimas *asebeia* yra niekinis. Meleto apklausos epizode Platonas atskleidžia skirtumą tarp tradicinio juridinio *erōtēsis* ir filosofinio *elegkhos*. Sokratas čia nereikalauja iš Meleto išorinių savo kaltės įrodymų, nors tai būtų natūralu teisminiame tyrime. Įrodinėjimas negali remtis atsitiktine regimybe, bet turi vesti į tiesą nuosekliа argumentų plėtote ir jų tikrinimu[115].

114 C. C. W. Taylor, „The end of *Euthyphro*", in: *Phronesis*, 27, 1982, p. 109–118.

115 Plg. L.-A. Dorion, „La subversion de l'*elenchos* juridique dans l'*Apologie de Socrate*", in: *Revue Philosophique de Louvain*, 88, 1990, p. 311–344.

28b3 **Ar nesigėdiji.** „Gėda", „gėdinga" (*aiskhynē, aiskhron*)[116] – dar viena vertybinė sąvoka (greta „šaunumo", „išminties"), kuriai Sokratas teikia visai kitokį turinį negu miesto bendruomenė. Gėdos kultūra būdinga uždaroms bendruomenėms, kuriose žmonės gyvena akis į akį ir turi nuolat joje palaikyti savo statusą. Tiek karinei-aristokratinei ideologijai, tiek kasdieniam mąstymui ši „gėda" menkai tesisieja su moralės dalykais. Veikiau tai kažkas, kas nesuderinama su socialiniu vaidmeniu, statusu. Netrukus Sokratas iš esmės perdirbs Achilo istoriją, kerštą ir šlovės siekimą paversdamas pareigos vykdymu ir klusnumui sąžinei (žr. paaišk. prie 28c8–d3). Šitaip dedamas pagrindas „kaltės kultūrai", implikuojančiai vidinę atsakomybę, kaltės ir garbės, nepriklausomos nuo aplinkos vertinimo, sampratą.

116 Retorinės manipuliacijos „gėdos" sąvoka aptartos (gan paviršutiniškai) J. Roisman, *The Rhetoric of Manhood: Masculinity in the Attic Orators*, Berkley-Los Angeles-London: University of California Press, 2005, p. 64–83. Dar žr. Oona Eisenstadt, „Shame in the *Apology*", in: *Politics, Philosophy, Writing: Plato's Art of Caring for Souls*, ed. with an introd. by Zdravko Planinc, Columbia and London: University of Missouri Press, 2001, p. 42–59. Plačiau apie gėdos kultūrą Antikoje žr.: A. W. H. Adkins, *Merit and Responsibility: A Study in Greek Values*, Oxford: Clarendon Press, 1960; H. Lloyd-Jones, „Honour and shame in ancient Greek culture", in: *Greek Comedy, Hellenistic Literature, Greek Religion and Miscellanea: The Academic Papers of Sir H. Lloyd-Jones*, Oxford: Clarendon Press, 1990, p. 253–280; B. Williams, *Shame and Necessity*, Berkley: University of California Press, 1993; D. L. Cairns, *Aidōs: The Psychology and Ethics of Honour and Shame in Ancient Greek Literature*, Oxford University Press, 1993.

28b6 **Negražiai kalbi, žmogau.** Toks „kreipinys – ypač šaltas ir beasmenis“ (Brisson, *ad loc.*).

28c3 **Tetidės sūnus.** Achilas; Tetidė – jūrų dievo Nerėjo ir nimfos dukra.

28c8–d3 **‚po Hektoro prirengtas krytis‘ [...] prie pūstašonių laivų, kaip žemės našta.** Gan laisvai cituojama *Iliados* vieta (xviii, 96; 98; 104). Homeriškojo Achilo intencijos čia transformuojamos: tiesa, kad herojus jaučia kaltę dėl draugo mirties, tačiau šis jausmas gimdo kerštą, o ne „bausmę nusikaltėliui“, kaip teigia Sokratas. *Iliadoje* Achilas, kaip tipingas „gėdos kultūros“ žmogus, svajoja apie pomirtinę šlovę, laimimą koviniu šaunumu:

Krisiu ir mirsiu ramiai, bet pirmiau sužibėsiu dar šlove
Ir aukštakrūtę ne vieną trojėnę ir dardanę dailią
Graudžiai priversiu kūkčioti [...]
(*Il.* 18, 121–123; A. Dambrausko vert.)

Platono laikų skaitytojai (taip pat ir įsivaizduojamieji Sokrato klausytojai) turėjo žinoti ir kitą reikalo pusę: Patroklo lydimas Achilas, Hade sutikęs Odisėją, ne džiūgauja, išgirdęs kad tarp gyvųjų tveria jo šlovė (ko labiausiai troško būdamas gyvas), bet atvirai gailisi, praradęs žemiškąjį būvį:

Aš malonėčiau geriau už tarną būti pas kitą
Žmogų beturtį, kuris ir duonos pristinga ne kartą,
Nei karaliauti visų ligi šiol numirusių tarpe.
(*Od.* 11, 489–491; A. Dambrausko vert.)

Sokratas susilaiko nuo teiginių apie pomirtinį Achilo likimą[117]. Jis tvirtina, jog (ne taip, kaip Achilas) nepakankamai žino apie tai, kas yra Hade (29b5–6; plg. ir paaišk.), taigi negali pasakyti, kad mirtis tikrai yra blogis. Šiam nežinojimui priešinama žinojimo alternatyva: „nusikalsti ir neklausyti geresniojo – tiek dievo, tiek žmogaus – yra bloga ir gėdinga, tai žinau". Iš tokios situacijos plaukia pragmatiška išvada: „Todėl niekada nebijosiu ir nevengsiu dalykų, apie kuriuos nežinau, ar tik jie kartais nėra geri, labiau nei blogų, apie kuriuos tikrai žinau, kad jie blogi." (29b6–9) Kitaip sakant, kai reikia rinktis, ar elgtis neteisingai, ar mirti, verčiau yra mirti, nes *tikrai žinoma*, kad neteisingai elgtis yra bloga, tuo tarpu, apie mirtį (ar ji yra blogis) negalima pasakyti nieko tikra.

28d8–9 **nepaisant nei mirties, nei ko kito, išskyrus gėdą.** Nors Atėnų teisė numatė bylas dėl pabėgimo iš rikiuotės (*graphē lipotaxiou*) ir bailumo (*graphē deilias*), faktiškai karys hoplitas (žr. toliau) beveik nerizikavo susilaukti teisinio persekiojimo – neturime nė vienos žinios apie tokias bylas[118]. Reali bausmė bailiam kariui ir buvo nešiotis gėdą bendruomenės akyse.

117 Vis dėlto reikia atkreipti dėmesį, jog Achilas neminimas tarp mirusiųjų pasaulio gyventojų tolesniame „Hado mite". *Puotoje* Platonas Faidro lūpomis teigia, kad „dievai pagerbė Achilą [...] nusiųsdami jį Palaimintųju salosna" (*Symp.* 180b). Iš scholijos žinome, kad Ibikas ir Simonidas teigė Achilą vedus Medėją, kai šis pasiekęs Elisijo laukus (Ibicus, 291 Page). Sunku pasakyti, ar jis ten buvęs perkeltas dievų kaip herojus, ar nukeliavo pats.

118 Plg. Matthew R. Christ, *The Bad Citizen in Classical Athens*, Cambridge: University Press, 2006, p. 88–142.

28e1–4 pastatė rikiuotėn ir Poteidajoje, ir Amfipolyje, ir Delijuje [...] likau [...] ir patyriau pavojų mirti.

Poteidajos mūšis įvyko 432 m., *Amfipolio* – 422 m., *Delijo* – 424 m.; mūšiai čia vardijami ne chronologine tvarka, o pagal svarbą[119]. Prie Poteidajos žuvo apie šimtą penkiasdešimt atėniečių, įskaitant karo vadą Kaliją, bet priešų žuvo dvigubai daugiau (Thuc. i, 63, 3). Po dvejus metus trukusios Poteidajos apgulties miestas pasidavė. Tai buvo svarbus Atėnų imperialistinės politikos laimėjimas. Neabejojama, kad istorinis Sokratas tikrai dalyvavo visuose trijuose mūšiuose, tačiau ar tikros Platono pateikiamos detalės, pasakyti nebeįmanoma[120]. „Verta pastebėti, kad Sokrato karinė karjera daug metų persidengia su jo filosofine veikla, bent kaip tai vaizduoja Platonas. *Charmide*, kuris prasideda Sokrato grįžimu iš Poteidajos, Sokratas vaizduojamas beveik pasiekęs filosofinę brandą. Tuo metu jis galėjo būti apie keturiasdešimties. *Lachete*, kurio veiksmas vyksta po šešerių metų, šiek tiek po Delijo, jis akivaizdžiai parodomas kaip giliai susirūpinęs ugdyba. [...] Jo filosofinė reputacija jau buvo įsigalėjus prieš Amfipolio kampaniją,

119 M. W. Calder III, „Socrates at Amphipolis (*Ap.* 28e)“, in: *Phronesis*, 6, 1961, p. 83–85.

120 Chr. Planeaux, „Socrates, Alcibiades, and Plato's *Ta Poteideatika*. Does the *Charmides* have an historical setting?“, in: *Mnemosyne*, 52, 1999, p. 72–77; A. Patzer, „Sokrates als Soldat: Geschichtlichkeit und Fiktion in der Sokratesüberlieferung“, in: *Antike und Abendland*, 45, 1999, p. 1–35 tegiama: kad – *dass* – Sokratas dalyvavo visuose trijuose mūšiuose – istorinis faktas, „visa kita yra literatūra ir užverta istoriniam tyrinėjimui: galima tuo tikėti, galima netikėti, kaip kam patinka“ (35).

nes Aristofanas pastatė savo *Debesis* 423 m., vienerius metus prieš ekspediciją."[121]

Sokratas buvo hoplitas – sunkusis pėstininkas. Anot Diodoro (14, 44, 2–3), hoplitų vardas kilęs iš *hoplon* – didelis apvalus skydas. Dabar siūlomas kitoks aiškinimas – „kas apsirūpina ginkluote"[122]. Hoplitai ginkluotę turėjo pasirūpinti patys, tad negalėjo būti neturtingi. Pagrindiniai jų ginklai – sunkus skydas (manoma, kad 7–9 kg) ir 2,5–3 m ilgio ietis. Daugelis karių turėjo trumpą geležinį kalaviją. Galvą dengė šalmas, krūtinę – šarvai. Skydas ir ietis kainavo apie 25–30 drachmų (mėnesio atlyginimą kariui), bronzinė šarvuotė – apie 75–100 drachmų[123]. Tik 338 m., kai makedoniečių armija sumušė graikus, skydus ir ietis pradėta dalyti miesto lėšomis. Hoplito tarnyba buvo privaloma turintiems dirbamos žemės maždaug už 6000 drachmų. Atėnų *thētes* (darbininkai) turėjo balso teisę, bet negalėjo užimti pareigų ir neprivalėjo eiti į karą. Jei jie pajėgdavo įsigyti ginklus, galėjo dalyvauti mūšiuose, bet dažniausiai buvo siunčiami į laivus[124]. Šiame kontekste kartais keliamas klausimas, kokia iš tikro buvo Sokrato turtinė padėtis. Antai Burnetas negalėjo patikėti Sokrato neturtu (žr. 23c1 ir paaišk.), kadangi pastarasis įstengė apsirūpinti hoplito tarnybai[125]. Sokrato tėvas buvo

121 M. Anderson, „Socrates as hoplite", in: *APh*, 25, 2005, p. 273–289, cit. p. 285.

122 J. Lazenby, I. Whitehead, „The myth of hoplite's *hoplon*", in: *CQ*, 46, 1996, p. 27–33.

123 H. van Wees, *Greek Warfare: Myths and Realities*, London: Duckworth, 2004, p. 52.

124 H. van Wees, *op. cit.*, p. 55–57.

125 Burnet, p. 98.

neturtingas (*Lach.* 186c), taigi paveldėti ginkluotės Sokratas negalėjo. Tačiau nieko patikimo apie istorinio Sokrato turtinę padėtį nežinome. Komedijų autoriai jį vaizduoja kaip nuskurėlį, tačiau tai nebūtinai tiesa. *Apologijos* Sokratas kalba apie savo nuskurdimą atliekant Delfų dievo patikėtą misiją, kitaip tariant, filosofas nuskurdęs per ilgesnį laiką. Antra vertus, tinkamai apsiginkluoti Sokratui galėjo padėti pasiturintys bičiuliai.

Hoplito tarnyba buvo sunkesnė ir reikalaujanti daugiau drąsos negu raitelių (Lys. 14, 7–10, 14–15; 16, 13). Sokratas vaizduojamas kaip šaunus karys, ištvermingas ir drąsus (plg. Alkibiado pasakojimą *Puotoje* apie Sokrato elgseną Poteidajos ir Delijo kampanijose – 219e–221c). Tad šioje *Apologijos* vietoje netiesiogiai atmetamas (kad ir *Debesų*) kaltinimas Maratono idealų išdavyste, kurį XIX a. atkartos Nietzsche „Tragedijos gimime".

Hoplitai kaudavosi rikiuotėje petys į petį, iš dešinės prisidengdami dešiniojo kaimyno skydo dalimi. Todėl bet koks mėginimas *trauktis iš rikiuotės* buvo pražūtingas ir greta kovojusiam. Filosofas, palikdamas dievo jam patikėtą misiją, būtų kaltas ne aplaidumu ar nerūpestingumu, bet karine išdavyste.

pavojus mirti ne visur buvo vienodas – pvz., prie Delijo atėniečiai neteko tik apie 14 proc. karių[126].

29b5–6 **nepakankamai žinodamas apie tai, kas yra Hade, tai ir manau nežinąs** (*ouk eidōs hikanōs peri tōn en Hāidou*

126 J. Lazenby, „The killing zone", in: *Hoplites: The Classical Greek Battle Expierience*, ed. V. D. Hason, London-New York: Routledge, 1991, p. 101 [87–109] (plg. Thuc. 4, 93, 3; 94, 1; 101, 2).

houtō kai oimai ouk eidenai) – čia Sokratas griebiasi Antikoje mėgtos poetinės technikos – pseudoetimologijos, kai netoliese sustatomi du ar keli panašiai skambantys žodžiai, kuriuos norima susieti etimologiškai[127]. *Kratile* Sokratas Hado vardą kildina ne iš įprasto *idein* „matyti" (t. y. „nematomas"[128]), bei iš *eidenai* – „žinoti" (t. y. vardas kilęs dėl „viso, kas gražu, žinojimo", *Crat.* 404b3)[129]. Šičia *Hāidēs* veikiausiai suprantamas kaip sudarytas iš neigiamosios dalelytės *a* ir *eidenai*. Gali būti, kad tokiu pareiškimu ne tik argumentuojamas mirties „nebaisumas", bet ir atsiliepiama į kažkokį konkretų kaltinimą. O gal tai reakcija į Protagoro veikalą? Diogenas Laertietis liudija, kad Protagoras buvo parašęs knygą Sokrato pavartotam žodžių junginiui identišku pavadinimu „Apie tai, kas yra Hade" (*Peri tōn en Hāidou* – Diog. Laert. IX, 55 = DK 80A1), nors ir nieko nesako apie jos turinį[130]. Žinome, kad Protagoras susilaikė nuo bet kokio

127 Žr. plačiau: R. Maltby, „The limits of etymologising", in: *Aevum Antiquum*, 6, 1993, p. 257–275, ypač p. 258; F. Cairns, „Ancient 'etymology' and Tibullus: On the classification of 'etymologies' and on 'etymological markers'", in: *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, 42, 1996.

128 Etimologija, palaikoma ir dabar: R. S. Beekes, „Hades and Elysion", in: *Mír Curad: Studies in Honor of Calwert Watkins*, ed. by J. Jasanoff *et al.*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft, 1998, p. 17–28. Etimologinį sąskambį, Hadą siejantį su neregimybe, Platonas vartoja *Faidone* (80d5–8 ir 81c11).

129 Plačiau apie antikinį „Hado" etimologizavimą žr. A. Hardie, „The ancient 'etymology' of *aidos*", in: *Philologus*, 144, 2000, p. 163–175.

130 Trasilas (I a. po Kr. pirmoji pusė) veikalą tokiu pat pavadinimu buvo įtraukęs į Demokrito kūrinių korpusą (68 B 0cff DK), tad kartais abejojama jo autoryste.

sprendimo, ar esama dievų („Dievų klausimu aš neturiu kaip žinoti nei kad jie yra, nei kad jų nėra. Mat daug yra kliūčių tokiam žinojimui – [reikalo] tamsumas ir žmonių gyvenimo trumpumas" – Diog. L. ix, 51; remdamasis tokia pozicija, Protagoras nusišalinęs ir nuo kalbėjimo ar rašymo šia tema – žr. *Theaet.* 162d). Galima spėti, kad tokią pat „agnostinę" nusišalinimo poziciją jis dėstė ir veikale apie Hadą. Sokrato baigiamasis pomirtinio gyvenimo mitas siūlo naują sprendimą. Sokratas *nežino*, kas yra Hade, tačiau „šnekučiuodamasis mitais" jis išvardija daugybę asmenų, kuriuos manosi ten sutiksiąs. Būtent pasiryžimas mitą įtraukti į filosofinį diskursą leidžia svarstyti dalykus, apie kuriuos filosofui „reikėtų tylėti". Dar žr. paaišk. prie 39e5.

29d2–e3 **didžiausio ir garsiausio išmintimi bei jėga miesto pilietis.** Aiškintojai nesutaria, kaip ironiškai ar rimtai čia kalbama. Anot Burneto, ši panegirika – tai „grakštus potėpis, leidžiantis Sokratui pavartoti Periklio amžiaus, kuriam jis iš tikrųjų priklausė, kalbą" (Burnet, p. 123). Kitaip suprantama de Stryckerio-Slingso komentare: „Sokratas čia apeliuoja į Atėnų piliečių išdidumą – jie yra didvyrių, kurie kovojo prie Maratono ir Salamino, palikuonys; jie, drąsūs ir iniciatyvūs žmonės, vadovaujami Periklio padarė Atėnus pirmaujančiu miestu." De Stryckeris neigė, kad „istorinis" Sokratas būtų galėjęs taip kalbėti 399 m., kai Atėnai tebuvę antraeilis ar trečiaeilis, neseniai politinės krizės krėstas Graikijos miestas. Keletą metų po Sokrato mirties taip rašyti negalėjęs ir patsai Platonas. Žodžiai apie miesto galią „tuo metu būtų skambėję kaip pasišaipymas, skaitytojo dėmesys būtų nukreiptas nuo Sokrato intencijos ir galiausiai visas jo aistringo paraginimo efektas būtų

prarastas“[131]. Slingsas daro ir tolesnę išvadą – pati *Apologija* parašyta po 394 m. (*ibid.*, p. 20). Atėnai pradėjo atsigauti tik 393 m., po Konono pergalių bei sienų atstatymo, ir reliatyviai klestėjo iki persų primestos žeminančios taikos 386 m., kai graikų pasaulis kuriam laikui neteko politinio savarankiškumo. Tad tinkamas šitokio Atėnų pagerbimo *Sitz im Leben*, anot de Styckerio, datuotinas 391–386 m. pr. Kr. Šis samprotavimas rodo, kokią reikšmę datavimui turi komentatoriaus mąstymo prielaidos. Sokratas čia suvokiamas kaip nuoširdus moralistas, tikintis „aistringo paraginimo“ galia. Tačiau neatitikimas tarp panegiriškų žodžių ir tikrovės verste verčia Sokrato žodžius suprasti ironiškai. Nėra pagrindo manyti, kad sutelktinę Atėnų „išmintį“ teisiamas filosofas traktuoja rimčiau negu rodomą Eutifrono (*Euthph.* 4b1–2), o „galią“ – negu jaunojo Charmido (*Charm.* 176c–d). Atėnų smukimas po Peloponeso karo nepakeitė piliečių požiūrio į save. Idant suprastume, kaip atėniečiai save vertino, užtenka paskaityti Platono amžininko Isokrato „Panegiriką“, parašytą irgi ne miesto klestėjimo laikais (380 m.[132]): Atėnus Isokratas aukština kaip visų civilizacijos gėrybių šaltinį, ypač pabrėždamas filosofijos įtaką sumanant ir kuriant miesto politines institucijas; galiausiai jis pareiškia, kad Atėnai ir pačią filosofiją „atskleidė“ pasauliui (Isocr. *Paneg.* 47). Girdamas Atėnus, Sokratas dedasi įsiliejąs į piliečių savigyrą. Keista, kad Brissonas abi (rimtąją ir ironišką) interpretacijas pripažįsta lygiavertėmis, Stokesas – tik kiek tikėtinesne antrą[133].

131 de Strycker-Slings, p. 20.

132 Data pagal: DPhA III, 2000, p. 899.

133 Anot Brissono, šie žodžiai galėtų būti išsakyti Konono laikais, kai 393 m. buvo atstatyta Didžioji siena. Brisson, p. 147, n. 165; Stokes, p. 149.

29d9–e1 **rūpiniesi turtais [...], taip pat šlove ir garbe, o nesirūpini nei mąstymu, nei tiesa.** Išplėtotoje platoniškoje antropologijoje tai atitinka geismingosios (turtai), nirtulingosios (šlovė) ir protingosios sielos (mąstymas ir tiesa) dalių objektus. Tik pastaroji dalis yra nukreipta į filosofiją (plg. *Phaed.* 68c), darančią sielą „kuo geriausią".

Rūpinimasis „mąstymu ir tiesa" yra sinonimiškas „rūpinimuisi siela" (30b1–2). Tai nėra „objektyvios", „mokslinės" tiesos pažinimas. Michelio Foucault tyrimai atkreipė dėmesį, kad „santykis tarp subjekto ir tiesos ‚rūpinimesi savimi' nėra svarstomas kaip klausimas, kokiu būdu subjektas gali pažinti tiesą, imtinai ir tiesą apie save"[134]. Savęs pažinimas yra neatsiejamas nuo pažinimo, kas tarp sau priklausančių dalykų yra gera, ir kas bloga, taigi ir pažinimas, kas kituose žmonėse (ir kitiems žmonėms) yra gera ar bloga. Todėl be savęs pažinimo neįmanomas ne tik gyventi vertas gyvenimas, bet ir politikos menas. Dar plg. paaišk. prie 36c8.

30a7 **šį mano patarnavimą dievui.** „Patarnavimas" (*hypēresia*, veikėjas – *hypēretēs*) yra neaiškus archajinių laikų laivybos terminas, vėliau praradęs tiesioginę reikšmę ir ėmęs reikšti „buvimą valdiniu, pavaldumą", kartais su negatyvia konotacija („tik tarnas", plg. Aesch. *Prom.* 983). V a. antroje pusėje kylant Atėnų laivybai terminas atgijo, *hypēretēs* ėmė

134 Edward F. McGushin, *Foucault's* Askēsis: *An Introduction to the Philosophical Life*, Northwestern University Press, 2007, p. 39; plačiau dėl *Apologijos* interpretacijos žr.: p. 43–96. (Apibendrinama M. Foucault *Seksualumo istorijos* t. III: *Le souci de soi*, Paris: Gallimard, 1984.)

žymėti artimiausių trieros vadovo bendradarbių būrelį. Trieros mikrokosmose hiperetų padėtis buvo tarp kapitono ir irkluotojų[135]. Sokratas irgi yra *tarp*: ne tik tarp išminties ir nežinojimo (*Puotoje* plėtojama tema), bet ir, pirmiausia, tarp dievo ir politinės bendruomenės, kuriai jis siųstas. „Dievams reikia žmonių, padedančių jiems atlikti tam tikrus uždavinius, kurių jie patys negali imtis. Maldingas žmogus turi santykį su dievybe maždaug tokiu pat būdu, kaip karininkas trieroje su kapitonu, ar draugas su draugu, teikdamas savanorišką ir kvalifikuotą patarnavimą"[136].

30b2–4 **„Ne iš turtų atsiranda šaunumas, o iš šaunumo žmonėms kyla turtai ir visos kitos gėrybės – tiek asmeniniame, tiek visuomeniniame gyvenime."** Šis teiginys sulaukė nemažos diskusijos. Siūlomos įvairios teksto interpretacijos, leidžiančios versti kitaip, kyla ne tiek iš filologijos, kiek iš autorių gyvenimiškų nuostatų. Tvirtinama, jog šis teiginys prieštaraująs paties Sokrato, gyvenančio skurde, patirčiai, taip pat tarp dorybės ir turto nematoma nei loginio (dorybė ir turtas priklauso skirtingoms vertybinėms sferoms), nei praktinio (doram žmogui turtą pelnyti netgi sunkiau) ryšio. Alternatyvus vertimas remiasi Williamsono (1908), Burneto (1924) ir galiausiai Burnyeat ginama interpretacija: „Ne iš turtų atsiranda

135 Žodžio istorija: L. J. D. Richardson, „ΥΠΗΡΕΤΗΣ", in: CQ, 37, 1943, p. 55–61; J. S. Morrison, „*Hyperesia* in naval contexts in the fifth and fourth centuries BC", in: *JHS*, 104, 1984, p. 48–59.

136 Ch. Wildberg (and commentary by D. Konstan), „The rise and fall of the Socratic notion of piety", in: *Proceedings of the Boston Area Colloquium in Ancien Phiosphy*, 18, 2002, p. 21.

šaunumas; iš šaunumo turtai ir visa kita žmonėms tampa gėrybėmis – tiek asmeniniame, tiek visuomeniniame gyvenime."[137] Net de Stryckerio-Slingso komentare, palaikant tradicinį supratimą, šis Sokrato pasakymas vadinamas paradoksalia maksima (p. 138). Paradoksalia ji gali būti vadinama nebent iš šiuolaikinio mąstymo perspektyvos, bet ne žvelgiant istoriškai.

Archajinėje epochoje turtas buvo suprantamas kaip dievų dovana, dažniausiai jis esti paveldėtas (bet ne neteisybėmis užgrobtas – žr. Hes., *Opera*, 320). Poetas Simonidas (VI–V a.), paklaustas, kas yra iš tikro kilmingas (*eugenēs*), veikiausiai kiek ironiškai atsakęs: „tas, kas turi senolių turtą" (Arist., fr. 92 Rose). Tačiau VI a. Atėnų ekonominis augimas jau neleido marginalizuoti ir asmeninėmis pastangomis įgyto turto[138]. Drauge stiprėjo ir etinis akcentas: antai Solonas teigė: „Aš trokštu *khrēmata*, bet nenoriu įgyti neteisiai" (fr. 13, 7–8; taip pat Theogn. 753–756). Vis ryškiau suvokiamas principinis turto kitoniškumas, palyginti su asmeninėmis savybėmis – turtas yra anonimiškas, šiandien priklauso vienam,

137 M. F. Burnyeat, „*Apology* 30b2–4: Socrates, money, and the grammar of *gignesthai*", in: *Journal of Hellenic Studies*, 123, 2003, p. 1–25; *idem*, „On the source of Burnet's construal of *Apology* 30b 2–4: A correction", in: *JHS*, 125, 2005, p. 139–142; ankstesnis John Hammond Taylor, „Virtue and wealth according to Socrates (*Apology* 30b)", in: CB, 49, p. 49–52. Paskutiniu metu Stokesas ir Hacketto leidyklos (Plato, *Complete* Works, 1997) redaktorius atidavė pirmenybę šiam vertimui.

138 T. J. Figueira, „*Khrēmata:* aquisition and possesion in archaic Greece", in: *Social Justice in the Ancient World*, ed. by K. D. Irani and M. Silver, Westport-London (*Contributions in Political Science*, 354), 1995, p. 41–60.

ryt – kitam. Jis nebūtinai liudija žmogaus gerą kilmę, tuo tarpu *aretē* („šaunumas") išlieka, net jei žmogus nuskursta. Todėl *aretē* neverta mainyti į turtus – maždaug taip sakoma populiariame eleginiame ketureilyje, priskiriamame tai Solonui, tai Teognidui (Sol. 15; Theogn. 315–318). V a. iškyla naujieji Atėnų turtuoliai, tokie kaip Anitas ar Kalijas, ne tik smarkiai lenkiantys būtent asmeniškai pelnytu turtu bendrapiliečius, bet ir darantys didelę įtaką ir politiniam bei kultūriniam miesto gyvenimui. Jie jautriai (ir skirtingai) reaguoja į pasiturinčiam sluoksniui skirtą sofistų siūlymą išmokyti šaunumo už atlygį. Sokratas gina „šaunumo", kaip iš rūpinimosi savimi kylančio moralinio tobulumo, sampratą. Ji akivaizdžiai nedera su archajinės poezijos išmintimi (verta daug triūsti, nes „turtą lydi *aretē* ir šlovė" mokė Hesiodas, *Opera*, 312–313). Lygiai ji nedera ir su naujoviška sofistų pozicija, kai pradedama ne šaunumą keisti į pinigus, bet pinigus į šaunumą. Sokratiškai suprantamos *aretē* šaltinis yra ne paveldimas, kare laimimas, rankų darbu ar prekyba pelnomas turtas, bet rūpinimasis siela (dėl „rūpinimosi" sampratos plg. paaišk. prie 24c5–8). Būtent rūpinantis siela gali būti kuriama ir politinė bendrija, paremta tikru, ištirtu teisingumu bei maldingumu. Tokioje bendrijoje natūraliai gyvuos pagarba įstatymui, santarvė, nuosaikumas ir kitos politinės graikų vertybės, užtikrinančios sėkmingą jos veiklą. Tokia bendrija, be abejo, yra ir gero gyvenimo sąlyga paskiram piliečiui. Reikia turėti galvoje, kad Sokratas nežada beribio pralobimo. Gyvenimas, vadovaujamas *aretē*, atneša tiek turto, kiek reikia, o ne materialinį perteklių[139].

139 T. F. Morris, „On Apology 30b3–4: ‚From virtue comes money and all other good things for people'", in: *AncW*, 34, 2003, p. 43–55.

30c8 **kėsinasi nužudyti vyrą.** Atikos tarmėje *apokteinein* (plg. 30d2; d6; e1) gali reikšti ne tik tiesioginę žmogžudystę (smūgiu, ginklu, smaugimu), bet ir netiesioginę (susimokymu, įsakymu, paraginimu); pagal Atėnų įstatymą, tas, kas pataria nužudyti, vertas tokios pat bausmės, kaip žudikas. Žudiku gali būti laikomas ir tas, kas tampa mirties nuosprendžio priežastimi (Aesch. 3, 224)[140]; byloje prieš Agoratą, įskundusį Trisdešimčiai Dionisidorą (pastarasis buvo pasmerktas mirti), ir įskundimas prilyginamas nužudymui (Lys. 13, 87). Tad atėniečiai, susirinkę į teismą, kiekvienas savaip dalyvauja Sokrato nužudyme.

30e4–5 **dideliam ir kilmingam žirgui.** Pagaliau paaiškėja, kodėl Sokratas taip daug kalbėjo apie žirgų auginimo meną (plg. 20b2 ir paaišk.; 25a12). Šiuo palyginimu jis darsyk atsiriboja nuo, viena vertus, savo darbą (tariamai) išmanančių „žirgų lavintojų“ – sofistų ir, antra vertus, Atėnų vyrijos. Sokratas nėra lavinimo profesionalas, jis elgiasi veikiau kaip iš prigimties įkyrus vabzdys, „jus budindamas bei įtikinėdamas ir kiekvieną iš jūsų gėdindamas“. Sokratas tiesiog yra – toks, koks yra. To gana, kad politinė bendrija neturėtų ramybės. *Būti* ir *veikti* jam viena ir tas pat, tuo filosofas skiriasi nuo sofistų, kurie tėra samdomi mokytojai. Sokratas net nepasirinko savo misijos – tai dievas, paties jo nesiklausdamas, filosofą pasiuntė miestui. Tiesa, likimas filosofo laukia irgi kaip įkyraus vabzdžio – apsnūdusiojo smūgis.

140 E. M. Harris, „How to kill in Attic Greek: the semantics of the verb *(apo)kteinein* and their implications for Athenian homicide Law“, in: idem, *Democracy and the Rule of law in Classical Athens: Essays on Law, Society, and Politics*, Cambridge: University Press, 2006, p. 391–404.

31a6 **likusį gyvenimą praleisite miegodami.** „Miegodami" matyt vėl grąžina prie herakleitiškų motyvų (žr. B 1; 21; 26; 73; 75; 89 DK). Daugelyje šių Herakleito fragmentų „miegas" yra nefilosofinės ar net antifilosofinės laikysenos pasaulyje, kai nesugebama įžvelgti tai, „kas bendra", įvaizdis[141].

31c **patarinėju asmeniškai [...] visur kišdamasis** – žodžiai *polypragmonō*; *symbouleuō*; *symbouleuein* „rodo Platono siekį suteikti politinę vertę diskursui, konvencine prasme privačiam ir nepolitiniam"[142].

31c8–d4 **man pasireiškia kažin kas dieviška ir daimoniška.** Pirmą kartą *Apologijoje* minima *to daimonion* – „[kai kas] daimoniška". Galutinai atsitraukęs nuo teisminės retorikos ir faktiškai liovęsis gintis („Taigi dabar, vyrai atėniečiai, aš ginuosi toli gražu ne dėl savęs, kaip kas nors galėtų pamanyti, o dėl jūsų", 31d), Sokratas ima kalbėti apie tikrąjį savo santykį su tuo, kas viršija žmogų. Būtent *Apologijoje* atskleidžiama *to daimonion* samprata yra atraminė visai tolesnei platoniškajai šios temos plėtotei. Tiek *Faidro*, tiek *Teaiteto*, tiek *Valstybės* dialoguose atsižvelgiama į *Apologijos* daimoniškumo koncepciją ir jos arba laikomasi, arba ji papildoma, arba tikslinama[143].

141 Plg. Manto Adomėno komentarą in: Hėrakleitas, *Fragmentai*, p. 110–114.

142 H. Yunis, *Taming Democracy: Models of Political Retoric in Classical Athens*, Ithaca-London: Cornell University Press, 1996, p. 154.

143 Mark Joyal, „*To Daimonion* and the Socratic problem", in: *Socrates' Divine Sign*, p. 97–112.

Platonas stengiasi nuosekliai skirti Sokrato ženklą nuo populiarių religinės mąstysenos ir jausenos elementų. Jis laikosi griežto konceptualinio ir kalbinio atskirumo ir nubrėžia aiškią liniją tarp *to daimonion* ir liaudinės religijos (bei, ko gero, filosofinių – Herakleito, Empedoklio, orfikų ir kt.) daimonų. Platonas Sokrato patirčiai įvardyti niekad nevartoja žodžio *daimōn*, tačiau lygia greta *to daimonion* jis mini „balsą" arba „ženklą" (pvz. *Faidre* 242b8–c2 vartojami visi trys įvardijimai). Šie skirtingi apibūdinimai pasitelkiami ne norint „aprašyti neaprašoma", bet tam, kad būtų pabrėžtas Sokrato „ženklo" vienatinumas, neleidžiantis jo laikyti įprastiniu graikų religijos daimonu[144].

Ir Ksenofontas, ir Platonas turėjo interpretuoti kažką savita, „iš tikrųjų" patirta bendraujant su Sokratu[145]. Vėlesni mąstytojai ir tyrinėtojai begalėjo remtis jų tekstiniais liudijimais. Antikinė tradicija prislopino sokratiškojo ženklo unikalumą, įtraukdama jį į filosofinę daimonologiją; ankstyvieji krikščionių autoriai pasekė jų pėdomis ir *to daimonion* laikė Sokrato protokrikščioniško monoteizmo ženklu arba tapatino jį su piktąja dvasia[146]. Mūsų

144 Mark Joyal, *The Platonic Theages: An introduction, commentary and critical edition*, Stuttgart: Franz Steiner, 2000 (*Philosophie der Antike*, 10), p. 66–103.

145 Žinoma, norint galima abejoti istorinio Sokrato *to daimonion* tikrumu, tačiau čia susiduriame su keletu klausimų: kodėl turėtume abejoti sutartiniu Sokrato sekėjų liudijimu? Ką antraip turėtų reikšti kaltinimas Sokratui, kad šis įvedinėjąs „naujas daimoniškas esamybes"? Kodėl ir Ksenofontas, ir Platonas (ne kartą) mini šio „ženklo" įprastumą Sokratui?

146 Plg. Christopher Taylor, „Socrates under the Severans", in: Simon Swain, Stephen Harrison, Jas Elsner (ed.), *Severan Culture*, Cambridge: University Press, 2007, p. 500–510.

dienomis interpretuoti Sokrato daimoniškąjį patyrimą itin keblu tiems, kurie Sokratą laiko pirmu nuosekliu humanizmo ir racionalumo apaštalu. Antra vertus, filosofus jaudina ir kitas klausimas: kaip *to daimonion* suderinamas su moralės autonomija[147]. Pigiausias būdas išvengti nepatogaus ne-protinio elemento ar religinio (juo labiau mistinio) impulso – traktuoti *to daimonion* kaip sąžinės balsą ar savotišką moralinį imperatyvą[148]. Vis dėlto klasikinio komentaro autorius J. Adamas jau XIX a. atkreipė dėmesį, jog klausimas, ar Sokrato „ženklas" buvo kažkas panašaus į sąžinę, „vargu bau vertas tyrimo", juk toks žmogus kaip Sokratas kažin ar būtų taip naiviai supainiojęs sąžinę su savo ženklu[149]. Maža to, *to daimonion* pasireikšdavo ir trivialiais atvejais, iš kurių jei ir plaukdavo koks moralinis rezultatas, tai tik kaip tolesnis padarinys (*Ap.* 40a4–6, *Euthd.*)[150]. Subtilesnėje interpretacijoje „ženklas" sulydomas su visa Sokrato asmenybe, net nugramzdinamas į pasąmonės gelmes: „Daimonas nėra balsas, nepriklausomas nuo paties Sokrato mąstymo ir intuicijos, nurodantis atmesti jų vadovavimą, greičiau tai balsas, įkvėptas Sokrato mąstymo ir intuicijos, įsitikinimų, tuo metu „pasąmoninių" – teatleidžia skaitytojas

147 Žr., pvz., L. Brisson, „Socrates and the divine signal according to Plato's testimony: Philosophical practice as rooted in religious tradition", in: *Socrates divine sign: religion, practice and value in Socratic philosophy*, ed. by Pierre Destrée and Nicholas D. Smith, *AP*, 38, Nr. 2, 2005, p. 1–12.

148 H. Gundert, „Platon und das Daimonion des Sokrates", in: *Gymnasium*, 61, 1954, p. 513–531.

149 J. Adam, *Platonis Apologia Socratis*, Part I: Introduction and Text, Cambridge: University Press, 1887, p. xxvii.

150 Mark Joyal, *The Platonic Theages*, p. 66.

anachronizmą – tai balsas, duodantis jam jėgų įvykdyti šiuos „pasąmoninius“ įsitikinimus, net kai jis turi pagundą pasielgti kitaip.“[151] Tačiau konkrečių Ksenofonto ar Platono pateiktų aprašymų negana, norint įlįsti į Sokrato kailį ir patirti tą patį, ką pastarasis buvo patyręs – ne veltui Platonas primena: „gal kas ne kas tokį [ženklą] turėjo, o gal niekas“ (*Resp.* 496c4). Tad Sokrato *to daimonion* turėtų būti aiškinamas taip, kaip jį aiškino pats Sokratas – kaip religinis reiškinys, tegu ir unikalus, bet išsitenkantis graikų pasaulėvaizdžio aprėžtoje erdvėje.

Kalbant apie platoniškąją „ženklo“ versiją, pirmiausia reikia paminėti jo savarankiškumą ir spontaniškumą. „Ženklas“ nutraukia Sokrato pradėtą ar pradedamą veiksmą ar kalbą „kaip mat“, „akimirksniu“ (*metaxy* – *Ap.* 40b4; *authoten* – *Phdr.* 242c2). Beasmenės gramatinės konstrukcijos irgi rodo „automatinį“ jo veikimo pobūdį[152]. Iš to plaukia añtra: tai nėra įprasta divinacijos forma, kai užduodamas klausimas ir gaunamas (tegu ir tamsus) atsakymas. Trečia, platoniškasis Sokrato *to daimonion* yra griežtai apotreptinis – sulaikantis ar nukreipiantis nuo kokio nors veiksmo ar užsiėmimo (plg. *Phdr.* 242b8–c3; *Tht.* 151a2–5; *Euthd.* 272e1–273a2; *Resp.* 496c3–5)[153].

151 Roslyn Weiss, *Socrates dissatisfied: an analysis of Plato's* Crito, Oxford University Press, 1998, p. 19.

152 L. Brisson, „Socrates and the divine signal“, p. 5.

153 Tuo tarpu Ksenofontas būdingai nori integruoti Sokrato „ženklą“ į populiarių tikėjimų sistemą kaip vieną pranašavimo šaltinių ir pristato jį kaip kasdienybėje pravartų orakulą: „Ne vienam savo bičiulių jis viena patardavo daryti, kita nepatardavo: taip, girdi, liepianti dievybė (*to daimonion*). Kas jo paklausydavo, laimėdavo, o nepaklausiusieji vėliau gailėdavosi.“ (*Memor.* i, 1, 4, V. Kazanskienės vert.)

Filosofui nebūtinai iš anksto aišku, ko sulauks, paklusęs „ženklui“ – pvz., *Eutideme* „ženklas“ jį sulaiko besiruošiantį išeiti iš persirengimo kambario, tada netrukus įeina sofistai Eutidemas ir Dionisidoras, prasideda pokalbis... Galiausiai taip ir nepaaiškinama, kuo tas pokalbis buvo išskirtinis, kodėl „ženklas“ jo norėjo. *Apologijoje* „ženklo“ veikimui suteikiama moralinė prasmė (nebūtinai priešinga pragmatinei): „Man įprastas pranašaujantis daimoniškas [balsas] visą ankstesnį laiką pasigirsdavo itin dažnai ir labai priešindavosi net smulkiems dalykams, jei tik ketindavau padaryti ką nors neteisingai (*mē orthōs*).“ (40a4–7) Sokratas, nepajutęs pasipriešinimo, kai išsirengė į teismą, gali padaryti tik vieną išvadą – kad ir koks bus teismo rezultatas, jis jam nepadarys žalos. Ketvirta, nieko nežinome apie ženklo kilmę ar jo prigimtį. Mums pasakoma, kad tai lydėjo Sokratą nuo vaikystės, t. y. dar prieš jo apsisprendimą filosofijai ar Delfų orakulo ištarmę, todėl nėra pagrindo *to daimonion* traktuoti kaip Apolono dovanos ar įrankio, skirto dievo tarnystei atlikti. Galiausiai, nėra net užuominų apie kokį nors kultinį Sokrato santykį su savo „ženklu“.

Apibendrinant tenka pripažinti, kad Meletas buvo teisus bent jau vienu atžvilgiu – Sokrato *to daimonion* tikrai buvo naujas, nesutapatinamas su miesto dievybėmis. Įrodinėdamas, jog tikėjimas daimoniškais darbais implikuoja tikėjimą daimonais, taigi ir dievais, Sokratas parodė Meleto kaip kaltintojo nepajėgumą. Vis dėlto jis niekur nemėgino *to daimonion* identifikuoti kaip antropomorfinę (ar kitokią mitu aprėpiamą) būtį turinčią dievybę. Nemėgino jo nei sau įprasti būdu tirti – „balso“ nurodymai jam buvo besąlygiški. Tad lengviau kalbėti apie Sokrato „ženklą“ ar „balsą“ ne kaip apie „substanciją“,

bet kaip įvykį. Šia prasme Sokrato patirtis susiekia su archajinės graikų religijos daimonų samprata – jie, anot Walterio Burkerto, yra ne ypatinga dievybių klasė, bet slėpininga galia, paakinanti žmogų veikti, savotiška jo skirtis, dalia. Toks vaizdinys įprasmina religijoje aptinkamą „trikdantį likutį", kurio negali paaiškinti antropomorfiški dievų vaizdiniai[154]. Panašią nenumatomą ir religiškai nepaveikiamą dieviškumo sampratą primena įprastinė Euripido tragedijų užbaiga, skelbianti: *polai morphai tōn daimoniōn* –

daugel pavidalų turi tai, kas daimoniška,
daug ką dievai įvykdo prieš mūsų viltis;
mat tai, ko laukiama – atbaigos nepasiekia,
bet tam, kas netikėta, sprendimą dievas randa.[155]

31d7–8 **jei [...] būčiau pabandęs užsiimti valstybės reikalais, seniai būčiau pražuvęs.** Daugeliui anuomet buvo akivaizdu, kad dalyvauti demokratinių Atėnų politiniame gyvenime („užsiimti valstybės reikalais" – *prattein ta politika pragmata*) yra mirtinai pavojinga. Tačiau nusišalinimą nuo politikos miesto bendruomenė drauge laikė smerktinu, piliečio nevertu elgesiu. Kaip kontrastą Sokrato nusistatymui galima pacituoti to pat meto nežinomo autoriaus (priskirtos Andokidui) kalbos *Prieš Alkibiadą* pradžią, kurioje dominuoja ta pati leksika: „Ne šiandien pirmą kartą patyriau, kaip pavojinga imtis valstybės reikalų (*tōn politikōn pragmatōn haptesthai*), bet ir anksčiau, prieš pradėdamas rūpintis (*epimeleisthai*)

154 Walter Burkert, *Greek Religion*, Oxford: Blackwell, 1985, p. 180–181.
155 Tokiais ar labai panašiais žodžiais baigiama Euripido *Alkestidė*, *Andromachė*, *Bakchantės*, *Helenė*, *Medėja*.

bendraisiais dalykais, laikiau tai sunkiu dalyku. Tačiau manau, kad geras pilietis pats turi būti pasiruošęs prisiimti pavojus daugumos labui. Baimė, kad susilauks asmeninių priešų, neturi sulaikyti nuo tarnavimo liaudžiai. Mat tie, kurie rūpinasi (*epimeloumenous*) tik tuo, kas sava (*tōn idiōn*), miestams neduoda nieko gero; jie tampa klestintys ir laisvi tik dėka tų, kuriems [rūpi] bendrieji dalykai." (Pseudo-Andoc., *c. Alcib.* 1)[156] Čia ryškiai supriešinamas menkavertis privatus gyvenimas, rūpinantis tuo, „kas sava", ir politinei bendrijai labą nešantis įsitraukimas į viešuosius reikalus, nepabūgus neišvengiamo pavojaus užsitraukti paskirų piliečių priešiškumą.

31e3 **priešindamasis [...] daugumai.** „Dauguma" (*plēthei*) čia suprastina kaip demokratinis režimas, toliau priešinamas „nedaugelio valdžiai, Trisdešimt"[157].

32b1 **Tarybos narys.** Taryba (*boulē*) buvo sudaroma iš 500 burtais renkamų narių, po penkiasdešimt iš kiekvienos filės. Kas dešimtą metų dalį (35–39 dienas) visai vienos filės atstovų grupei (irgi burtų būdu) tekdavo *eilė vadovauti* Tarybos posėdžiams ir vykdyti kitas neatidėliotinas funkcijas. Tie nariai buvo tituluojami pritanais (maždaug „pirmininkais") ir turėjo teisę miesto lėšomis kasdien valgyti Tole (plg. paaišk.

156 Ši kalba paskutiniu metu datuojama 415 m. ir priskiriama nežinomam Alkibiado politiniam varžovui – žr. Pseudo-Andocide, *Contro Alcibiade*, introduzione, traduzione e commento a cura di Francesca Gazzano, Genova: il melangolo (*testi e commenti*, 2), 1999, p. lvi.
157 Stokes, p. 154.

prie 32c5). Vienas jų vienai nakčiai ir vienai dienai būdavo burtu renkamas vadovu (*epistatēs*) ir turėdavo likti tam laikui Tole su trečdaliu pritanų. V a. jo pareiga buvo pirmininkauti visiems Tarybos posėdžiams ir tautos susirinkimui. Spėjama, kad Sokratas kaip tik ir buvo epistatas tą dieną, kai vyko strategų teismas (32a5–e1)[158]. *Gorgijuje* pasakojama, kad Sokratas nežinojo kaip tautos susirinkime iškelti klausimą balsavimui ir tuo sukėlė susirinkusiųjų juoką (*Gorg.* 473e–474a).

32b2–e1 **teisti iš karto dešimt karo vadų [...] nedaugelio valdžia, Trisdešimt [...] įsakė [...] atvesdinti Leontą Salaminietį.**

Sokratas pateikia du pavyzdžius iš savo politinės veiklos, kai gindamas teisingumą turėjo pasipriešinti politinei bendruomenei. Vienas jų yra iš demokratijos laikų, *kai miestas dar buvo tautos valdomas*, kitas – iš oligarchijos. Politinė tikrovė esanti tokia, kad neteisingumas randasi nepriklausomai nuo santvarkos. Sokratas atėniečiams parodo nesitapatinęs nė su vienu režimu.

teisti iš karto dešimt. 406 m. atėniečių laivynas, vadovaujamas dešimties strategų, laimėjo mūšį prieš spartiečius prie Arginusų salų (Egėjo jūros šiaurės rytuose). Tuoj po pergalės kilo audra, atnešusi Atėnų laivynui didelių nuostolių. Karo vadai nutarė pasitraukti iš mūšio vietos ir paliko nesurinktus žuvusiųjų palaikus[159]. Įstatymas reikalavo dėl kiekvieno

158 OCD, p. 1269.
159 A. Andrewes, „The Arginousai trial“, in: *Phoenix*, 28, 1974, p. 112–122.

kaltinamojo balsuoti skyrium (plg. [Arist.] *Ath. Pol.* 34). Iš pradžių matyt ir daugiau pritanų nenorėjo nuosprendžio *en bloc*. Ksenofontas pasakoja, jog tada kaltintojas pareikalavęs pritanus, norėjusius balsuoti dėl kiekvieno stratego skyrium, įtraukti į kaltinamųjų skaičių. Liaudžiai garsiai pritarus, tie pritanai palūžę ir atsisakę savo reikalavimo (*Hell.* i, 7, 14–15). Platonas nepasakoja, kaip Sokratas išsisuko iš situacijos. Veikiausiai likęs vienišas prieštarautojas, jis nebeatrodė kliūtis priimti tokį sprendimą, kokio norėta. Šaltiniai sutaria, kad po nuteistųjų egzekucijos atvėsus įkarščiui, atėniečiai ėmė gailėtis skuboto sprendimo[160]. Tad Sokratas pagrįstai galėjo priminti: *susitarėte* [...] *teisti neteisėtai, kaip vėlesniu metu jums visiems tapo aišku.* Ši istorija, nors ir atspindėta šaltiniuose, ganėtinai tamsi. Anot Ksenofonto, galiausiai buvo apkaltinti aštuoni ir nuteisti myriop tik šeši strategai, grįžę į Atėnus (Xen. *Hell.* i, 7, 34). „Atsiminimuose" jis kažin kodėl teigia, jog teisman buvę patraukti devyni strategai (*Mem.* i, 1, 17–18).

nedaugelio valdžia, Trisdešimt. „Nedaugelio valdžia" (*oligarkhia*) vadinta viena iš trijų (greta monarchijos ir demokratijos) graikų politinės santvarkos formų, kitaip negu demokratija ribojanti dalies piliečių teisę dalyvauti valdyme. Aristotelio sistemoje ji sutapatinama su turtingųjų valdžia ir drauge su demokratija priskirta prie iškreiptų santvarkų („oligarchija [siekia] to, kas naudinga turtingiesiems, demokratija – to, kas naudinga neturtingiesiems, o bendram labui nė viena iš

160 Brikhouse-Smith, p. 152.

jų nėra naudinga“ – Arist. *Polit.* 3, 1279b). Trisdešimt tiranų spartiečiai į valdžią atvedė Atėnams 404 m. balandį pralaimėjus Peloponeso kare kaip taikos sąlygą. Tarp tiranų buvo ir su Sokratu siejami Kritijas bei Charmidas.

Leontas Salaminietis buvo areštuotas veikiausiai 403 m. kovą – iki Trisdešimties žlugimo (403 m. gegužę) buvo likę kelios savaitės[161]. Kas toks jis buvo, tikrų žinių nėra. Jį galima tapatinti su 406 m. į spartiečių nelaisvę patekusiu strategu Leontu, vienu iš anų dešimties strategų[162]. Nors šis Trisdešimties nusikaltimas gana plačiai minimas šaltiniuose (Andoc. 1, 94; Lys. xii, 52; xiii, 44; Xenoph. *Hell.* ii, 3, 39; *Mem.* iv, 4, 3; galiausiai dar kartą paties Platono *Septintame laiške* 324d–e), neaišku, kuo Leontas buvo užsitraukęs oligarchų rūstybę, tačiau šaltiniai sutaria, kad jis buvęs visai nekaltas žmogus, nužudytas be jokio teismo. Tarp nuvykusių suimti Leontą buvo ir vėlesnis Andokido kaltintojas Meletas. Jeigu tai tas pats asmuo, kaip ir Sokrato kaltintojas, tai Leonto istorija turėjo būti skaudus smūgis ne tik Meletui, bet ir demokratui Anitui. Šiaip ar taip, Platonas, o veikiausiai ir pirmieji *Apologijos* skaitytojai, žinojo, kuo vardu buvo vienas iš vyrų, atvedusių mirti nekaltą žmogų.

Abiem atvejais valdžios sprendimai prieštaravo teisingumui, taigi Sokratas nepakluso (tai pabrėžia ir Ksenofontas, *Mem.* iv, 4, 2–3). Tačiau demokratijos laikais Sokratas gynė įstatymą, o valdant oligarchams jis tiesiog pasipriešino netiesėtam sprendimui, kuris, be abejo, prieštaravo nerašytam

161 de Strycker-Slings, p. 164.
162 W. J. McCoy, „The identity of Leon“, in: *AJPh* 96, 1975, p. 193–196.

įstatymui, „Hado įstatymui“ (*Crito* 54c), pagal kurį reikės atsakyti mirusiųjų teisėjams[163].

Gorgijuje Sokratas atsisako kalbėtis su demu; dialektinis diskursas *Apologijoje* laikomas alternatyvia, teisinga politinio diskurso forma, tuo tarpu *Gorgijuje* jis pateikiamas kaip politinio diskurso priešybė[164].

32c5 **Tolas** – „Rotonda“, apskritas pastatas, skirtas pritanams; valdžią paėmę Trisdešimt irgi posėdžiaudavo šiame pastate.

32d1–4 **kiek man terūpi mirtis, – nerūpi.** Dukartiniu šaknies *mel-* pakartojimu vėl žaidžiama nuoroda į Meleto vardą.

32d8 **itin greitai nuversta.** Trisdešimt atėjo į valdžią 404 m. pavasarį (balandį-gegužę), demokratija Atėnuose atkurta 403 m. rugsėjį, bet jau tų metų gegužę, žuvus Kritijui, Tridešimt režimas buvo pakeistas nuosaikesne Dešimties valdžia.

33d10 **Kritonas [...] iš to paties demo.** T. y. geras pažįstamas, nes deme tebūta vidutiniškai apie 120 suaugusių vyrų[165].

163 Plačiau apie konfliktą tarp valdžios nurodymų ir įstatymo: E. M. Harris, „Antigone the lawyer and the ambiguities of Nomos“, in: *idem*, *Democracy and the Rule of law in Classical Athens*, p. 41–80.

164 Plg. H. Yumis, *op. cit.*, p. 153–161.

165 R. Osborne, *Demos: The Discovery of Classical Attica*, Cambridge University Press, 1985, p. 44.

34a2 **Platonas** čia minimas pirmą kartą. Antrą kartą *Apologijoje* jis bus paminėtas tarp galimos piniginės bausmės Sokratui laiduotojų (žr. paaišk. prie 38b6–10). Dar kartą Platonas save pasakotojo lūpomis paminės *Faidone*, kaip nebuvusį prie savo mokytojo jo mirties dieną – „Platonas, man rodos, negalavo" (59b). Šis Platono literatūrinis nusišalinimas yra sulaukęs įvairių interpretacijų. Čia jas atidedame į šalį, paminėsime tik vieną, suformuluotą tradicijos, gal net labai artimos pačiam dialogų autoriui, ir įdėtos jam pačiam į lūpas: „Nėra nė vieno Platono veikalo ir nebus nė vieno, o tie, kurie dabar man priskiriami, yra veikalai Sokrato, parašyti tada, kai jis buvo jaunas ir gražus." (*Antras Platono laiškas* 314c; K. Saboliaus vert.)

34c–d **apsipylęs ašaromis, atsivedęs savo vaikučius.** Verkianti šeima ir vaikai teisme – kalbai baigiantis vaikai išsirikiuodavo ant kalbėtojo pakylos; teisėjams sukeltas gailestingumas turėjo būti ne tik emocinis, bet ir kognityvinis – jų dėmesys atkreipiamas į padarinius, laukiančius ne tik šeimos, bet ir draugų, galiausiai – paties miesto (Aeschin. 2, 179; Hyperides *Eux.* 41; Lys. 20, 43; Dem. 21, 99)[166]. Maldavimas teisme buvo taip savaime suprantamas, kad net Alkibiadas nesidrovėjo su ašaromis maldauti atėniečių pasigalėjimo (Pseudo-Andoc., *c. Alcib.* 39). „Sokratas panaudoja gailesčio sužadinimą, laimėjęs kreditą, kaip išvengęs gailesčio sužadinimo. Sokratas tai panaudoja įvesdamas savo šeimą kalboje,

166 Maldavimai: Steven Johnstone, *Disputes and Democracy: The Consequences of Litigation in Ancient Athens*, Austin: University of Texas Press, 1999, p. 109–124, 172.

o ne kūniškai. Jis sakosi minįs savo šeimą tik norėdamas pabrėžti atsisakymą kelti gailestį." Tai netiesioginis ir subtilus kelias[167].

34d5 **iš ąžuolo ar uolos.** Citata iš *Odisėjos* xix, 163; „Betgi ir tu pasakyki dabar, iš kur esi kilęs, / Juk ne iš ąžuolo, ne iš akmens, kaip ta pasaka seka", – klausia Penelopė, neatpažinusi Odisėjo. Plg. ir Hes. *Theog.* 35[168].

34e5 **turėdamas šitokį vardą.** T. y. „išminčiaus".

35c24 **neteikti malonės kam panorėjęs, o teisti pagal įstatymus.** Ksenofontas anuometę teismų praktiką, kurioje didžiulę reikšmę turėjo teisėjų palankumas ir pastangos jį laimėti, irgi suprato kaip nesuderinamą su Atėnų įstatymais, nors jokio įstatymo, draudžiančio teisėjams daryti psichologinį poveikį, beveik neabejotinai nebuvo: „Teisme įprasta nusižeminus meilikauti teisėjams, padlaižiauti, maldauti nusižengiant teisėtumui [...] Sokratas nė nemanė šitaip elgtis ir griebtis tokių, kad ir išbandytų, tačiau pažeidžiančių įstatymą priemonių." (*Memor.* iv, 4, 4; V. Kazanskienės vert.)

167 Th. Lewis, „Identifying rhetoric in *Apology*: Does Socrates use the appeal for pitty?", in: *Interpretation*, 21, 1993–1994, p. 105–114, cit. 110.

168 Komentaras *ad loc.*: Hesiodas, *Teogonija*, vertė ir paaišk. parašė A. Kudulytė-Kairienė, Vilnius: Aidai, 2002, p. 84.

Antroji kalba: alternatyvios bausmės siūlymas (*antitimēsis*)

(35e1–38b9)

36a4 **tokia maža balsų persvara.** Kitaip sakant, iš 500 teisėjų už Sokrato pripažinimą kaltu balsavo 280, o už išteisinimą – 220. Balsai teisme buvo skaičiuojami tiksliai, mes turime informacijos apie sprendžiamąjį teisėjų balsų skaičių įvairiose bylose: Aischinas buvo išteisintas trisdešimčia balsų (Plut. *Mor.* 840c), Kefisodotas mirties bausmės išvengė tik trim balsais (Dem. 23, 167), Nikodemas byloje dėl apsimetinėjimo piliečiu buvo išteisintas keturiais balsais (Isae. 3, 37), Euaionas pasmerktas nužudymo byloje tik vienu balsu (Dem. 21, 75).

36b1–2 **nesurinkęs vienos penktosios balsų dalies [...] sumokėjęs tūkstantį drachmų.** Kaltintojas, nesurinkęs penktadalio kaltinimą palaikančių teisėjų balsų (šiuo atveju – vieno šimto), turėjo mokėti nemenką baudą: tūkstantis drachmų – tai kuklus namelis, 4–5 vergai arba kevirtadalis turtingos nuotakos kraičio[169] (dėl sumų dar plg. paaišk. 38b6–10). Sokratas čia šaiposi – padalijus prieš jį balsavusių skaičių iš trijų kaltintojų, būtų tik aštuoniasdešimt balsų. Galbūt

169 P. J. Steinberger, „Was Socrates guilty as charged? *Apology* 24c–28a“, in: *AncPhil*, 17, 1997, p. 17.

šitaip užsimenama, kad be Likono, o ypač Anito užkulisinio palaikymo, Meletas nebūtų laimėjęs bylos.

36b3–4 **kokią bausmę [...] paskirsiu sau.** Sokratas, teismo pripažintas kaltu, gali sau pasiūlyti alternatyvią bausmę (vad. *antitimēsis*). Jo pasiūlymai bus du – vienas, „pagal nuopelnus" – privilegija valgyti Pritanėjuje, kitas – tokia bausmė, kuri nepadarytų jam žalos, tai yra piniginė bauda.

36c8 **taip pat niekuo iš to, kas priklauso miestui, nesirūpinti anksčiau nei pačiu miestu.** *Epimeleia tēs poleōs* yra „Sokrato politinės filosofijos branduolys" (Burnet, *ad loc.*). Negana to, perskyra „tai, kas priklauso miestui", ir „pats miestas" (*autēs tēs poleōs* scil. *epimeleisthai*) – visas platoniškasis idėjų (= eidų) mokymas *in nuce*[170]. Plačiau ši perskyra paaiškinta *Pirmajame Alkibiade* (133d–e)[171].

36d7–37a2 **maitinti jį Pritanėjuje.** Pritanėjas buvo polio širdis. Ten buvo aukščiausio pareigūno archonto eponimo būstinė, ten liepsnojo miesto židinio ugnis – Hestija. Tikėta, jog Atėnų Pritanėją, panaikinęs vietinius pritanėjus, įkūręs Atėnų suvienytojas Tesėjas. Teisė valgyti Pritanėjuje buvo

170 J. Stenzelio posakis, pritariamai cituojamas Hartmuto Erbse, „Zur Entstehungszeit von Platons *Apologie des Sokrates*" (1975), in: *idem*, *Ausgewälte Schriften zur Klassischen Philologie*, Berlin: Walter de Gruyter, 1979, p. 345.

171 Čia nesiimame spręsti, ar *Alkibiado* dialogas yra autentiškas, ar pseudoplatoniškas. Kad ir kaip būtų, jo ryšys su ankstyvąja Akademija neabejotinas.

aristokratinės valstybės reliktas, demokratinėje santvarkoje išlikęs kaip ypatinga privilegija, skirta labai siauram ratui. V a. privilegiją nuolatos valgyti Atėnų Pritanėjuje be archontų turėjo Eleusino misterijų žyniai, du tiesioginiai tiranų žudikų Harmodijo ir Aristogeitono palikuonys, taip pat didžiųjų žaidynių nugalėtojai. Net būti pakviestam valgyti į Pritanėją buvo reta garbė – tokios sulaukdavo, pvz., svetimų kraštų pasiuntiniai arba asmenys, labai nusipelnę miestui. Tik IV a. valgančiųjų ratas išsiplėtė. Sokratas čia atkartoja Ksenofano įsitikinimą (fr. 2, 8), kad Olimpinių žaidynių nugalėtojai be reikalo maitinami bendrijos lėšomis pritanėjuose, nors filosofai jai nesulyginamai naudingesni. Tačiau nuo Ksenofano jis skiriasi tuo, kad savo vertę grindžia ne *sophia*, o tuo, kad kiekvieną pilietį bando įtikinti *niekuo savu nesirūpinti pirmiau, nei bus pasirūpinta pačiu savimi taip, jog būtumei kuo geriausias ir protingiausias, taip pat niekuo iš to, kas priklauso miestui, nesirūpinti anksčiau nei pačiu miestu* (žr. ir paaišk. prie 36c8).

Sokrato pasiūlymas jį maitinti Pritanėjuje, kaip ir keli ką tik nuskambėję teiginiai, pvz., kad jam negali pakenkti Anitas, kad miestui jo tarnavimas – didžiausias gėris, yra vadinamosios atvirkštinės ironijos pavyzdys[172]. Sokratas kalba visai rimtai, tačiau piliečiams atrodo, jog jo žodžiai yra ironiški (t. y., jis turįs galvoje ne tai, ką sako). Kiek žemiau (37e5–38a1) Sokratas pats atkreipia klausytojų dėmesį į šį „nesusikalbėjimą“: „jei pasakyčiau, jog tai reikštų neklausyti dievo, – ir būtent dėl to būtų neįmanoma gyventi ramiai, – manimi nepatikėsite tartum apsimetinėjančiu (*eirōneumenos*)“, t. y. kalbančiu ironiškai.

172 Iakovos Vasiliuo, „Socrates' reverse irony“, p. 223.

37a9–10 **kaip kiti žmonės, turėtumėte įstatymą [...] dėl mirties bausmės [...] spręsti ne vieną dieną.** Sokratas apeliuoja į Spartos įstatymus. Tuometiniame politiniame kontekste tai gan arogantiška nuoroda.

37c2 **Vienuolikai.** „Vienuolika" buvo pametiniai pareigūnai, atsakingi už kalėjimo priežiūrą ir mirties bausmės vykdymą (plg. *Phaed.* 116b–c).

38a5–6 **neištardytas gyvenimas žmogui nėra gyventinas.** Ši frazė esti atraminė, nuo Coulterio straipsnio pasirodymo[173] argumentuojant, kad Platonas, rašydamas *Sokrato apologiją*, sekė (mėgdžiojo ar ginčijo) Gorgijo sukurtą *Palamedo apologiją* (apie Palamedą žr. paaišk. prie 41b2)[174]. Nurodoma ir daugiau abiejų kūrinių paralelių: *Pal.* 15 = *Ap.* 31 c2–3;

173 J. A. Coulter, „The Relation of the *Apology of Socrates* to Gorgias' *Defense of Palamedes* and Plato's Critique of Gorgianic Rhetoric", in: *Harvard Studies in Classical Philology*, 1964, p. 269–303.

174 Abiejų apologijų tarpusavio santykis tapo gan populiaria tyrimų tema. Žr. kad ir: D. D. Feaver, J. E. Hare, „The *Apology* as inverted parody of rhetoric", in: *Arethusa*, 14, 1981, p. 205–216; K. R. Seeskin, „Is the *Apology* of Socrates' a parody?", in: *Philosophischer Literaturanzeiger*, 4, 1982, p. 94–105; G. Calogero, „Gorgias and the socratic principle *Nemo suo sponte peccat*" (1957), in: *idem*, *Scritti minori di filosofia antica*, Napoli: Bibliopolis, 1985 (*Elenchos*, 10), p. 93–105; E. Méron, „Apologie de Palamede, Apologie de Socrate: apologie pour Gorgias", in: *Platon*, 47–48, 1995–1996, p. 21–46; C. Cunsolo, „Considerazioni in margine al rapporto tra l'*Apologia di Socrate* platonica e la *Difesa di Palamede* gorgiana", in: *Elenchos*, 19 (1), 1998, p. 83–112.

Pal. 21 = *Ap.* 38 a5–6; *Pal.* 26 = *Ap.* 26 a1; *Pal.* 30 = *Ap.* 36 d4; *Pal.* 34 = *Ap.* 32 a4–5; *Pal.* 34 = *Ap.* 19 a1–2; *Pal.* 36 = *Ap.* 38 c1–3; *Pal.* 36 = *Ap.* 30 d6–e1; *Pal.* 33 = *Ap.* 34 b7–c6; *Pal.* 22 = *Ap.* 33 c8–d4; [*Pal.* 4 = *Ap.* 17 a1–b5?][175]. Nėra abejonės, kad Gorgijo kūrinys priklauso Platono *Apologijos* literatūrinei priešistorei, tačiau iki šiol nesutariama, kiek *Palamedo apologija* buvo jai konkrečiai reikšminga.

38b6–10 **miną [...] trisdešimt minų.** Mina (100 drachmų), tai užmokestis laisvam graikų darbininkui už 100 darbo dienų. Anot graikų įstatymo, viena mina buvusi pakankama suma išpirkti belaisviui (Arist. *Eth. Nic.* 1134b21). Sokrato draugų siūloma suma tikrai didelė – jos vertė 3000 darbo dienų[176]. Alternatyvus Sokrato pasiūlymas netenkina teisėjų ne dėl to, kad bausmė būtų per maža. Sokratas aiškiai sako, kad savo veiklos nenutrauktų jokiu atveju; taigi tos tridešimt minų būtų ne bausmė (pats kaltinamasis sako, kad piniginė bauda jam nieko nekenktų), bet tik savotiškas mokestis už galimybę tęsti filosofo misiją.

Teigiama (Diog. Laert. II, 12), kad Anaksagoras už panašius nusikaltimus kaip Sokratas Atėnams sumokėjęs 5 talentų baudą (1 talentas = 60 minų), taigi dešimt kartų daugiau, tačiau veikiausiai tai pramanas. Dar plg. paaišk. prie 36b1–2.

175 James Barret, „Plato's *Apology*: philosophy, rhetoric, and the world of myth", in: *Classical World*, 95, 2001, p. 3–30.

176 Brickhouse; Smith, *Socrates on Trial*, Oxford: Clarendon Press, 1989, p. 225–230; Brickhouse; Smith, *Routledge philosophy guidebook to Plato and the trial of Socrates*, p. 167.

Trečioji kalba: mirties akivaizdoje

(38c1–42a5)

Paskelbus nuosprendį, Sokratas kreipiasi į teismą trečiąja kalba, „paskutiniu pasmerktojo myriop žodžiu". Tyrinėtojai, norintys išsiaiškinti, kiek *Apologijoje* esama „istorijos", atsiremia į neišsprendžiamą problemą: niekas negali pasakyti, ar tokia prakalba buvo įstatymų toleruojama ir praktiškai įmanoma, nes teisėjai galėjo išsiskirstyti iškart, vos paskelbus nuosprendį. Atkreipiamas dėmesys, kad prakalba sudaryta iš dviejų dalių – pirmoji skirta teisėjams, balsavusiems už Sokrato pasmerkimą, antra – balsavusiems už išteisinimą. Iš to plaukia *Apologijos* istoriškumo gynėjų kompromisinė išvada – Sokratas galėjęs kalbėti nusileidęs nuo bėmos jį apsupusiam šalininkų būriui, bet pirmoji prakalbos dalis, skirta balsavusiems už pasmerkimą, esanti Platono išradimas[177]. Diskusija dėl trečiosios prakalbos istoriškumo atskleidė reikšmingą dalyką – tokios prakalbos analogų Antikos teisminėje retorikoje nesama. Mums nėra svarbu, ar teoriškai ji buvo leistina, teksto supratimui nedaug duotų ir žinojimas, jog kažkas panašaus buvo pasakyta iš tikrųjų. To, ką žinome, pakanka suprasti, jog Platono sumanymas į *Apologiją*

177 Plačiau: Str.-S., p. 203–204.

įjungti trečią dalį turėjo būti netikėtas *Apologijos* skaitytojams, taip pat kaip ir *Apologijos* teisėjams. Kartūs Sokrato priekaištai priimami visiškoje tyloje – nėra nė vieno paraginimo netriukšmauti. Ši kalba – kaip galingas prožektorius, nukreiptas atgal į nueitą kelią. Atrodo, kad nuščiuvę teisėjai jau pradeda suprasti, ką padarę. Tai, ką dabar kalba Sokratas, nebėra teismo proceso dalis. Tai nebepatenka į oficialų protokolą. Kalba tampa tarsi įvadu Sokrato priešmirtiniams pokalbiams su bičiuliais, perteikiamiems *Kritone* ir *Faidone*.

38d1–2 **nubalsavusiems už mano mirtį.** Diogenas Laertietis (ii, 42) teigia, kad per antrąjį balsavimą už alternatyvią bausmę tebalsavo 140 teisėjų (taigi už mirties nuosprendį – 360). Kitaip tariant, anot jo, net 80 teisėjų iš balsavusių už visišką Sokrato išteisinimą radikaliai pakeitė nuomonę ir pareikalavo jo mirties. Vis dėlto bent jau *Apologijoje* nerandame jokio pagrindo tokiai teisėjų permainai. Pasiūlyta bauda buvo tikrai didelė (žr. paaišk. prie 38b6–10), ironiška kalbėsena apie maitinimą Pritanėjuje vargu ar turėjo būti tokia šokiruojanti, kaip norėtų kai kurie komentatoriai. Veikiausiai Diogenas bus savo šaltinio suklaidintas arba ne taip jį supratęs. Platonas, ne taip kaip 36a4 (plg. ir paaišk.), neduoda nuorodos į jokį skaičių. Gal kaip tik dėl to, kad Sokratui mirties pareikalavo beveik tiek, kiek ir jį pripažino kaltu, jis nutyli skaičius: taip kuriamas dramatiškas įspūdis, jog tikrųjų teisėjų buvęs nedidelis būrelis, tad dėl filosofo mirties kalta esanti visa Atėnų bendruomenė.

39b1 **mat ši mitresnė už mirtį.** Pažodžiui „ši bėga greičiau už mirtį". Vertime pamėginta atsiliepti į originalo aliteraciją:

thātton gar thanatou thei. Akivaizdi aliteracija paakino svarstymus, ar tik Platonas nebus pasinaudojęs kokia patarle (žr. Stokes, *ad loc.*). Menkai tikėtina, jog būta tokios patarlės apie nedorybę, greitesnę už mirtį, tačiau pačios mirties spėrumas gerai žinomas. Turint prieš akis Sokrato pasitelktą kovinį kontekstą, verta paminėti Simonidą, grakščiai pasakiusį, jog mirtis paveja net tą, kuris pasprunka iš mūšio (Sim. 9/524 Page). Kad ir kaip būtų, aliteracija čia pabrėžia Sokrato mintį ir kalbai, netrukus pereisiančiai į pranašystę, suteikia iškilmingumo.

39c1–4 **žmonės labiausiai geba pranašauti, – tuomet, kai jie turi mirti.** Daugelyje tautų paplitęs įsitikinimas. Pavyzdžių galima rasti *Iliadoje* – mirštančio Patroklo pranašystė Hektorui (xvi, 851–854) ir Hektoro – Achilui (xxii, 355–360).

39c5 **tuojau [...] jums ateis kerštas [...] bus dar daugiau jus paneiginėjančių.** Pabrėždamas *tuojau* (*euthys*), Sokratas čia atsitraukia nuo tradicinės graikų minties, kad dievų kerštas ateinąs neskubiai (Solon 4, 16; 13, 25–32; Theogn. 203–208; [Lysias] *c. Andoc.* 20; plg. vėlyvesnį Plutarcho *De sera numinis vindicta*).

Ką reiškia pranašystė, kad *bus dar daugiau jus paneiginėjančių*? Kai kas iš tyrinėtojų ją vadina „melaginga“: „Jeigu Sokratas numatė, kad ‚tuojau‘ po jo mirties pasirodys jaunuoliai, kurie laikysis panašiai kaip jis ir net dar ryžtingiau, tai tikrai nieko panašaus neatsitiko“[178]. Tokia pranašystė,

178 Ryszard Legutko (tłum. i koment.), *Platon, Obrona Sokratesa*, p. 188.

teigiama, prieštaraujanti Sokrato unikalumui, paverčianti jį „mokytoju", panašiu į sofistus. Iš tikro, čia susiduriame su paradoksu: viena vertus, Sokrato pašaukimas yra unikalus, nes jis, anot orakulo, esąs išmintingiausias iš žmonių. „Gali būti tik vienas Sokratas, kaip gali būti tik vienas Achilas – nes tik vienas žmogus gali būti geriausias"[179]. Antra vertus, pats Sokratas save nurodo kaip *paradeigma* – pavyzdį, kuriuo reikia sekti (plg. 23b1 ir paaišk., taip pat *Gorg.* 527c). Maža to, jei Sokratas tikrai būtų vienatinis, tai kaip filosofija galėtų pergyventi jo mirtį? Kaip pats Platonas galėtų pateisinti ir paaiškinti savo buvimą filosofu? Praktinėje plotmėje[180] Sokratui nesiseka save atkurti – jo didingas ugdymo projektas žlunga, o perspektyviausi mokiniai tampa įkalčiu prieš mokytoją bent jau posokratinėje tradicijoje: „Pasmerkėte mirti sofistą Sokratą, išugdžiusį Kritiją" (Aeschin. 1 *c. Timarch.* 173); „tačiau Kritijas ir Alkibiadas[181], – kalbėjęs Sokrato kaltintojas, – bendravę su Sokratu, užtraukė valstybei sunkiausių nelaimių: juk pirmasis oligarchijos laikais buvo didžiausias prievartautojas, veidmainis bei kraugerys; vėlgi demokratijos laikais neatsirado didesnio savavaliautojo, pasipūtėlio bei smurtininko už antrąjį" (Xenoph. *Memor.* i, 2, 12; V. Kazanskienės vert.). Tad tokios situacijos

179 Ruby Blondell, *The Play of Characters in Plato's Dialogues,* Cambridge Univerity Press, 2002, p. 87.

180 Turime galvoje Platono dialogų pasaulį, nors *mutatis mutandis* tą patį galima pasakyti apie istorinę „tikrovę".

181 Alkibiado veikla plačiai aptariama: Mark Munn, *The School of History. Athens in the Age of Socrates,* Berkeley: University of California Press, 2000.

ir tokios tradicijos šviesoje tikrai neramu: ką gi turėjo galvoje Platonas, dėdamas į Sokrato lūpas šią (jau aiškiai neišsipildžiusią) pranašystę? Atsakymo esama ne vieno. Antai Legutko siūlo apologetišką išaiškinimą, jog ši kalbos atkarpa esanti visai ne pranašystė ar prognozė, o perspėjimas, jog po Sokrato mirties atsirasią jo „įpėdinių, kurie iš tiesų bus jo karikatūros", mat pastarųjų elenchas neturės sokratiškojo episteminio jautrumo, etinio patoso, lojalumo savo miestui[182]. Blondellis savo ruožtu pateikia rafinuotą filosofinį sprendimą: „Jei Platonas negali – ar veikiau nenori – parodyti Sokrato sėkmingai save reprodukuojančio, galbūt jis pats gali sėkmingai reprodukuoti Sokratą, kaip nors perduodamas jį mums dialogais, nepaisant jo paties ir jo veikėjų mirties. Jei Sokratas negali reprodukuoti savęs pedagogiškai, galbūt Platonas gali jį reprodukuoti kituose, perteikdamas jo metodus, argumentus ir idėjas ateities kartoms. Taip Platonas paradoksaliai galėtų tapti ne tik Sokrato ‚tėvu' – kaip jo literatūrinis kūrėjas – bet ir sūnumi bei įpėdiniu, padarančiu įmanomą jo tęstinę reprodukciją. Mimetinė pedagogika galėtų būti būdas, kuriuo Sokratas gali ugdyti ateities kartas kaip moralinis pavyzdys, nepaisant to, kad jis neigė esąs kieno nors mokytojas ir neišsižadant jo unikalumo, iškylančio pačiuose dialoguose."[183] Heitschas kalba konkrečiai – tokia Sokrato pranašyste Platonas, labiausiai tikėtina, užsimena apie jau sumanytą, o gal ir pradėtą rašyti savo dialogą *Gorgijas* – jame pateikiama Atėnų demoratijos kritika, anot Doddso, „no duobt [...] shocked Plato's

182 Platon, *Obrona Sokratesa*, p. 192–193.
183 Ruby Blondell, *The Play of Characters*, p. 88.

contemporaries"[184]. Negalima paneigti (kaip ir visiškai įrodyti) nė vienos iš šių versijų. Vis dėlto nereikėtų pamiršti, paties Platono ambicijų. Platonas dar iki pirmos kelionės į Siciliją ir Akademijos įsteigimo (388–387 m.) galėjo save regėti kaip Sokrato tarnystės Atėnams įpėdinį. Maža to, Atėnuose reiškėsi ir tokie Sokrato sekėjai kaip Antistenas ar Aristipas – nebūtinai Platono vertinami, tačiau tikrai nedavę ramybės miesto žmonėms. Tad Sokrato pranašystė gali apibendrintai vaizduoti situaciją, susiklosčiusią Atėnuose apie 385 m., taip, kaip ją suvokė Platonas.

39e2 **kol archontai užsiėmę** – teismo protokolų ir nuosprendžio parengimu.

39e5 **pasišnekučiuoti mitais.** *Diamythologēsai pros allēlous* – komentatorių nuomonės nesutampa. *Liddell-Scott-Jones* žodyne *diamythologēsai* apibrėžiama: „communicate by word of mouth, express in speech", Montanari žodyne: „esprimere a parole", Burnet aiškina: „žodyje nėra nuorodos į ‚mitą'. Sande išliko jonėniška *mythos* (= Att. *logos*) prasmė, tad tai reiškia ne daugiau, kaip *dialekhtēnai*"[185], panašiai mano

184 Heitsch, 160–162; Doddso citata iš klasikinio leidimo: E. R. Dodds, *Plato, Gorgias*: a revised text with introduction and commentary, Oxford: Clarendon Press, 1959, p. 33. *Gorgijo* draminė data – 415 arba 413–412 m. (Platon, *Gorgias*, traduction, introduction et notes par Monique Canto, Paris: GF Flammarion, 1993², p. 49–54) – keleri metai prieš Sokrato teismą, bet dialoge yra užuominų apie galimą filosofo likimą.
185 Burnet, p. 164–165.

ir Stokesas (*ad loc.*). Atkreipiamas dėmesys ir į *Įstatymų* vietą, kur šis žodis neturįs mitologinių konotacijų (*Leges* I, 632e).

Atrodo, kad *diamythologein* interpretacija nemenkai priklauso nuo to, kaip suprantamas tolesnis tekstas – ar jame svarbesnis mito, ar „racionalaus" samprotavimo aspektas. De Styckerio-Slingso komentare pasisakoma už pastarąjį variantą: „nepaisant paralelizmo [kitų dialogų mitams], 40c4–41c6 nėra, kaip kai kurie vadina, mitas. Čia tiesiogiai neteigiamas gyvenimas po mirties, kaip daroma mituose; čia stengiamasi išlikti proto ribose, ko nėra mituose"[186]. Stokesas (*ad loc.*) savo aiškinimą irgi argumentuoja tuo, kad „čia esama daugiau samprotavimo, negu mito".

Antra vertus, klasikinio *Apologijos* komentaro autorius Adamas aiškina šį žodį kaip „tell one another our fancies" ir teigia, jog „*diamythologein* skiriasi nuo *dialegesthai* kaip *mythos* skiriasi nuo *logos*"[187]. Vienas šių dienų Platono mitų tyrėjų Dalfenas *diamythologein* verčia tiesiog pažodžiui: „durchmythologisieren"[188]. Drauge jis pabrėžia „[*Apologijos* pasakojimo apie pomirtinį sielos likimą] tiesa nėra tiesa, kurią galima pagrįsti arba patvirtinti racionaliu išdėstymu, logišku įrodymu arba empirija, tai įsitikinimo, tikėjimo tiesa (*Glaubenswarheit*)"[189].

186 Str.-S., p. 217.
187 Adam, *Apologia*, II, p. 114 (*ad loc.*).
188 Joachim Dalfen, „Platons Jenseitsmythen: Eine neue Mythologie?", in: *Platon als Myhologe: Neue Intepretationen zu den Mythen in Platons Dialogen*, hrsg. von. M. Janka, Ch. Schäfer, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2002, p. 214–230, žr. p. 217.
189 J. Dalfen, p. 218.

Šis veiksmažodis yra ne toks jau kasdieniškas, vartojamas pakankamai retai. Aischilo *Prometėjuje* (eil. 889) juo nusakomas ne šiaip pasikalbėjimas, o *žymėta kalba* – išminčiaus ištarmė (eil. 887–893). Platono raštuose pavaizdi jo vartosena *Faidone*. 61e1–2 Sokratas siūlo, kaip verčia T. Aleknienė, „pasvarstyti ir pavaizduoti" (*diaskopein kai mythologein*) pomirtinį žmogaus buvimą. Rowe'as kometuoja: Sokratas čia užsiėmimą diskusija „prilygina sakmių sekimui"; žodžio vidinė prasmė šioje vietoje, anot jo, tebėra gyva[190]. Vėliau (70b6–7) Kebetas sako: „Bet kad siela yra ir žmogui numirus ir kad ji tebeturi kažkokią pažinimo galią, čia gerokai dar trūksta įtaigumo bei įtikimumo." Sokratas atsiliepia: „Tai ką darysime? Nori, kad apsvarstytume (*diamythologōmen*) šiuos dalykus: panašu, kad taip yra, ar ne?" (T. Aleknienės vert.) Tolesnis kalbėjimas remiasi „senovinio pasakojimo" – *palaios logos* autoritetu (70c5), panašiai, kaip ir *Apologijoje*, kai Sokratas kalbėdamas apie sielos nemirtingumą apeliuoja į tai, „kas pasakojama" (*kata ta legomena*, 40c8, 40e5).

Tradicinė Apšvietos suformuluota mito ir logo, vaizduotės ir mąstymo, mitologijos ir filosofijos priešprieša, kulminavusi Bultmano „demitologizacijos" projektu, atgaline data nelabai taikytina Platonui interpretuoti. *Valstybėje* sakant, kad mitas *hōs to holon eipein pseudos, eni de kai alēthē* – „apskritai paėmus yra melas, bet turi tiesos" (*Resp.* 377a4–5), melo ir tiesos opozicija regima pedagoginiame kontekste, svarstant tradicinių graikų mitų tinkamumą vaikams ugdyti. Platonas

190 „[Socrates] compares the business of discussion to story telling", C. J. Rowe, ed., *Plato: Phaedo*, Cambridge: University Press (*Cambridge Greek and Latin Classics*), 1993, p. 125, plg. p. 153.

„nėra susirūpinęs faktiniu istorijos tikrumu, bet etine tiesa, kuri turi būti išreikšta mitu“[191]. Mitas, išreiškiantis etinę, o reikalui esant ir „metafizinę“ tiesą, Platonui tampa *logos*, kaip ir filosofinis samprotavimas. *Gorgijuje* Sokratas pomirtinio gyvenimo mitą įveda iš esmės neišverčiama, bet iškalbinga fraze: „Paklausykite gražios sakmės (*kalou logou*), kuri jums, manau, atrodys esanti mitas (*mython*), bet man yra *logos*“ (*Gorg.* 523a). Kartais, regisi, Platonas tyčia *mito* ir *logo* sąvokas sukeičia: *Valstybėje* pateikiama filosofinė pavyzdinės politinės bendrijos konstrukcija (*paradeigma logōi* – *Resp.* 472d9) *Timajuje* (26c9) pristatoma kaip vaizdavimas „nelygu mite“ *hōs en mythōi*, ją priešinant netrukus papasakosimai „tikrai“ Atlantidos istorijai *alēthinon logon* (26e5). Naujosiose Platono filosofijos interpretacijose pastebima, kad joje „vien dialektikos niekada negana: ji veikiau mitą papildo negu pakeičia. Dialektika ir mitas gali būti regimi kaip skirtingi aiškinimo būdai, bet Platonas nepristato vieno aukštesniu už kitą ir nė vienas būdas nėra pats sau pakankamas“[192]. Galimas dar radikalesnis, bet ir hermeneutiškai dar produktyvesnis požiūris: „Jausmas, kad žmogiškasis išsisakymas būdamas apmatinis, neadekvatus, geriausiu atveju tik artėjantis prie tiesos, yra ‚fikcionalus‘ užkrečia Platono rašymą giliausiu jo lygiu… Tai ne ‚mitas‘ užpildo skyles, kurias palieka žmogaus protas (nors jis gali tai padaryti, kaip ir patarnauti specialiais tikslais konkrečioms auditorijoms), bet žmogaus protas pats neišgyvendinamai

191 P. Murray, „What is a *muthos* for Plato?“, in: *From Myth to Reason? Studies in the Development of Greek Thought*, ed. R. Buxton, Oxford: University Press, 1999, p. 252.

192 P. Murray, *ibid.*, p. 261.

rodo bruožus, kuriuos mes būdingai asocijuojame su istorijų pasakojimu"[193]. Taip žvelgiant nėra prasmės aiškintis, ko viename ar kitame Platono dialogo fragmente „daugiau" – mito ar racionalus samprotavimo. Ypač kai susiduriame su galutiniais žmogaus gyvenimo klausimais – „eschatologija" – tiek filosofija, tiek mitas pateikia tik dalinius atsakymus. Negana to, jie Platono dialoguose susipina tarpusavyje ir dargi perskverbia vienas kitą. Antai *Faidone* ir filosofiniam tyrimui (77e–78a), ir mitui (114e) Sokratas atvirai skiria tą pačią užduotį: kerėti klausytojus, idant šie nebebijotų mirties. Tai atsakas į vieno pašnekovų prašymą: „pamėgink mus perkalbėti, Sokratai" (*Phaed.* 77e6). Iš tiesų, visas *Faidonas* yra toks mėginimas „perkalbėti" (*metapeithein* – „įtikinti pakeisti nuomonę") sielos nemirtingumu negalintį patikėti skaitytoją. Platono anapusybės mitai gali būti pavadinti retoriniais (įtikinimo) tekstais. Dalfenas šmaikščiai pastebi: „Platono filosofinis *mythos* yra *logos* ta prasme, kaip *logos* aprašė Gorgijas."[194] Tačiau Gorgijo aprašytas kerintis *logos* teskirtas manipuliuoti pašnekovo emocijomis. Juo žmogus „suvedžiojamas" ir tampa įrankiu kažkieno tikslams siekti. Sokratui mito-logija reikalinga keisti žmogaus santykiui su savimi pačiu, su savo siela. Ten, kur nėra neabejotino įrodymo, galutinio atsakymo, pasitelkiama

193 Ch. Rowe, „Myth, history and dialectic in Plato's *Republic* and *Timeus-Critias*", in: *From Myth to Reason?*, p. 205–206.

194 J. Dalfen, 226. Plg. *Pagyrimą Helenei*: „*Logos* yra galingas valdovas, kuris smulkiausiu ir neregimiausiu kūnu atlieka dieviškiausius darbus: jis gali nuraminti baimę ir išvyti liūdesį, sukelti džiaugsmą ir sužadinti gailestį." (8) „Įkvėpti kerėjimai per *logos* atneša malonumą, numaldo skausmą." (10)

filosofinė retorika, veikianti ne tiesiogiai emocijas, bet visą sielą, o pirmiausia – protingąją jos galią. Tokiai retorikai reikia ir elencho, mąstymą apvalančio nuo vien juslių patyrimu arba visuomenės prietarais grįstų įsitikinimų, ir nuoseklaus filosofinio įrodinėjimo, ir mito. Visi šie elementai drauge turi taip „pakerėti" žmogų, kad šis atsivertų vilčiai: jau *Apologijoje* Sokratas ragina „puoselėti gerą viltį" (41c8–9). Vilties matmuo Platono „abstraktų", į eidus orientuotą filosofinį mąstymą susieja su ribota ir konkrečia žmogaus būtimi[195].

40a2–c2 **Man įprastas pranašaujantis daimoniškas [ženklas].** *Hē eiōthuia moi mantikē hē tou daimoniou* – „man įprasta pranašystės galia [iš *arba* dėka] daimoniškojo [ženklo]"; *hē tou daimoniou* Schleiermacherio ir kai kurių vėlesnių mokslininkų laikoma interpoliacija.[196] Vargu ar tokia

195 Vilties reikšmė Platono filosofijoje išsamiau netirta. Čia skaitytojo patogumui verta pacituoti bent pora vietų iš kitų dialogų: plg. įtikėjimą pomirtine palaima: „Jei ji [siela] būtų kur nors susitelkusi savyje ir nusikračiusi visų blogybių, kurias čia dabar suminėjai, tada, Sokratai, turėtume tikrą – ir kokią gražią – viltį, jog tai, ką sakai, yra tiesa" (*Phaed.* 70a–b); bei viltį doru gyvenimu išvengti Hado bausmių (dėl jų, anot *Valstybės* kalbėtojo Kefalo, sulaukus senatvės imama būgštauti: „o jeigu tai tiesa?" Sokratas pritaria Kefalo svarstymui: „tam gi, kuris pats sau žino (*syneidoti*) nieko neteisaus nepadaręs, visada šalimais esti mieloji viltis, geroji ‚senatvės maitintoja', kaip sako Pindaras" (*Resp.* 330d–331a).

196 Palaikyta ir argumentuota M. Joyal, „Socrates, *daimonios anēr*: Some textual and interpretive problems in Plato", in: *In Altum: Seventy-Five Years of Classical Studies in Newfoundland*, ed. M. Joyal, Memorial University of Newfoundland, p. 343.

prielaida būtina: Sokratas čia turi galvoje savo daimoniškąjį ženklą ir sulygina jį su pranašystės galia. Sokratas pranašauja mirties akivaizdoje, kai, senovės įsitikinimu, žmogaus dvasinė galia esti jautriausia (žr. 39c; 39d9).

40c6–e4 **Juk numirti yra viena iš dviejų [...] šis tas daugiau už vieną naktį.** Kritiškam skaitytojui jau pirma frazė, užuot teikusi paguodą, kelia įtarimą. Pati Sokrato disjunkcija yra abejotina: šalia išnykimo galimi ir kiti pomirtinio likimo variantai. Antikinė mintis pateikia ne vieną alternatyvą visiškam išnykimui. Graikams buvo žinoma ir metempsichozė, minima Pindaro bei Empedoklio (Pind. *O.* 2, 68–77; Emp. fr. 17, 118 DK), anot tradicijos, „išrasta" Pitagoro bei Ferekido, ir savotiška „moralinė reinkarnacija" (Platono, regis, priskiriama orfikams), kai „šventas ir priesaiką gerbiąs žmogus po mirties gyvenąs vaikų vaikuose" (plg. *Resp.* 363d), ir pomirtinis vegetavimas, aprašytas Homero *Nekya* – *Odisėjos* 11 giesmėje. Be abejonės, šios būsenos irgi yra *persikėlimas iš čionykštės vietos į kitą*, tačiau Sokratas, kaip sutaria komentatoriai, čia nekalba apie sielų persikūnijimą (nors sąvokos *metabolē* ir *metoikēsis* gali būti vartojamos ir jam įvardyti), jo tikrai nedomina ir homeriškoji pomirtinė būtis. Kyla klausimas, ar tai „netyčinė" Sokrato (Platono) klaida, ar sąmoningai negarbinga argumentacijos strategija[197]? Atsakymas, regis, būtų gan paprastas. Sokratas svarstymą pradeda dviem radikaliai skirtingomis pozicijomis: arba po mirties žmogus nepatiria nieko (tarsi miegodamas), arba ką nors patiria. Tad ir vardyti daugiau

197 Plg. G. Rudebush, „Death is one of two things", in: *AncPhil*, 11, 1991, p. 35.

pomirtinės būsenos variantų jam nėra reikalo. O betarpiška metempsichozė („reinkarnacija") mus vėl grąžintų į gyvenimą, tai būtų netikra mirtis.

yra lyg miegas. Mirties susaistymas su miegu – paplitęs daugelyje kultūrų. Graikams mirtis – miego brolis (*Theog.* 756; *Il.* 14, 231); mirtis ir miegas – dvyniai (*Il.* 16, 672, 682). Mirtis – tai „miegas be pabaigos" (Aesch. *Agamn.* 1450–1451). Taip pat ir Anaksagoras (A34 DK) miegą laikė tiksliausiu mirties vaizdu. Tad Sokratas čia apeliuoja į klausytojams gerai žinomą vaizdinį. Reikia turėti galvoje, kad tradicinėje pasaulėžiūroje mirties sulyginimas su miegu suponavo, kad siela neišnyksta be pėdsako. Homeriškame pasaulėvaizdyje gyvybės pradas, *psykhē*, išlekia žmogui mirštant, bet *psykhē* netapatintina su sąmone. Hade laikosi *psykhē* ir *eidōlon*, tačiau ten nebėra *phrenes* („proto") – psichinio aktyvumo šaltinio (*Il.* 23, 103–104). Antra vertus, Anaksagoras, ko gero, teigė, kad siela, atsiskyrusi nuo kūno, mirštanti, ne taip, kaip miego atveju, kai laikinai nutrūkstąs kūno veikimas (A103 DK). Tačiau Sokratas čia neužsibrėžia tikslo išaiškinti, ar siela išlieka kaip „substancija".

Argmentacija, kad miegui lygi mirtis yra *naudingas įsigijimas* (*kerdos*), sulaukė daug filosofinės kritikos[198]. Iš tiesų – kodėl visiškai nieko nejusti yra geriau negu gyventi? Vienas iš galimų atsakymų yra gan kasdieniškas – gyvenimas yra sunkus ir fiziškai, ir psichologiškai, todėl nieko nejusti geriau, negu

198 Specialios studijos šiuo klausimu: P. Armleder, „Death in Plato's Apology", in: CB, 42, 1966, p. 46; D. L. Roochnik, „Apology 40c4–41e7: Is death really a gain?", in: CJ, 80, 1985, p. 212–220; G. Rudebush, „Death is one of two things", in: *AncPhil*, 11, 1991, p. 34–45.

kasdien kęsti skausmus, rūpesčius ir baimes. Kitas atsakymas būtų, kad Sokratas pripažįsta buvimą mirus esant iš tikro tolygų giliam miegui, kai, subjektiškumui ištirpus, išlieka „egzistavimas", peržengiantis subjekto ir objekto perskyrą ir konstatuojamas nebent pereinant ribą iš gilaus miego į miegą su sapnais[199]. Galbūt tokį supratimą kiek remtų pažodžiui, o ne tik kaip vaizdi frazė, suprastas pasakymas, jog vidinis laikas mirties (gilaus miego) būsenoje visai neišnyksta, bet praranda savo dalumą ir matuojamumą (*visas laikas nėra šis tas daugiau už vieną naktį* – 41d3)[200].

Kad ir kaip būtų, pirmame mirties aiškinime etinio momento visai nėra. Tai patvirtina ir Didžiojo Karaliaus (Persijos valdovo) paminėjimas (40c3–e2): jo laimingumas buvo tapęs priežodžiu (*Euthd.* 274a; *Gorg.* 470e; plg. Aristot. *Sophistici elenchi* 173a26), tačiau, anot *Gorgijuje* pasakojamo mito (*Gorg.* 524d7–525a7), pomirtiniame pasaulyje jo laukianti prasta dalia: Azijos teisėjas Radamantas, nežinodamas, kas mirusieji buvę žemiškame gyvenime, nieko gražaus karaliaus vėlėje nerastų ir atiduotų ją bausmei. Tad Persijos

199 Šią nesubjektinės „patirties" problematiką gal gali praskaidrinti Advaitos Vedantos (be abejo, jos prielaidos visai kitos) precedentas: Advaitos doktrinoje gilaus miego būseną lydi jos „liudytojas", netapatus empiriniam subjektui. Žr. kad ir Michael Comans, „The Self in deep sleep according to Advaita and Visistadvaita", in: *Journal of Indian Philosophy*, 18, 1990, p. 1–28; Arvind Sharma, *Sleep as a state of consciousness in Advaita Vedanta*, Albany: State University of New York Press, 2004.

200 Visiško sielos išnykimo, suirimo galimybė minima Faidone (žr. 70a), Sokratas nė nemėgina jos laikyti „naudingu įsigijimu" ir pateikia jai alternatyvą – nemirtingumo įrodymus.

karaliui būtų tikrai mielesnė pomirtinė būsena, lygi giliam miegui. Sokrato akimis žvelgiant, neteisus ir filosofiškai negyvenantis žmogus negali būti laimingas, miegas jam tikrai geriau. Bet kodėl miegas gerai ir Sokratui – juk tokia pomirtinė dalia jam reikštų filosofavimo netektį? Calefas mėgina atsakyti taip: pasmerktas mirti Sokratas turėtų pasipriešinti įstatymui ir pabėgti, o tai jau būtų gyvenimas nedorybėje, prilygstantis jį pasmerkusių bendrapiliečių gyvenimui[201]. Šiam paaiškinimui irgi galima šį tą prikišti: tarkime, miestas būtų pripažinęs, kad Sokratas teisus ir leidęs jam tęsti Delfų dievo patikėtą misiją. Ar ir tuo atveju filosofui mirtis (gilus miegas) būtų *naudingas įsigijimas*, o ne neišvengiama nelaimė? Keistokai samprotauja Legutko: „Šis argumentas Sokrato lūpose skamba įtikimai būtent dėl to, kad pastarasis palieka įspūdį žmogaus, savo gyvenime daug pasiekusio ir nieko iš jo nebelaukiančio."[202] Toks teiginys nei turi rimtos atramos *Apologijos* tekste, nei atitinka tą Sokrato įvaizdį, kurį žinome iš kitų Platono dialogų, ypač tų, kuriuose vaizduojamos paskutinės filosofo dienos iki teismo (*Teaitetas*, *Eutifronas*) ar po nuosprendžio (*Kritonas*, *Faidonas*). Veikiausiai Legutko čia, manding, nejučia (ir filosofiškiau) atkartoja Ksenofonto nuomonę, kad Sokratas tyčia išprovokavęs savo mirtį, kad nereikėtų kęsti senatvės vargų (žr. paaišk. prie 20e5). Mūsų atsakymas būtų kitoks: Neturėdamas tikro žinojimo, kas yra mirtis, Sokratas savo viltis sudeda ne į šią („miego")

201 S. W. Calef, „Why is annihilation a great gain for Socrates? The argument of *Apology* 40c3–e2", in: *Ancien Philosophy*, 12, 1992, p. 285–297.

202 Legutko (Platon, *Obrona Sokratesa*), p. 196.

versiją. Parodoma, kad Sokratas teisus bet kuriuo atveju – jis (ir jo klausytojai) nepatirtų nuostolio net tuo atveju, jei po mirties „nieko nėra". Vis dėlto Sokratas neplėtoja minties apie „užmigimą" savo paties atžvilgiu. Jis viliasi ne to, ką vadina „naudingu įsigijimu", bet to, ką verta pavadinti didžiausiu gėriu (*koks, vyrai teisėjai, galėtų būti gėris, didesnis už šį?* – 40e6–7).

41a1 **atvykęs į Hadą.** Kurdamas savąjį Hado mitą, Sokratas laisvai derina skirtingas graikų tradicijas (homerinę, orfikų), su jomis kai kada netiesiogiai polemizuoja ir palenkia savo tikslui. Hade jis sutiks kelių rūšių žmones: teisingus teisėjus (žr. paaišk. prie 41a3–4), senuosius poetus (žr. paaišk. prie 41a6–7), neteisingumo aukas (žr. paaišk. prie 41b2) ir gudrumu garsėjusius herojus-valdovus (žr. paaišk. prie 41c1). Verta dėmesio tai, kad šiame Sokrato mite „gerieji" nėra atriboti nuo „blogųjų". Sokratas *Apologijoje* nieko nesako apie pomirtinį atlygį ar orfiškąjį į slėpinius įšventintų teisiųjų ir piktadarių atskyrimą (plg. paaišk. prie 41c3–4) – jis lygiai tikisi kalbėtis tiek su Palamedu ir Ajantu, tiek su jų skriaudiku Odisėju.

41a3–4 **teisėjauja – Minojas, Radamantas, Ajakas, Triptolemas.** Čia išvardyti teisėjai yra pakankamai populiarūs graikų mitologijos personažai. Visi trys – Ajakas, Radamantas ir Minojas – yra Dzeuso sūnūs; pastarieji du – ir broliai. *Radamantas* – gan mįslinga figūrą. Homeras mini jį kaip gerai žinomą asmenį, tačiau nepateikia beveik jokios platesnės informacijos. Sokratas, tikėdamasis Radamantą sutikti Hade,

prieštarauja Homerui. Anot Homero, pastarasis esąs ne Hade, o Elisijuje, arba, kaip sako Pindaras, viešpataująs Palaimintųjų salose (*Olymp.* 2, 56–83):

Tau, Menelajau, dievų užaugintas, nėra pažadėta
Lemčiai paklusus numirt žirgais pagarsėjusiam Arge.
Tau nemirtingi dievai leis eiti į kraštą pasaulio,
Į Elisijo laukus, kur gyven Radamantas šviesplaukis,
Ten, kur bėga lengvai gyvenimas žmogui mirtingam,
Kur nei audrų nėra, nei lietų, nei žiemų didžiaspeigių.
(*Od.* 4, 561–566; A. Dambrausko vert.)

Hesiodas (fr. 141) Radamantą vadina teisiuoju (*dikaios*); Teognidas (701) mini jo „sveiką suvokimą" (*sōphrosynē*). Kitą teisėją, Radamanto brolį, Kretos valdovą *Minoją*, Homeras (*Od.* 11, 322) tituluoja „gudriaminčiu", bet jį jau vaizduoja esantį Hade, ten sprendžiantį mirusiųjų tarpusavio bylas:

Taigi išvydau Minoją, Kronido garbingąjį sūnų,
Rankoj turėjo jis lazdą auksinę ir mirusius teisė,
Soste sėdėdamas, o tie stovėdami klausė sprendimų
Arba sėdėjo aplink plačiavarčiuose rūmuose Hado.
(*Od.* 11, 568–571; A. Dambrausko vert.)

Aiginos karalius *Ajakas* išsprendė ginčą, kam turi atitekti valdžia Megaroje (Paus. 1, 39, 6), maža to, kaip protingiausias iš žmonių, dar būdamas gyvas teisėjavo net dievams (Pind. *Isthm.* 8, 24). Sokrato laikais jis jau žinomas kaip Hade turintis vieną iš garbingiausių vietų.

Triptolemas – svarbi figūra Eleusino mite, čia minimas turbūt norint į teisėjų būrelį įtraukti asmenį, tiesiogiai susijusį su Atėnais. Rašytiniuose šaltiniuose jo teisėjavimas neminimas. Veikiausiai Triptolemas, kaip teisėjas, drauge su Radamantu ir Ajaku pavaizduotas apgadintame IV a. vid. kratere iš Apulijos[203].

Minojas, Radamantas ir Ajakas, kaip mirusiųjų pasaulio teisėjai, minimi ir „Gorgijo“ eschatologiniame mite (*Grg.* 524a). Minojui *Gorgijuje* pavesta teisti Azijos vėles drauge su savo broliu Radamantu, taip pat jis yra „paskutinės instancijos“ teisėjas. Ajakas teisia kilusius iš Europos. Tačiau ne taip, kaip *Gorgijo* dialoge, *Apologijoje* net neužsimenama apie tai, kad šie teisingieji teisėjai spręstų pomirtinį vėlės likimą, atsižvelgdami į mirusiojo moralinę vertę.

Apologijos mite teisėjų funkcijos neaptariamos, tad klausytojai natūraliai turi manyti, jog Hade jie sprendžia vėlių tarpusavio bylas, kaip daro Minojas cituotoje Homero ištraukoje. Čia labai tikėtina, kad Sokratas subtiliai sureliatyvina Atėnų teismo nuosprendį – visi filosofą pasmerkę atėniečiai anksčiau ar vėliau irgi mirs, tad Sokratas galės mirusiųjų pasaulyje pašaukti juos į teisingą teismą, prašydamas anų teisėjų išspręsti bylą tarp savęs ir miesto.

41a6–7 **susitikti su Orfėju, Mūsaju, Hesiodu ir Homeru.** Seniausi graikų poetai ir ugdymo autoritetai čia rikiuojami

203 Atrodo, kad komentatoriai (pvz. Stokes, p. 192) perdeda šio ikonografinio tipo paplitimą. Mums pavyko rasti nuorodą tik į vieną kraterą (Neapolis, H3222) – žr. Timothy Gantz, *Early Greek Myth: A Guide to Literary and Artistic Sources*, vol. 1, Baltimore and London: John Hopkins University, 1993, p. 70.

tradicine choronologine eile (plg. *Resp.* 363a, 327d, 612b; *Tim.* 21d). Tokia tvarka juos vardija ir Hipijas iš Elidės (86 B6 DK). Beje, Herodotas (2, 53) ginčija šią chronologiją ir pirmais graikų poetais laiko Homerą ir po jo – Hesiodą. Kituose dialoguose Platonas laikosi kitos tradicijos ir Homerą mini pirma Hesiodo (*Ion* 531a–b; *Prot.* 316d; *Symp.* 209d; *Crat.* 402b; *Resp.* 600d).

Prisimenant, ką Sokratas jau papasakojo apie savo santykius su poetais, mirusiųjų kūrėjų laukia panašus ištyrimas, veikiausiai išsklaidysiantis ir šių išmintingumo iliuziją. Vis dėlto kitas pasaulis Sokratui bus įdomesnis – jis galės kvosti poetus, kurie pripažinti išminčiais ir politinio bei religinio graikų ugdymo šaltiniais *par excellence*. Kituose dialoguose (ypač *Valstybėje*) pateikiama Homero mitologijos moralinė kritika ir pajuokiamos Orfėjo bei Mūsajo knygos.

41b2 **susitikčiau su Palamedu, Telamono sūnumi Ajantu.** Abu personažai yra nuo neteisingo teismo nukentėjusiųjų pavyzdžiai. Homero neminimas *Palamedas* tapo itin populiarus V amžiuje. Apie jį rašė Aischilas, Sofoklis, Euripidas. Gorgijas parašė jo apologiją, o Alkidamantas – Odisėjo vardu – kaltinamąją kalbą[204]. Palamedui priskiriama daugybė išradimų, tarp jų ir skaičiavimo bei rašymo menas. Odisėjas (dėl ne

204 Daugelio mokslininkų abejota, ar Odisėjo kaltinamoji kalba yra tikrai Alkidamanto, o ne antrosios sofistikos laikų kūrinys. Vis dėlto paskutiniu metu tvirtėja autentiškumo šalininkų pozicijos – žr. *The Greek Sophists*, translatd and with an Introduction and Notes by John Dillon and Tania Gergel, London: Penguin Books, 2003, p. 303.

visai aiškių priežasčių, galbūt iš pavydo) apkaltino Palamedą susimokius su trojėnais. Pakišęs Palamedui neva išdavystės įrodymus – auksą ir padirbtą priešų laišką, pasiekė, kad jis būtų nubaustas mirtimi. Sokratas veikiausiai Palamedą regi kaip savo prototipą – savo bendrijai padaręs daug gera, pastarasis buvęs taip pat neteisingai minios pasmerktas. Odisėjas (Alkidamanto sudėtoje kalboje) teisėjus perspėja turint reikalą su *philosophos te kai deinos* (4).

Ajantas, antras karžygys po Achilo, neteko proto ir nusižudė, kai kritusio Achilo ginklai buvo paskirti Odisėjui. Jį taip įskaudinusi ši neteisybė, kad atėjus metui grįžti į kūną, Ajanto siela, „prisimindama nuosprendį dėl Achilo ginklų, nenorėjusi tapti žmogumi" (*Resp.* 620b).

41c1 **kuris atvedė prie Trojos didelę kariauną, arba Odisėją, arba Sisifą.**

atvedė prie Trojos didelę kariauną. Paprastai sakoma, kad mintyje turimas vyriausias graikų karo vadas Agamemnonas, tačiau būtų sunku pasakyti, kuo jis galėtų dominti Sokratą. Aiškinimai mums rodosi pritempti: jis Sokratui rūpįs kaip „vadas vyriausias [,] ir karalius puikus, ir pirmas kovotojas ietim" (*Il.* 3, 178–179)[205], kaip arogancijos, įžūlumo pavyzdys[206]. Agamemnono vieton (ir į draugę gudruoliams Odisėjui bei Sisifui) gerai tiktų jo brolis Menelajas, atplaukęs prie Trojos

205 Heitsch, p. 170. Stokesas savo nuomonę išsako labai tamsiai, bet regis jis mano panašiai – Agamemnoną Sokratas tirsiąs kaip politiką.

206 Platone, *Apologia di Socrate. Critone*, a cura di Maria Michela Sassi, Milano: Rizzoli (BUR), 2007, p. 175 (n. 54).

krantų su 60 laivų (Agamemnonas – su 100; *Il.* 2, 569–590). Kaip teisėtas Helenės vyras (tad ir karo sukėlėjas) jis gali būti perkeltine prasme laikomas tuo, kuris „atvedė kariauną". Kaip tik Menelają išmintingasis Nestoras laikęs „protingiausiu visų mirtingųjų" (*Od.* 4, 190–191), o *Iliadoje* Menelajas vaizduojamas nors jaunas, bet puikus oratorius, tegu ir neprilygstantis savo bičiuliui Odisėjui (*Il.* 3, 210–215). Tuo tarpu apie Agamemnono protinius gebėjimus ar pretenzijas į išmintį nežinome nieko. Sokratui būtų įdomu veikiau kvosti tikrą politiką, garsų savo išmintimi, o ne karį – begėdišku įžūlumu.

Sisifas buvęs protingiausias savo laiko žmogus (*Il.* 6, 153–154), pajėgęs po mirties gudriais žodžiais įtikinti Persefonę ir ištrūkti iš Hado (Theogn. 702–712). Taip pat sakoma, kad jis klasta surišęs Tanatą (Mirties įkūnijimą) ir tuo metu žemėje niekas iš viso nemiręs (Ferekidas 3F119 Jacoby). Už šiuos gudravimus jis buvęs pasmerktas Hade į kalną ridenti uolą, vis nusiritančią žemyn (*Od.* 11, 593–600). Solidi antikinė tradicija teigė, jog *Odisėjas* esąs Sisifo nesantuokinis sūnus (Aesch. fr. 175 Radt; Soph. *Aj.* 189, *Ph.* 417, 1311; Eur. *Iph. A.* 524, 2362, *Cyc.* 104). Odisėjo protas ir išradingumas plačiai žinomi, tačiau jo sąžinę turėtų slėgti Palamedo ir Ajanto mirtys. Tad ir Sisifas, ir Odisėjas yra herojai, kurių pažiūros į dievogarbą kelia rimtų abejonių.

Palamedas, Ajantas, Odisėjas, Menelajas yra Trojos karo laikų herojai. Ironiškas Platono-Sokrato požiūris į jų išmintį čia tik numanomas. Tačiau *Kratile*, manipuliuojant tariamomis etimologijomis, ironija tampa neabejotina, ypač atsižvelgiant į galimybę frazės pabaigą suprasti dvejopai:

„Atikos tarme kalbant, didvyriai (*hērōes*), pasirodo esą kažkokie kalbėtojai (*rhētores*) ir klausinėtojai (*erōtētikoi*), tad net kalbėtojų ir sofistų giminė tampa didvyrių paderme", arba „netgi didvyrių padermė tampa kalbėtojų ir sofistų gimine." (*Crat.* 398d8–e3)[207]

41c2–4 **tiek vyrų, tiek moterų, su kuriais ten kalbėtis, bendrauti ir juos kvosti būtų [...] laimė.**

tiek vyrų, tiek moterų. Pirmą kartą *Apologijoje* paminima, kad ir moterys gali būti Sokrato pašnekovės. Deja, jis kalba ne apie savo miesto gyventojas, bet garsiąsias senovės moteris, kurių vardai plačiai žinomi (*kas nors pajėgtų išvardyti...*), tokias kaip Sapfo (plg. *Phaedr.* 235b–c), ir ketina jas kvosti tik Hade. Alkibiadas *Puotoje* (215d3–6) atskleidžia, kad tarp Sokrato klausytojų būta ir moterų, tačiau tai labiau retorinė priemonė didžiojo kerėtojo žodžių visuotiniam poveikiui pabrėžti.

kalbėtis, bendrauti ir juos kvosti. Visi trys Sokrato vartojami veiksmažodžiai *Apologijoje* ir kituose Platono raštuose žymi filosofinę veiklą. *Dialegesthai* („kalbėtis", plg. 19d3–5, 21c6, 33b1, 38a4) – pagrindinė filosofavimo forma; anot Rowe'o apibūdinimo, tai savotiškas „apsikeitimas": „asmuo (turintis tam tikrą žinojimą) išsako teiginius, kuriuos kitas asmuo kvestionuoja, versdamas pirmąjį apginti, ką šis yra pasakęs ir

207 Žr. Platonas, *Kratilas*, gaikišką tekstą parengė, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mantas Adomėnas, Vilnius: Aidai, 1996, p. 95 ir 249, paaišk. 35.

taip toliau“[208]. Sokratui svarbu, kad filosofavimas būtų gyvų vyrų dialogas „savu balsu“ (*phōnē eautōn*; *Prot.* 347d1), o ne su rašytiniais tekstais (*Phaedr.* 275d–e).

Veiksmažodis *syneinai* („bendrauti, drauge gyventi“) ir daiktavardis *synousia* šiame kontekste pirmiausia žymi miesto piliečių bendriją, kurioje jaunoji karta, būdama drauge su vyresniąja, perima jos patirtį, žinias, pilietinio gyvenimo įgūdžius (plg. 19e6–20a2). Sokratas kuria savo *synousia*, kurioje dominuoja filosofinis gyvenimas „kalbantis“ ir „kvočiant“. Plačiau jos, kaip mokytojo ir mokinio bendro buvimo, sampratą jau savo vardu Platonas dėsto *Septintame laiške* (plg. *Ep.* VII 314c-d)[209].

Galiausiai *exetazein* („kvosti, tardyti“, 23c4–5, 24c2, 28e5–6, 38a5–6, 41b6–8 ir kt.) čia vartojamas kaip sinonimas veiksmažodžiui *elegxai* (pvz. 18d4–5 ir paaišk.) – maždaug „kritiškai tirti“[210]. Nuo *dialegesthai* jis skiriasi „agresyvesniu“ atspalviu – Sokratas „kvosdamas“ ne tik ieško patikimo žinojimo, bet ir atskleidžia, ištiria, kas yra išmintingas, kas – ne.

Tad Sokrato veikla – nuolatinis dialogo palaikymas, bendrabūvis kalbantis. Ji neįmanoma homeriškajame Hade, kuriame nėra artikuliuotos kalbos. Homero poemose nėra visiškai nuoseklaus vaizdo, kartais atrodo, kad vėlės Hade

208 C. J. Rowe, *Plato: Phaedo*, p. 4.

209 Plačiau žr. K. Saboliaus komentarą: Platonas, *Antrasis ir septintasis laiškai*, Vilnius: Aidai, 2005, p. 152-155.

210 Sokratas savo filosofiniam tyrimui nusakyti *Apologijoje* vartoja ir daugiau sinonimų: *zētein*, *zētēsis* (23b5, 29c8), *ereunan* (23b5, 41b6); atrodo, jų reikšmės nėra griežtai atribotos (žr. Heitsch, 87, anm. 118).

gali vienaip ar kitaip bendrauti, tačiau iš esmės ten vyrauja „kalbos užmarštis“, *lathiphthongoio* (*Scutum* 131)[211]. Vis dėlto Odisėjas, gyvas atvykęs į Hadą, „visus išklausinėjo“ (*egō d' ereeinon hapasās* – frazė taikoma moterų būrio vėlėms, tačiau tinka ir visiems ten sutiktiesiems, žr. *Od.* 11, 233–234), tiesa, naudodamasis aukos krauju, vėlėms grąžinančiu galią kalbėti. Sokrato pasakojimas gali klausytojams priminti šią *Odisėjos* sceną, tačiau jie nesunkiai pastebės ir skirtumą: Hade filosofui nereikės griebtis ypatingų priemonių, Hado namai yra vieta, kurioje kalbamasi. *Kratile* pastebima, kad iš Hado dar niekas neištrūko, nes šis visus sužavi savo kalbomis: „gražias kalbas Hadas moka kalbėti [...] šitas dievas yra tobulas sofistas“ (*Crat.* 403e1–3) – atvirkščiai, negu pasakota apie Sisifą, gudriomis kalbomis išsivadavusį iš Hado.

Sokrato įsivaizdavimas smarkiai kontrastuoja ne tik su homeriškuoju, bet ir su eleusininiu-orfiškuoju supratimu. Septintojoje raudoje Pindaras vaizduoja, kaip teisieji, amžinai šviečiant saulei, Hade mėgaujasi žirgais ir mankštomis, žaidžia šaškėmis ar skambina lyromis (Pind. *Rauda* 7, fr. 129). Toks kūno malonumų (o nedoriesiems – kūno bausmių) kupinas pomirtinis gyvenimas *Valstybėje* sarkastiškai išjuoktas Adeimanto lūpomis: „Mūsajas ir jo sūnus teisingiesiems parūpina iš dievų dar didesnių gėrybių: nuveda juos į Hadą, suguldo į guolius, surengia šiems šventiesiems pokylį ir leidžia jiems vainikuotiems visą laiką girtauti, manydami, jog amžinas girtumas yra puikiausias atlyginimas už dorybę. [...] Nedorėlius ir neteisingus žmones Hade jie panardina į

211 J. Heath, „Blood for the Dead: Homeric ghosts speak up“, in: *Hermes*, 133, 2005, p. 389–400.

dumblą ir verčia rėčiu nešioti vandenį [...]" (*Resp.* 2, 363c–d; J. Dumčiaus vert.).

Visas Sokrato „pasišnekučiavimas mitais" palieka keistą įspūdį. Vargu ar Sokrato klausytojams, kad ir kokie geri žmonės jie būtų, didele paguoda gali atrodyti pomirtiniai ir amžini (nes Hado gyventojai nemirtingi) pokalbiai apie šaunumo, išminties ar gėdingumo esmę. Klausimas: *Ko kiekvienas neatiduotų, vyrai teisėjai, už galimybę ištardyti tą, kuris atvedė prie Trojos didelę kariauną?* lieka neatsakytas, bet nesunku spėti, jog vyrai teisėjai neduotų nieko; jie mieliau rinktųsi žaidimą šaškėmis arba pokylį negu Sisifo atsakymus į klausimą, *kas* yra dievogarba? Nelabai aišku, ką gero Hade tikisi rasti pats Sokratas – „viskas ten bus kaip ir šioj žemėj". Nėra pagrindo manyti, kad filosofas ten bus suprastas ir priimtas geriau negu Atėnuose. Kokia čia „nenusakoma laimė", jei patetiško pasakojimo gale tenka pridurti: *Kad ir kaip būtų, ten gyvenantieji už tai tikrai nežudo*? Ir iš kur randasi troškimas *daugybę kartų numirti*, kad vėl ir vėl įsitikintum, jog Homeras ir Orfėjas neišmano nieko iš to, ką yra parašę?

Literatūriškai jautrus šiandienis Platono skaitymas leidžia nesunkiai atpažinti komiškuosius ironiškus ir parodijinius šio mito bruožus[212]. Atėnai pasirodo esą išvirkščias Hadas, bet net ir Hado pašnekovai pateikiami ironiškai. Tačiau reikia skirti Sokrato klausytojus ir Platono skaitytojus. Erbse taikliai nurodo auditorijos reikšmę: *Apologijoje* Sokratas negali kalbėti taip, kaip jis kalba *Faidone*. Jis negali veik dviem šimtams

212 Plg. Massimo Stella, *L'illusion philosophique: La mort de Socrate sur la scène des* Dialogues *platoniciens*, Éditions Jérôme Millon (Collection Horos), 2006, p. 184–187.

jį palaikiusių vyrų išdėstyti mokymo apie eidus („idėjas"), grindžiančio sielos nemarumo viltį[213]. Sokrato sekamas mitas paviršiumi perteikia žinią, kad anapusybėje jam „bus geriau negu čia", mat joje yra visa, ko Sokratas negalėjo rasti savo mieste: teisingas teismas, tinkami kvosti politikai ir poetai, erdvė filosofiniam gyvenimui, kuriam negraso brutali mirtis. „Tikrieji teisėjai" vargu ar įžvelgia jo komizmą bei ironiją; tik vienas kitas gali įprastai sudvejoti: „ar Sokratas čia rimtas, ar šaiposi?" (*spoudazei tauta Sōkratēs ē paizei* – žr. *Gorg.* 481b6). Antra vertus, visi teisėjai turėtų suprasti girdį kritikos Atėnams santrauką ir pajusti vidinį priekaištą, kad jų bendrijoje doram žmogui gyventi blogiau negu Hade. Tuo tarpu mes, Platono skaitytojai, galime pasimėgauti ironija ir net bufonada, liudijančia, kad net mirties akivaizdoje filosofas nepalūžo, tebėra koks buvęs. Drauge komizmas yra raktas, atskleidžiantis šio mito apmatinį ir instrumentinį pobūdį. Juo patvirtinama, jog Sokratas tikrai nemano ir nesideda žinąs, „kas yra Hade". Galiausiai, pasakojimo „nerimtumas" kreipia skaityti rimtąjį *Faidoną* (nesakome, kad Platonas jį jau buvo sumanęs rašydamas *Apologiją*, bet kas galėtų paneigti ...) ir drauge teikia foną *Faidono* „nerimtiems" elementams. Galiausiai ir klausytojams, ir skaitytojams Sokratas išsako be galo rimtą išvadą, kuri mitu nėra įrodoma ar grindžiama, bet parengiama: *mirties atžvilgiu reikia puoselėti gerą viltį ir šį vieną dalyką suvokti esant teisingą – tai, kad geram vyrui nei gyvam, nei numirusiam nėra jokios blogybės, o jo reikalais nenustoja*

213 H. Erbse, „Zur Entstehungszeit von Platons *Apologie des Sokrates*" (1975), in: *idem, Ausgewälte Schriften zur Klassischen Philologie*, Berlin: Walter de Gruyter, 1979, p. 342–343.

rūpintis dievai (41c8–d3). Dievų *meletē* daro galimą viltį, kad mirtis tikrai nėra blogybė, nors ir nežinome, koks pomirtinis gyvenimas yra iš tikrųjų.

42a5 **išskyrus dievą.** Platonas paskutiniam, kaip ir pirmam, savo teksto žodžiui skiria ypatingą reikšmę. Kas yra tas *ho theos* – dievas (Dievas)? Koks jo santykis su neįvardijamuoju Apolonu (plg. paaišk. prie 20e8)? Vienprasmį atsakymą sunku rasti skaitant ne tik *Apologiją*, bet ir vėlyvą *Timają*. Nenuostabu: „rasti visa ko Kūrėją ir Tėvą yra sunkus darbas, o ir radusiam neįmanoma visiems apie tai atskleisti" (*Timajas* 28c). Atrodo, kad čia Platonas nemini jokio žinomo Olimpo religijos dievo. Staigus perėjimas nuo „dievų" (41d2–3) prie „dievo" dar neleidžia manyti, jog tai galėtų būti abstraktus apibendrinimas. Bene patogiausia čia pasitelkti „silpnojo monoteizmo" sąvoką, pasiūlytą Bordto Platono teologijos studijoje[214]. Tai „monoteizmas politeizme", kai išsaugant dievų daugeriopumą, brėžiama perskyra tarp amžinojo Dievo, esančio „už" kosmoso, ir tradicinės teologijos dievų. Paskutiniai Sokrato žodžiai teisme yra ne skepticizmo, bet vilties žodžiai – jis pasitiki jo laukiančia dalia, nes gyveno taip, kaip liepė *Dievas*.

214 Michael Bordt, *Platons Theologie*, Freiburg-München: Karl Alber (*Symposion*, 126), 2006, p. 55–144.

BIBLIOGRAFIJA
RODYKLĖS

Analitinė bibliografija

Ši bibliografija nėra išsami. Ja norima padėti susigaudyti *Sokrato apologijos* tyrimuose, ypač skelbtuose po XX a. vidurio. Todėl nė nemėginta vardyti visų *Apologijos* vertimų net į didžiąsias kalbas. Pateikti tik svarbiausi originalaus teksto leidimai ir išsamesni komentarai. Čia neįtraukti gausūs skyriai apie *Apologiją* iš knygų, skirtų Platono filosofijai ar konkretiems jos klausimams. Atkreiptinas dėmesys, kad komentaro išnašose nurodoma literatūra ir analitinė bibliografija sutampa tik iš dalies bei viena kitos nepakeičia. Leidiniai šioje bibliografijoje suskirstyti į: (a) lietuviškus vertimus ir graikiško teksto leidimus, vertimus, komentarus, (b) bendras *Apologijos* temų studijas ir (c) paskirų *Apologijos* vietų analizę. Skirsnių viduje tekstai rikiuojami chronologiškai.

LIETUVIŠKI VERTIMAI

Antano Smetonos vertimas išleistas bent tris kartus: Platonas, *Sokrato gynimasis teisme ir Kritonas,* invadą „Sokratas ir jo evangelija" parašė ir komentarus paruošė Vl. Šilkarskis, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1935; Marijampolės marijonų spaustuvėje buvo paruoštas dvikalbis leidinys (be įvado ir paaiškinimų): Platonas, *Sokrato gynimasis teisme. Kritonas,* graikiškas ir lietuviškas tekstai, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1936; galiausiai pastarasis leidinys, papildytas naujais glaustais paaiškinimais ir *errata,* perspausdintas atgavus Nepriklausomybę: Platonas, *Sokrato apologija. Kritonas,* paaiškinimus parašė Vytautas Ališauskas, Vilnius: Aidai (*Atviros Lietuvos knyga*), 1995 (beje, 15 egz. tiražu ji paskelbta ir aklųjų Brailio šriftu: UAB „Brailio spauda", 2003. 1 kn.).

Merkelio Račkausko vertimas, atliktas panašiu metu kaip ir Smetonos, knygos pavidalu pasirodė anksčiau: Platonas, *Sokrato apologija. Kritonas*, Kaunas: Vairas, 1927; sovietų okupacijos metais naujai suredaguotas ir įdėtas į jo Platono vertimų rinkinį: Platonas, *Dialogai*, Vilnius: Vaga, 1968.

GRAIKIŠKO TEKSTO LEIDIMAI, KOMENTUOTI VERTIMAI, KOMENTARAI

Platonis *Opera omnia*, Vol. I, sect. I, ed. et comm. instr. **G. Stallbaum**, Gothae et Erfordiae, 1833.

J. Adam, Platonis *Apologia Socratis* Part I: Introduction and Text, Part II: Notes and Appendices, Cambridge: University Press, 1887.

Platonis *Opera*, tomus I tetralogias I–II continens, instruxit **Ioannes Burnet**, Oxonii: e Typographeo Clarendoniano, 1900.

Platon, *Apologie de Socrate*, texte établi par **Maurice Croiset**, Paris: Les Belles Lettres (*Collection des universités de France, publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé*), 1920; naujausias dvikalbis leidimas: *Platon, Apologie de Socrate*, texte établi et traduit par M. Croiset. Introduction et notes par F. L'Yvonnet, Paris: Les Belles Lettres (*Classiques en poche*), 2003.

Apologie des Sokrates und Kriton, 2. durchges. Aufl., Leipzig, 1922; Platon, *Apologie des Sokrates*, Übersetzt und erl. von **Otto Apelt**, Hamburg: Meiner (*Philosophische Bibliothek* Bd. 180), 1951.

J. Burnet, *Plato's Euthyphro, Apology of Socrates, and Crito*, Oxford: Clarendon Press, 1924.

R. Hackforth, *The Composition of Plato's Apology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1933.

Thomas Meyer, *Platons Apologie*, Stuttgart: W. Kolhammer (Tübinger Beiträge zur Altertumswissenschaft 42), 1962.

T. G. West, *Plato's Apology of Socrates*, Ithaca: Cornell University Press, 1979.

C. D. C. Reeve, *Socrates in the Apology: An Essay on Plato's Apology of Socrates*, Indianapolis: Hackett Publishing, 1989.

E. de Strycker-S. R. Slings, *Plato's Apology of Socrates: A Literary and Philosophical Study with a Running Commentary*, edited and completed from the papers of the late E. de Strycker by S. R. Slings, Leiden etc.: E. J. Brill (*Mnemosyne: Bibliotheca Classica Batava*), 1994.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ, rec. **W. S. M. Nicoll**, in: E. A. Duke, W. F. Hicken, W. S. M. Nicoll, D. B. Robinson, J. C. G. Strachan, *Platonis Opera*, tomus I tetralogias I–II continens, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, 1995.

Plato, *Apology. With an Introduction, Translation and Commentary* by **Michael C. Stokes**, Warminster: Aris & Phillips, 1997.

Platon, *Apologie de Socrate, Criton*, traductions, introductions, notes de **Luc Brisson**, Paris: Flammarion, 1997.

Платон, *Собрание сочинений, т. 1 (1): Апология Сократа*, перевод **М. С. Соловьева**, изд. подг. **А. А. Глухов**, **Ю. А. Шичалин**, Москва: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2000 (graikiškas tekstas – M. Croiset, komentaras – de Strycker Slings, Burnet ir kt. kompiliacija).

Platon, *Werke I 2: Apologie des Sokrates. Übersetzung und Kommentar von* **Ernst Heitsch**, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002.

Platon, *Obrona Sokratesa*, tłumaczenie i komentarz **Ryszard Legutko**, Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2003, (graikiškas tekstas – J. Burnet).

Thomas C. Brickhouse and **Nicholas D. Smith**, *Routledge Philosophy Guidebook to Plato and the Trial of Socrates*, New York and London, 2004.

Kurt Roeske, Nachgefragt bei Sokrates: ein Diskurs über Glück und Moral. Text [von Friedrich Schleiermacher] und Interpretation der Apologie Platons, Würzburg: Könighausen und Neumann, 2004.

BENDRO POBŪDŽIO *APOLOGIJOS* STUDIJOS

George Anastaplo, „Human Being and Citizen: A Beginning to the Study of Plato's *Apology of Socrates*", in: *Ancients and Moderns*, ed. Joseph Cropsey, New York: Basic Books, 1964.

L. Noussan-Lettry, *Spekulatives Denken in Platons Frühschriften: Apologie und Kriton,* Freiburg: Alber, 1974.

Leo Strauss, „On Plato's *Apology of Socrates* and *Crito*", in: *Essays in Honor of Jacob Klein,* Annapolis: St. John's College, 1978.

H. Erbse, „Zur Entstehungszeit von Platons *Apologie des Sokrates*" (1975), in: *idem, Ausgewälte Schriften zur Klassischen Philologie,* Berlin: Walter de Gruyter, 1979, p. 341–363.

Thomas C. Brickhouse, and **Nicholas D. Smith,** „‚The Divine Sign Did Not Oppose Me': A Problem in Plato's *Apology*", in: *The Canadian Journal of Philosophy,* 16, 1986, p. 511–526.

Todd Compton, „The trial of the satirist: Poetic Vitae (Aesop, Archilochus, Homer) as back ground for Plato's Apology", *The American Journal of Philology,* 111, 1990, p. 330–347.

W. R. Connor, „The other 399: religion and the trial of Socrates", in: *Georgica: Greek studies in honour of George Cawkwell,* ed. by M. A. Flower and M. Toher, London: Institute of classical Studies (BICS Supplement 58), 1991, p. 49–56.

Myles Burnnyeat, „The impiety of Socrates", in: *AncPhil,* 17, 1997, p. 1–12.

F. Buddensiek, „Why Socrates was sentenced to death: some thoughts on double standard behavior", in: *Double standards in the ancient and medieval world,* ed. by K. Pollmann, Göttingen: Duehrkop und Radicke, 2000, p. 95–106.

Donald Morrison, „On the alleged historical reliability of Plato's *Apology*", in: *Archiv für Geschichte der Philosophie,* 82, 2000, p. 235–265.

William J. Prior, „The historicity of Plato's *Apology*", in: *Polis,* 18, 2001, p. 41–57. (Polemika: **T. C. Brickhouse** and **N. D. Smith,** „Apology of Socratic studies", in: *Polis,* 20, 2003, p. 108–127.)

Oona Eisenstadt, „Shame in the *Apology*", in: *Politics, Philosophy, Writing: Plato's Art of Caring for Souls,* ed. with an introd. by Zdravko Planinc, Columbia and London: University of Missouri Press, 2001, p. 42–59.

G. Danzig, „Apologizing for Socrates: Plato and Xenophon on Socrates behavior in Court", in: *Transactions of American Philological Association,* 133, 2003, p. 281–321.

Harvey S. Goldman, „Reexamining the 'examined live' in Plato's Apology of Socrates", in: *Philosophical Forum*, 35, 2004, p. 1–3.
Louis-André Dorion, „Le *Gorgias* et la défense de Socrate dans l'*Apologie*", in: *Symposium Platonicum 7 – Gorgias-Menon: Selected papers from the seventh Symposium Platonicum*, ed. by Michael Erler and Luc Brisson, Sankt Augustin: Academia Verlag, 2007, p. 284–289.
Francisco J. Gonzalez, „The questioning of piety and piety of questioning in Plato's *Apology*", in: *Philosophy and dialogue. Studies on Plato's dialogues* (1), ed. by Antoni Bosch-Veciana and Josep Monserrat-Molas, Barcelona: Barcelonesa d'Edicions, 2007, p. 33–58.

ATSKIRŲ DALIŲ STUDIJOS

Pratarmė
G. Krüger, „Das Prooemium von Platons *Apologie*", *Der altsprachliche Unterricht* IX, 5, 1966, p. 29–34.

19c2–5
Jeff Mitscherling, „Socrates and the Comic Poets", in: *AP*, 36, 2003, p. 67–72.

20d8
Antoni Bosch-Veciana, *La saviesa nascuda en el temple de Delfos* [*héper estìn isos anthropíne sophía*] (Platón, *Apologia de Sòcrates*, 20d8), Barcelona, 2006.

20e–21a
E. de Strycker, „The oracle given to Chaerephon about Socrates (Plato, *Apology* 20e–21a)", in: *Studies in Greek philosophy and its continuation offered to prof. C. J. De Vogel*, ed. by J. Mansfeld and L. N. de Rijk, Assen: van Gorcum, 1975, p. 39–49.
J. Daniel, R. Polansky, „The tale of the Delphic oracle in Plato's *Apology*", in: ANCW, 2, 1979, p. 83–85.

Mario Montuori, „The oracle given to Chaerephon on the wisdom of Socrates: an invention by Plato“, in: *Kernos*, 3, 1990, p. 251–259.
Luis Tamayo, „Un error de lógica en la Apología de Sócrates“, in: *Méthexis*, 9 Supl., 1996, p. 173–179.

21b–c

B. Vancamp, „Note sur Platon, *Apologie de Socrate* 21b–c“, in: *ÉC*, 66, 1998, p. 115–116.

21d

George Vlastos, „Socrates' Disavowal of Knowledge“, in: *Philosophical Quarterly*, 35, 1985, p. 1–31.

22a1

Klaus Geus, „‚...beim Hund'. Historische Anmerkungen zum Eid des Sokrates“, in: *Gymnasium*, 107, 2000, p. 97–107.

22a6–8

H.-D. Voitländer, „Zu Platons *Apologie* 22a6–8“, in: *Hermes* 91, 1963, p. 120–123.

22c

A. W. Argyle, „*Khresmologoi* and *manteis*“, in: *CR*, 20, 1970, p. 139.
F. Karfík, „*Kai talla*. Zu Platon, Apol. 22c5 und 22d7“, in: *RhM*, 2000, p. 221.

23a5–b4

James Doyle, „Socrates and the Oracle“, in: *AncPhil*, 24, 2004, p. 19–36.

23a7

F. Filippi, „Socratic *antropine Sophia* and the concept of *techne*“, in: *Philosophia* [gr.], 34, 2004, p. 125–147.

23c–d

J. N. O'Sullivan, „On Plato, *Apology* 23c–d“, in: *AJPh*, 97, 1976, p. 114–116.

23c

T. V. Buttrey, „Platos *Apology* 23c and the anger of the catechized“, in: *Liverpool Classical Monthly*, 6, 1981, p. 51–53.

24a6–b1

R. Meridor, L. Ullman, „Plato's *Apology* 24a6–b1“, in: *AJPh*, 99, 1978, p. 36.

24b

R. F. Hathaway, „Law and the moral paradox in Plato's *Apology*“, in: *Journal of the History of Philosophy*, 8, 1970, p. 127–142.

24b8–c1

Hartmut Erbse, „Die Nachrichten von Anklage und Verteidigung des Sokrates“, in: *Hermes*, 132, 2004, p. 129–140.

24c–25c

S. W. Calef, „Does *Apology* 24c–25c contain an argument, that Socrates is innocent?“, in: *History of Philosophy Quarterly*, 10, 1993, p. 293–304.

24c–28a

L. Reid Smith, „The interrogation of Meletus: *Apology* 24c4–28a1“, in: CQ, 45, 1995, p. 372–388.

P. J. Steinberger, „Was Socrates guilty as charged? *Apology* 24c–28a“, in: *AncPhil*, 17, 1997, p. 13–29.

26d

J. Ferguson, „An Athenian remainder sale“, in: *CPh*, 65, 1970, p. 173.

Robert Brumbaugh, „The book of Anaxagoras“, in: *AncPhil*, 11, 1991, p. 149–150.

26e6–28a1

D. Clay, „Socrates mulishness and heroism“, in: *Phronesis*, 17, 1972, p. 53–60.

27b4–5

R. Renehan, „A note on Plato, *Apology* 27b4–5", in: *CPh*, 88, 1993, p. 318–319.

28a–29b

T. F. Morris, „Why Socrates is all there in the present: *Apology* 28a–29b", in: *AncW*, 28, 1997, p. 55–65.

28b5–9 [*+28d6–10*]

Lloyd P. Gerson, „Socrates' absolutist prohibition of wrongdoing", in: *New Essays in Socratic Studies: Wisdom, Ignorance and Virtue*, ed. by M. McPheran = *Ap* 30/Nr. 4, 1997, p. 1–11.

28e

M. W. Calder III, „Socrates at Amphipolis (*Ap.* 28e)", in: *Phronesis*, 6, 1961, p. 83–85.

A. Patzer, „Sokrates als Soldat: Geschichtlichkeit und Fiktion in der Sokratesüberlieferung", in: *Antike und Abendland*, 45, 1999, p. 1–35.

29c6–d5

R. G. Mulgan, „Socrates and authorithy", in: *Greece and Rome*, 19, 1972, p. 208–212.

S. Panagiotu, „Socrates defiance in the *Apology*", in: *Ap*, 20, 1987, p. 39–61.

29d3–4

J. G. De Fillippo, „Plato, *Apology* 29d3–4: a note on the grammar of obedience", in: *CQ*, 40, 1990, p. 546–547.

30a–b

M. F. Burnyeat, „Virtues in action", in: *The Philosophy of Socrates. A collection of Critical Essays*, ed. by G. Vlastos, Garden City: Doubleday and Anchor (Modern Studies in Philosophy), 1971, p. 209–234.

30b

John Hammond Taylor, „Virtue and wealth according to Socrates (*Apology* 30b)", in: *CB*, 49, p. 49–52.

M. F. Burnyeat, „*Apology* 30b2–4: Socrates, money, and the grammar of *gignesthai*“, in: *JHS*, 123, 2003, p. 1–25.
T. F. Morris, „On *Apology* 30b3–4: ‚From virtue comes money and all other good things for people'“, in: *AncW*, 34, 2003, p. 43–55.

30c–d

Theofried Baumeister, „*Anytos und Meletos können mich zwar töten, schaden jedoch können mir nicht.* Platon, Apologie des Sokrates 30c/d bei Plutarch, Epiktet, Justin Martyr und Clemens Alexandrinus“, in: *Platonismus und Christentum: Festschrift für Heinrich Dörrie*, hrsg. von H.-D. Blume und F. Mann, Münster: Aschendorff, 1983 (*Jahrbuch für Antike und Christentum*, Ergänzungsband 10), p. 58–63.

32a1–3/d1–3

Asli Gocer, „Socrates on personal surviving and politics“, in: *AncPhil*, 17, 1997, p. 283–289.

34d

Th. Lewis, „Identifying rhetoric in *Aplogy*: Does Socrates use the appeal for pity?“, in: *Interpretation*, 21, 1993–1994, p. 105–114.

34d3–7

R. Meridor, „Two notes on Greek prose“, in: *Mnemosyne*, 35, 1982, p. 339.

35a7–b2

A. E. Raubitschek, „Prokrisis (*Apologie* 35a7–b2)“, in: *Politeia und Res Publica. Beiträge zum Verständnis von Politik, Recht und Staat in der Antike*, hrsg. von P. Steinmetz, Wiesbaden: Steiner, 1969, p. 89–90.

35e–38b

M. Piérart, „Le second discours de Socrate à ses juges. Platon, *Apologie* 35e–38b“, in: *ÉC*, 40, 1972, p. 288–293.

36a

R. H. Epp, „Richterzal und Stimmenverhältnisse im Sokratesprozess“, in: *Gymnasium*, 71, 1964, p. 40–42.

38a8–b10

Claudia Ungefehr-Kortus, „Die Geldstrafe in Platons *Apologie*. Apol. 38a8–b10: *kai egō... axiochreōi*", in: *RhM*, 146, 2003, p. 277–290.

40c3–e2

S. W. Calef, „Why is annihilation a great gain for Socrates? The argument of *Apology* 40c3–e2", in: *AncPhil*, 12, 1992, p. 285–297.

40c4–41e7

P. Armleder, „Death in Plato's *Apology*", in: *CB*, 42, 1966, p. 46.

D. L. Roochnik, „*Apology* 40c4–41e7: Is death really a gain?", in: *CJ*, 80, 1985, p. 212–220.

G. Rudebush, „Death is one of two things", in: *AncPhil*, 11, 1991, p. 34–45.

41a sq.

F. E. Brenk, „Interesting bedfellows at the end of the *Apology*", in: *CB*, 1975, p. 44–46.

Sokrato apologijos asmenų rodyklė

Šioje *Apologijos* asmenų rodyklėje nurodomi tik Sokrato amžininkai. Trumpos biogramos parengtos pagal: Debra Nails, *The People of Plato: A Prosopography of Plato and Other Socratics*, Hackett, 2004; *The Oxford Classical Dictionary*, 3rd (Revised) Edition, ed. by Simon Hornblower and Antony Spawforth, Oxford University Press, 2003; Goulet R. [Dir.], *Dictionnaire des philosophes antiques: I. Abam(m)on à Axiothéa; II. Babélyca d'Argos à Dyscolius; III. Eccélos à Juvénal; Supplement (aux trois premiers tomes); IV. Labeo à Ovidius*, Paris: CNRS Editions, 1989–2005. Po kiekvieno vardo nurodomi asmens paminėjimai Platono korpuse. Biogramos gale – nuorodos į *Oxford Classical Dictionary* (*OCD*) ir *Dictionnaire des philosophes antiques* (*DPhA*, tomas ir eilės nr.).

Adeimantas iš Kolito, Aristono s. (g. apie 432, m. po 382)
Ap. 34a, *Parm.* 126a (kalbėtojas), *Resp.* (kalbėtojas)
Vyresnysis Platono brolis. 409 m. kovojo prie Megaros.

Aischinas Sfetietis, Lisanijo s. (m. apie 356)
Ap. 33d, *Phaed.* 59b
Teisminių kalbų ir sokratinių dialogų autorius. Bandė verstis kvepalų prekyba, bet prasiskolino ir nuskurdo. Buvo prie Sokrato jo mirties valandą. Anot tradicijos, Aischinas išvyko gyventi į Sirakūzus pas tiraną Dionisiją, iš ten buvo išvarytas 356 m. Išliko dialogų *Aspasija* ir *Alikibiadas* fragmentai. Nepainiotinas su oratoriumi Aischinu (m. 322).
OCD, *DPhA* I 71

Ajantodoras iš Faleronto (g. apie 430–420, m. po 399)
Ap. 34a
Apolodoro brolis.

Anaksagoras iš Klazomenų, Hegesibulo s. (g. apie 500, m. 428)
Ap. 26d, *Cra.* 400a, 409a–b, 413c, *Gorg.* 465d, *Phaed.* 72c, 97b–99d, [*Hip. M.*] 281c, 283a, [*Alc.*] 118c
Pirmas filosofas, apie kurį žinome, jog buvo įsikūręs Atėnuose; pasiliko čia apie 20 metų, iki jam buvo iškelta byla dėl bedievystės (kai kurie tyrinėtojai bylos faktu abejoja). Anaksagoras palaikė artimus santykius su Perikliu, palikęs Atėnus ir apsigyvenęs Lampsake. Regis, ir toliau buvo jo remiamas. Neabejotinai parašė vieną filosofinę knygą, kurios išlikę tik fragmentai.
OCD, DPhA I 158

Anitas iš Eunimono, Antemiono sūnus (g. prieš 451–443, m. po 396)
Ap. 18b, 23e, *Men.* 90a (kalbėtojas)
Kilęs iš prasisiekusio darbininko šeimos. Iš tėvo paveldėjo sėkmingą odininkystės verslą. Komikai jį vadina batsiuviu. Ksenofontas mini jo sūnų girtuoklį, kuriam Sokratas išpranašavo ydingą gyvenimą. Sakoma, kad buvo Alkibiado erastas. Tikėtina, kad 413/412 m. priklausė Tarybai. 409 m. vadovavo 30 Atėnų trierų, plaukusių iš Spartos atsikovoti Pilo. Žygis nepavyko, Anitas buvo apkaltintas, tačiau kažkokiu būdu papirkęs teisėjus išvengė bausmės. 404 m. jis parėmė Trisdešimt, vėliau jų ištremtas tapo vienu iš demokratų lyderių ir reikšmingai prisidėjo prie Trisdešimties nuvertimo. 399 m. iniciavo Sokrato bylą. Senieji autoriai teigia, kad Anitas dėl Sokrato mirties besigailinčių atėniečių buvęs nužudytas be teismo arba ištremtas ir žuvęs tremtyje, tačiau šaltiniuose jis minimas kaip kalbėjęs Asamblėjoje dar 396 m.
OCD, DPhA I 227

Antifontas iš Kefisijos (m. po 399)
Ap. 33e
Epigeno tėvas.

Apolodoras iš Faleronto (g. apie 429)
Ap. 34a, 38b, *Phaed.* 59a, 117d, *Symp.* (kalbėtojas)
Ajantodoro brolis. Gimė turtingoje šeimoje, buvo sėkmingas

verslininkas, apie 403 m. prisijungė prie Sokrato mokinių. Siūlėsi su Platonu ir kitais sumokėti už Sokratą baudą. Emocingos prigimties žmogus. Buvo ir Sokrato teisme, ir šalia jo mirties valandą.
DPhA I 249

Aristofanas iš Kidatenajo, Pilypo s. (g. apie 450, m. apie 386)
Ap. 19c, *Symp.* (kalbėtojas)
Vienas žymiausių graikų komedijų rašytojų. Senovėje jam priskirtos 44 komedijos, jų išliko 11 ir beveik 1000 fragmentų. Aristofano kūriniuose minima daugelis Platono dialogų veikėjų. Pirma Aristofano komedija *Puotautojai* pastatyta 427 m. per Lenajas. Anot tradicijos, nepaisant kritikos, nukreiptos prieš Sokratą, Platonas mėgęs Aristofano kūrybą. *Puotoje* pastarasis vaizduojamas palankiau negu kiti kalbėtojai.
OCD

Aristonas iš Kolito, Aristoklio s. (g. 460, m. apie 424)
Ap. 34a, *Resp.* 327a, 368a.
Keturių vaikų, tarp kurių buvo Platonas ir Adeimantas, tėvas.

Chairefontas iš Sfeto (g. 469 ar tuoj po, m. 403–399)
Ap. 20e8–21a8, *Charm.* (kalbėtojas), *Gorg.* (kalbėtojas)
Artimas Sokrato draugas, truputį už jį jaunesnis. Entuziastingo būdo. Komiškieji poetai mėgo jį pašiepti ir paliko žinių apie išvaizdą: buvęs ilgaplaukis, aukštas, liesas, blyškiaodis. Aristofano *Paukščiuose* minimas kaip Sokrato gyvensenos pamėgdžiotojas. 404 m. išvyko su demokratais į tremtį. Grįžo į Atėnus 403 m. Palaikė gerus santykius su Gorgiju.
OCD

Demodokas iš Anagiro (g. prieš 469, m. po 399)
Ap. 33, [*Dem.*] (kalbėtojas), [*Theag.*] 127d–e (kalbėtojas)
Teago ir Paralijo tėvas, minimas kaip karvedys 425/424 m., ėjo įvairias pareigas. Manoma, kad Sokrato bylos metu jo politinė įtaka jau buvo sumenkusi. Jo vardu pavadintas pseudoplatoniškas dialogas.
DPhA II 72

Gorgijas iš Leontinų, Charmantido s. (g. apie 483, m. apie 376)
Ap. 19e, *Gorg.*, *Hip. M.* 282b, d, *Men.* 95c, *Phaedr.* 261c, *Phileb.* 58a, *Symp.* 198c, [*Theag.*] 127e–128b
Kilęs iš Sicilijos, 427 m. su politine misija aplankė Atėnus. Gyveno keliaujančio oratoriaus ir retorikos mokytojo gyvenimą, dar kartą lankėsi Atėnuose. Jo įmantri retorika daugeliui atėniečių (tarp jų Isokratui, Agatonui) padarė neišdildomą įspūdį. Ištisai išliko *Elenos pagyrimas* ir *Palamedo apologija*. Į gyvenimo pabaigą per tris dešimtmečius gyveno Tesalijoje.
OCD, *DPhA* III 28

Euenas iš Paro (V a. pab.)
Ap. 20a–c, *Phaed.* 60–61c, *Phaedr.* 267a
Eleginis poetas, plačiai išsilavinęs klajojantis mokytojas, buvęs Atėnuose 399 m. Platonas niekur jo nevadina sofistu. Išliko poetinės kūrybos fragmentų.
OCD

Epigenas iš Kefisijos, Antifonto s. (m. po 399)
Ap. 33e, *Phd.* 59b
Sokrato aplinkos žmogus, buvęs ir Sokrato teisme, ir šalia jo mirties valandą. Dar minimas Ksenofonto *Atsiminimuose* kaip prastos sveikatos.
DPhA III 38

Hipijas iš Elidės (g. apie 465, m. prieš 390)
Ap. 19e, *Phaedr.* 267b, *Prot. passim*, *Hipp. min.*, *Hipp. maj. passim*
Sofistas, jaunesnysis Protagoro amžininkas. Universalus mokslininkas, mokęs matematikos, astronomijos, muzikos, poezijos, mnemoninių technikų išradėjas; veikiausiai pirmas filosofijos istorikas. Sudarė Olimpinių žaidynių nugalėtojų sąrašą. Hipijo veikla Atėnuose buvo labai sėkminga. Platonas jį vaizduoja kaip pasipūtusį, riboto proto žmogų.
DPhA III 145, *OCD*

Hiponikas, Kalijo, Hiponiko sūnaus, s. (V a.).
Ap. 20a
Vieno turtingiausių atėniečių sūnus, kurio lavinimą tėvas buvo patikėjęs Euenui iš Paro.

Kalijas iš Alopekės demo, Hiponiko s. (apie 450–370)
Ap. 20a, *Crat.* 391c, *Theaeth.* 164c, *Phileb.* 19b, *Prot. passim*
Kalijo, Hiponiko s. vaikaitis, gal turtingiausios Atėnų šeimos, pralobusios iš sidabro kasyklų, atstovas. Vienas iš Euleusino misterijų žynių (paveldėjimo keliu). 391/390 m. karvedys Korinto kare. 371 m. buvo vienas iš 3 pasiuntinių, su Sparta sėkmingai susiderėjusių dėl taikos. Buvo dosnus sofistų rėmėjas ir klausytojas. Dėl ekonomiką veikusių politinių įvykių bei ekstravagantiško gyvenimo būdo jo turtas į senatvę reliatyviai sumažėjo. Vienas jo sūnus, vėl Hiponikas, 399 m. turbūt jau buvo suaugęs, antro sūnaus vardo nežinome, 399 m. jam buvo apie 12–13 metų. Nė vienas niekuo nepasižymėjo.
OCD (4)

Kritobulas iš Alopekės demo, Kritono s. (apie 425 – IV a. pr.)
Ap. 33e, *Euthd.*, *Phd.* 59b
Sokrato mokinys, buvęs teisme ir jam mirštant. *Eutideme* svarstoma, kaip parinkti jam tinkamą mokytoją. Ksenofonto dialogų *Puota* ir *Ūkvedys* personažas.
DPhA II, 217

Kritonas iš Alopekės demo (apie 469 – >399)
Ap. 33d, 38b, *Crito* (kalbėtojas), *Euthd.* (kalbėtojas), *Phd.* (kalbėtojas).
Pasiturintis ūkininkas, kilęs iš to paties demo, kaip ir Sokratas. Vedė moterį iš pasiturinčios šeimos, dviejų sūnų, Archestrato, minimo poroje inskripcijų, ir Kritobulo tėvas. Siūlydamasis papirkti sargybą, bandė įkalbėti Sokratą pabėgti iš kalėjimo, vėliau pasirūpino jo laidotuvėmis. Senovėje jam buvo priskiriama septyniolika dialogų.
DPhA II 220, OCD

Leontas iš Salamino (m. 404)
Ap. 32c, d
Salaminietis, Trisdešimties tiranų įsakymu suimtas ir nužudytas.

Likonas
Ap. 23c, 24a, 36a
Atėnietis oratorius, vienas Sokrato kaltintojų, dažnai pajuoktas komedijose. Jeigu tai tas pats Autoliko, kurio pergalės berniukų pankratione proga įvyksta Ksenofonto *Puota,* tėvas – tai priešiškumą Sokratui būtų galima sieti su faktu, kad 404 m. jo sūnus buvo nužudytas Trisdešimties tiranų šalininkų už spartiečių karvedžio įžeidimą.

Lisanijas iš Sfeto, Eschriono s. (V a.)
Ap. 33e
Aischino Sfetiečio tėvas, Sokrato pažįstamas, dalyvavęs teisme.

Meletas, Meleto s. (V a. II p.)
Euthph. passim, Ap. passim, Theaeth. 210d
Atėnų tragiko sūnus, oficialusis Sokrato kaltintojas už kurio stovėjo Anitas. Galbūt ir pats buvo poetas. Galimas daiktas, tai jis 399 m. iškėlė bylą dėl dievų negerbimo Atėnų politikui Andokidui. Iš šaltinių dažnai neaišku, apie ką kalbama – apie Sokrato kaltintoją ar jo bendravardį tėvą, todėl patikimesnių biografinių duomenų pateikti neįmanoma. OCD (1, 2)

Nikostratas, Teozotido s.
Ap. 33e
Jaunesnysis Sokrato mokinio Teodoto brolis, minimas ir vienoje iš inskripcijų.

Paralijas iš Anagiro, Demodoko s. (g. prieš 420)
Ap. 33e
Teago brolis. 390/389 m. Atėnų iždininkas, dar minimas inskripcijoje.

Platonas
Ap. 34a, *Phaed.* 59b, *Ep.* VII
Labiausiai išgarsėjęs Sokrato mokinys, gausioje kūryboje save minintis tik du kartus.
DPhA V 216, OCD

Prodikas iš Keo salos (g. apie 470–460, m. po 399)
Ap. 19e, *Crat.* 384b, *Theaeth.* 151b, *Symp.* 177b, *Phaedr.* 267b, *Charm.* 163d, *Lach.* 197d, *Euthd.* 277e, 305c, *Prot. passim*, *Meno* 75e, 96d, *Hipp. maj.* 282c, *Resp.* 600c
Sofistas, retorikos mokytojas, domėjosi tikslia žodžių vartosena ir sinonimų skyrimu. Religiją kildino iš kasdienio gyvenimo aspektų ir kultūrinių herojų sudievinimo. Į Atėnus atvyko su diplomatine misija, vėliau ten praleido gan daug laiko, buvo globojamas Kalijo. Sokratas jį traktavo su ironija, bet palyginti draugiškai.
DPhA V 325, OCD

Teagas iš Anagiro, Demodoko sūnus (m. prieš 399)
Ap. 33e, *Resp.* 496b, *Theag.*
Paralijo brolis, atsidėjęs filosofijos studijoms. Jei ne menka sveikata, dėl tėvo įtakos būtų galėjęs padaryti politinę karjerą. Eponiminio pseudoplatoniško dialogo veikėjas.
DPhA IV 28, OCD

Teodotas, Teozotido s.
Ap. 33e
Nikostrato vyresnysis brolis, Sokrato mokinys.

Teozotidas iš Atmonono (g. 451 arba tuoj prieš, m. 399 arba tuoj po)
Ap. 33e
Nikostrato ir Teodoto tėvas. Aktyvus demokratinis politikas, išrūpinęs žuvusių atėniečių demokratų vaikams valstybės pašalpas.

Vardų ir dalykų rodyklė

Achilas, 214–215, 249–250, 266
Adeimantas, 270
Advaita Vedanta, 260
Afroditė, 174
Agamemnonas, 266–267
agora, 151, 189, 194, 198
Agoratas, 226
Aischilas, 254, 265
Aischinas, 155, 241
Ajakas, 262–264
Ajantas, 262, 265
Akademija, 252
Alkibiadas, 163, 195, 198, 204, 218, 233, 238, 250, 268
Alkidamantas, 145, 265–266
Alkmanas, 166, 209
Alopekės demas, 192
amatininkai (dar žr. *dēmiourgos*), 167, 186, 190–191
Ameipsijas, 156
ameleia, 14
Amelēta potamon, 198
Amfipolis, 216
Anaksagoras, 171, 178, 194, 205–207, 245, 260
Anaksimandras, 35
anagkē, 172
Andokidas, 232, 236
Anitas, 14, 154, 190–191, 225, 236, 243
Antifonas, 145
Antifontas iš Melitės, 198
Antistenas, 252
antitimēsis, 241–242
Anubis, 182
Apolonas, 173–174, 179, 183, 204, 231, 273
Apulija, 264
Archidamas, 163
aretē, 11, 27, 152–153, 159–164, 165, 191, 225
Argas (miestas), 263
Argas, 210
Arginusai, 234
Aristidas, 167
Aristipas, 252
Aristofanas, 22, 147, 153–155, 157, 178, 182, 195, 204
Aristotelis, 20, 25–26, 155, 159
ascholia, 189
asebeia, žr. bedievybė
askēsis, 197
Aspasija, 140, 205
astronomija, 155, 206–207
atekhnōs, 12–13
ateizmas, žr. bedievybė
atėniečiai, 137–139

atmintis, įsiminimas, 161, 195, 197
Ausonijus, D. M., 196
Azija, 260, 264

balsavimas teisme, 241, 245, 248
bedievybė, 24, 28, 31, 153, 156, 200, 207, 211
Busiridas, 144

Chairefontas, 172, 175–178
Ciceronas, 193

daimonas, 24, 31, 192, 208–209, 232
daimonion, 192–193, 208, 227 ir t.
deinos, deinon, 13–14, 144–146, 172, 266
Delfų orakulas, 21, 171–180, 187, 218
Delijas, 216, 218
dēmiourgos, 142, 186, 191
demokratija, 142–143, 154, 161, 178, 233–236
Demokritas, 219
Demostenas, 148
Derrida, J., 17
Dervenės papirusas, 184, 209
deuteros plous, 19
diabolē, 155
dialegesthai, 268–269
diamythologein, 252–254, 271
dievai, 147, 174, 192, 203, 206 ir t., 273
dievas, 25–26, 28–29, 169, 173–174, 181–182, 186, 206, 273
Diodoras Sicilietis, 171, 217
Diogenas Laertietis, 192, 219, 248
Dionisas, 174
Dionisidoras, 226
Dionisodoras (sofistas), 231
Diopeitas, 206
Diotima, 140, 171
Dissoi logoi, 162, 196
divinacija, žr. *mantikē*
dorybė, žr. *aretē*
drachma, 79, 113, 165, 207, 217, 241, 245
Driadės, 210
Dzeusas, 147, 160, 211, 262–263

Egiptas, 183
eidenai, 25
elenchas, 16 ir t., 157–158, 178, 180–181, 212, 257
Eleusino misterijos, 243, 264
Elisijas, 263
emellen, 166
Empedoklis, 155, 183, 228, 258
eonta, 175
Eos, 203
Eras, 199
ereunan, 269
Erotas, 160
erōtēsis, 199–200, 212
Euaionas, 241

Euenas, 14–15, 162–166
eumeneia, 137
Eupolidas, 157
Euripidas, 171–172, 204–205, 232, 265
Europa, 264
Eutidemas (sofistas), 231
Eutidemas Gražuolis, 194–195
exetazein, 268

Faetontas, 204
Faidras, 162
Fainaretė, 20
Feidijas, 205
Ferekidas, 258, 267
filosofas, 187, 226–228
Foulcaut, M., 222

Gaja, 203
gėda, 146, 163, 212–215
gimnasijai, 151, 195
Glaukonas, 184
Gorgijas, 141–142, 153, 165, 244–245, 256, 265
graphē asebeias, 153, 192

Hadas, 31–32, 155, 214–215, 218–220, 237, 257, 262 ir t., 267, 270–272
Hamadriadės, 210
Harmodijas ir Aristogeitonas, 243
Hegesijas, 36
Heidegger, M., 145
Hektoras, 214, 249
Helenė, 267
Hera, 147, 201
Herakleitas, 35, 142, 173, 179, 187, 227–228
Heraklis, 184
Hermis, 153, 210
Herodotas, 145, 166, 173, 180, 183, 265
Hesiodas, 184, 203, 209, 224–225, 239, 263–265
hetairos, 175
Hiperionas, 203
Hipijas, 15, 151, 159, 165, 265
Hipolitas, 205
Hiponaktas, 179
Hiponikas, 15, 165
hypēresia, *hypēretēs*, 189, 222–223
Homeras, 175, 184, 209, 258–259, 262–263, 265, 268, 270
hoplitai, 215, 217–218
hoplon, 217

ironija, 7, 140–141, 163, 166, 221, 243, 248, 267
Isokratas, 164, 221
išminčius, 176, 186, 239, 265
išmintis, žr. *sophia*

įkvėpimas, 185
įstatymai, 201, 236–237, 244
įtikinimas, 142–143, 170, 256

jaunuoliai, jaunimas, 190–195, 201

kainos, 164–165, 207, 217, 241, 245
Kalijas (komikas), 156
Kalijas (vadas), 216
Kalijas atėnietis, 15, 159, 162–163, 165, 225
Kastoras, 166
Kebetas, 254
Kefalas, 257
Kefisodotas, 241
kerdos, 259
kheirotekhnēs, 186
khrēsmōidoi, 185–186
klajonė, žr. *planē*
Klazomenai, 205
knyga (knygos), 161–162, 205, 207, 265
komizmas, 271–272
Kononas, 220
Korintas, 196
Kreta, 263
krikščionybė, 27, 36
Kritijas, 237, 250
Kritonas, 202, 237
Kroisas, 169
Krotonas, 155
Ksenofanas, 144, 160–161, 167, 243
Ksenofontas, 140, 147, 152, 154, 169–170, 175–176, 182, 192, 197, 228, 230, 235–236, 239

laikas, 158, 189, 260
Lampsaka, 205
lathiphtongoio, 270
latreia, 189
Leontas Salaminietis, 234, 236
Lisijas, 152, 195
logografai, 148
logos, 155, 171–172, 252–257

maldavimas, 238
mantikē, 173, 230, 257
Maratonas, 218, 220
mąstykla, 153
mega legein, 169
Megara, 263
meirakion, 150, 156
Melanipė, 171–172
Meletas, 14, 23–25, 31, 154, 166, 191–193, 199 ir t., 209
Meletas, Andokido kaltintojas, 236
meletē, meletan, ameleia ir kt., 14, 195–199, 225, 273
Meliadės, 210
Melitė, 198
Menelajas, 263, 266–267
menininkas, 186
Menonas, 191
mėnulis, 203–206
metempsichozė, 258
metoikas, 152
Metrodoras Lampsakietis, 184
miegas, 142, 227, 259–261
mina, 53, 245

Minojas, 262–264
mirtis, 31, 214–215, 258 ir t., 272
mįslė, 179, 207
Misonas, 179
mitas, mitologija, 24, 27, 29–32, 174, 199, 204, 209–210, 262–264, 272 (dar žr. *mythos*)
mydros, 205
mythos, 167, 171, 252–257
mnama, 196
mokytojas, 157, 162, 164, 168, 182, 191, 194, 226, 250–251, 269
monoteizmas, 173, 273
moterys, 140, 268
Mūsajas, 264–265, 270
Mūzos, 185, 197

nesirūpinimas, žr. *ameleia*
Nestoras, 267
nežinojimas, 140, 180 ir t. 215, 218–220
Nietzsche, F., 27, 36, 218
Nikodemas, 241
nimfos, 208, 210

Odisėjas, 7, 214, 239, 262, 265–267
Oidipas, 169
oikos, 188
oligarchija, 234–235
Orfėjas, 184, 264–265, 271 (dar žr. orfizmas)
orfizmas, 183, 228, 258, 262, 270 (dar žr. Orfėjas)

paideia, 15, 161–162, 167, 186, 193 ir t., 265
pais, 156, 186
Palamedas, 244, 262, 265–267
paradeigma, 187
paradoksas, 201 ir t.
Parmenidas, 183
paskala (*phēmē*), 155, 157
Patroklas, 214, 249
Peloponeso karas, 221, 236
Penelopė, 239
penia, 189, 217–218
Periandras, 196
Periklis, 164, 205–206, 220
Persefonė, 267
Persija, 260
philodēmoi, 192
philopoleis, 192
physis, 196
phrontistēs, 154
Pindaras, 166, 168, 173, 184, 257–258, 263, 270
Pitagoras, 186, 258
pitagorininkai, 153, 164, 197
Pitija, 174
Pito demas, 192
planē, 183
planetos, 206
Platonas, 238; kūriniai:
Alkibiadas I, 242
Charmidas, 216, 221

Eutidemas, 141, 151, 166, 229–231, 260
Eutifronas, 30, 147, 151, 209–211, 221, 261
Faidonas, 140, 165, 176, 207, 222, 238, 248, 254, 256–257, 260, 271–272
Faidras, 10, 140, 158, 172, 187, 189, 195, 210, 227, 230, 261, 269
Gorgijas, 139, 142, 149, 152, 166, 182, 234, 237, 251, 255, 260, 264
Hipijas did., 166
Hipijas maž., 151, 166
Ionas, 184–185, 265
Įstatymai, 147, 151, 156, 197, 204, 206
Kratilas, 218, 265, 267, 270
Kritonas, 9, 141, 183, 201–203, 237, 248, 261
Lachetas, 216
Laiškai: antrasis, 238, *septintasis* 236, 269
Meneksenas, 140–141
Menonas, 153, 164, 191
Parmenidas, 198
Protagoras, 146, 158–159, 164, 166, 185–186, 202, 265, 269
Puota, 140, 148, 151, 154, 160, 162–163, 167, 171, 186–187, 198, 204, 218, 223, 265, 268
Teagas, 167
Teaitetas, 26, 153, 158, 220, 227, 230, 261
Timajas, 255, 265, 273
Valstybė, 23, 152, 162, 198–199, 202, 227, 230, 254–255, 257, 265
poetai, 166–167, 184–186, 262, 264–265
Polikratas, 143
polis, 138, 188, 190, 192, 198
politeizmas, 174, 273
politika, 194, 232–234, 242
politikai, 190, 198
ponos, 197
Poteidaja, 216, 218
pranašautojai, 185
pranašystė, 249–252, 257
priesaika, 147, 182–183, 192, 201
Pritanėjas, 190, 242–243, 248
Prodikas, 146, 159, 165
Protagoras, 146, 155, 158–159, 185, 194, 219–220
psykhē, 259

Radamantas, 147, 260, 262–264
retoriai, 141, 268
retorika, 11–13, 148
rūpintis, rūpinimasis, žr. *meletē*

saikas, 34–36
Salaminas, 220
Sapfo, 268
saulė, 203–206, 270

sąžinė, 25–27, 197, 213, 229
skholē, 189–190, 196
Seirenės, 141
Selėnė, 203
Septyni išminčiai, 167–168, 183, 196
Sicilija, 252
siela, 198, 222, 225, 259, 272
Silenai, 210
Simonidas, 224, 249
Sisifas, 266–267, 270–271
synousia, syneinai, 191, 194, 269
skurdas, žr. *penia*
sofistai, 11, 19, 154–155, 162–164, 166–167, 183, 202, 268, 270
Sofoklis, 145, 209, 265
Sofroniskas, 192
Solonas, 183, 224–225
sophia, sophos, 33, 137, 145–146, 154, 166–169, 181–182, 186–187, 243
Sparta, spartiečiai, 163, 234, 236, 244
Stesimbrotas Tasietis, 184
Strepsiadas, 147, 153, 155

šaunumas, žr. *aretē*
šuo, 182

Tanatas, 267
Taryba, 233–234
Tartaras, 155
tekhnē, 10, 145
teisėjai, 137–140, 247–248, 264, 272
Telekleidas, 156
Teognidas, 189, 224–225, 263
Tesėjas, 242
Tetidė, 214
themis, 30
theos, žr. dievas
thorybein, 151–152
tiesa, 33, 142
timē, 160
Tolas, 233, 237
Trasibulas, 175
Trasilas, 219
Triptolemas, 262, 264
Trisdešimt (tiranų), 226, 233–237
Troja, 266, 271
Tukididas, 152, 197
turtas, 188, 222–226

ugdymas, žr. *paideia*
Uranas, 203, 210

Vienuolika, 244
viltis, 257, 272–273

Zenonas, 198
zētein, 269

ženklas, žr. *daimonion*
žirgai, žirgininkystė, 15, 23–24, 159, 163, 165, 198, 212, 226, 270
žudikas, 226

aidai · filosofija

Theo de Boer, *Filosofų dievas ir Pascalio dievas: filosofijos ir teologijos paribyje*
Rémie Brague, *Ekscentriškoji Europos tapatybė*
Rémie Brague, *Pasaulio išmintis: žmogaus visatos patyrimo istorija*
Giorgio Colli, *Filosofijos gimimas*
Hans-Georg Gadamer, Martin Heidegger, *Meno kūrinio ištaka*
Jean Grondin, *Filosofinės hermeneutikos įvadas*
Ger Groot, *Dvi sielos: pokalbiai su šiuolaikiniais filosofais*
Pierre Hadot, *Antikos filosofija – kas tai?*
Hėrakleitas, *Fragmentai*
Edmund Husserl, *Karteziškosios meditacijos*
Anzelmas Kenterberietis, *Proslogionas*
Søren Kierkegaard, *Baimė ir drebėjimas*
Søren Kierkegaard, *Liga mirčiai*
Emmanuelis Levinas, *Apie Dievą, ateinantį į mąstymą*
Jean-Luc Marion, *Atvaizdo dovana: žiūrėjimo meno metmenys*
José Antonio Merino, *Pranciškonų filosofijos istorija*
Platonas, *Antrasis ir septintasis laiškai*
Platonas, *Faidonas, arba apie sielą*
Platonas, *Faidras*
Platonas, *Kratilas*
Platonas, *Puota, arba apie meilę*
Platonas, *Sokrato apologija. Kritonas*
Platonas, *Timajas. Kritijas*
Nerija Putinaitė, *Paskutinioji proto revoliucija: Kanto praktinės filosofijos studija*
Nerija Putinaitė (sud.), *Tikėjimo prieigos: filosofinės studijos*
George Steiner, *Tikrosios esatys. Ar mūsų kalbėjime kas nors glūdi?*
Peter Wust, *Netikrybė ir rizika*